

ॐ

नमः सिद्धेभ्य

स्वात्मयोग

(‘श्रीमद् राज्यंद्र’ पत्रांक ५६८, ४८१, तथा ६०८
उपर पूज्य भाईश्री ‘शशीभाई’ ना प्रवचनो)

प्रकाशक

वीतराग सत्साहित्य प्रसारक ट्रस्ट

भावनगर

પ્રકાશક – પ્રાપ્તિ સ્થાન :

વીતરાગ સત્સાહિત્ય પ્રસારક ટ્રસ્ટ

૫૮૦, જુની માણેકવાડી, પૂ. ગુરુદેવશ્રી કાનજી સ્વામી માર્ગ

ભાવનગર-૩૬૪૦૦૧

ફોન : (૦૨૭૮) ૨૫૧૫૦૦૫, ૨૪૨૩૨૦૭

બીમજીભાઈ ગંગર (મુંબઈ) : (૦૨૨) ૨૬૧૬૧૫૯૧

ડોલરભાઈ હેમાણી (કલકત્તા) : (૦૩૩) ૨૪૭૫૨૬૯૭

અમી અગ્રવાલ (અમદાવાદ) : R-૨૫૪૫૦૪૯૨, ૯૩૭૭૧૪૮૯૬૩

પ્રથમાવૃત્તિ : એપ્રિલ, ૧૯૯૯ (પ્રત : ૧૫૦૦)

દ્વિતીયાવૃત્તિ : ડિસેમ્બર, ૧૯૯૯ (પ્રત : ૫૦૦)

તૃતીયાવૃત્તિ : ઓગસ્ટ, ૨૦૦૦ (પ્રત : ૫૦૦)

ચતુર્થાવૃત્તિ : જુલાઈ, ૨૦૦૫ (પ્રત : ૫૦૦)

પૃષ્ઠ સંખ્યા : ૮ + ૧૮૪ = ૧૯૨

પડતર કિંમત : ૪૦/-

વેચાણ કિંમત : ૨૦/-

લેસર ટાઈપ સેટિંગ :

પૂજા ઇમ્પ્રેશન્સ

પ્લોટ નં. ૧૯૨૪-બી,

૬, શાંતિનાથ બંગલોઝ

શશીપ્રભુ માર્ગ, રૂપાણી સર્કલ

ભાવનગર-૩૬૪૦૦૧

ફોન: (૦૨૭૮) ૨૨૦૩૪૭૦

મુદ્રક :

ભગવતી ઓફસેટ

૧૫, સી- બંસીધર મિલ કમ્પાઉન્ડ

બારડોલપુરા,

અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૪

ફોન : ૯૮૨૫૩૨૬૨૦૨

પ્રકાશકીય નિવેદન

આ 'આત્મયોગ' નામનો લઘુકાય ગ્રંથ એ પરમ કૃપાળુદેવ 'શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી'ના પત્રાંક પ૬૯, ૪૯૧ તથા ૬૦૯ ઉપર આત્મજ્ઞ સત્પુરુષ પૂજ્ય ભાઈશ્રી 'શશીભાઈ' દ્વારા અનુક્રમે રાજકોટ, ભાવનગર તથા મુંબઈ (પાર્લા)માં થયેલ અતિ ભાવવાહી પ્રવચનોનું સંકલન છે. કૃપાળુદેવના હૃદયમાં સત્સંગ અને સત્પુરુષનો મહિમા કેટલો હતો !! તેના દર્શન તેઓશ્રીના વચનામૃતોમાં અનેક જગ્યાએ થાય છે કે જે તેઓશ્રીના પૂર્વના અનેક ભવોમાં આત્મકલ્યાણ અર્થે કરેલ પ્રયત્નના અનુભવનો નિયોડ છે.

આપણાં પરમ તારણહાર પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી 'કાનજીસ્વામી'એ પણ ૪૫-૪૫ વર્ષ સુધી પ્રવચનો કરી સત્સંગ દ્વારા જ અમૃતવૃષ્ટિ કરી છે. તેમજ પૂજ્ય બહેનશ્રી 'ચંપાબહેન' પણ ૧૫ વર્ષની નાની વયે કરાંચી છોડી દેશમાં આવ્યા તેની પાછળ પણ સત્સંગની જ પ્રબળ ભાવના હતી. પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીની સોનગઢમાં સ્થિરતા બાદ તેમનાં પ્રત્યક્ષ યોગમાં તેઓશ્રીએ કાયમી વસવાટ કરી લીધો. એ રીતે જ્ઞાનીનો પ્રત્યક્ષ યોગ, 'આત્મયોગ' એ સર્વ જ્ઞાનીઓના હૃદયમાં રહેલ નિર્વાણને અર્થે માન્ય કરવા યોગ્ય 'પરમ રહસ્ય' છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી 'શશીભાઈ'એ સત્પુરુષના પ્રત્યક્ષ યોગનું મહત્ત્વ કેટલું છે તે સમજાવી સમગ્ર મુમુક્ષુ સમાજ ઉપર અસીમ ઉપકાર કર્યો છે. આ ગ્રંથમાં તેઓશ્રીએ સ્વયંની સમર્થ વાણી દ્વારા પરમ કૃપાળુદેવ 'શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી'નું હૃદય ખુલ્લુ મૂક્યું છે. મુમુક્ષુજીવ માટે સત્સંગ એ સંજીવની સમાન છે. અનાદિકાળથી ચાલી રહેલા પરિભ્રમણથી પાછો ફરી મુક્તિ તના માર્ગ પ્રત્યે પ્રયાણ કરી જીવ મુક્તિ તને પ્રાપ્ત થાય છે તેનું બીજામૂત કારણ સત્સંગ છે.

મુમુક્ષુ સમાજ દ્વારા થયેલી માંગણીને કારણે આ ગ્રંથની ચતુર્થ આવૃત્તિ પ્રકાશિત કરતાં અમોને હર્ષ થાય છે.

‘આત્મયોગ’ના સંકલન કાર્યમાં જે જે મુમુક્ષુઓએ સહયોગ આપ્યો છે તેમના અમો આભારી છીએ. વળી, આ ગ્રંથનું સુંદર ટાઈપ સેટિંગ કરી આપવા બદલ પૂજા ઇમ્પ્રેશન્સ, ભાવનગર તથા સુંદર મુદ્રણકાર્ય કરી આપવા બદલ ભગવતી ઓફસેટ, અમદાવાદનો પણ અમો આભાર માનીએ છીએ.

‘પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ સમ નહિ, પરોક્ષ જિન ઉપકાર,
એવો લક્ષ થયા વિના, ગે ન આત્મવિચાર.’

અંતમાં ઉ ત ગાથાનું સ્મરણ કરતાં સત્પુરુષનું યોગબળ જગતનું કલ્યાણ કરો તેવી ભાવના સાથે વિરમીએ છીએ.

તા. ૨૨-૦૭-૨૦૦૫

ટ્રસ્ટીગણ

(અષાઢ વદ, ૧ મહાવીર

વીતરાગ સત્સાહિત્ય પ્રસારક ટ્રસ્ટ

ભગવાનની દિવ્યધ્વનિનો પ્રથમ દિવસ)

‘આત્મયોગ’ના પ્રકાશનાર્થે પ્રાપ્ત દાનરાશિ

શ્રીમતી લક્ષ્મીબહેન ખીમજીભાઈ ગંગર, વિલેપાર્લા	૨૦,૦૦૦/-
શ્રીમતી ચંદ્રિકાબહેન શશીકાંતભાઈ શેઠ, ભાવનગર	૨,૧૦૦/-
શ્રીમતી વિમલાદેવી હીરાલાલ જૈન, ભાવનગર	૨,૧૦૦/-

આ પુસ્તકની કોઈપણ પ્રકારે અશાતના
કે વિરાધના ન થાય તેનું લક્ષ રાખવા
બિનંતી.

પરમાર્થ આત્મ-સ્વરૂપ અસંગ છે. તેવી સ્વરૂપાકાર દશાની – અસંગદશાની પ્રાપ્તિ થવી તે મોક્ષ છે. તેવી દશાની પ્રાપ્તિના ઉપાયથી જે અજાણ છે, તેણે માર્ગના અનુભવી પુરુષના સત્સંગની ઉપાસના કરવી – એમ અનુભવી મહાત્માઓએ કહ્યું છે, તે અત્યંત સત્ય છે. નિવાર્ણમાર્ગ અગમ અને અગોચર છે. શ્રીગુરુના આશ્રય વિના તે માર્ગ મળવો અશક્ય છે—જો કે જેને માર્ગ પ્રાપ્ત છે તે પણ સત્સંગની ઉપાસના આવશ્યક સમજે છે, અન્યથા પ્રાપ્ત બોધ સ્થિર રહેવો વિકટ છે, તો આત્માર્થીને તેની આવશ્યકતા વિશેષ ભાસે જ - એ નિઃસંશય છે.

– પૂ. ભાઈશ્રી (અનુભવ સંજીવની-૧૦૬૮)

જિજ્ઞાસા : સત્સંગમાં પણ યથાર્થ સત્સંગ જ ઉપાસવા યોગ્ય છે. પરંતુ સામાન્ય મુમુક્ષુને આ યથાર્થ સત્સંગ છે કે કેમ ? તે કેમ સમજવું ?

સમાધાન : સામાન્ય મુમુક્ષુને સત્સંગની (અન્યની) પરીક્ષા થવી સહેલી નથી. તેથી તે મુશ્કેલ લાગે, પરંતુ જો પોતાની ભાવના આત્મકલ્યાણની હોય તો, તે ભાવનાનું પોષણ થતું લાગે, તો તે ઉપરથી તે સત્સંગ ઉપાસવા યોગ્ય છે – તેવો નિશ્ચય થાય – પરંતુ પોતાનો અમુક રાગ કે અભિપ્રાયના પોષણ માટે, સત્સંગ થવો ન ઘટે. તેમજ આત્મરુચિને પોષણ ન મળતું હોય તો તે સંગ છોડી દેવા યોગ્ય છે. – પૂ. ભાઈશ્રી (અનુભવ સંજ્ઞવની-૧૪૭૬)

આત્માર્થી જીવે લોકસંજ્ઞાના પરિણામથી ખાસ ચેતવા જેવું છે. તેમાં પણ સામૂહિક કાર્યક્રમમાં બીજાને સારું લગાડવા – અથવા બીજાઓ મને સારું લગાડે, તેવા ભાવ થાય ત્યારે આત્માર્થી જીવે અંતરમાં પોતાને પુછવા જેવું – અવલોકવા જેવું છે કે, અરે જીવ ! આવું પરમ દુર્લભ – પરમ સત્ય સાંભળવા મળ્યું ! પછી તારે કોને કોને રાજી રાખવા છે ? અને તારે કોના કોનાથી રાજી થવું છે ? અને આ રાજી રાખવા અને થવાનું ક્યાં સુધી કર્યા કરવું છે ? હે જીવ ! સત્ય માર્ગથી જરા પણ વિચલીત થવું યોગ્ય નથી. તેમ અચળ રહેવાનો પુરુષાર્થ કરતા જે પરિસ્થિતિ સર્જાય, તેનો સ્વીકાર કરવાની પૂરી તૈયારી અભિપ્રાયમાં હોવી ઘટે છે. તેમ વર્તતા પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર થઈ રહીને રાજી (નિરાકુળ સુખરૂપ) થવાનું બનશે.

– પૂ. ભાઈશ્રી (અનુભવ સંજીવની-૪૭૯)

હું જ્ઞાનમાત્ર છું.

સુખધામ અનંત સુસંત ચહી,
 ઠિનરાત્ર રહે તદ્ધ્યાન મહી;
 પ્રશાંતિ અનંત સુધામય જે,
 પ્રણમું પદ તે વરતે જય તે.

પાવન મધુર અદ્ભુત અહો ! ગુરુવદનથી અમૃત ઝર્યા,
 શ્રવણો મળ્યાં સદ્ભાગ્યથી નિત્યે અહો ! ચિદ્વરસ ભર્યા.
 ગુરુદેવ તારણહારથી આત્માર્થી ભવસાગર તર્યા,
 ગુણમૂર્તિના ગુણગણતણાં સ્મરણો હૃદયમાં રમી રહ્યાં.

હું એક શુદ્ધ સદા અરૂપી, જ્ઞાનદર્શનમય ખરે;
 કંઈ અન્ય તે મારું જરી, પરમાણુમાત્ર નથી અરે.

સહજાત્મસ્વરૂપ સર્વજ્ઞદેવ પરમગુરુ

ॐ

श्रीमद् राजयंद्र

पत्रांक - ५६८

मुंबई, इंग्लिश वद ३, १९५१

श्री सत्पुरुषोने नमस्कार

सर्व लेशथी अने सर्व दुःभथी मु त थवानो उपाय
अेक आत्मज्ञान छे. वियार विना आत्मज्ञान थाय नही, अने
असत्संग तथा असत्प्रसंगथी ज्वनुं वियारभण प्रवर्ततुं नथी,
अेमां किंयित्मात्र संशय नथी.

आरंभपरिग्रहनुं अल्पत्व करवाथी असत्प्रसंगनुं भण
घटे छे; सत्संगना आश्रयथी असत्संगनुं भण घटे छे.
असत्संगनुं भण घटवाथी आत्मवियार थवानो अवकाश प्राप्त
थाय छे. आत्मवियार थवाथी आत्मज्ञान थाय छे; अने
आत्मज्ञानथी निजस्वभावस्वरूप, सर्व लेश अने सर्व दुःभथी
रहित अेवो भोक्ष थाय छे; अे वात केवण सत्य छे.

जे ज्वो भोडनिद्रामां सूता छे ते अमुनि छे; निरंतर
आत्मवियारे करी मुनि तो जगृत रडे; प्रमादीने सर्वथा भय
छे, अप्रमादीने कोर् रीते भय नथी, अेम श्री जिने कहुं
छे.

सर्व पदार्थनुं स्वरूप ज्ञाणवानो छेतु मात्र अेक आत्मज्ञान
करवुं अे छे. जो आत्मज्ञान न थाय तो सर्व पदार्थना ज्ञाननुं

નિષ્કળપણું છે.

જેટલું આત્મજ્ઞાન થાય તેટલી આત્મસમાધિ પ્રગટે.

કોઈ પણ તથાગ્નિ જોગને પામીને જીવને એક ક્ષણ પણ અંતર્ભેદજાગૃતિ થાય તો તેને મોક્ષ વિશેષ દૂર નથી.

અન્યપરિણામમાં જેટલી તાદાત્મ્યવૃત્તિ છે, તેટલો જીવથી મોક્ષ દૂર છે.

જો કોઈ આત્મજોગ બને તો આ મનુષ્યપણાનું મૂલ્ય કોઈ રીતે ન થઈ શકે તેવું છે. પ્રાયે મનુષ્યદેહ વિના આત્મજોગ બનતો નથી એમ જાણી, અત્યંત નિશ્ચય કરી, આ જ દેહમાં આત્મજોગ ઉત્પન્ન કરવો ઘટે.

વિચારની નિર્મળતાએ કરી જો આ જીવ અન્યપરિચયથી પાછો વળે તો સહજમાં હમણાં જ તેને આત્મજોગ પ્રગટે. અસત્સંગપ્રસંગનો ઘેરાવો વિશેષ છે, અને આ જીવ તેથી અનાદિકાળનો હીનસત્ત્વ થયો હોવાથી તેથી અવકાશ પ્રાપ્ત કરવા અથવા તેની નિવૃત્તિ કરવા જેમ બને તેમ સત્સંગનો આશ્રય કરે તો કોઈ રીતે પુરુષાર્થયોગ્ય થઈ વિચારદશાને પામે.

જે પ્રકારે અનિત્યપણું, અસારપણું આ સંસારનું અત્યંતપણો ભાસે તે પ્રકારે કરી આત્મવિચાર ઉત્પન્ન થાય.

હવે આ ઉપાધિકાર્યથી છૂટવાની વિશેષ વિશેષ આર્તિ થયા કરે છે, અને છૂટવા વિના જે કંઈ પણ કાળ જાય છે તે, આ જીવનું શિથિલપણું જ છે, એમ લાગે છે; અથવા એવો નિશ્ચય રહે છે.

જનકાદિ ઉપાધિમાં રહ્યા છતાં આત્મસ્વભાવમાં વસતા હતા એવા આલંબન પ્રત્યે ક્યારેય બુદ્ધિ થતી નથી. શ્રી જિન જેવા જન્મત્યાગી પણ છોડીને ચાલી નીકળ્યા એવા ભયના હેતુરૂપ ઉપાધિયોગની નિવૃત્તિ આ પામર જીવ કરતાં કરતાં કાળ વ્યતીત કરશે તો અશ્રેય થશે, એવો ભય જીવના ઉપયોગ પ્રત્યે પ્રવર્તે છે, કેમકે એમ જ કર્તવ્ય છે.

જે રાગદ્વેષાદિ પરિણામ અજ્ઞાન વિના સંભવતાં નથી, તે રાગદ્વેષાદિ પરિણામ છતાં જીવનું તપણું સર્વથા માનીને જીવનું ત દશાની જીવ આશાતના કરે છે, એમ વર્તે છે. સર્વથા રાગદ્વેષ પરિણામનું પરિક્ષીણપણું જ કર્તવ્ય છે.

અત્યંત જ્ઞાન હોય ત્યાં અત્યંત ત્યાગ સંભવે છે. અત્યંત ત્યાગ પ્રગટ્યા વિના અત્યંત જ્ઞાન ન હોય એમ શ્રી તીર્થકરે સ્વીકાર્યું છે.

આત્મપરિણામથી જેટલો અન્ય પદાર્થનો તાદાત્મ્યઅધ્યાસ નિવર્તવો તેને શ્રી જિન ત્યાગ કહે છે.

તે તાદાત્મ્યઅધ્યાસ નિવૃત્તિરૂપ ત્યાગ થવા અર્થે આ બાહ્ય પ્રસંગનો ત્યાગ પણ ઉપકારી છે, કાર્યકારી છે. બાહ્ય પ્રસંગના ત્યાગને અર્થે અંતર્યાગ કહ્યો નથી, એમ છે, તોપણ આ જીવે અંતર્યાગને અર્થે બાહ્ય પ્રસંગની નિવૃત્તિને કંઈ પણ ઉપકારી માનવી યોગ્ય છે.

નિત્ય છૂટવાનો વિચાર કરીએ છીએ અને જેમ તે કાર્ય તરત પતે તેમ જાપ જપીએ છીએ. જોકે એમ લાગે છે કે તે વિચાર અને જાપ હજી તથારૂપ નથી. શિથિલ છે; માટે

અત્યંત વિચાર અને તે જાપને ઉગ્રપણે આરાધવાનો અલ્પકાળમાં યોગ કરવો ઘટે છે, એમ વર્ત્યા કરે છે.

પ્રસંગથી કેટલાંક અરસપરસ સંબંધ જેવાં વચનો આ પત્રમાં લખ્યાં છે, તે વિચારમાં સ્ફુરી આવતાં સ્વવિચારબળ વધવાને અર્થે અને તમને વાંચવા વિચારવાને અર્થે લખ્યાં છે.

જીવ, પ્રદેશ, પર્યાય તથા સંખ્યાત, અસંખ્યાત, અનંત આદિ વિષે તથા રસના વ્યાપકપણા વિષે ક્રમે કરી સમજવું યોગ્ય થશે.

તમારો અત્ર આવવાનો વિચાર છે, તથા શ્રી ડુંગર આવવાનો સંભવ છે એમ લખ્યું તે જાણ્યું છે. સત્સંગ જોગની ઇચ્છા રહ્યા કરે છે.

પ્રવચન-૧
પત્રાંક-૫૬૯
તા. ૨-૧૨-૧૯૯૪

“શ્રી સત્પુરુષોને નમસ્કાર.”

‘સર્વ લેશથી અને સર્વ દુઃખથી મુ ત થવાનો ઉપાય એક આત્મજ્ઞાન છે’ ત્રણેય કાળે દુઃખથી મુ ત થવાનો (આ) અફર સિદ્ધાંત છે. (આ) સિદ્ધાંત, અધ્યાત્મનો સિદ્ધાંત છે. જિનાગમને વિષે સિદ્ધાંત અનેક પ્રકારે છે. ચાર અનુયોગમાં, ચારેય અનુયોગ અનુસાર સિદ્ધાંતો છે. કરણાનુયોગમાં કર્મના સિદ્ધાંતો છે. ચરણાનુયોગમાં આચરણના સિદ્ધાંતો છે. દ્રવ્યાનુયોગમાં વસ્તુના સ્વરૂપના વિજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો છે અને એ બધાજ અનુયોગમાં અધ્યાત્મના સિદ્ધાંતોને વણી લેવામાં આવ્યા છે. કારણ કે ચારેય અનુયોગનું તાત્પર્ય રાગદ્વેષ મટાડીને વીતરાગતા સંપ્રાપ્ત કરવાનું છે. તેથી અધ્યાત્મનો વિષય ચારેય અનુયોગમાં છે અને આ એક અધ્યાત્મનો બહુજ મહત્વપૂર્ણ, અત્યંત મહત્વપૂર્ણ સિદ્ધાંત છે કે ‘સર્વ લેશથી અને સર્વ દુઃખથી મુ ત થવાનો ઉપાય એક આત્મજ્ઞાન છે.’

લેશના અને દુઃખના અસંખ્ય પ્રકારો છે. ચાર ગતિના દુઃખો છે. સંસારમાં ચારેય ગતિ દુઃખમય છે. જન્મ-મરણના દુઃખ તો પ્રસિદ્ધ છે. એ ઉપરાંત રોગના, બાધાના, અકસ્માતની પીડાના અને સૌથી વધારે માનસિક તણાવ (Tension)ના અનેક પ્રકારના દુઃખો સંસારી જીવને છે. દુઃખ એક રોગ છે. જીવની અવસ્થામાં એક ભવરોગ છે. રોગના પ્રકાર

અનંત છે. એમ હોવા છતાં એ દુઃખ મટાડવાનો ઉપાય એક જ છે; એ એક સગવડ અને સુવિધા છે. ભલે અનંત પ્રકારના દુઃખ હોય પણ એને મટાડવાનો અને સુખી થવાનો એક જ ઉપાય છે. એક જ એની માસ્ટર કી છે. એ એક સુખી થવા માટેનો સગવડ ભર્યો ઉપાય છે અને તેથી અનંત પ્રકારની માથાકૂટમાં જવાનો પ્રકાર અથવા અવસર ભો થતો નથી.

આ એક અત્યંત મહત્વપૂર્ણ સિદ્ધાંત છે કે જીવને જો એક આત્મજ્ઞાન થાય, તો એને કોઈપણ પ્રકારનું દુઃખ ન થાય. એ જીવ કોઈપણ પ્રકારના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવની મધ્યે હોય, તોપણ એ સુખી જ હોય. ચાહે નરકમાં હોય તો પણ સુખી હોય. સૌથી વધારે દુઃખ નરકગતિમાં છે. (એ જીવ) સાતમી નારકીમાં પણ સુખી થાય. ‘બાહિર નારક કૃત દુઃખ ભોગે, અંતર સુખરસ ગતાગતી’ એક જ્ઞાની કવિએ આ પદ લખ્યું છે. એવા જ્ઞાનીઓ અંદરમાં સુખનું વેદન કરે છે અને નરકગતિમાં જ્ઞાની થાય પણ છે, આત્મજ્ઞાની જાય પણ છે અને નવા આત્મજ્ઞાની થાય પણ છે. સાતમી નારકીમાં પણ નવા આત્મજ્ઞાની થાય છે અને જ્ઞાની જાય તો પહેલી, બીજી, ત્રીજી નારકીથી વધારે નીચે જતાં નથી. પણ એક આત્મજ્ઞાન થાય એટલે કે પોતાના મૂળ શુદ્ધ સહજાત્મસ્વરૂપનું અનુભવજ્ઞાન થાય તો સ્વરૂપમાં રહેલું જે અનંત સુખ, એ સુખનો પ્રવાહ પરિણતિએ કરીને જ્ઞાનીજીવ વેદે છે, અનુભવે છે અને તેથી કરીને એ સુખી છે. બહારનાં દુઃખો એને સ્પર્શતા નથી. જે બહારના દુઃખો ગણવામાં આવે છે એ દુઃખોથી એ ભિન્ન રહી શકે છે. ભિન્ન અનુભવમાં રહી શકે છે. ભિન્ન જ્ઞાનમય અને સુખમય અનુભવમાં એ રહે છે. એવા સમ્યક્ પુરુષાર્થમાં પરિણમતા જ્ઞાની સદાય સુખી છે. ત્રણેય કાળે સુખી હોય છે.

એટલે અહીંયા પ્રથમ આ એક મહાન સિદ્ધાંતનું નિરૂપણ કર્યું છે. આ પત્ર છે એનો હેતુ કૃપાળુદેવ પાછળ ઝપરમાં પાને નીચેથી પાંચમી લીટીમાં (સ્પષ્ટ કર્યો છે અને) એ વાત લખી છે કે ‘વિચારમાં સ્ફુરી આવતાં સ્વવિચારબળ વધવાને અર્થે અને તમને વાંચવા વિચારવાને અર્થે (લખ્યાં

છે).’ અહીંયાં કેટલાંક વચનો આ પત્રમાં ‘લખ્યા છે.’ આ પત્રમાં જે વચનો લખેલા છે (તે) વચનો નથી (પણ) વચનામૃત છે – અમૃતવચનો છે !! કેમ ? કે જે અમૃત પીવાથી અજર-અમર થઈ જવાય એવું એક આની અંદર ઔષધ રહેલું છે. ભવરોગનો નાશ કરવાનું (ઔષધ છે). હેતુ લખ્યો છે કે વિચારની સ્ફુરણા થતાં સ્વવિચાર બળ વધવાને અર્થે (અર્થાત્) મારું વિચારબળ અને જ્ઞાનબળ વધવાને અર્થે, અને તમને વાંચવા વિચારવાને અર્થે (લખું છું). સ્વ-પર હેતુ બંને લખ્યા છે. આ પત્રની અંદર વચનો લખ્યાં છે. એટલે, છેલ્લી વાત એટલા માટે પહેલાં આપણે વિચારીએ છીએ કે, આ પત્રમાં લખાયેલા વચનોનું મહત્વ કેટલું છે ? કે પોતાને પોતાનું વિચારબળ વધવામાં પણ આ વચનો વિચારમાં સ્ફુરી આવ્યા છે.

સર્વ લેશથી અને સર્વ દુઃખથી મુ ત થવાનો ઉપાય એક આત્મજ્ઞાન છે. હવે, અહીંયાં એક પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય કે જો સર્વ દુઃખથી અને સર્વ લેશથી મુ ત થવાનો ઉપાય એક આત્મજ્ઞાન હોય તો એ આત્મજ્ઞાન કેવી રીતે થાય ? એવી જિજ્ઞાસાના સમાધાનથી આ પત્રમાં નીચેનાં વચનામૃતો છે. એટલે એ દૃષ્ટિકોણને સાધ્ય કરીને એનો સ્વાધ્યાય કરવો ઘટે છે.

એ પહેલાં, થોડો વિશેષ વિચાર કરીએ તો આ જગતમાં બુદ્ધિમાન મનુષ્યો છે. એ જૈન, જૈનતર બધાં જ સમાજની અંદર બુદ્ધિવાળા-બુદ્ધિમાન મનુષ્યો હોય છે. છતાં પણ સંસારની અંદર સંસાર દુઃખ મટાડવા માટે એ બુદ્ધિમાનોની બુદ્ધિની એક સમસ્યા હજી ભી છે. ફરીથી, કે વિશ્વની અંદર રહેલાં બુદ્ધિજીવી, બુદ્ધિજીવી મનુષ્યો, Upper level માં લઈએ કે જે બહુ બુદ્ધિશાળી મનુષ્યો ગણાય છે. દેશમાં-વિદેશમાં બધી જગ્યાએ છે તો પણ એક સમસ્યાના માનવજાતની સામે ખડી છે, ભી છે કે અનેક પ્રકારનાં સુખના સાધનોથી સંપન્ન હોવા છતાં પણ સુખ મળતું નથી અને દુઃખ મટતું નથી. બુદ્ધિશાળી જીવો માટે આ એક બહુ મોટી સમસ્યા છે અને એનું સમાધાન મળતું નથી. આ કોયડો છે. માનવજાત માટે બહુ મોટો કોયડો છે.

આપણે એટલા ભાગ્યશાળી છીએ કે જેમણે કોઈપણ હાલતની અંદર સુખાનુભવ કર્યો, આત્મસુખનો અનુભવ કર્યો એવાં મહાત્માપુરુષોએ આપણને એનું વિજ્ઞાન બતાવ્યું છે - એનો વૈજ્ઞાનિક ઉપાય બતાવ્યો છે. જેને આપણે રુઢિગતપણે જૈન ધર્મ કહીએ છીએ; એ વાસ્તવમાં એક સુખી થવાનો વૈજ્ઞાનિક ઉપાય છે અને એ આપણી પાસે ખુલ્લો છે. કૃપાળુદેવ આંક ૨૧ના વચનામૃતમાં લખે છે કે, 'ગુપ્ત ચમત્કાર જ સૃષ્ટિને લક્ષમાં નથી.' એટલે શું ? કોઈપણ હાલતમાં સુખી થાય, સુખી થવાય એ બહુ મોટી ચમત્કારિક વાત છે. ગમે તેવા પ્રતિકૂળ અને દુઃખના સંયોગોમાં પણ જીવ દુઃખી ન થાય અને સુખી થાય એ કોઈ સામાન્ય ચમત્કાર છે ? દા. ત. કોઈ માણસને અશાતાનું તીવ્ર દુઃખ થાય, બીજા દુઃખો કરતાં આ એક એવો પ્રસંગ છે કે જે પ્રસંગમાં અશાતાની પીડામાંથી ઉપયોગને છોડાવી શકાતો નથી. છોડાવા માગે તો પણ ઉપયોગ ત્યાંથી ખસતો નથી. પીડામાં અને પીડામાં લાગ્યો રહે છે અને એ પીડામાં બધા સાધનો Fail જાય છે. ત્યાં રૂપિયાના-નોટોનાં બંડલ કામમાં આવતાં નથી ત્યાં જર-ઝવેરાત, સોનું, દાગીના કોઈ કામમાં આવતાં નથી, ત્યાં કુટુંબપરિવાર કોઈ કામમાં આવતાં નથી. બધાં ટગર-ટગર જોયા કરે પણ પીડા કોઈ Participate ન કરી શકે અને ડો ટરોની દવા Fail જાય છે. પેઈન કીલર પણ Fail જાય છે. એવા દુઃખના પ્રસંગોમાં પણ જેમણે સુખાનુભવ કર્યો. સુખાનુભવ કર્યો એમ નહીં એ વખતે વિશેષપણે સુખનો અનુભવ કર્યો. આત્માનું અધિક કલ્યાણ કર્યું ! આત્માની અધિક નિર્જરા અને શુદ્ધિ કરી ! એ કેટલો મોટો ચમત્કાર સમજવો જોઈએ !!

એ વાત 'કૃપાળુદેવે' પત્રાંક-૯૧૩માં લીધી છે કે આ (અશાતનો) પ્રસંગ અત્યંત કલ્યાણકારી છે. અધિક પીડા થાય, અધિક અશાતા થાય અને અધિક કલ્યાણ થાય. જુઓ ! કેવો ચમત્કાર ગણવો ! આવો ચમત્કારિક ઉપાય દેખાડનારા મહાપુરુષો આપણાં દેશમાં થઈ ગયા અને એમના વચનો આપણી સમક્ષ છે. એક જબરદસ્ત વાત અહીંયાં કરી છે કે સર્વ લેશથી અને સર્વ દુઃખથી મુક્ત થવાનો ઉપાય છે અને તે એક જ ઉપાય છે -

અનેક ઉપાયો પણ નથી. એક ઉપાય છે એ સગવડ પણ છે અને અનેક ઉપાયો નહીં હોવાથી બીજા ઉપાયોની શોધમાં કે, બીજા ઉપાયોની પાછળ જવાની મહેનતમાં જવાની જરૂર નથી. એક આત્મજ્ઞાન થવું જરૂરી છે. તે આત્મજ્ઞાન કેવી રીતે થાય તે વિષયને અહીંયા ક્રમથી ખોલે છે. એ ઉપાયનો પણ કોઈ એક ક્રમ છે. 'કૃપાળુદેવે' ક્રમ ઉપર ઘણું વજન આપ્યું છે.

પત્રાંક-૮૩ માં જે પત્ર મનસુખરામ સૂર્યરામ ઉપરનો પત્ર છે એની અંદર ક્રમની વાત કરી છે કે ક્રમથી ચાલવું. જો કે જ્યાં વૈજ્ઞાનિક વિષય હોય ત્યાં એ વિજ્ઞાન વિજ્ઞાનની રીતે કામ કરે છે અને બીજી રીતે એનું કામ ન થાય. એ કોઈપણ માણસ સમજી શકે એવો વિષય છે અને એ ક્રમને અનુસરવું એવી એક ત્યાં આજ્ઞા છે અને ક્રમભંગ કરીને અનુસરવા જતાં નિષ્ફળતા સિવાય બીજું કંઈ મળતું નથી. એ પરિસ્થિતિ હોવાથી અનેક પ્રકારે મહાપુરુષોએ ક્રમને બોધ્યો છે અને 'કૃપાળુદેવ'ના વચનામૃતમાં તો અનેક પત્રોમાં એ વાત ઠામ-ઠામ જોવામાં આવે છે. ૨૫૪મો પત્ર જોઈએ તો પણ મુમુક્ષુતાના પ્રારંભથી માંડીને પદાર્થનિર્ણય એટલે આત્મસ્વરૂપનું ભાવભાસન એ રૂપ જે બીજજ્ઞાન ત્યાં સુધી પહોંચવાનો ક્રમ જ નિરૂપણ કરેલો છે કે પહેલા આમ થાય, પછી આમ થાય, પછી આમ થાય, પછી આમ થાય. ૭૫૧(પત્રાંક) લઈએ તો ત્યાં સમ્યક્દર્શનનો ક્રમ લીધો છે કે પહેલાં પહેલું સમકિત આમ થાય, પછી બીજું સમકિત થાય, પછી ત્રીજું સમકિત - પરમાર્થ સમકિત થાય. એ પણ ક્રમથી વાત લીધી છે. આ પત્રમાં પણ એ વાત છે. ૩૩૫ માં પણ એ વાત છે. ૩૩૫માં એક વચનામૃતમાં છે. 'માત્ર જ્ઞાનીને ઇચ્છે છે, ઓળખે છે અને ભજે છે, તે જ તેવો થાય છે અને તે ઉત્તમ મુમુક્ષુ જાણવો યોગ્ય છે.' એમાં પણ ક્રમ છે કે જે 'માત્ર જ્ઞાની'ને ઇચ્છે છે, બીજું ડોઢ-ડહાપણ કરવા માગતો નથી કે હું આ પુસ્તક વાંચી લઉં ને આ શાસ્ત્ર વાંચી લઉં ને આ ક્રિયા કરી લઉં, ફલાણું કાર્ય કરી લઉં એમ નહીં. 'માત્ર' એટલે વાત પૂરી થઈ ગઈ. સિવાય બીજું કાંઈ નહીં. એ જ્ઞાનીને ઓળખે છે

એવો ક્રમ છે. એ સિવાય જ્ઞાનીને ઓળખવા મુશ્કેલ છે. અને જે ઓળખે છે એને ઓળખતાં એટલું બહુમાન આવે છે કે પછી એને જ ભજે છે. એ ધ્યાનાદિકમાં પડતો નથી. એ ૩૩૫ (પત્રાંક)માં લીધું કે જે જ્ઞાનીને ઈચ્છે છે એ ધ્યાનાદિકને ઈચ્છતો નથી. એટલે કે 'આદિ'માં બીજી અનેક પ્રકારની ક્રિયાઓ લઈ લેવી, એ ઈચ્છતો નથી અને એ ક્રમે કરીને જ્ઞાની થાય છે અને એ મુમુક્ષુની જે દશા છે એ મંદ દશા નથી, મધ્યમ દશા નથી પણ ઉત્તમ દશા છે એમ કહ્યું. એણે ફલાણાં-ફલાણાં શાસ્ત્રો વાંચ્યા માટે ઉત્તમ દશા છે એમ ન લીધું. આટલું કરે તો એ ઉત્તમ કક્ષાનો મુમુક્ષુ છે (એમ નથી). એવી ક્રમની અનેક પ્રકારે વાતો 'કૃપાળુદેવ'ના વચનામૃતમાં જોવા મળે છે. અહીંયાં પણ આપણે એ દૃષ્ટિકોણથી થોડું વિચારીશું તો આપણને સમજવામાં બહુ જ સ્પષ્ટ પ્રકાશ થશે.

‘વિચાર વિના આત્મજ્ઞાન થાય નહીં.’ વિચાર વિના આત્મજ્ઞાન થાય નહીં. ક્યો વિચાર ? આત્મજ્ઞાન થવા માટેનો જે ક્રમ છે એમાં વિચાર હોવો જરૂરી છે. વિચાર થવો જરૂરી છે. ક્યો વિચાર ? એટલું વિચારવાનું છે. (કે) આત્મકલ્યાણનો વિચાર. જેને આત્મકલ્યાણ કરવું છે એવો જેનો વિચાર છે તેને આત્મજ્ઞાન થાય. આત્મહિત કરવું છે એવો જેને વિચાર છે તેને આત્મજ્ઞાન થાય. આત્મજ્ઞાન એટલે આત્માના - જીવના મૂળસ્વરૂપનું જ્ઞાન. મૂળસ્વરૂપનું જ્ઞાન થવા પાછળ ક્યું કારણ છે કે જેને લઈને મૂળસ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય ? એમ જો વિચારવામાં આવે તો આત્મકલ્યાણનો એને વિચાર હોવો જોઈએ, વિચાર કહેતા એને આત્મકલ્યાણનો આશય હોવો જોઈએ, આત્મકલ્યાણનું ધ્યેય હોવું જોઈએ, આત્મકલ્યાણનું લક્ષ હોવું જોઈએ. એ વિના કોઈને આત્મજ્ઞાન થાય નહીં. એટલે કે કોઈ કુતૂહલવૃત્તિથી આત્મજ્ઞાન કરવા જાય તો ન થાય. કુતૂહલવૃત્તિ એટલે શું ? કે અનેક પદાર્થોને, અનેક વિષયોને જાણવાની ઈચ્છા, જાણવાનો લોભ, જાણવાની જિજ્ઞાસા દરેક જીવને હોય છે અને એટલા માટે લોકો પુસ્તકો વાંચે છે, ગ્રંથો વાંચે છે, છાપાઓ વાંચે છે, ટી. વી. જોવે છે, દેશાટન કરે છે, દેશ-વિદેશમાં પર્યટન કરે છે. હેતુ શું હોય છે (કે) ઘણું જાણવું,

અનેક વિષયોનું જાણવું. ખુબ જાણવાનું મન થાય તો આપણે એમ કરીએ કે આત્મા પણ લઈએ. આત્મજ્ઞાનના પુસ્તકો મળતાં હોય તો એ વાંચીને આત્મા પણ જાણી લઈએ કે આત્મા કેવો છે? એમ નહીં.

આત્મકલ્યાણના હેતુથી, આત્મકલ્યાણના લક્ષે અને એક માત્ર એ ધ્યેય રાખીને જો એ સંબંધીનો વિચાર કરવામાં આવે તો આત્મજ્ઞાન થાય અને એ સિવાય કોઈને આત્મજ્ઞાન ન થાય એવો એક સિદ્ધાંત છે. એ પણ આત્મજ્ઞાન થવા પૂર્વનો એક સિદ્ધાંત છે. એ વિચાર કેમ ઉત્પન્ન થતો નથી ? એવો વિચાર કરવો જોઈએ માટે થાય, એમ નથી. એવો વિચાર સહજ ઉત્પન્ન થવો ઘટે છે. જ્યારે કર્તવ્ય અને અકર્તવ્યનો બોધ સાંભળવા મળે, વાંચવા મળે, જાણવા મળે ત્યારે એ બોધના પરિણમવાના બે પ્રકાર છે. એક સહજ અને એક કૃત્રિમ. કૃત્રિમ એક (એ) પ્રકાર છે કે આપણને આમ કહેવામાં આવ્યું છે માટે આપણે કરવું જોઈએ, એમાં કૃત્રિમતા થાય છે અને એમ કરવું એ આપણો ધર્મ અને ફરજ છે. માટે સહજ આપણાં એ પરિણામ હોવા ઘટે છે અને થવા જોઈએ એ બોધ પરિણમવાની સહજ ભૂમિકા છે. તો અહીંયાં એ આત્મકલ્યાણનો વિચાર આત્માને સહજ જ હોવો ઘટે છે. કોઈએ કહ્યું, ગુરુ એ કહ્યું, ભગવાને કહ્યું. શાસ્ત્રએ કહ્યું માટે મને એ વિચાર થાય, એમ નહીં. અંદરથી મને આવવું જોઈએ કે મારે મારું આત્મકલ્યાણ કરી લેવું જોઈએ, કરવું જ જોઈએ. હું આત્મકલ્યાણ ન કરું તો હું દુઃખી થાઉં એ સ્વાભાવિક વાત છે કેમકે સુખી થવાનો ઉપાય એક આત્મજ્ઞાન જ છે.

એટલે વિચાર વિના, આત્મકલ્યાણના વિચાર વિના આત્મજ્ઞાન થતું નથી અને એ આત્મજ્ઞાન થવા માટે આત્મકલ્યાણનું વિચાર-બળ બળવાનપણે હોવું ઘટે છે. એટલે કે સામાન્ય વિચારથી પરિણામની અંદર, ભાવોની અંદર આત્મજ્ઞાન પ્રત્યેનો જે કંઈ વિકાસ થવો જોઈએ એ થતો નથી અને એ સામાન્યપણે સર્વ મુમુક્ષુઓના અનુભવની વાત છે. બહુભાગ-મોટાભાગના મુમુક્ષુઓ સ્પષ્ટપણે એ ફરિયાદ કરે છે કે આત્મજ્ઞાન સંબંધી અનેક પુસ્તકો વાંચીએ છીએ, અનેક વ તાઓ, અનેક જ્ઞાનીઓ – કોઈ

જ્ઞાનીઓ પણ હોય છે એમના પ્રવચનો અથવા વચનો સાંભળીએ છીએ અને છતાં અમારું બળ, પુરુષાર્થ કામ કરતો નથી. કરવું શું ? એક વર્ષ, બે વર્ષ, પાંચ વર્ષ, પચ્ચીસ વર્ષ આ ક્ષેત્રમાં દાબલ થયાં પછી અને ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં એનો અભ્યાસ થયા પછી પણ એ ફરિયાદ ભી રહે છે. એક સમસ્યારૂપે એ ફરિયાદ આવે છે કે આ અંગે જે બળ હોવું જોઈએ, જે પુરુષાર્થ હોવો જોઈએ એ અંદરથી પડતો નથી એનું શું કરવું ?

એવા એક કોયડાનો ઉકેલ 'કૃપાળુદેવ' અહીંયાં બહુ સંક્ષેપમાં આપે છે કે 'અસત્સંગ અને અસત્પ્રસંગથી જીવનું વિચારબળ પ્રવર્તતું નથી, એમાં કિંચિત્ માત્ર સંશય નથી.' બહુ જ સરસ સમાધાન આપ્યું છે અને થોડીક પણ જીવ જો તપાસ કરી લ્યે તો 'કૃપાળુદેવ'ના આ વચનો અનુભવજ્ઞાનમાંથી ઉત્પન્ન થયેલાં છે એમ અવશ્ય સમજાશે.

અસત્સંગ એટલે શું ? સત્સંગ સિવાયનો કોઈપણ સંગ તે અસત્સંગ છે. ઠીક ! સત્સંગ સિવાયનો બાકીનો જેટલો જગતના જીવોનો સંગ છે એ બધો અસત્સંગ છે. પછી એ સમાજના મનુષ્યો હોય, કુટુંબના મનુષ્યો હોય, ધંધા-વ્યવસાય અંગે બજારના કે ઓફિસના મનુષ્યો હોય, જેનો પણ સંગ એ બધો અસત્સંગ છે.

સંગના ત્રણ પ્રકાર છે. સત્સંગ, અસત્સંગ અને કુસંગ, એમાં સત્સંગ એક જ કર્તવ્ય છે. અસત્સંગ અને કુસંગ કર્તવ્ય નથી. કુસંગ તો કોઈપણ ભોગે કર્તવ્ય નથી. ખેર ! અત્યારે આપણો એ વિષય નથી એટલે એની ચર્ચા નથી કરતા. પણ અસત્સંગનો વિષય જ્યારે સામે આવે છે તો અસત્સંગની અરુચિ થવી જોઈએ. અસત્સંગની અરુચિ હોવી જોઈએ અને સત્સંગની રુચિ હોવી જોઈએ. નહિતર શું થશે ? કે આપણે ચોવીસ કલાકના એક દિવસમાં કલાક, બે કલાક સત્સંગ કરીશું અને બાકીના કલાકો અસત્સંગમાં જશે અને પછી આપણે વિચારીએ કે પચ્ચીસ-પચ્ચીસ વર્ષથી કે પચાસ વર્ષથી કે દશ વર્ષથી જેને જેટલાં થયાં હોય, આપણે આટલું-આટલું આની અંદર માથુ માર્યું, મહેનત કરી, આપણને કેમ એનું ફળ મળતું નથી ? આત્મજ્ઞાન કેમ થતું નથી ? કે જે ભવત્ત્રમણથી છોડાવે

છે, સર્વ દુઃખથી છોડાવે છે. (તો કહે છે) બાવીસ કલાકના અસત્સંગનું શું ? એટલે આપણો હિસાબ-કિતાબ પણ આપણે તપાસ્યો નથી હોતો અને Undue advantage જેને કહીએ, એ Due નથી. ખરેખર, એનું ફળ મળવું એ ત્યાં Due થતું નથી એટલે Undue છે અને આપણે એનો Advantage લેવા માગીએ છીએ. કેવી રીતે મળે ? તે માગણી પ્રમાણિક નથી. આપણી માગણી પણ પ્રમાણિક નથી. બજારમાં પણ માલ ખરીદીએ તો પ્રમાણિકપણે જેટલો માલ હોય તેની સામે એટલા પૈસા આપણે ચૂકવીએ જ છીએ. એમ નથી કહેતા કે રૂપિયાનો માલ તમે આઠ આનામાં ઘો ને, બે આનામાં આપી ઘો ને એમ નથી કહેતા. રૂપિયાનો માલ તમે સાડા પંદર આનામાં આપો, પંદર આનામાં આપો, થોડોક ફાયદો કરીને આપો, પ્રમાણિકતા તો એ છે. એમ અહીંયાં આપણે પ્રમાણિકપણે આત્મજ્ઞાન લેવું છે ? કે અપ્રમાણિકપણે લેવું છે ? એ વિચાર આપણે કરવો જોઈશે; તો અહીંયાં કરવું શું ? ચોવીસ કલાક સત્સંગમાં જો રહીએ તો પછી આપણા જીવન, બાહ્ય જીવનનો, ઉપજીવનનો, આજીવિકા આદિના વ્યવહારનું શું ? આ સવાલ ભો થાય છે. Problem છે ને ? આઠ કલાક ઓફીસ ડ્યુટી તો આપવી જ પડે. રોટલી ખાવી હોય તો કરવું શું ? તો કે આની રુચિ-અરુચિનો સવાલ છે. પ્રારબ્ધ ઉદયે જ્ઞાની પણ સાંસારિક પ્રવૃત્તિ કરે છે, અને કરતાં જોવામાં આવે છે અને એ વાત તો 'કૃપાળુદેવ'ના જીવનથી સ્પષ્ટ સમજાય તેવી છે. માટે એમ નથી કહેતાં કે તું મુમુક્ષુ છે માટે ધંધો-વ્યાપાર કે કુટુંબ-પરિવાર છોડીને બાવો થઈને (જંગલમાં ચાલ્યો જા).

જે-જે અસત્પ્રસંગો છે તે-તે અસત્પ્રસંગોમાં આ જીવની રુચિ છે કે અરુચિ છે એટલાં પરિણામ તપાસી લેવા જોઈએ. જે-જે પ્રસંગથી જીવને પોતાને નુકસાન થાય એ પ્રસંગમાં જીવને રુચિ કેમ થાય છે ? બસ ! આટલું તપાસવાનું છે. એ પ્રસંગમાં જીવને રુચિ કેમ થાય છે ? બસ આટલું તપાસવાનું છે. બહુ સીધી સાદી વાત છે કે જ્યાં પોતાનું અહિત થાય એમાં રુચિ રાખવી, એમાં રસ આવવો, (એ જીવને નુકસાનનું કારણ છે) જ્યાં રુચિ છે ત્યાં રસ આવશે અને એ રસ ને રુચિ ત્યારે જ હશે

કે એની કિંમત અને મહિમા હશે તો. આ બધી Link એની છે. એના બદલે આત્મિક સુખ, પારમાર્થિક સુખ પ્રાપ્ત થાય એવું જે સાધન, પરમસાધન એવું જે સત્સંગ એની જે રુચિ, એ રુચિ અને એ રસ અને એનું મહત્ત્વ જો આવ્યું હોય તો, બે જગ્યાએ રુચિ કામ કરતી નથી અને તે પણ પરસ્પર વિરુદ્ધ એવા બે વિષયમાં તો કદી રુચિ કામ કરી શકતી નથી. જેને અહિતની રુચિ છે તેને હિતની રુચિ નથી અને જેને હિતની રુચિ છે તેને અહિતની રુચિ નથી. એ એક સ્વાભાવિક પરિસ્થિતિ છે. એ વાત ‘કૃપાળુદેવે’ ૩૩૧માં કરી છે. ૩૩૧માં તો બહુ સ્પષ્ટ વાત કરી છે કે :-

‘ત્રાંતિગતપણે સુખસ્વરૂપ ભાસે છે એવા સંસારી પ્રસંગ (અને પ્રકારોમાં જ્યાં સુધી જીવને વહાલપ વર્તે છે; ત્યાં સુધી જીવને પોતાનું સ્વરૂપ ભાસવું અસંભવિત છે, અને સત્સંગનું માહાત્મ્ય પણ તથારૂપપણે ભાસ્યમાન થવું અસંભવિત છે).’ આ બધા (સંસારી પ્રસંગો) અસત્પ્રસંગો છે અને પ્રકારો છે - ગમે તે પ્રકારના પ્રસંગો હોય તેમાં જ્યાં સુધી જીવને વહાલપ વર્તે છે, એટલે મીઠાશ આવે છે. આ અમારે ઘરે દીકરાના લગ્ન છે. શુભ પ્રસંગ છે કે અશુભ છે ? પ્રશ્ન કરવા જેવો છે. ઘરે દીકરાના હોય એ શુભ પ્રસંગ ગણાય કે અશુભ ગણાય ? હૈં ? અશુભ છે. આપણે કુમકુમ પત્રિકામાં લખીએ ‘શુભ પ્રસંગો’ એમ કરીને નીચે પછી લીસ્ટ આવે. શું ? કે જાન આ વખતે પ્રસ્થાન કરશે, હસ્તમેળાપ આમ થશે, ફલાણું આમ થાશે, ફલાણું મૂહર્ત આ વખતે છે, ફલાણું આમ છે. એ અશુભ પ્રસંગ એટલા માટે છે કે એમાં પુણ્યબંધ નથી થતો, પાપબંધ થાય છે. એ બધા પ્રસંગોમાં તો પુણ્યબંધ પણ નથી. શુભપ્રસંગ તો તેને કહેવાય કે જેમાં શુભ અથવા પુણ્યબંધ થતું હોય. અહીંયાં તો પાપના બંધ થાય છે. પણ લૌકિક દૃષ્ટિએ એને શુભ પ્રસંગ લખાય છે. વાસ્તવિક દૃષ્ટિએ, જ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ અથવા વાસ્તવિક દૃષ્ટિએ તો એ અશુભ પ્રસંગ છે. એ બધા પ્રકારોમાં જ્યાં સુધી જીવને વહાલપ વર્તે છે, મીઠાશ આવે છે, રસ આવે છે ત્યાં સુધી જીવને પોતાનું સ્વરૂપ ભાસવું અસંભવિત છે. આત્મસ્વરૂપનું ભાવભાસન-બીજજ્ઞાન ન થાય. આત્મસ્વરૂપનું ભાવભાસન

તો ન થાય, પણ એ પહેલાનું જે પહેલું સમકિત છે (તે પણ ન થાય) અને સત્સંગનું માહાત્મ્ય પણ તથારૂપ ભાસ્યમાન થવું અસંભવિત છે.

જ્ઞાનીપુરુષનો જે સંગ છે – પરમ સત્સંગ એની પણ કિંમત નહીં આવે. કેમકે જગતના પ્રસંગની કિંમત છે, વિરુદ્ધ પ્રસંગ – અસત્સંગની કિંમત છે, તેને સત્સંગની કિંમત હોય નહીં. એટલે ‘જ્યાં સુધી તે સંસારગત વહાલપ, અસંસારગત વહાલપને પ્રાપ્ત ન થાય...’ અસંસારગત એટલે મોક્ષગત, મોક્ષનું સાધન એવો જે સત્સંગ, એમાં રસ અને રુચિ ઉત્પન્ન ન થાય ‘ત્યાં સુધી ખચીત કરી...’ અવશ્ય કરીને ‘અપ્રમત્તપણે...’ એટલે જરાપણ બેદરકારી રાખ્યા વિના, પૂરી કાળજીથી, પૂરી સાવધાનીથી ‘વારંવાર પુરુષાર્થનો સ્વીકાર યોગ્ય છે. આ વાત ત્રણે કાળને વિષે અવિસંવાદ જાણી, નિષ્કામપણે લખી છે.’ શંકા કરશો નહીં કે વિવાદ કરશો નહીં, તર્ક ઉઠાવશો નહીં, કુતર્ક કરશો નહીં. જે લખ્યું છે તે Full & Final છે એમ કહેવું છે.

શું લીધું અહીંયાં ? કે જીવને આત્મકલ્યાણ કરવાનો ભાવ થાય છે પણ ઉપર ઉપરથી થાય છે. સંસારબળ ઘટ્યું ક્યારે કહેવાય કે અસત્સંગ અને અસત્પ્રસંગથી જીવને અરુચિ થાય તો. એ જ્યાં સુધી ન થાય ત્યાં સુધી આત્મકલ્યાણનો વિચાર થાય તો પણ ‘વિચારબળ’ ન થાય. વિચાર થવો એક વાત છે અને વિચાર સાથે વિચારબળ ઉત્પન્ન હોવું તે એક બીજી વાત છે એમ અહીંયાં લેવું જોઈએ. કેમ ? કે સામાન્યપણે તેવો વિચાર તો અનેક મુમુક્ષુઓને થાય છે. આ જીવે પણ જ્યારે યમ, નિયમ, સંયમ આપ કિયો, એટલાં બધાં સાધનો અનંતવાર કર્યા, તો એને કાંઈ આત્મકલ્યાણનો વિચાર નથી થયો અને (સાધનો) કર્યા છે એવું તો કાંઈ નથી અને અત્યારે પણ આત્મકલ્યાણનો વિચાર નથી અને કરીએ છીએ એવું પણ કંઈ નથી પણ વિચાર છે છતાં વિચારબળ નથી એ એક નક્કર હકીકત છે અને એ સ્વીકારવી પડે છે. કેમકે એમાં સફળતા મળતી નથી માટે વિચાર હોવા છતાં વિચારબળ નથી એ વાત સ્પષ્ટ હકીકતરૂપે છે.

અને એ કોયડાનું સમાધાન (એ) છે કે અસત્સંગ અને અસત્પ્રસંગ

છે એમાં આ જીવની રુચિ રહેલી છે. એમાં આ જીવ રસ લ્યે છે. એમાં ક્યાંય પણ જીવની સુખની આશા અને અપેક્ષા વર્તે છે. ૩ ૩ પણ સંસારના સંગથી અને પ્રસંગથી, કોઈપણ પ્રસંગથી સુખ જોઈએ છે, સુખની આશા છે અથવા અપેક્ષા છે. કદાચ મહત્વાકાંક્ષા ન હોય, મહત્વાકાંક્ષાવાળા તો એની પાછળ દોટ મૂકશે. એને તો આત્મવિચાર પણ નહીં થાય પણ મહત્વાકાંક્ષા ઘૂટે પણ આશા અને અપેક્ષા રહે તો બહારમાં તો ક્યાંય સુખ છે નહીં, ત્યાંથી સુખની આશા અને અપેક્ષા છે. એ અસત્પ્રસંગોની રુચિને બંધ નહીં થવા દે. જે જીવને અનાદિથી રુચિ છે, એ કાંઈ નવી નથી. અસત્સંગની અને અસત્પ્રસંગની રુચિ તો જીવને અનાદિથી છે, એ બદલવી જરૂરી છે અને એ જ્યાં સુધી બદલાય નહીં ત્યાં સુધી આત્મકલ્યાણનો વિચાર ઉપરછલ્લો હોય છે. ડાણથી, અંતરઆત્મામાંથી હોતો નથી અને તેથી એ કરી સફળ થતો નથી. એમાં કિંચિત્માત્ર સંશય નથી. એ શંકા કરવા જેવો વિષય નથી કે વિચારબળ કેમ પ્રવર્તતું નથી ? કેમ ઉત્પન્ન થતું નથી ? એમાં શંકા કરવા જેવી નથી.

આ વિષયમાં થોડો એક વિશેષ વિચાર છે, એ એ છે કે માર્ગ તો બે છે. એક સન્માર્ગ અને એક ઉન્માર્ગ. અથવા એક સંસારમાર્ગ અને બીજો મોક્ષમાર્ગ. ત્રીજી કોઈ પરિસ્થિતિ નથી. હવે અનાદિથી આ જીવને મુખ્ય સાંસારિક સંયોગો જે છે એની મુખ્યતા વર્તે છે. કેમકે એ એના સુખ, દુઃખની માન્યતાના પ્રસંગો છે. દુઃખ ન જોઈએ અને સુખ જોઈએ અને એના માટે બધી મથામણ જીવ સંયોગ આશ્રિત કરે છે. પરિણામ એ છે કે એની મુખ્યતામાં રહીને, એ પ્રકારની મુખ્યતામાં રહીને, જ્યાં સુધી જીવ ધાર્મિકક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરીને ધર્મસાધન કરે છે. એ ધર્મસાધન મુખ્યપણે નહીં થતું હોવાને લીધે, તે ધર્મસાધન કદી સફળ થતું નથી.

એટલે બહુ સ્પષ્ટભાષામાં આ વિચારને લઈએ તો સંસારના કાર્યો, અને સાંસારિક ફરજો પછી એમાં સમાજની, કુટુંબની બધી ફરજ આવી જાય છે. એ Top priority માં છે અને આત્મકલ્યાણરૂપ ધર્મસાધન છે તે Last priority માં છે. અહીંયાં Second priority નથી, હોં ! બે જ

Priority છે. First & Last અહીંયાં ફેરફાર કરવો જરૂરી છે. આ પરિસ્થિતિ આખી ઉલટાવી પડે. Frist priority માં આત્મકલ્યાણ આવે અને Last priority માં સાંસારીક જે કાંઈ ઉદય આવી પડેલો છે (તે આવે). કેમકે બધા પ્રારબ્ધ ઉપાર્જન કરીને આવે છે, દરેક જીવ પૂર્વપ્રારબ્ધ ઉપાર્જન કરીને આવે છે. દરેક જીવ પૂર્વપ્રારબ્ધને ભોગવે છે અને એ ભોગવવું Last priority માં આવવું જોઈએ. તો અવશ્ય આત્મકલ્યાણ થાય એમાં પણ કિંચિત્માત્ર સંશય કરવા જેવો નથી. જેમ આમાં આત્મકલ્યાણ કદી ન થાય એ કિંચિત્માત્ર સંશય કરવા જેવો નથી એમ એમાં પણ એવું જ છે. ફક્ત વાત આટલી જ છે કે આપણાથી Change of priority કરી શકાય એમ છે, થઈ શકે એમ છે. થઈ શકે એમ તો છે પણ આપણે કરી શકીએ કે આપણાથી થઈ શકે એમ છે, આટલું આપણાં પરિણામમાં આપણે તપાસી લેવું જોઈએ. જ્યાં સુધી એ તપાસીને નક્કી નિર્ધાર ન થાય ત્યાં સુધી બધું ઉપર ઉપરથી ચાલવાનું છે. અંદરની વાત બીજી છે. ઉપરની વાત બીજી છે. એમાં કોઈ રીતે આત્મકલ્યાણ થાય એ પરિસ્થિતિ બનવાની છે જ નહીં. નિ:સંક વાત છે. નિ:સંશય વાત છે. એટલા માટે જોરથી વાત કરી છે કે કિંચિત્માત્ર સંશય નથી આવી પરિસ્થિતિ છે.

હવે, ફરીને પાછી કમથી વાત કરે છે કે જીવને અસત્પ્રસંગનું બળ ઘટવા માટે શું કરવું ઘટે ? એનું પણ કારણ શું ? અસત્પ્રસંગનું બળ તીવ્ર વર્તે છે. તો એના માટે શું કરવું ? આ પ્રશ્નનો પણ ખુલાસો પોતે આપ્યો છે કે ‘આરંભ.પરિગ્રહનું અલ્પત્વ કરવાથી અસત્પ્રસંગનું બળ ઘટે છે’ જરૂરિયાત ઘટાડવી પડે, અત્યારે જમાનો બીજી જાતનો છે. બહારની અનુકૂળતામાં પાંચેય ઇન્દ્રિયના સાધનો અથવા વિષયો દિન-પ્રતિદિન વિધવિધતા પામતા જાય છે. દરેક પાંચેય ઇન્દ્રિયના વિષયમાં નવી-નવી નોવેલ્ટી બહાર આવતી જાય છે. આવતી જાય છે કે નહીં ? ૧૦૦ વર્ષ પહેલા હિન્દુસ્તાનનો માણસ જીવતો હતો, અને આજે જીવે છે એમાં જરૂરિયાતનો બહુ મોટો ફરક છે. એક જમાનામાં એવી કહેવત હતી કે ‘તાવડી તેર વાના માગે’ અત્યારે આપણા રસોડામાં જો આઈટમ

ગણવામાં આવે તો એક્સો તેરથી ઓછી ન થાય. શું ? કેમકે પહેલા એક તાવડી હતી હવે તાવડી પણ વિધવિધ જાતની મળે છે. પહેલાં એક આનાની, બે આનાની મળતી હતી. હવે ૧૦૦-૨૦૦ રૂપિયાની તાવડી પણ મળે છે. આ પેલી આવે છે ને ! બનાવવાનું ચોંટે નહીં એવું કાંઈ. હા. નોનસ્ટીક. બહુ આપણે ડા નથી તરેલા પણ થોડું થોડું તો કાને પડે. તો અત્યારે તો તાવડી પણ ત્રણ જાતની ને તેર જાતની હશે; તો બધી આઈટમ તો ૧૧૩ થી વધે.

જરૂરિયાતો વધી છે. જરૂરિયાતો વધી છે એમાં એનો આરંભ અને પરિગ્રહ વધવાનો છે. આરંભ અને પરિગ્રહ વધવાનો છે. ત્યાં અસત્પ્રસંગ પણ વધવાનો છે. ગવર્મેન્ટે અઠ્ઠાવન વર્ષે રીટાયરમેન્ટ Compulsory કર્યું હોય તો ત્યાર પછી રીટાયરમેન્ટ પછી પણ માણસ કાંઈક ને કાંઈક નવું ગોતી નાખે છે. કેમકે જરૂરિયાત છે કરવું શું ? હવે આ જરૂરિયાતનું કાંઈ Standard છે ? કાંઈ ધોરણ છે ? આજે આપણા સમાજમાં ૫૦૦-૧૦૦૦ કમાવાવાળો પણ ભૂખે મરતો નથી. એ પેઠ ભરીને જમી લ્યે છે. ૫૦૦૦ કમાવાવાળો પણ ભૂખે મરતો નથી અને પાંચ લાખ કમાવાવાળો કે પચાસ હજાર કમાવાવાળો પણ ભૂખે મરતો નથી. એનું જરૂરિયાતનું કાંઈ ધોરણ જ નથી. કાંઈ Standard છે એનું કે, ભાઈ આટલી જરૂરિયાત હોય તો બરાબર કે નહીં એનું કાંઈ ધોરણ નથી. કાંઈ ધોરણ નથી એનું કારણ શું છે ? કે જીવની ઈચ્છા અને તૃષ્ણા છે એ અમાપ છે - તૃષ્ણા છે એ અમાપ છે. જ્યારે તૃષ્ણા અમાપ હોય તો જીંદગીની ઝંઝાળ પણ અમાપ જ હોય. એનું પણ માપ રહે નહીં એ સ્વાભાવિક છે.

તેથી કરીને અલ્પ આરંભી અને અલ્પ પરિગ્રહી થવાનો અભિપ્રાય જેનો હોય એનું અસત્પ્રસંગનું બળ ઘટે છે. એટલે અસત્પ્રસંગોમાં Involve થવાના પરિણામોનું બળ ઘટે છે. પ્રસંગો પણ પછી ઘટે છે. અથવા પ્રસંગો પ્રારબ્ધ અનુસાર રહે તો પણ એના પરિણામનું બળ એ બાજુ નથી જતું, વજન નથી જતું (એને એમ થાય કે) 'ઠીક છે ! જે થાય તે થાવા ધ્યો' એમ આવ્યા વગર રહે નહીં. એક કપડું લઈએ અત્યારે કફનીનું કપડું

૧૫-૨૦ રૂપિયે મીટર પણ મળે અને ૧૧૫-૧૨૦ રૂપિયે મીટર પણ મળે છે, હવે ક્યુ પોતાને લેવું. આરંભ-પરિગ્રહ કેટલો કરવો એ તો પોતાના આધારે વાત છે. મોળું કોને જોઈએ ? કોઈને મોળું તો જોઈતું નથી પણ આત્મકલ્યાણ કરવું હોય એને અલ્પ આરંભ અને અલ્પ પરિગ્રહી થવું જરૂરી છે અને તો જ એના વિચારબળમાં અસત્પ્રસંગો તરફનું વજન છે, બળ છે, જોર છે એ ઓછું થાય. નહીંતર જીવ એટલા વજનથી પોતાના ઉદયમાં પરિણામની પ્રવૃત્તિ કરશે કે આખે આખો ટીંગાઈ જશે અને ધાર્યું નહીં થાય તો પરિણામની અંદર આકુળતાનો પાર પણ નહીં રહે. આ પરિસ્થિતિ તો બધાને ઓછા-વધતા અંશે અનુભવગોચર થાય એવી છે.

તો એ અસત્પ્રસંગનું બળ ઘટવા માટે બીજી દવા છે ? તો કે હા એની પણ દવા છે. બહુ ક્રમથી વાત લીધી છે. 'સત્સંગના આશ્રયથી અસત્સંગનું બળ ઘટે છે.' સત્સંગથી એમ કહેવાને બદલે 'સત્સંગના આશ્રયથી' એક વધુ શબ્દ વધાર્યો છે. એ અનુભવની વાણી છે ને ! આ અનુભવ વાણી છે. શું ? સત્સંગ છે એ મુમુક્ષુ જીવ માટે આધારભૂત પ્રસંગ છે. મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં એનું બહુ મોટું મહત્ત્વ છે. જો કે આપણા માટે તો બહુ વધારે સમજાય એવું આ શાસ્ત્ર છે. આ વિષયમાં વધારે સમજાય એવું આ શાસ્ત્ર છે કે કૃપાળુદેવ પોતે મહાજ્ઞાની હોવા છતાં પણ સત્સંગમાં રહેવા ઇચ્છે છે. જો એવા મહાજ્ઞાની પણ સત્સંગમાં રહેવા ઇચ્છતા હોય તો મુમુક્ષુને કહેવાની જરૂર છે ? સમજાવવાની જરૂર છે ? શીખડાવવાની કાંઈ જરૂર રહે પછી ? એ સહેજે સમજી શકાય એવી વાત છે કે મુમુક્ષુને તો વિશેષપણે સત્સંગનો આધાર અને આશ્રય હોવો ઘટે છે કે જેથી એને પૂર્વપ્રારબ્ધના યોગે આવી પડેલાં અસત્સંગના પ્રસંગો પ્રત્યેનું વજન ઘટી જાય, બળ ઘટી જાય, નહીંતર એટલું બળ રહે, એટલું બળ રહે કે આ બધું પછી ઉપરછલ્લું જ થાય. જે સાધન કરો એ બધું ઉપરછલ્લું થાય અને નિષ્ફળતા સિવાય એમાં કાંઈ મળે નહીં. એની સફળતા ન મળે તો સમય અને શક્તિ વેડફાય જાય.

‘સત્સંગના આશ્રયથી અસત્સંગનું બળ ઘટે છે’ અહીંયાં આપણે થોડો વિશેષ વિચાર કરીએ તો એ છે કે સત્સંગનો આશ્રય એટલે શું ? પહેલા તો સત્સંગ એટલે શું ? કે સત્નો રંગ ચડે એવો સંગ મળે તે સત્સંગ. સંસારનો રંગ ચડે એવા સંગને અહીંયાં અસત્સંગ અને સત્પ્રસંગ કહ્યા છે. સત્નો રંગ, આત્માનો રસ ચડે એવા મુમુક્ષુજીવોનો સંગ કરવો એને સત્સંગ કહે છે, અને જ્ઞાનીપુરુષ મળે તો તો આત્માનો રંગ ચડે ને ચડે જ એટલે એને તો પરમસત્સંગ કહે છે. ‘કૃપાણુદેવ’ એને તો પરમસત્સંગ કહે છે. એ અનુભવ કરીને નક્કી કરવા જેવો વિષય છે કે આપણે જેની સાથે સત્સંગનો પ્રસંગ છે એમાંથી આપણને સત્નો રંગ ચડે છે કે નહીં ? આત્મરસ ઉત્પન્ન થાય, ઉત્પન્ન થયેલો આત્મરસ વર્ધમાન થાય એવો પ્રકાર આપણા પરિણામમાં ભજે છે કે નહીં ? જો એવો પ્રકાર ન ભજતો હોય તો તે સત્સંગ નથી પણ અસત્સંગ છે, કહેવાનો મતલબ એટલો છે કે ધાર્મિકક્ષેત્રમાં બધે સત્સંગ જ હોય છે એવી કલ્પના, કે ભ્રમમાં રહેવા જેવું નથી. ખરેખર એ તપાસવા જેવો વિષય છે.

જેમ આપણે ગમે તે ડૉક્ટરની દવા નથી લેતા. રાજકોટની અંદર કદાચ એકાદ હજાર ડૉક્ટરો હશે. બધાની-ગમે તેની દવા નથી લેતા. કોઈ એકમાં કે બે-ત્રણ ચારમાં વિશ્વાસ છે એની જ દવા કરીએ છીએ. એક જ લાઈનના ડૉક્ટરો ઘણાં મળશે, એક જ Specialized line ના ઘણાં ડૉક્ટરો હોય છે પણ છતાં અમુકની જ દવા શા માટે ? કેમકે રોગ એક ગંભીર વિષય છે અને એ રોગને જો મટાડવામાં ન આવે તો એની ગંભીરતા એટલી છે કે Danger zone માં પ્રવેશ થઈ જાય ને આયુષ્ય પૂરું થવાનો વારો આવે, બીજું કાંઈ ન થાય. ભલે સામાન્ય રોગ હોય, શું ? કહેવાય કે ભાઈને કમળો થયો છે પણ જો એની ગંભીરતા ન સમજવામાં આવે તો કમળામાંથી કમળી થઈ જાય. સીધો Danger zone માં જાય. આ તો એથી ભયંકર ભવ-ભ્રમણનો ભવરોગ છે. અનાદિનો Chronic છે. પાંચ-પચ્ચીસ વર્ષનો Chronic નથી. સાયન્સની દૃષ્ટિએ, વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ કોનીક રોગને તો હઠીલો રોગ ગણીને કાઢવો મુશ્કેલ

ગણવામાં આવે છે, તો આ તો અનંતકાળનો કોનીક રોગ છે. એની ભયંકરતા સમજીને સત્સંગ પણ (ગમે તેનો સંગ કરીને સત્સંગ) કરવામાં આવે તો એ પણ ઉચિત નથી અથવા એ કલ્યાણકારી થાય એવું બને નહીં અને આપણી સમય-શક્તિ ખર્ચાય જાય તો એ વસ્તુ નુકસાનીમાં જાય. એ ખર્ચ નુકસાનીમાં જાય.

એટલા માટે આપણને સત્સંગનો આશ્રય કરવાની જ્યારે વાત કરે છે ત્યારે એ વિશેષ વિચાર માગે એવો વિષય છે કે ગમે તેનો સત્સંગ થાય નહીં, જેમ ગમે તે ડૉક્ટરની દવા થાય નહીં, ટવૈદ્યુ થાય નહીં; એમ ગમે તેનો સત્સંગ, સત્સંગના ક્ષેત્રમાં ન થાય એ વિચાર પણ ગંભીરતા માંગે એવો છે.

વિશેષ વિચાર એમાં ઘણો છે. વિસ્તાર કરીએ તો એમાં ઘણો સમય લાગે તેવું છે. પણ એ વિષય જરા મહત્વપૂર્ણ છે અને થોડો વિશેષ વિચાર કરવો હશે તો આપણે આવતીકાલના સવારના સ્વાધ્યાયમાં વિશેષ લેશું. અત્યારે સમય થઈ ગયો છે. સ્વાધ્યાય સમાપ્ત કરશું.

વર્તમાન જીવન-વ્યવહારની સ્થિતિ એવી છે કે પ્રાયઃ તેમાં ચિત્ત વિક્ષેપ રહ્યા કરે. અવિક્ષિપ્ત ચિત્ત રહેવું દુર્ઘટ છે. તેમાં સામાન્ય મુમુક્ષુ વૃત્તિના જીવો શાંત રહી શકે - એમ અમુક અંશે થવાને અર્થે, કલ્યાણરૂપ અવલંબન - સત્સંગનું મહત્વ - તેની આવશ્યકતા સમજાવી પણ તેમને કઠણ છે. શુદ્ધ અંતઃકરણથી જીવને આત્મ-કલ્યાણની ભાવના થાય તો સત્સંગ અર્થે ગરજવાન થાય. જે સત્સંગનું મહત્વ સમજતા નથી, તેને ખરેખર આત્મકલ્યાણ કરવું છે - એમ કહેવું કઠણ છે. - પૂ. ભાઈશ્રી (અનુભવ સંજીવની - ૧૧૧૮)

પ્રવચન-૨
પત્રાંક-૫૬૯
તા. ૩-૧૨-૧૯૯૪

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત, પત્રાંક-૫૬૯ ચાલે છે. કાલે સ્વાધ્યાય થયો એનું સંક્ષેપમાં અનુસંધાન કરીએ. સર્વ દુઃખથી અને સર્વ લેશથી તથા સંસારની સર્વ પ્રકારની આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિથી મુક્ત થવાનો ઉપાય એક આત્મજ્ઞાન છે. નુકસાનથી બચવા એ સીધો ઉપદેશ છે. લાભને વિચારએ તો આત્મજ્ઞાન એક એવું પ્રબળ કારણ છે કે જે ભાવિ સાદિ અનંત-અનંત સુખને અને અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન સહિત આપે છે. નુકસાનમાં અનંત દુઃખ છે એનાથી બચી જવાય છે. લાભ પણ અનંતો છે. એવું એક આત્મજ્ઞાન છે એનું મૂલ્ય કેટલું ? એનું મૂલ્યાંકન જો કરતા આવડે તો એ પદની મુખ્યતા આવ્યા વિના રહે નહીં. એવી મુખ્યતા આવે કે ‘જગત ઇષ્ટ નહીં આત્મથી’ આખું જગત એક તરણાનાં તોલે ભાસે. પોતાનું આત્મહિત જ મુખ્ય થાય.

તે થવા અર્થે એ પ્રકારનું વિચારબળ હોવું ઘટે. એ પ્રકારનું વિચારબળ હોવા અર્થે અસત્સંગ અને અસત્પ્રસંગની રુચિનો અભાવ હોવો ઘટે, અભાવ થવો ઘટે અને અસત્પ્રસંગ અને અસત્સંગ મટવા અર્થે આરંભ અને પરિગ્રહનું અલ્પત્વ કરવાનો વિચાર આવ્યા વિના રહે નહીં. આરંભ અને પરિગ્રહનું અલ્પત્વ થવાનો જે અભિપ્રાય છે એ અભિપ્રાય અનુસાર બાહ્યજીવનની પરિસ્થિતિ અને પ્રવૃત્તિ રહે. અહીંથી પહેલા પૈરેગ્રાફથી

આપણે આગળ ચાલવું છે.

‘આરંભપરિગ્રહનું અલ્પત્વ કરવાથી અસત્પ્રસંગનું બળ ઘટે છે,’ એટલે કે અનેક જગ્યાએ, અનેક પ્રસંગોમાં રોકાવાનું કારણ પણ ઘટે છે. પોતાની જે રુચિ છે કે ‘હવે મારે ક્યાંય મારો સમય બરબાદ ન થાય એ મુખ્પણે જોવું છે,’ ‘૧૦૫’ નંબરનાં પત્રાંકમાં એક વચનામૃત છે. ‘ઉપયોગથી એક પળ પણ ભરનાર’ એ અહીંયાં લાગુ પડે છે કે અસત્પ્રસંગમાં જે સમય જાય છે એ સમય કેવી રીતે ન જવો જોઈએ ? સુપાત્ર જીવનો અભિપ્રાય એ વિષયમાં કેવો છે ? કે એક પળ-પળનો એ હિસાબ કરે છે. ઉપયોગ રાખે છે એટલે સાવધાની રહે છે કે ‘મારા આત્મકલ્યાણ અર્થે સમય વ્યતીત થાય છે કે મારા આત્માના અહિતમાં મારો સમય બરબાદ થાય છે’ ત્રીજી તો સ્થિતિ નથી. કાં તો સમય આત્મહિતમાં પસાર થાય અને કાં તો સમય આત્માના અહિતમાં પસાર થાય.

‘સત્સંગના આશ્રયથી અસત્સંગનું બળ ઘટે છે.’ અને એ સમય અસત્સંગથી બચીને સત્સંગમાં વ્યતીત થાય છે. સત્સંગ આજે શબ્દથી તો સહેલો થઈ ગયો છે. સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાયમાં તો એ રુઢિ અર્થમાં વપરાય છે. આપણે બધા સત્સંગીઓ છીએ એમ કહે, ત્યાં તો એમ જ બોલાય છે કે આપણે બધા મંદિરે આવનારા બધા સત્સંગીઓ છીએ. તેથી કાંઈ એને સત્સંગ ગણવો એવું કાંઈ નથી.

‘કૃપાળુદેવે’ ‘મોક્ષમાળા’માં સત્સંગ ઉપર તો એક પ્રકરણ લખેલું છે. ‘મોક્ષમાળા’માં સત્સંગ ઉપર એક પ્રકરણ, એક પાઠ લખેલો છે એ વાંચવા જેવો છે, વિચારવા જેવો છે અને એના એક અંશનું આપણે અવધારણ કરેલું કે જે સંગથી સત્ત્વનો રંગ ચડે, આત્મરસ પ્રગટ થાય, આત્મરસ પ્રગટેલો વર્ધમાન થાય એવા પ્રકારનાં સંગમાં આત્માર્થી જીવે, મુમુક્ષુજીવે રહેવું ઘટે છે. સત્સંગનો વિષય મુમુક્ષુની ભૂમિકાથી લઈને જ્ઞાનીની દશા અને મુનિની ભૂમિકા સુધી ભગવાને બોધેલો છે. મુનિઓ પણ મુનિઓના સંગમાં રહે છે અને તે પણ એવા સંગમાં રહે છે કે જે વિશેષ ગુણી હોય, પોતાથી

વિશેષ ગુણવાન હોય તેના સંગમાં મુનિઓ પણ રહે છે. જે મુનિદશામાં છઠ્ઠું-સાતમું ગુણસ્થાન ક્ષણ-ક્ષણે આવે છે, ક્ષણમાં નિર્વિકલ્પ શુદ્ધોપયોગ પ્રગટ થાય છે. એવી મુનિદશામાં પણ સત્સંગને બોધેલો છે. કોઈ જિન-કલ્પી મુનિ હોય તેની જુદી વાત છે. અપવાદ છે. બહુભાગ સ્થવિરકલ્પી મુનિઓ હોય છે એ પણ બીજા વિશેષ ગુણી અને આચાર્યોના સંગમાં રહે છે. આવી ઉત્કૃષ્ટ સાધકદશા હોવા છતાં પણ, ત્યાં પણ સત્સંગને અનુસરવાનું કારણ શું ? ત્યાં તો કુસંગ અને અસત્સંગ છે જ નહીં તથાપિ ઉપયોગ તો બહાર જાય છે ને ? જો જીવનો ઉપયોગ બહાર જતો હોય તો જીવે વિવેક કરવો ઘટે છે કે, ઉપયોગ ક્યાં જવો જોઈએ ? બહાર જતાં ઉપયોગમાં પણ વ્યવહારે આત્મસાધન થાય એવો વિવેક પ્રગટ ન થાય તો સંસારસાધન થયા વિના રહેશે નહીં; આ પરિસ્થિતિ અનિવાર્ય છે.

એટલા માટે અહીંયાં મુમુક્ષુને અને આત્માર્થીને તો વિશેષ પ્રકારે સત્સંગનો આશ્રય કરવાનો ભગવાનનો બોધ છે. અને તેથી શું લાભ થશે ? કે અસત્સંગનું બળ ઘટશે. અસત્સંગનું બળ ઘટશે, આરંભપરિગ્રહનું અલ્પત્વ થશે, અને આત્મજ્ઞાન થાય એવા પુરુષાર્થની આત્મજાગૃતિ ઉત્પન્ન થવાનો અવસર આવશે. એ આખી લીંક પછી ક્રમથી એ રીતે લેવી. ‘અસત્સંગનું બળ ઘટવાથી આત્મવિચાર થવાનો અવકાશ પ્રાપ્ત થાય છે.’ નહીંતર અસત્સંગનું એટલું જોર છે; જોર છે એટલે ? કે આ જીવ અસત્સંગપ્રસંગનાં પ્રસંગોનાં ઘેરાવાથી ઘેરાયેલો છે. આ પરિસ્થિતિ છે. એક વિશેષ વિચાર અહીંયાં એ પ્રકારે છે કે, જ્યાં સુધી જીવ અસત્સંગથી ઘેરાયેલો છે અથવા અસત્પ્રસંગોની ચિંતાથી ઘેરાયેલો છે ત્યાં સુધી એ કોઈપણ સાધન કરે તો એ સાધન સફળ થતું નથી.

જેમ કોઈ માણસ કૂવામાં નહાવા પડ્યો હોય તરતા ભલે એને આવડતું હોય, પાણીમાં તરતો હોય પણ એ તળીયે જતાં ધે માથે જાય. નીચે જાવું હોય તો ધે માથે જવું પડે. એમાં નીચે કૂવામાં ભેખડ હોય અને ખબર ન હોય અને એમાં માથુ સલવાય જાય પછી ગમે તેટલા તરફડિયા

મારે, હાથ-પગ ગમે તેટલા હલાવે, મરી જ જાય. ડૂબી ને મરી જાય. એમ અહીંયાં સંસારનાં અસત્પ્રસંગ અને સંસારનાં સંયોગોની ચિંતાથી અનાદિથી ઘેરાયેલો એવો જીવ કલાક બે કલાક સ્વાધ્યાય કરીને અપેક્ષા રાખે કે મને કાંઈ આત્મકલ્યાણ થઈ જાય તો સારું. પણ એવી રીતે આત્મકલ્યાણ થતું નથી અને અમૂલ્ય એવું મનુષ્ય આયુ વ્યતીત થતું જાય છે. જીવન ચાલ્યું જાય છે. અમૂલ્ય જીવન ચાલ્યું જાય છે.

‘કૃપાણુદેવે’ ૮૩ નંબરના પત્રમાં ઉલ્લેખ કર્યો છે. જરા વાંચવા જેવો છે. પાનું ૧૮૮. સંસારની ચિંતાથી મુ ત થવા અર્થે સૌથી પહેલા કમના લક્ષે, કમથી પહેલી દશા કેવી આવવી જોઈએ ? આખો પત્ર કમ ઉપર છે.

‘તત્ત્વજ્ઞાનની ડી ગુફાનું દર્શન કરવા જઈએ તો, ત્યાં નેપથ્યમાંથી એવો ધ્વનિ જ નીકળશે કે તમે કોણ છો ? ક્યાંથી આવ્યા છો ? કેમ આવ્યા છો ? તમારી સમીપ આ સઘળું શું છે ? તમારી તમને પ્રતીતિ છે ? કે તમે વિનાશી, અવિનાશી વા કોઈ ત્રિરાશી છો ?’ ત્રિરાશી લીધું છે, ઠીક ! એટલે ત્રીજા કોઈ છો એમ પ્રાસ મેળવ્યો છે. ‘એવા અનેક પ્રશ્નો હૃદયમાં તે ધ્વનિથી પ્રવેશ કરશે;...’ ઉપરછલ્લા પ્રશ્ન હૃદયમાં પ્રવેશ કરશે નહીં, – એમ કહે છે. ‘અને એ પ્રશ્નોથી જ્યાં આત્મા ઘેરાયો, ...’ શું લીધું ? સંસારની ચિંતાથી ઘેરાયેલો હતો એ ઘેરાવો છૂટવા માટે આ ચિંતાથી, પરિભ્રમણની ચિંતાથી ઘેરાયો. એ પરિભ્રમણની ચિંતાથી ઘેરાય ત્યારે એ કેવો ઘેરાય છે ? એ વિષય ઉપર ‘કૃપાણુદેવ’નાં જ વચનામૃતો જોવા હોય તો જોઈએ. એક-એક વિષયમાં વિસ્તાર કરીએ તો આગળ જ નહીં ચાલી શકીએ. પત્ર જ પૂરો નહીં થાય. પત્રાંક-૮૬ અને પત્રાંક-૧૮૫ એ બન્ને પત્રમાં એક જ વિષય છે કે આ જીવને પરિભ્રમણ કેમ થઈ રહ્યું છે અને તેથી કેમ મુ ત થવાય ? એ વાક્યમાં અનંત અર્થ સમાયેલો છે. એમ કરીને એ વાત કરી છે અને એ મૂઝવણ હવે અહીંયાં લેશે. ‘ત્યાં બીજા વિચારોને બહુજ થોડો અવકાશ રહેશે, ...’ બીજા વિચારો એટલે સંસારની ચિંતા; જ્યાં માથુ ભેખડમાં ગયું છે ત્યાંથી નીકળશે અને

‘યદિ એ વિચારોથી જ છેવટે સિદ્ધિ છે.’ છેવટની સિદ્ધિ એ જ ચિંતાથી છે. આ પ્રારંભનો પહેલો ક્રમ છે. ‘એ જ વિચારોના વિવેકથી જે અવ્યાબાધ સુખની ઇચ્છા છે,...’ સંપૂર્ણસુખની ઇચ્છા છે ‘તેની પ્રાપ્તિ થાય છે.’ અને ‘એ જ વિચારોના મનનથી અનંતકાળનું મૂંઝન ટળવાનું છે.’ પહેલા સંસારમાં મૂંઝાયેલો હતો એ પણ લખ્યું છે. ‘સંસારના સર્વ જીવો મૂંઝાયેલો પડ્યા છે.’ આ ‘કૃપાળુદેવ’નું વચનામૃત છે.

જગતમાં સર્વ જીવો કંઈને કંઈ રીતે મૂંઝાયેલા પડ્યા છે. એ મૂંઝવણમાંથી નીકળવા માટે પહેલું પગથીયું આ છે. આ પગથીયે પગ મૂક્યા વિના કલાક-બે કલાક નિવૃત્તિ લઈને તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરે, ક્ષયોપશમ હોવાને લીધે કેટલીક ધારણા અને સમજ પણ થાય, બૌદ્ધિક સ્તર ઉપર તત્ત્વજ્ઞાનનો કાંઈક વિકાસ થાય, તેમ છતાં સફળતા નહીં મળવાનું કારણ એ છે કે, ૮૬ અને ૧૮૫ પત્ર અનુસાર એ વિષયની ચિંતાથી જૂરણાની સ્થિતિ આવી નથી. ત્યાં એક વાત લખી છે કે આ પ્રશ્નથી અંદરમાં જૂર્યા વિના માર્ગની દિશાનું એક અંશે પણ ભાન થઈ શકે એવું નથી અને આની અંદર મોટી વાત દિશાની છે. અભ્યાસ કરીને કેટલું તત્ત્વજ્ઞાન શીખ્યો એ અહીંયાં સમસ્યા નથી, એ કાર્ય નથી. કાર્ય એ છે કે માર્ગની જે દિશા છે એ દિશાસૂઝ આવવી જોઈએ અને એ દિશાસૂઝથી માર્ગ પ્રાપ્ત થવો જોઈએ. માર્ગની દિશા અંતર્મુખી છે. આ જીવે અનંતવાર યમ, નિયમ, સંયમાદિ સાધન કરેલા છે. એ બધા જ બહિર્મુખ પરિણામથી કરેલા છે. અંતર્મુખ પરિણામે કોઈ સાધન થયા નથી. અંતર્મુખ પરિણામની જે દિશા બદલાય છે એ દિશાની સૂઝ કોઈ એક અંશે ક્યારે પણ આવી શકવા યોગ્ય હોય તો તે આ પ્રકારની જૂરણાથી આવે છે.

ત્રણ કાળમાં કોઈપણ મુમુક્ષુ કે આત્માર્થીજીવને એ સિવાય કમ શરૂ થયો હોય, શુદ્ધિનો કમ, સ્વરૂપ પ્રાપ્તિનો કમ, આત્મસુખનો કમ શરૂ થયો હોય – એ વસ્તુની સ્થિતિમાં નથી. જેમ એક કમ એવો છે કે આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ વિના સુખ-શાંતિ અને આત્માનો આનંદ નથી, મોક્ષનું કારણ નથી અને એનું ફળ મોક્ષ પણ નથી. તેમ છતાં પણ ત્રણ કાળમાં એ સ્વરૂપનું

અવલંબન લેતા પહેલા સત્પુરુષનું અવલંબન લીધા વિના અક્રમે કોઈ મોક્ષમાર્ગને કે મોક્ષને પામ્યા નથી. અનંતકાળના ત્રણેયકાળમાં કોઈ દિવસ એવો ક્રમ કોઈને વિષે બન્યો નથી કે સત્પુરુષનો યોગ થઈને, ગુરુગમ વિના આત્મજ્ઞાન થયું હોય અને આત્માનું અવલંબન આવ્યું હોય એ બની શકવા યોગ્ય નથી. એક વસ્તુસ્થિતિ છે, પરિણામની એક વૈજ્ઞાનિક પરિસ્થિતિ છે.

એમ સંસારની ચિંતામાં સલવાયેલા જીવને જ્યાં સુધી આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિની, પરિભ્રમણના નાશની ચિંતા ન થાય ત્યાં સુધી પેલી ચિંતા યથાર્થ પ્રકારે મટતી નથી, નહીંતર કોઈ એમ કહે કે વૈરાગ્ય આવે અને દીક્ષા લઈ લઈએ એમાં શું ? એમ નહીં; દીક્ષા લ્યે કે ન લ્યે, એ વાત બાજુ ઉપરની છે. પહેલી વાત એ છે કે એ ચિંતાથી છૂટવા માટે બીજી ચિંતા

ભી થઈ છે કે નહીં ? અને એની ઝૂરણા આવી છે કે નહીં ? જો એમ ન થયું હોય તો જે કાંઈ સાધન કર્યું છે તે અક્રમે કર્યું છે. માર્ગથી દૂર જવાનું બનશે અને જેટલું દૂર જવાનું બનશે એટલું સમીપ આવવાનો પરિશ્રમ વધશે. બીજું કાંઈ નહીં થાય.

જ્ઞાનીપુરુષોએ પોતાના સ્વાનુભવથી મોક્ષમાર્ગ પર્યંત પહોંચવા માટેનો ક્રમ પણ બાંધેલો છે અને એટલા માટે ‘કૃપાણુદેવ’નાં વચનામૃતમાં એક વાત ઉપર ઘણું વજન છે. વારંવાર એ વાત ઉપર તેઓ નિર્દેષ કરે છે કે જ્ઞાનીના માર્ગે ચાલજો, જ્ઞાનીનાં માર્ગે નહીં ચાલો તો સ્વચ્છંદથી રખડી મરવા સિવાય બીજું કાંઈ નહીં થાય. આપણી સામે સૌભાગ્યભાઈનું દૃષ્ટાંત એ જીવંત દૃષ્ટાંત છે. એ કાંઈ શાસ્ત્રો ન્હોતા ભણ્યા. એમને બીજું કાંઈ એટલું આવડતું ન્હોતું. પણ તેમનો જ્ઞાનીના માર્ગે ચાલવાનો અદ્ભૂત નિશ્ચય એવી એક જે એમના પરિણમનમાં યોગ્યતા હતી, એ એક યોગ્યતાને કારણે એ તરી ગયા છે. સંસાર તરી ગયા છે એમ કહેવું જોઈએ. એમના દેહાંત પછી તેમના પરિવાર ઉપર લખાયેલો પત્ર ૭૮૩ એમાં પહેલું જ વચન એ લીધું છે. પત્રના મથાળામાં તો શ્રી સૌભાગ્યને નમસ્કાર કર્યા છે. ‘શ્રી સૌભાગ્યની મુમુક્ષુદશા તથા જ્ઞાનીનાં માર્ગ પ્રત્યેનો તેનો અદ્ભૂત નિશ્ચય

વારંવાર સ્મૃતિમાં આવ્યા કરે છે.' પત્રનું પહેલું વચનામૃત આ છે, અમોને, સૌભાગ્યભાઈ કઈ રીતે સાંભરે છે કે આ એક વિશિષ્ટ ગુણ હતો. નહીંતર જીવ સ્વચ્છંદે ચાલે છે અને સ્વચ્છંદે ચાલતા સંસાર પરિભ્રમણ સિવાય એનું કોઈ ફળ નથી.

એ પણ એમણે બહુ સંક્ષેપમાં કહ્યું છે કે સ્વચ્છંદ અને પ્રતિબંધ એ સંસારમાં રખડવાના મુખ્ય કારણો છે. પ્રતિબંધો ૧૮૪માં કહ્યા. સમાજ પ્રતિબંધ, કુટુંબ પ્રતિબંધ, દેહ પ્રતિબંધ અને સંકલ્પ-વિકલ્પ પ્રતિબંધ. આ પ્રતિબંધ જીવને રોકાવાના કારણો છે અને સ્વચ્છંદ છે એ જીવને માર્ગના બદલે ઉન્માર્ગે લઈ જાય છે. સવળા ઉપાયના બદલે અવળો ઉપાય થાય છે અને તેથી પરિભ્રમણ છૂટવાનું બિલકુલ બની શકતું નથી.

એટલે અહીંયાં આત્મવિચાર થવાનો અવકાશ પ્રાપ્ત થાય છે એટલે શું ? કે આત્મકલ્યાણનો વિચાર કહો, આત્મકલ્યાણની ચિંતા કહો અને આત્મકલ્યાણની અપ્રાપ્તિમાં થતો ખેદ, અત્યંત ખેદ કે જેના માટે એક શબ્દ એમણે એવો વાપર્યો કે ઝૂરે, અત્યંત ઝૂરે. જેમ પ્રિયજનના વિયોગમાં - પ્રિયજનનું મૃત્યુ થાય ત્યારે કોઈ ઝૂરે છે. સંસારમાં ઝૂરી-ઝૂરીને મરે છે એવા પણ દાખલાઓ બને છે. એવી પરિસ્થિતિ પોતાના આત્મકલ્યાણ માટે થયા વિના સીધું કોઈને આત્મજ્ઞાન થાય એ વસ્તુના સ્વરૂપમાં નથી, એમ કહેવાનો ત્યાં અભિપ્રાય છે. અસત્સંગનું બળ ઘટવાથી આત્મવિચાર એટલે આત્મકલ્યાણનો વિચાર થવાનો અવકાશ પ્રાપ્ત થાય છે. આત્મવિચાર થવાથી, અર્થાત્ 'એ પ્રકારે' આત્મવિચાર થવાથી, - મૂળમાં આ વાત છે. આત્મવિચાર એટલે આત્મજ્ઞાનીઓએ લખેલા પુસ્તકો વાંચે, વિચારે, કે ચર્ચા કરે એટલી વાત નથી લીધી. એની ચિંતાથી ઘેરાય અને સરખી રીતે એની ઝૂરણામાં આવે તો તેને આત્મજ્ઞાન થાય છે. આ રીતે કારણ-કાર્યની સંધિ છે.

કારણ-કાર્યને ન સમજવામાં આવે તો કારણ-કાર્ય વિપર્યાસ અથવા ક્રમવિપર્યાસ નામનો એક નવો દોષ ઉત્પન્ન થાય છે. અને એ દોષને શાસ્ત્રમાં મિથ્યાત્વના પ્રકરણમાં ગૃહીત મિથ્યાત્વ કહ્યું છે. જુઓ ! આ એક કેવી

જવાબદારી ભી થાય છે કે જીવ કરે તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ અને ક્રમ અને કારણ-કાર્યને ન સમજી શકે, એવી સમજવાની યોગ્યતા ન હોય, દરકાર ન હોય, સાવધાની ન હોય, ખ્યાલ ન હોય, અજાણપણું હોય, અજ્ઞાન હોય તો બીજી રીતે ચાલે; માને કે હું મારા આત્મકલ્યાણનો કાંઈક ઉપાય કરું છું. તેને બુદ્ધિપૂર્વક નવું ગ્રહણ કરેલું - મિથ્યાત્વ કહે છે. એને ગૃહીત મિથ્યાત્વમાં લઈ ગયા. ગૃહીત મિથ્યાત્વનો વર્ગ જુઓ તો મુસલમાન, ક્રિશ્ચનથી માંડીને બધા અન્યમતિઓનો છે. નગ્ન સત્ય જરાક કડવુ લાગે એવું છે પણ ગૃહીત મિથ્યાત્વ થાય એટલે એ કલાસમાં બેસી ગયા. કલાસ આખો બદલાઈ ગયો. ભલે જિનાગમનો અભ્યાસ થતો હોય તો પણ ! અરે ! સમવસરણમાં એ સ્થિતિ ભી થાય છે. અત્યારે તો એ પ્રકારનો સુયોગ નથી. ૨૫૦૦ વર્ષથી એ વાત ખલાસ થઈ ગઈ છે. પણ જ્યારે સત્ત્યુગનો, ચોથા આરાનો પ્રારંભ હતો એટલે બહુ સારો કાળ હતો, ત્યારે પણ ગૃહીત મિથ્યાત્વ થતું; પછી હુંડાવસર્પીણી છે એટલે અવસર્પીણીમાં ઉતરતો-ઉતરતો કાળ, ચોથા આરામાં પણ ઉતરતો કાળ આવ્યો છે. પાંચમા આરામાં તો કહેવાની જરૂર નથી. પ્રત્યક્ષ અનુભવ થાય એવી વાત છે. તોપણ ષભદેવ ભગવાનના સમવસરણમાં ભગવાનની વાણી ધૂટી ત્યારે સાંભળનારાઓમાં ૩૬૩ અન્યમતની ઉત્પત્તિ થઈ. એ દિવસે કોઈ બીજા મંદિરો નહોતા, બીજા કોઈ સાધુઓ નહોતા. બીજી કોઈ અન્યમતની પરિસ્થિતિ પ્રસિદ્ધ રીતે નહોતી. અત્યારે તો ઘણાંય સંપ્રદાય ચાલે છે. મંદિર, મસ્જિદ, ગુરુદ્વાર ને ચર્ચ, અનેક પ્રકારે ચાલે છે. તે દિવસે કાંઈ નહોતું તોપણ (ગૃહીત મિથ્યાત્વ) સ્વતંત્રપણે થયું. ભગવાનની વાણીમાં એવું નિમિત્ત નથી કે ગૃહીત મિથ્યાત્વ થાય. ભગવાનની વાણીમાં તો સમકિત થાય એવું નિમિત્ત છે. છતાં પણ જીવ પોતે સ્વચ્છંદ કરે તો પારાવાર નુકસાન થાય અને 'રોકે જીવ સ્વચ્છંદ તો પામે અવશ્ય મોક્ષ, પામ્યા એમ અનંત છે ભાખ્યું જિન નિર્દોષ.' સ્વચ્છંદ એટલો મોટો દોષ છે એટલે એ દોષ ઉપર વિશેષે કરીને વિચારવા યોગ્ય છે.

‘આત્મવિચાર થવાથી આત્મજ્ઞાન થાય છે; અને આત્મજ્ઞાનથી

નિજસ્વભાવરૂપ, સર્વ કલેશ અને સર્વ દુઃખથી રહિત એવો મોક્ષ થાય છે; તે વાત કેવળ સત્ય છે.’ અને આત્મજ્ઞાન થયું એનો અલ્પકાળમાં મોક્ષ થવાનો, થવાનો અને થવાનો જ. સાધક દશાનો કાળ અસંખ્ય સમય છે - અનંત સમય નથી. ભલે વચ્ચે દેવલોકનો ભવ આવે પણ એ અસંખ્ય સમયની મર્યાદામાં આવે છે - અનંત સમયની મર્યાદામાં નથી જતો.

કોઈ એમ કહે કે આ કાળમાં તો મોક્ષ છે નહીં, તો પછી જ્ઞાનીપુરુષ મોક્ષની વાત કેમ કરે છે ? આ કાળમાં મોક્ષ નથી એમ વિચારીને મોક્ષના કારણભૂત એવા આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાં હતોત્સાહી થવું છે ? નિરુત્સાહી થવું છે ? શું થવું છે ? શું કરવું છે ? એ પ્રકારથી વાત અહીંયાં વિચારવા જેવી નથી, એમ કહે છે. જેને આત્મકલ્યાણની અથવા મોક્ષની ભાવના છે - મોક્ષ જેનું સાધ્ય છે, મોક્ષ જેનું ધ્યેય છે. મોક્ષ જેનું લક્ષ્ય છે, એને અત્યારે આ કાળમાં મોક્ષ થતો નથી એ વાત ગૌણ થઈ જાય છે. ભલે એ સૈદ્ધાંતિક રીતે વસ્તુસ્થિતિ હોય, પણ ભાવના છે એ વસ્તુસ્થિતિને ગણકારતી નથી. એવી પ્રબળ ભાવના એ જ આત્મવીર્યને સ્ફુરણા થવાનું કારણ બને છે.

એટલા માટે આત્મજ્ઞાનનું ફળ સીધું બતાવે છે. આત્મજ્ઞાનથી મુનિદશા આવશે એ વચ્ચેની અધૂરી દશાની વાત નથી કરી, સીધી પૂર્ણ દશાની વાત કરે છે કે આત્મજ્ઞાનથી (મોક્ષ થાય છે.) મોક્ષની પરિભાષા કરી છે, નિજસ્વભાવસ્વરૂપ; કેવો છે મોક્ષ ? કે જેવો આત્મસ્વભાવ છે, સહજ સ્વભાવ છે. એવી જ અવસ્થા - એવી જ પ્રગટ અવસ્થા થાય એને અહીંયાં મોક્ષ કહે છે. એ અવસ્થામાં સર્વ લેશ અને સર્વ દુઃખથી રહિતપણું થાય છે. દુઃખ અને લેશનો અને મલિનતાનો, અપવિત્રતાનો અને વિપરીતતાનો એક અંશ પણ જેમાં અનંતમાં ભાગે પણ કોઈ અંશે ન રહે એવી દશા એને અહીંયાં મોક્ષ કહે છે અને ‘એ વાત કેવળ સત્ય છે’ એ વાત પરમ સત્ય છે. એમાં મીનમેખ નથી. ફેરફાર નથી, ત્રણેય કાળે આત્મજ્ઞાનીનો મોક્ષ થઈ ગયો, થઈ ગયો ને થઈ ગયો. એક ન્યાયે ભાવિ નૈગમનયથી એને અત્યારે મોક્ષ થયો એમ પણ કહેવામાં આવે છે.

‘સમયસાર’માં તો એ પદ છે : ભગવાન ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ એક કળશ લખ્યો છે. સમ્યક્દૃષ્ટિનું વર્ણન કરતાં એ કહ્યું છે ને ? એ મુ ત છે. છેલ્લું પદ એ લખી નાખ્યું. એ તો મુ ત જ છે. અમે એને હવે બંધાયેલો જોતા નથી. એનું રિઝર્વેશન અહીંયાં નક્કી થઈ ગયું. અલ્પકાળમાં આ જીવ સિદ્ધાલયમાં સ્થાન પામશે.

‘જે જીવો મોહનિદ્રામાં સૂતા છે તે અમુનિ છે.’ જે જીવો મોહનિદ્રામાં સૂતા છે એટલે કે જેને હજી દર્શનમોહની નિદ્રા પૂરી થઈ નથી, સુપ્રભાત થયું નથી (તે અમુનિ છે). પહેલું વચન લીધું ને પુષ્પમાળામાં, ‘પ્રભાત થયું જાગો !’ મોહનિદ્રામાંથી જાગૃત થાઓ. સત્તરમાં વર્ષ પહેલાં કેવા વચનો આવ્યા છે ! બાર અંગના સારભૂત એવા વચનો નીકળ્યા છે ! સત્તરમાં વર્ષ પહેલા કેટલાક વચનો તો બાર અંગનો ટોટલ માર્યો હોયને એવા કાઢ્યા છે ! જે જીવો મોહનિદ્રામાં સૂતા છે તે અમુનિ છે; ભલે એ દીક્ષા લઈને ફરતા હોય પણ દર્શનમોહ જેનો વ્યતીત થયો નથી, દર્શનમોહના આવરણથી જે મુ ત થયા નથી, અથવા જેનો આત્મા જાગૃત થયો નથી. જાગૃત ચૈતન્ય જેનું પરિણમન હોવું જોઈએ એ પ્રકારમાં જે આવ્યા નથી, તે મુનિ હોય તોપણ તે અમુનિ છે.

‘નિરંતર આત્મવિચારે કરી મુનિ તો જાગૃત રહે’ મુનિ તો નિજ ચૈતન્યસ્વરૂપની જાગૃતિમાં નિરંતર જાગૃત જ હોય, અને જાગૃતિ આવે ત્યારથી જ મુમુક્ષુતા આવે છે. જાગૃતિ આવે ત્યારથી જ જ્ઞાનદશા હોય છે. મુનિદશામાં તો નિરંતર જાગૃતિ છે. નિદ્રામાં પણ જાગૃતિ છે. સાધક દશામાં એમ લાગે કે અત્યારે જ્ઞાની સૂતા છે પણ એ અંદરમાં જાગૃત છે. પણ એ વાત એ પ્રકારના પરિણમનનાં અનુભવ સિવાય સમજાય એવું નથી. સમજાય એવું તો નથી પણ એ અલૌકિકદશાનું, અચિંત્યદશાનું ચિંતવન કે અનુમાન કરે તો પણ પત્તો લાગે એવું નથી. થોડુંક એ બાજુ વળ્યા વિના આંશિક અનુભવ લીધા વિના (સમજાતું નથી). અહીંયાં નીચે કહેશે : અંતર્ભેદ જાગૃત થયા વિના, એ વાત સમજવી પણ બની શકતી નથી, આ પત્રની અંદર વિશેષ વાત એમણે અંતર્ભેદ જાગૃતિની લીધી છે.

બહુ સારી વાત લીધી છે અને મુમુક્ષુજીવને એ વિષય ઉપર આકર્ષણ થાય એવો પ્રકાર અહીંયાં સંકેતરૂપે લીધો છે.

‘જે જીવો મોહનિદ્રામાં સૂતા છે તે અમુનિ છે. નિરંતર આત્મવિચારે કરી મુનિ તો જાગૃત રહે.’ અથવા આત્મવિચારની જાગૃતિ નિરંતર રહેવી એ અવશ્ય-અવશ્ય થવા યોગ્ય, કરવા યોગ્ય કહો, પણ કર્તૃત્વપણે નહીં હોવાથી એ થવા યોગ્ય દશા છે. જો પોતાને પોતાના આત્મકલ્યાણની ખેવના ન હોય, દરકાર ન હોય, તો આવું મહાન કાર્ય કેવી રીતે થાય ? એ દરકાર જેની નથી, જાગૃતિ નથી, સાવધાની નથી એને અહીંયાં ભગવાન પ્રમાદી કહે છે. ભલે ચોવીસ કલાક પોતાની માનેલી ફરજ બજાવતો હોય તો પણ એ પ્રમાદી છે. કેમકે આત્મકલ્યાણના વિષયમાં એનો પ્રમાદ વર્તે છે.

‘પ્રમાદીને સર્વથા ભય છે’ એ પ્રમાદી ગમે તેટલો પુરુષાર્થ કરતો હોય તો એ સંસાર પ્રત્યયી પુરુષાર્થ છે. જે કાંઈ કરતો હોય તે, લૌકિક કે ધાર્મિક – એ સંસાર પ્રત્યયી પુરુષાર્થ છે. એ પ્રમાદ છે અને એને આલોક ભય, પરલોક ભય, મરણ ભય, આદિ સર્વ પ્રકારના ભયો ઉત્પન્ન થયા વિના રહે નહીં. કોના આશ્રયે એ નિર્ભય થાય ? જ્યાં સુધી જીવને પોતાના શાશ્વત અવ્યાબાધ સ્વરૂપનું અવલંબન અને આશ્રય ન આવે, અંતર્મુખ થઈને અતીન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ અનુભવમાં ન આવે, ત્યાં સુધી નિર્ભયતા થવી કોઈ રીતે સંભવિત નથી. ત્યાં સુધી ભય ભો છે. જેને એ ભાન થયું કે હું શાશ્વત છું તેથી મારું કદી મરણ નથી અને અવ્યાબાધ સ્વરૂપ હોવાથી બાધા પહોંચાડવાની મારા સુધી કોઈની પહોંચ નથી. એવી પ્રતીતિ સહિતનું અનુભવજ્ઞાન જ્યાં સુધી ન વર્તે ત્યાં સુધી ભયની ઉત્પત્તિ થયા વિના રહે નહીં. અનાદિની એ સ્થિતિ છે.

સર્વ પ્રકારના – સાતેય ભયથી જીવ ઘેરાયેલો છે. ઘેરાયેલો છે એટલું જ નહીં ભયાન્વિત દશાનું દુઃખ પણ અનંતુ છે પણ ટેવાઈ ગયો છે; એ દુઃખને સહન કરવા પણ એ ટેવાઈ ગયો છે. જેમ કોઈ પીડા સહન કરતો જીવ પીડાની સહનતાથી ટેવાઈ જાય છે. ઠંડી છે ત્યારે શરૂ-શરૂમાં

જરાક લાગશે પછી ટેવાઈ જશે, કેમ ખાવું, કેમ કપડાં પહેરવાં, કેમ સૂવું એની બધી ગોઠવણી થઈ જશે, ટેવાઈ જશે. પછી ઠંડી બહુ પડે છે, એની કાંઈ માથાકૂટ નહીં થાય. જીવને શરૂ-શરૂમાં થોડોક પલટો ખાવો હોય ત્યારે આકરું લાગે છે. એમ અનંતકાળથી અનંતુ દુઃખ સહન કરવાની અનંતી શક્તિ હોવાને લીધે, (એ પણ એની શક્તિ અનંતી છે) ! શક્તિ તો શક્તિ છે ને ! ચાહે સુખ ભોગવે કે ચાહે દુઃખ ભોગવે. Power is power. પછી એનાથી તમે પાણી ગરમ કરો, કે ફીજનું પાણી ઠંડુ કરો, કે ગીઝરનું પાણી ગરમ કરો. Power is power. એમ શક્તિ અનંતી છે. તો દુઃખ પણ અનંતુ સહન કરે છે અને સુખ પ્રગટ કરશે તો પણ અનંતુ પ્રગટ કરશે. એ સર્વ પ્રકારના ભયમાં અનંત દુઃખ છે અને અપ્રમાદીને (એટલે ચૈતન્યની) જાગૃતિમાં કોઈ રીતે ભય નથી.

‘એમ શ્રી જિને કહ્યું છે.’ જુઓ, કેવી વચનશૈલી છે ! કથનશૈલી પણ કેવી સુંદર છે ! હું કહું છું, હું કહું છું એમ અહમ્ભાવ ક્યાંય દેખાય નહીં. નહીંતર બહુ સારા-સારા, કલાસ વન ઓરેટર હોય, બહુ સારા વ તા હોય પણ અંદર ‘હું આમ કહું છું’ એમ (આવ્યા) વિના રહે નહીં. ‘હું કહું છું ને આમ છે,’ એ અંદર આવ્યા વિના ન રહે. આવી મહાન સિદ્ધાંતોની વાત કરતાં-કરતાં પણ શ્રી જિને આમ કહ્યું છે. ભગવાન, જૈન પરમેશ્વર, નિર્દોષ પરમાત્મા, સર્વજ્ઞદેવે આ વાત કહેલી છે પણ અત્યારે તો સર્વજ્ઞ છે નહીં આપે કેવી રીતે નક્કી કર્યું ? ઠીક ! અત્યારે તો ૨૫૦૦ વર્ષથી તો સર્વજ્ઞના દર્શન થાય એવું છે નહીં, તો કહે છે અંતરજ્ઞાનથી નક્કી કર્યું. પોતાનો જે સર્વજ્ઞ સ્વભાવ એને સ્પર્શીને નીકળેલી વાણી છે. અંદરમાં તો સર્વજ્ઞ સ્વભાવ છે કે નહીં ? આ ભરતક્ષેત્રમાં – મહાવિદેહક્ષેત્રની વાત જુદી છે. ત્યાં તો નિરંતર (તીર્થંકર) હોય છે, સર્વકાળમાં હોય છે. પણ ભરતક્ષેત્રમાં સર્વજ્ઞના વિરહના કાળ ઘણાં લાંબા છે. પણ અંદરમાં સર્વજ્ઞ સ્વભાવ અનાદિ અનંત હાજરાહજુર છે. સંભાળે એટલી વાર છે. એથી વધારે વાર નથી. પોતાના સર્વજ્ઞસ્વરૂપની સંભાળ કરે એટલી જ વાર છે. અને એ સર્વજ્ઞ સ્વભાવને સ્પર્શીલી વાણીમાંથી

પોતાને પ્રતીતિ આવે છે કે, આ વાત તીર્થંકરદેવે આમ કહી છે. અહીંયાં જિન શબ્દ વાપર્યો છે. અનેક જગ્યાએ તીર્થંકરના નામથી પણ વાત કરી છે કે 'અપ્રમાદીને કોઈ રીતે ભય નથી' અને એ એમનો સાક્ષાત્ અનુભવ બોલે છે.

‘સર્વ પદાર્થનું સ્વરૂપ જાણવાનો હેતુ માત્ર એક આત્મજ્ઞાન કરવું એ છે.’ અહીંયાં એક બહુ મહત્વની પ્રયોજનભૂત વાત છે. અનેક ગ્રંથોથી સર્વ પદાર્થોનું સ્વરૂપ જાણવાનું બને છે. એ એક જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થવાનું સાધન છે, અનેક ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરવાનું બને છે, એની પાછળ હેતુ શું ? હેતુ નામ અહીંયાં પ્રયોજન લેવું છે. સન્માર્ગ ને વિશે કોઈ કેન્દ્રસ્થાને એક વાત હોય તો એવી વાત છે કે આત્મહિતના પ્રયોજનને વળગીને આ માર્ગની અંદર જે કોઈ જઘન્ય, મધ્યમ, ઉત્કૃષ્ટ દશાએ વર્તે તે એક જ પ્રકારે વર્તે છે. એનું કેન્દ્રસ્થાન આ છે. જો પ્રયોજનને વળગીને તત્ત્વ અભ્યાસ થાય તો અલ્પકાળમાં પ્રયોજનની સિદ્ધિ થાય. પ્રયોજન છૂટીને ગમે તેટલો, અગીયાર અંગ અને નવ પૂર્વ સુધીનો અભ્યાસ થાય તો પણ તે પરલક્ષીજ્ઞાન નિષ્ફળ જાય. આત્મકલ્યાણ માટે તો નિષ્ફળ જાય. આત્મગુણો તો ઉત્પન્ન ન થાય, પણ શાસ્ત્રીય અભિનિવેશ થવાનો અવગુણ ઉત્પન્ન થાય. લાભ તો ન થાય, પણ નુકસાન થાય. શાસ્ત્ર વાંચીને નુકસાન થાય ખરું ? વાંચતા ન આવડે તો ચોક્કસ નુકસાન થાય. એટલા માટે તો ‘કૃપાળુદેવે’ કેટલાક સૂત્રો લખ્યા છે કે ‘શાસ્ત્ર શસ્ત્ર થઈને પરિણમે.’ અનઅધિકારી જીવ શાસ્ત્ર વાંચે તો શાસ્ત્ર છે તે શસ્ત્ર થઈને પરિણમે. સોનાની છરી ભેટમાં સારી લાગે પેટમાં ખોસવા માટે ન હોય, (માણસ) મરી જાય. સોનાની છરી છે તો મારો પેટમાં, એમ કોઈ મારે ? એ શોભાની જ છે. એમ અહીંયાં - એમ કહેવું છે કે સર્વ પદાર્થનું સ્વરૂપ જાણવાનો હેતુ એટલે પ્રયોજન માત્ર એક આત્મજ્ઞાન કરવું એ છે. એટલે આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિના પ્રયોજનને છોડ્યા વિના જે કાંઈ જ્ઞાન કરવું તે કરવું. નહીંતર એ માથાકૂટમાં ઉતરવા જેવું નથી. ઉન્માર્ગે અર્થાત્ ગૃહીત મિથ્યાત્વના માર્ગે ચડી જવાશે.

એક પ્રશ્ન વિચારીએ : ઘણીવાર સ્વાધ્યાયમાં એ પ્રશ્ન સામે આવે છે કે તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ પચ્ચીસ-પચ્ચીસ વર્ષથી કરીએ છીએ તો કેમ એનું ફળ ન આવ્યું ? અનેક શાસ્ત્રો વાંચ્યા અને ઘણું-ઘણું કંઠસ્થ પણ થઈ ગયું. વાંચતા-વાંચતા એટલું દૃઢ થઈ ગયું, પણ નિર્વિકલ્પ સ્વાનુભવરૂપી આત્મજ્ઞાન કેમ ઉત્પન્ન થતું નથી ? વિકલ્પોમાં જ ચાલીએ છીએ એ તો પોતાને ખબર હોય છે. કારણ એ જ છે કે પોતાનું પ્રયોજન લક્ષમાં રાખીને એ પ્રવૃત્તિ થઈ નથી. પ્રયોજનને પકડીને એ પ્રવૃત્તિ થાય તો શાસ્ત્રો તો આત્મજ્ઞાનમાં નિમિત્ત થાય એવા જ છે. શાસ્ત્રો તે શાસ્તાપુરુષનાં વચનો છે. અનુભવવાણી છે – તેનાથી આત્મકલ્યાણ અવશ્ય થાય; ક્યારે ? કે પ્રયોજનની પક્કડ હોય ત્યારે. પ્રયોજનની પક્કડ એટલે શું ? કે અત્યારે હું ક્યાં ભો છું ? અને એક કદમ આગળ વધવા માટે મારે શું કરવું જોઈએ ? Ultimate પ્રયોજન મોક્ષનું છે. જે ધ્યેય છે એ તો મોક્ષનું છે. પણ વર્તમાન પ્રયોજન અને અંતિમ પ્રયોજન એ બે વચ્ચે અનુસંધાન હોવું જોઈએ ક્યાં પહોંચવું છે, અને પહેલું કદમ કઈ બાજુ ભરવું કે જે મારી મોક્ષની દિશા છે એ દિશામાં મારું કદમ પડવું જોઈએ. બીજી દિશામાં કદમ નહીં પડવું જોઈએ. એટલે પોતાની યોગ્યતા સમજાય, પોતાની ભૂમિકા સમજાય. એ ભૂમિકાને અનુસરીને વર્તમાન પ્રયોજન સમજાય. અંતિમ પ્રયોજનના લક્ષે. તો જ જીવનો વિકાસ થાય. નહીંતર જે કાંઈ સાધન કરે એમાં ઉભાંગડે (ચાલે છે) ગામઠી ભાષામાં કહીએ ને ? ઉભાંગડે હાલે છે, એ રસ્તે નથી ચાલતો, એ આડો અવળો ચાલે છે. અહીંયાં આડો-અવળો ચાલે એ અક્રમે ચાલીને નુકસાનને નોંતરવા સિવાય બીજું કાંઈ કરતો નથી.

એને શાસ્ત્રીય અભિનિવેશ તો થયા વિના રહે નહીં એટલા માટે કે જીવ અનાદિનો પર્યાયદૃષ્ટિ છે, પર્યાયમાં અહમ્ભાવ વર્તી રહ્યો છે. કોઈ જુદા પ્રકારનો ક્ષયોપશમ થશે એટલે એમાં અહમ્ભાવ થશે. કોઈ જુદા પ્રકારની ક્રિયા કરશે એમાં અહમ્ભાવ થશે. કષાય મંદ થશે એમાં અહમ્ભાવ થશે. જ્ઞાનનો ક્ષયોપશમ વધશે એમાં અહમ્ભાવ થશે. મુમુક્ષુની

ભૂમિકામાં પર્યાયદૃષ્ટિ રહે આત્મજ્ઞાન ન થાય ત્યાં સુધી દ્રવ્યદૃષ્ટિ નથી અને એ (પર્યાય)દૃષ્ટિ હોય છતાં પણ પર્યાયમાં અહમ્ભાવ ન થાય એની કોઈ ચાવી તો હોવી જોઈએ, Master key તો હોવી જોઈએ. એ એના માટે આટલું હોવું જરૂરી છે કે, અંતિમ લક્ષ પૂર્ણતાનું હોય તો જ્યાં સુધી (પર્યાયમાં) ગમે તેટલા ફેરફાર થાય તો પણ અધૂરો છું એનું ભાન રહે, અભિનિવેશ ન આવે, અહમ્ભાવ ન થાય અને યથાર્થ પ્રકારે ક્રમથી જીવ આગળ વધી શકે. એટલે અહીંયાં આત્મજ્ઞાનના સંબંધમાં એક મહત્વપૂર્ણ વાત કરી છે. થોડો વિષય વિશેષ ચર્ચાશું. આજનો સમય પૂરો થાય છે.

જિજ્ઞાસા : યથાર્થ સત્સંગ કેવો હોય ?

સમાધાન : પોતાનું હિત સઘાતું હોય, એવા નિમિત્તપણાનો અનુભવ જ્યાં થતો હોય, તે યથાર્થ સત્સંગ છે.

* જ્યાં, પોતાની ભૂમિકાને યોગ્ય મુખ્યપણે ચર્ચા થતી હોય, અને તદ્દનુસાર અમલીકરણનું માર્ગદર્શન પ્રાપ્ત થતું હોય, તે યથાર્થ સત્સંગ છે.

* જ્યાં, આત્મરસ અને આત્મરુચિને પોષણ થઈ તે વૃદ્ધિગત થતા હોય.

* જ્યાં, અધ્યાત્મ તત્ત્વ અને સિદ્ધાંતોની ચર્ચા થતી હોય,

* જ્યાં, જ્ઞાનીપુરુષોનાં જ્ઞાન, ધ્યાન અને પુરુષાર્થની પ્રશંસા / બહુમાન થતાં હોય, ત્યાં યથાર્થ સત્સંગ જાણવો.

— પૂ. ભાઈશ્રી (અનુભવ સંજીવની - ૧૬૬૯)

પ્રવચન-૩
પત્રાંક-૫૬૯
તા. ૪-૧૨-૧૯૯૪

(‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત પત્રાંક-૫૬૯ ચાલે છે). ‘સર્વ પદાર્થનું સ્વરૂપ જાણવાનો હેતુ માત્ર એક આત્મજ્ઞાન કરવું એ છે.’ ત્યાંથી ચાલુ કરવાનું છે. સર્વ પદાર્થ જાણવાનો હેતુ એટલે કે જેટલું કાંઈ જાણવું છે, સમજવું છે, તેની પાછળ એક આત્મજ્ઞાન થાય એવું જ પ્રયોજન હોવું ઘટે છે. જ્યાં સુધી પ્રયોજનનો સૂક્ષ્મ અને તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિકોણ પ્રગટ ન થાય ત્યાં સુધી જિજ્ઞાસા કહો, કુતૂહલવૃત્તિ કહો એ પ્રકારના પરિણામથી અપ્રયોજનભૂત વિષયનું લક્ષ રહ્યા કરે છે. અજાણપણે પણ આવો એક દોષ રહ્યા કરે છે કે જેનું પોતાને પ્રયોજન નથી છતાં પણ જાણવામાં નવી વાત છે; નવું-નવું જાણવું એ કુતૂહલવૃત્તિનો સ્વભાવ છે. નવું જાણવા અર્થે અનેક પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે અને સ્વાધ્યાયમાં પણ જો એ જ પ્રવૃત્તિ રહી અને પોતાને વર્તમાનમાં શું પ્રયોજન છે એનું લક્ષ ન રહે અથવા આત્મજ્ઞાન થવા અર્થે આ પ્રયોજન કઈ રીતે સઘાય છે ? કયા પ્રકારે પ્રયોજનને સ્પર્શતી વાત છે ? કે જે પ્રયોજન આત્મજ્ઞાન પૂરતું છે. એ પ્રકારનો દૃષ્ટિકોણ સાધ્ય કરવામાં ન આવે તો જે કાંઈ જાણવું થાય છે, જે કાંઈ સમજવું થાય છે, એ અપ્રયોજનભૂતના લક્ષથી થાય છે અને નુકસાન એ પ્રકારનું એમાં ઉત્પન્ન થાય છે કે પોતાને જે પ્રયોજનભૂત વિષય

સામે આવે ત્યારે લક્ષ ન જાય અને ઉપરથી પોતે ચાલ્યો જાય.

ફરીથી એ વિષય લઈએ; પ્રયોજનભૂત અને અપ્રયોજનભૂત એમ બે પ્રકારના વિષય શાસ્ત્રમાં સામે આવે છે. પ્રશ્ન એ થાય કે શાસ્ત્રકાર અપ્રયોજનભૂત વિષય કેમ નિરુપણ કરે અને કેમ લખે ? પણ અહીંયાં એ સવાલ નથી. અહીંયાં એટલી વાત છે કે મને પ્રયોજનભૂત વાત છે કે નહીં ? એટલી જ વાત છે. શાસ્ત્ર રચના જે કરવામાં આવે છે - એ મહાન પુરુષો દ્વારા જે-જે શાસ્ત્રો રચાયા છે એમાં શાસનના અનેક કોટિના જીવોને લક્ષમાં રાખીને, અનેક યોગ્યતાવાળા જીવોને, ભિન્ન-ભિન્ન યોગ્યતાવાળા જીવોને કામમાં આવે એવો ઉપદેશ ભિન્ન-ભિન્ન પ્રકારે અપાયેલો છે. તેથી એ સંબંધમાં સિદ્ધાંત એવો છે કે બધો ઉપદેશ એક જીવને લાગુ પડતો નથી. તેમ એક જ ઉપદેશ બધા જીવોને લાગુ પડતો નથી. આવો સિદ્ધાંત છે. અને એ પ્રકારે શાસ્ત્રજ્ઞાન રહેલું હોવાથી શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરનાર, સ્વાધ્યાય કરનાર મુમુક્ષુએ એ વિચારવું જોઈએ કે મારા પ્રયોજનની વાત ક્યાં છે ? અને કેવી રીતે છે ? મારે આત્મજ્ઞાન કરવું જરૂરી છે તો આત્મજ્ઞાન થવા અર્થે આ વિષય મને કેવી રીતે કામમાં આવે ? કે ન આવે ? એટલું વિચારવું પડે છે. અને એ રીતે જો વિચારવામાં ન આવે તો અપ્રયોજનભૂત વિષયોનું પણ ઘણું જાણપણું થાય અને પ્રયોજનભૂત વિષય રહી જાય. અથવા પ્રયોજનભૂત વિષય સામે આવે તો પણ ધૂટી જાય. એવી એક પરિસ્થિતિ ભી થાય છે.

એટલે અહીંયાં એ પ્રકારે 'કૃપાળુદેવ'નો સંકેત છે કે સર્વ પદાર્થનું સ્વરૂપ જાણવાનો હેતુ માત્ર એક આત્મજ્ઞાન કરવું તે છે. એક આત્મજ્ઞાન કરવાના પ્રયોજન અર્થે જે કાંઈ જાણવું છે તે જાણવું છે નહીંતર નથી જાણવું, છોડી દેવું છે, ગૌણ કરી નાખવું છે.

'જો આત્મજ્ઞાન ન થાય તો સર્વ પદાર્થના જ્ઞાનનું નિષ્ફળપણું છે.' જેટલું જાણ્યું એટલું ફોક, નકામું છે. નિષ્ફળપણું છે. એટલે જાણપણું તો Information bureau માં પણ થાય છે. આપણે આપણું માનસપથ

Information bureau બનાવવું નથી. મારા પ્રયોજનને લાગતી વાત સાથે મારે સંબંધ છે. દૃષ્ટાંત લઈએ તો એ રીતે છે કે પોતે મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં છે. મુમુક્ષુમાં મંદ મુમુક્ષુતા છે. મધ્યમ કોટિની મુમુક્ષુતા છે કે ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુતા છે. મંદ દશા છે, મધ્યમ દશા છે કે ઉત્કૃષ્ટદશા છે એ વાત પણ પોતાના ખ્યાલમાં, સમજમાં હોવી જોઈએ એનું સભાનપણું હોવું જોઈએ. અચ્છા, કેટલીક વાતો જ્ઞાનીને ઉપદેશ આપ્યા હોય એવી પણ શાસ્ત્રમાં આવે. કેટલીક વાતો મુનિને ઉપદેશ આપ્યો હોય એવી પણ શાસ્ત્રમાં આવે. તો મુમુક્ષુને માટે એ પ્રયોજનભૂત નથી. તેમ છતાં જ્ઞાનદશા અને મુનિદશાનો વિસ્તાર અને વર્ણન આવે તો એ દશા પ્રાપ્ત કરવા માટેની પ્રેરણા અને ભાવના ઉત્પન્ન થાય એટલું પ્રયોજન અવશ્ય છે. અને એ દશાના મહાત્માઓને ઓળખવા માટેનું પ્રયોજન અવશ્ય એમાં છે. પણ એ દશામાં પોતાની કલ્પના કરવાનું કે પોતાનું સીધું પ્રયોજન ત્યાં લાગુ પડતું નથી. એવી રીતે પોતાના પ્રયોજનનાં વિષયમાં સૂક્ષ્મ અને તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિકોણ હોવો જરૂરી છે અને એવું ન હોય તો જેટલું કાંઈ જાણવું બને છે એનું નિષ્ફળપણું આવે છે. એની કોઈ સફળતા થતી નથી.

‘જેટલું આત્મજ્ઞાન થાય તેટલી આત્મસમાધિ પ્રગટે.’ જેટલું આત્મજ્ઞાન થાય એટલે કે આત્માને અનુસરીને તારતમ્ય વિશેષથી જેટલા પરિણામ વર્તે તેટલી આત્મશાંતિ અને આત્મસમાધિ પ્રગટે. સાધકદશામાં ગુણસ્થાન અનુસાર સમાધિભાવ હોય છે. એક ગુણસ્થાનમાં પણ જઘન્ય, મધ્યમ, ઉત્કૃષ્ટ એવા સ્થૂળ ત્રણ ભેદ પાડી શકાય. સૂક્ષ્મભેદે તો એક ગુણસ્થાનને તારતમ્યભેદ અસંખ્ય છે. કેમકે એ મિશ્ર દશા છે એટલે આત્માને અનુસરીને જેટલું પરિણમન થાય (તેટલી આત્મસમાધિ પ્રગટે). સાધકદશા એટલે સંપૂર્ણ સિદ્ધદશા નહીં તે અને સાધકદશા એટલે સંપૂર્ણ બાધકદશા નહીં તે; સાધકદશા એટલે કેટલુંક સાધકપણું અને કેટલુંક બાધકપણું. એમ હોવાથી અહીંયાં એમ કહેવું છે કે જેટલું સાધકપણું છે તેટલી આત્મસમાધિ પ્રગટે, એટલું આત્મજ્ઞાન લેવું, એટલું આત્માને અનુસરતું પરિણમન લેવું. બાકીનું

પરિણમન જે બહિર્મુખ અંશે છે, સાધકદશામાં સર્વાંશ બહિર્મુખ પણ નથી સર્વાંશે અંતર્મુખ પણ નથી. સર્વાંશે અંતર્મુખ તો મોક્ષદશામાં હોય. સર્વાંશે બહિર્મુખ તો અજ્ઞાનદશામાં હોય. સાધકદશામાં અંશતઃ સાધકપણું છે, અંશતઃ બાધકપણું છે. અથવા મુખ્યપણે સાધકપણું છે, ગૌણપણે બાધકપણું છે. પણ જ્યાં સુધી જેટલો અંશ બાધકપણાનો છે ત્યાં સુધી મોક્ષદશા નથી પણ સાધકદશા છે. એટલે જેટલી સાધકદશા છે તેટલી આત્મશાંતિ અને તેટલી આત્મસમાધિ પ્રગટે છે.

‘કોઈપણ તથારૂપ જોગને પામીને જીવને એક ક્ષણ પણ અંતર્ભેદજાગૃતિ થાય તો તેને મોક્ષ વિશેષ દૂર નથી.’ આ પત્રને વિશે આ એક વચનામૃત બહુ ગૂઢ ભાષામાં અને મહત્વપૂર્ણ વિષયને નિરુપણ કરતું છે. ‘કોઈપણ તથારૂપ જોગને પામીને...’ અહીંયાં તથારૂપ જોગ એટલે શું ? એ વિચારવું રહે છે. જો કે નીચે એક તથારૂપ જોગનો બીજો શબ્દાંતર, Other word, આત્મજોગ લખ્યું છે. ‘આત્મજોગ !’ આ એમની સ્વતંત્ર ભાષા છે. શબ્દ સંયોજન પણ સ્વતંત્ર છે (અને) બધી ભાષા પણ સ્વતંત્ર છે. ભાવ તો ઘણો ગૂઢ છે.

‘તથારૂપ જોગને પામીને...’ તથારૂપ જોગ એટલે આત્મ-અંતર્ભેદ જાગૃતિ થાય એવો જોગ, એવો યોગ. ઉપાદાન અપેક્ષાએ જીવની ઉત્કૃષ્ટ યોગ્યતા થાય, નિમિત્ત અપેક્ષાએ જ્ઞાનીપુરુષનો - સત્પુરુષનો સંયોગરૂપ-યોગ પ્રાપ્ત થાય. આમ બન્નેનો મેળ થાય. સુપાત્રતા એ ઉપાદાનનું પરિણમન છે અને એ પાત્રતામાં અંતર્ભેદ જાગૃતિ થાય એવી દશા થાય એવો કોઈ સત્પુરુષનો યોગ થાય, તો એ તથારૂપ યોગને પ્રાપ્ત થયેલો જીવ છે.

કેમકે, જીવ અનંતવાર સમવસરણમાં ગયો છે. ત્યાં સજીવનમૂર્તિ તરીકે સર્વજ્ઞ પરમાત્મા, જિનેન્દ્રદેવ છે. અનંતવાર ભાવલિંગી મુનિના સંયોગને— સત્સંગને પણ પ્રાપ્ત થયો છે અને અનંતવાર જ્ઞાનીપુરુષના સમાગને પણ પ્રાપ્ત થયો છે. પણ, જો પોતાની પાત્રતા નથી હોતી તો એને કાંઈ ગ્રહણ થતું નથી. વસ્તુ અમૂલ્ય છે, અલૌકિક છે, અચિંત્ય છે પણ એને રહેવા

માટે પાત્ર જોઈએ. જેમ સિંહણનું દૂધ સોનાનાં પાત્રમાં (જ) રહે માટીનું પાત્ર હોય તો ફાટી જાય. એમ આ જિનેશ્વર પરમાત્માનો ઉપદેશ છે એ જો પરિણામે તો જીવ સંસાર તરી જાય. જેમ 'કૃપાળુદેવ' લખે છે કે ભૂજાએ કરીને સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર તરવો સહેલો છે પણ સંસારસમુદ્રને - મોહસમુદ્રને તરવો એટલો સહેલો નથી. એટલે વિષય સાધારણ તો નથી, અસાધારણ વિષય છે અને એટલી ગંભીરતામાં આવીને એ કામ હાથમાં લેવાય તો એ કામ થવાની સફળતા સંભવે છે. કાર્યની એટલી ગંભીરતા ન સમજવામાં આવે તો એ કાર્ય એટલી દરકારથી, એટલી સાવધાનીથી કે એટલી જાગૃતિથી હાથમાં લેવાતું નથી અને એની અસર પહોંચતી નથી.

અહીંયાં અસર પહોંચે એને અંતર્ભેદ જાગૃતિ કહી છે. જેનું અંતર ભેદાય અંતર ભેદાય એટલે શું ? જીવને અનંતકાળથી સ્વભાવના સંસ્કાર નથી અને વિભાવ અને વિકારના જ સંસ્કારો છે. અથવા અનંતકાળથી સંસારના જ સંસ્કારો છે. સંસારથી વિરુદ્ધ એવા મોક્ષમાર્ગના સંસ્કાર નથી. પરિણામ એ છે કે એક સંસાર પરિણતિ થઈ છે એ નિરંતર ચાલુ રહે છે. જીવને ઉપયોગનો વિષય સમજાય છે પરિણતિનો વિષય સમજવો થોડો અઘરો પડે છે. કેમકે, ઉપયોગ છે એ સ્થૂળ છે અને પરિણતિ છે એ સૂક્ષ્મ છે અને એ વિષયની વિચારણા અને એ વિષયનું અનુભવજ્ઞાન અથવા એ વિષયનો અનુભવ થાય તેવું અવલોકન, Observation નહીં હોવાથી પરિણતિનો વિષય પ્રાયઃ સમજવામાં આવતો નથી. પ્રત્યેક સંસારી જીવને સંસારની એક પરિણતિ છે.

દૃષ્ટાંત લઈએ તો કે 'હું ફલાણો મનુષ્ય છું.' એ એક પરિણતિ છે. 'હું આત્મા છું' એવી જીવની પાસે પરિણતિ નથી. પરિણતિ છે એનો અર્થ શું છે ? કે એનું સ્મરણ ન કરવું પડે, એનું વિસ્મરણ ન થાય, 'હું મનુષ્ય છું' એ વિસ્મરણ ન થાય, એનું 'હું મનુષ્ય છું' એવું સ્મરણ ન કરવું પડે. કેમકે જીવને મનુષ્યગતિમાં મનુષ્યની યોગ્યતાના સંસ્કાર લઈને એક પરિણતિ ચાલે છે. કદી કોઈને એવો વિકલ્પ કે વિચાર આવ્યો છે

કે હું પશુ-પક્ષી તો નથી થઈ ગયો ને ! તો કહે નહિ આવે. હું દેવલોકનો દેવ છું કે એમ પણ નહીં આવે. ચારગતિમાંથી જે ગતિમાં પોતે વિદ્યમાન છે એ ગતિની એને પરિણતિ ચાલતી હોય છે. પુરુષ હોય તો એની પરિણતિ એ પ્રકારે ચાલતી હોય છે. સ્ત્રી હોય તો એની પરિણતિ એ પ્રકારે ચાલતી હોય છે. પરિણતિને યોગ્ય જ સહેજે-સહેજે એના પરિણામ ચાલતાં હોય છે, કરવા પડતા નથી. એવી સંસારની પરિણતિ અનેક ભાવોથી સુદૃઢ થઈને બધા જ જીવોને વર્તે છે.

હવે કોઈ, એવા તથાગ્નિ યોગને પામીને, એટલી યોગ્યતામાં આવીને કે એ પરિણતિ છૂટવાની પૂર્વભૂમિકા થઈ હોય, એવી સુપાત્રતા પ્રગટ થઈ હોય અને એ ભૂમિકામાં કોઈ સત્પુરુષનો-જ્ઞાનીપુરુષનો યોગ મળી જાય એમ બે વાત એક સાથે ભેગી થાય ત્યારે એને 'આત્મજોગ' કહે છે. આત્મકલ્યાણ થાય એવો યોગ કહે છે અને એવા યોગને પ્રાપ્ત થઈને - પામીને, એક ક્ષણ પણ અંતર્ભેદ જાગૃતિ થાય, એટલે એવી કોઈ ક્ષણ આવે, પછી તો જાગૃતિ ચાલુ રહેશે. પણ એવી કોઈ એક ધન્ય પળ આવે કે જેથી એનું અંતર ભેદાય જાય. એ પરિણતિ ભેદીને 'હું આત્મા છું' 'હું જ્ઞાનસ્વરૂપી આત્મા છું' એવી સ્વરૂપની જાગૃતિ ઉત્પન્ન થાય તો એવા જીવને મોક્ષ વિશેષ દૂર નથી.

પછી 'કૃપાળુદેવે' આ એક બહુ જ આશાસ્પદ વાત મુમુક્ષુ માટે કરી છે. ગમે તેમ કરીને, ગમે તેમ કરીને એટલે કોઈ સુપાત્રતામાં આવીને, કોઈ એવા જ્ઞાનીપુરુષના યોગમાં જો તારું આવવું થાય અને તેમાં તારું અંતર ભેદાયને સ્વરૂપની - ચૈતન્યની જાગૃતિ આવે. 'હું દેહાદિ સ્વરૂપ નથી હું રાગાદિ સ્વરૂપ નથી,' પણ 'હું જ્ઞાનસ્વરૂપી એક આત્મા છું' એવી કોઈ અંતર્ભેદ જાગૃતિ આવે તો પછી મોક્ષ વધારે દૂર નથી પછી મોક્ષ સમીપ છે. મોક્ષ સમીપ છે એમ અહીંયાં શ્રીગુરુ ગેરંટી આપે છે. પણ એ ગેરંટી લેવા જવી નહીં પડે. જ્ઞાનીપુરુષો આ વાત અનેક રીતે કરે છે. ભિન્ન-ભિન્ન જ્ઞાનીઓ ભિન્ન-ભિન્ન પ્રકારે આ વાત કરે છે. વળી

પોતાને પણ અનુભવ થઈ શકવા યોગ્ય છે, કે પોતાને મોક્ષના ભણકારા અંદરથી આવે. એને 'મોક્ષના ભણકાર' કહેવામાં આવે છે. મુમુક્ષુની દશામાં પણ જેને અંતર્ભેદ જાગૃતિ થાય એનો મોક્ષ વિશેષ દૂર નથી એની ખાતરી પોતાને થાય કે ન થાય ? તો (કહે છે કે) પોતાને થાય કે હવે મારો મોક્ષ વધારે દૂર નથી; અંદરથી એને મોક્ષના ભણકારા આવવા મંડે. એવી એક દશા થાય છે. એને અહીંયાં બહુ ગૂઢ ભાષામાં 'કૃપાળુદેવ' એ શબ્દથી કહે છે કે અંતર્ભેદ જાગૃતિ થાય, અંતર ભેદાયને જાગૃતિ આવે તો પછી મોક્ષ વિશેષ દૂર નથી. અત્યારે મોક્ષ (કેટલો) દૂર છે ? એનું કોઈ લક્ષણ ખરું ? કોને મોક્ષ દૂર છે ? બધા પ્રશ્નનાં સમાધાન આપતા જાય છે. કે 'અન્યપરિણામમાં જેટલી તાદાત્મ્યવૃત્તિ છે, તેટલો જીવથી મોક્ષ દૂર છે.' હવે આ તન્મયતાનો ખ્યાલ ક્યારે આવે ? કે જો જીવને પોતાના પરિણામનું અવલોકન હોય તો ખ્યાલ આવે કે જે કાંઈ ઉદયભાવરૂપ અન્ય પરિણામ છે, એ આત્મપરિણામ નથી. આત્મપરિણામ તો આત્માને અવલંબીને, આત્માને અનુસરીને ઉત્પન્ન થનારા પરિણામ છે અને એ પરિણામ તો આત્મજ્ઞાનપૂર્વક જ થવા ઘટે છે, એ પહેલા તો એ પરિણામ થતા નથી. એ પહેલા સર્વ જીવોને અન્ય પરિણામ ઉદયભાવમાં હોય છે અને એ ઉદયભાવોમાં પણ જેટલી તાદાત્મ્યવૃત્તિ છે એટલું નુકસાન છે, એટલો જીવ મોક્ષથી વિશેષ દૂર છે. અન્ય પરિણામ હોવા અને તેમાં તાદાત્મ્યવૃત્તિની તારતમ્યતા વિશેષ હોવી કે મંદ હોવી એમ બે પ્રકાર પડે છે. જે આત્માર્થી જીવ છે, મુમુક્ષુ જીવ છે, એના અન્ય પરિણામો તીવ્ર તાદાત્મ્યવૃત્તિથી ઉત્પન્ન થતાં નથી. એની તાદાત્મ્યવૃત્તિ મંદ પડી જાય છે. અને એનું કારણ છે; દર્શનમોહનો અનુભાગ ઘટ્યો છે અને જ્ઞાનમાં આત્મકલ્યાણ કરી લેવાનો વિવેક જાગૃત થયો છે. એ જેટલો વિવેક જાગૃત થયો છે એટલી જ્ઞાનની નિર્મળતા છે. એ તે ભૂમિકાને યોગ્ય જ્ઞાનની નિર્મળતા છે. સમ્યક્જ્ઞાનની નિર્મળતા એ તો કોઈ જુદી જાત છે. પણ એ પહેલાં પણ મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં-ભૂમિકા યોગ્ય નિર્મળતા આવે છે. અને એ નિર્મળતાને

અનુસરીને દર્શનમોહનો અનુભાગ ઘટે છે. ત્યારે અન્ય પરિણામમાં તન્મયતા, તાદાત્મ્યતા ઘટી જાય છે અને તન્મયપણે જે રસ ઉત્પન્ન થાય છે એ રસ મંદ પડે છે, એ રસ ફીકો પડે છે એને એ ભૂમિકાનો વૈરાગ્ય-ઉપશમ કહેવામાં આવે છે. એને એ ભૂમિકાની યથાર્થ ઉદાસીનતા કહેવામાં આવે છે. એવી ઉદાસીનતા આવી ન હોય તો જીવથી મોક્ષ ઘણો દૂર છે, એમ સમજવા યોગ્ય છે.

એ વિષયમાં થોડી વિશેષ વાત લઈએ તો એવી છે કે જે સત્શાસ્ત્રો છે, સત્પુરુષનાં વચનો છે, એ સમજાય છે, બુદ્ધિગમ્ય થાય છે અને છતાં એનું મૂલ્યાંકન થતું નથી. આ એક બહુ જ સમજવા જેવો વિષય છે કે બુદ્ધિ હોવાથી વિષય બુદ્ધિગમ્ય થાય પણ એનું મૂલ્યાંકન ન થાય તો જીવનાં પરિણામ ઉપર જેટલી એની અસર પહોંચવી જોઈએ, તેટલી અસર ન પહોંચે. જે અસર થવી જોઈએ એ અસર ન થાય. એમ કેમ થાય છે ? એમ શા માટે થાય છે ? એમ જો વિચારવામાં આવે તો દર્શનમોહ બળવાન હોય તો સમજણ છે એ અધ્ધર રહી જાય છે. સમજણ કામ કરતી નથી. સમજણની અસર પહોંચતી નથી. એવી એક સ્થિતિ ભી થાય છે. જેમકે એક મૃત્યુના પ્રસંગની ઘણી ગંભીરતા ભાસે છે, એટલી ગંભીરતા ભાસે કે જો શરીરનું સ્વાસ્થ્ય Danger zone માં આવ્યું હોય, ડૉક્ટર એમ કહે કે જરા પરિસ્થિતિ નાજુક થઈ ગઈ છે તો આકાશ-પાતાળ એક કરીને પણ જીવને મરવું નથી. (જો એક મરણની) એટલી ગંભીરતા આવે, તો અનંત જન્મ-મરણનું કારણ એવો જે મિથ્યાત્વ-મોહ, દર્શનમોહ અને અજ્ઞાન એને મટાડવા માટે એથી અનંત ગંભીરતા આવવી જોઈએ, એના બદલે એક મૃત્યુ જેટલી પણ ગંભીરતા ન આવે તો એ સમજણનું ગણિત કેટલું અધ્ધર છે અને એ વિષયનું મૂલ્યાંકન થયું નથી, એ સહેજે સમજાય એવી વાત છે.

આમ તો પાત્રતા હોય તો આવા મહાપુરુષના વચનો અંદર સોંસરવા ઉતરી જાય એવા છે. પાત્રતા હોય તો સોંસરવટ ઉતરી જાય એવા છે.

છતાં પણ અનેક વર્ષોથી સ્વાધ્યાય કરવા છતાં જે અસર પજવી જોઈએ તેટલી અસર ન પજે તો મોહ બળવાન છે, એમ સમજવું. ‘કૃપાળુદેવ’ એક પત્રમાં લખે છે કે ‘સાચા દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર મળ્યાં, જૈન કુળ, વીતરાગ દેવ, વીતરાગી ગુરુ એમના વીતરાગી સિદ્ધાંતો, વાંચવા મળે, સમજવા મળે, શ્રવણ કરવા મળે છતાં પણ જીવનું આત્મકલ્યાણ ન થાય, મોક્ષમાર્ગે ન ચડે તો એમ સમજવા યોગ્ય છે કે મહામોહનીય બળવત્તરતા છે.’ એવા શબ્દો લીધા છે. બળવત્તરતા છે એટલે દર્શનમોહ તીવ્ર છે. જ્યાં સુધી દર્શનમોહનો ભાવમાં સદ્ભાવ વર્તે છે અને એની તીવ્રતા વર્તે છે (ત્યાં સુધી) તો સમજણની અસર પહોંચતી નથી. આવી દર્શનમોહની પણ એક પરિણતિ થઈ ગઈ હોય છે, એ ભેદાય, એ છેદાય તો અંતર્ભેદ જાગૃતિ આવે, અંતર ભેદીને જાગૃતિ આવે અને એ નથી ભેદાતી તો પરિણામમાં શું પરિસ્થિતિ છે એનું કોઈ માપવાનું મીટર, કારણ કે સ્થાન છે કે નહીં ? લક્ષણ છે કે નહીં ? સ્વરૂપ છે કે નહીં ? તો કહે છે કે ‘અન્ય પરિણામમાં (જેટલી) તાદાત્મ્યવૃત્તિ રહે. (તેટલો જીવથી મોક્ષ દૂર છે).’ ‘જો કોઈ આત્મજોગ બને તો આ મનુષ્યપણાનું મૂલ્ય કોઈ રીતે ન થઈ શકે તેવું છે.’ જો કોઈ એવો આત્મજોગ બને; પોતે એવી સુપાત્રતામાં આવે અને કોઈ સત્પુરુષનો યોગ બની જાય. એક વાત સ્પષ્ટ છે કે સત્પુરુષનાં પ્રત્યક્ષ યોગ વિના આત્મજ્ઞાન તો થવું સંભવિત નથી જ પણ બીજજ્ઞાન પણ મળતું નથી. ‘કૃપાળુદેવ’ ‘આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર’ની સત્તરમી ગાથામાં એક બહુ મહત્ત્વપૂર્ણ વાત કરી છે. એમાં એ વાત લીધી છે કે આ એક પ્રથમ સમકિત છે.

‘સ્વચ્છંદ મત આગ્રહ તજી, વર્તે સદ્ગુરુ લક્ષ;
સમકિત તેને ભાખિયું, કારણ ગણી પ્રત્યક્ષ.’

એટલે પોતાની મેળે નહીં - પોતાનો મત છોડીને સત્પુરુષને અનુસરવાની બુદ્ધિ થાય અને એમના માર્ગે જ ચાલવું છે. જે સવારે આપણે સૌભાગ્યભાઈને યાદ કરીને એ વાત લીધી હતી. એવો એક નિર્ધાર થાય

કે મારા સ્વચ્છંદે મારે નથી ચાલવું.

‘સ્વચ્છંદ મત આગ્રહ તજી, વર્તે સદ્ગુરુ લક્ષ્ય;
સમકિત તેને ભાખિયું, કારણ ગણી પ્રત્યક્ષ.’

તો એ સમકિત નથી પણ સમકિતનાં કારણાનું પ્રત્યક્ષ કારણ છે. કારણાનું કારણ. આ એક ‘કૃપાળુદેવ’ની સ્વતંત્ર રીસર્ય છે, સ્વતંત્ર રીસર્ય છે, હોં ! એક પ્રશ્ન ઉઠવા જેવો છે કે આત્મજ્ઞાન અને સમકિત બે સાથે થાય છે. જ્યારે નિર્વિકલ્પ સ્વાનુભવ થાય છે ત્યારે સમ્યક્દર્શન એ જ કાળમાં, સમકાળમાં, એક જ કાળમાં ઉત્પન્ન થાય છે એનું અનન્ય કારણ શું ? એનું અંગભૂત કારણ શું ? અને એ કારણાનું કારણ શું ? એનું કારણ મુમુક્ષુદશામાં આવે છે અને કારણાનું કારણ પણ મુમુક્ષુદશામાં આવે છે. ‘આત્મસિદ્ધિ’માં આ રહસ્ય ભર્યું છે.

‘આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર’માં અમે ત્રણ પ્રકારનાં સમકિત ઉપદેશ્યા છે. આમ કરીને લખે છે. ‘આત્મસિદ્ધિ’ વાંચતા-વાંચતા એ (ત્રણ) સમકિતનો ખ્યાલ આવ્યો હશે કે કેમ ? (એ) બીજી વાત છે. આ તો સારું થયું કે સૌભાગ્યભાઈએ પૂછાવ્યું અને એમણે ખુલાસો કર્યો. આપણાં નસીબ કે એ વાત સમજવા મળી. નહીંતર પોતાની મેળે સમજાય એવો વિષય નથી એટલી ગૂઢ વાત છે. એટલો રહસ્યભૂત વિષય છે. એની અંદર ઘણી Secret લીધી છે અને બહુજ Short cut લીધો છે. સમ્યક્દર્શન પામવા માટેનો એકદમ સીધો શોર્ટ કટ આ છે. સીધો બાયપાસ જ લીધો છે. આની અંદર તું ફલાણું વાંચજે, ફલાણો ગ્રંથ વાંચજે એવું કાંઈ નથી લીધું. પહેલો શબ્દ આ છે. ફ ત ‘આપ્તપુરુષનાં વચનની પ્રતીતિરૂપ, આજ્ઞાની અપૂર્વ રુચિરૂપ, અને સ્વચ્છંદ નિરોધપણે આપ્તપુરુષની ભાિ તરૂપ.’ ત્રણ પદ લીધા છે. એ ક્યારે થાય ? કે સત્પુરુષને ઓળખે ત્યારે. જ્યાં સુધી સત્પુરુષની ઓળખાણ ન થાય ત્યાં સુધી એમના વચનની ન પ્રતીતિ આવે, ન આજ્ઞાની રુચિ અને પ્રેમ પણ, અને ભાિ ત તો હોય પણ સ્વચ્છંદ સહિતની હોય. સ્વચ્છંદનિરોધરૂપ, સ્વચ્છંદરહિતની ભાિ ત) ન હોય.

ભિ ત બે પ્રકારની છે, સ્વચ્છંદ સહિત અને સ્વચ્છંદ રહિત. આ પ્રકારમાં જીવ આવે, એ ક્યારે આવે ? કે 'સ્વચ્છંદ મત આગ્રહ તજી, વર્તે સદ્ગુરુલક્ષ'; ત્યારે આવે. અરે ! પ્રત્યક્ષ સમકિતનું કારણ છે ! અમે તો એને સમકિત જ કહ્યું છે. ત્યાં તો એમણે સમકિત જ કહ્યું છે. સમકિતનું કારણ ખરેખર તો કારણનું કારણ છે પણ એ પ્રત્યક્ષ કારણ છે એટલે સચોટ કારણ છે. એકવાર પણ જો સત્પુરુષ ઓળખાય અને ઓળખાય એવી યોગ્યતામાં આવે ત્યારે ઓળખાય. એમ ને એમ તો ઓળખાતા નથી. તો એ જીવનું સમકિત નહીં નિર્વાણપદ નિશ્ચિત છે. કેમકે, સમકિત જેનું નિશ્ચિત હોય એનું નિર્વાણ તો નિશ્ચિત જ હોય ને ! સીધી વાત તો એ છે.

એક પત્રમાં પોતે લખ્યું છે, કે સત્પુરુષને ઓળખવાનું બહુ મહત્ ફળ છે. એટલા માટે તેઓશ્રીના પત્રમાં એ વાત અનેક જગ્યાએ ઉપસાવીને એમણે કરી છે. અનેક જગ્યાએ ઉપસાવીને એવી રીતે કરી છે કે કોઈ-કોઈ જગ્યાએ તો આશ્ચર્યકારક કલમ ચલાવી છે ! જે કલમ ચલાવી છે !! Fantastic કામ કર્યું છે !! ૨૧૩ નંબરનો પત્ર લઈએ તો ગજબની વાતો લખી છે. કાનનાં પડદા તૂટી જાય એવી વાતો છે. આત્માને મુખ્ય નથી કર્યાં, જિનેશ્વરદેવને મુખ્ય નથી કર્યાં, સત્પુરુષને એટલા મુખ્ય કર્યાં છે !! શું ? ફરીથી, ત્યાં આત્માને - જ્ઞાયકસ્વરૂપને એટલો મુખ્ય નથી કર્યાં અને જિનેશ્વરદેવને (કે) જે સર્વજ્ઞ પરમાત્મા છે એને પણ મુખ્ય નથી કર્યાં એટલા સત્પુરુષને મુખ્ય કર્યાં છે. છે શું પણ આ ?! કહેવા શું માગે છે ? કે કાંઈક કહેવા માગે છે. કાંઈક અંદરમાં લાઈટ થવી જોઈએ. પ્રકાશ થવો જોઈએ કે કાંઈક કહેવા માગે છે. શું કહેવા માગે છે ? આત્મસ્વરૂપમાં અને સત્પુરુષમાં ભેદ જ ક્યાં છે કે અમે જુદુ પાડીએ. જુદા પાડવાનો પ્રશ્ન નથી. અહીંયાં એને જુદુ પાડે તો એ સમજ્યો નથી – એમ કહે છે. એને કાંઈ સમજણ નથી. આવી એક સ્થિતિ મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં, ઉત્કૃષ્ટમુમુક્ષુની યોગ્યતામાં ઉત્પન્ન થાય છે, એમ ત્યાં કહેવા માગે છે. એવી દશા ન આવે ત્યાં સુધી જીવ અનેક પ્રકારે બુદ્ધિનો ટોપલો માથે

લઈને ફરે છે. કેમકે, બુદ્ધિમાં સિદ્ધાંતો આવશે.

એક જગ્યાએ લખ્યું છે કે ચૌદ ગુણસ્થાન તો જાણવાનો વિષય છે. ગુણસ્થાનો તો જાણવાનો વિષય છે. શું ? એક મુમુક્ષુએ પ્રશ્ન કર્યો કે, આ 'કૃપાળુદેવ' એમ લખે છે કે ગુણસ્થાનો જાણવાનો વિષય છે. એટલે કહેવા શું માગે છે ? કે જાણવાનો વિષય છે એટલે ગુણસ્થાનો છે એ કરણાનુયોગનો વિષય છે. ગુણસ્થાનો દ્રવ્યાનુયોગમાં નથી આવતા, ચરણાનુયોગમાં નથી આવતા, પણ કરણાનુયોગમાં આવે છે. તો એ કરણાનુયોગનાં સિદ્ધાંત અનુસાર ક્યા ગુણસ્થાને કેવા-કેવા પરિણામો હોય ? કરણ એટલે સાધન અથવા એનું ગણિત કેટલું છે એ માપવાનો વિષય છે. માત્ર જાણવાનો વિષય છે એટલે શું ? કે જાણીને ગૌણ રાખવાનો વિષય છે. કેમ ? કેમ કે સત્પુરુષ ચોથા ગુણસ્થાને હોય છે અને આપણે જિનમંદિરમાં જિનેશ્વરદેવની પ્રતિમા તેરમાં ગુણસ્થાનની મૂકીએ છીએ. પરંતુ નંબરના પત્રમાં સૌભાગ્યભાઈને પ્રશ્ન પૂછ્યો છે કે તેરમાં ગુણસ્થાનવર્તી જિનેન્દ્ર પરમાત્માની કોઈ ભિ ત કરે અથવા ચતુર્થ ગુણસ્થાનમાં વર્તતા સત્પુરુષની કોઈ ભિ ત કરે તો એ બન્નેની ભિ ત કરવામાં કોનું ફળ વિશેષ છે ? તે જણાવશો. ઠીક ! હવે જો ગણિતનો વિષય લઈએ તો પહેલી ચોપડીવાળાને પણ એક થી તેર આંકડા તો આવડે. એક થી સો આંકડામાં તેર આંકડા તો આવી જાયને. તો ચાર કરતા તેરનો આંકડો વધારે છે એ કાંઈ સમજાવવાની જરૂર છે ? આવો પ્રશ્ન કેમ કર્યો ? પાછળ કાંઈ હેતુ હોવો જોઈએ ને ? એ બધા ક્રાંતિકારી વિષયો છે. એ તેરમાં ગુણસ્થાનવાળા પરોક્ષ છે. જેની પ્રતિમા મૂકી છે એ પ્રત્યક્ષ નથી અને સદ્ગુરુ પ્રત્યક્ષ છે. પ્રત્યક્ષ-પરોક્ષનો આંતરો જેને ન સમજાય એને આત્મવિચાર - આત્મકલ્યાણનો વિચાર ઉગે નહીં 'આત્મસિદ્ધિ'માં તો એમ કહે છે.

‘પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ સમ નહીં, પરોક્ષ જિન ઉપકાર;
એવો લક્ષ થયા વિના, ઉગે ન આત્મવિચાર.’

એને આત્માનો વિચાર (પણ) નથી. ક્યાં મૂકી દીધો એને ? કે જો તને પ્રત્યક્ષ - પરોક્ષનો ભેદ ન સમજાય તો તને આત્મકલ્યાણનો વિચાર ઉગ્યો છે એ કોટિમાં, એ કક્ષામાં તું આવ્યો નથી. હવે કરણાનુયોગનાં ચૌદ ગુણસ્થાનનાં સિદ્ધાંતો બુદ્ધિગોચર થાય તો એનું સ્થાન શું ? કે જાણીને ગૌણ રાખવાનું સ્થાન છે. કેમ ? કે આદરવામાં સત્પુરુષમાં પરમેશ્વરબુદ્ધિ થવી ઘટે છે એટલા માટે; છે ચોથું ગુણસ્થાન. ચોથા ગુણસ્થાને બિરાજમાન સત્પુરુષ છે એમાં પરમેશ્વરની બુદ્ધિ થઈ છે તને ? એમ પૂછે છે, પ્રત્યક્ષ છે માટે. જો પરમેશ્વરની બુદ્ધિ થઈ છે તો તારે તેરમાં ગુણસ્થાનવાળાનો અત્યારે વિચાર કરવાની જરૂર નથી. કેમકે અત્યારે એ પ્રત્યક્ષ થઈ શકે એવો કોઈ કાળ નથી. એને ૨૫૦૦ વર્ષ નીકળી ગયા. એમણે કેટલી રહસ્યભૂત વાતો કરી છે !! એ પ્રકારની જ્યાં સુધી સમજ નથી આવતી ત્યાં સુધી બુદ્ધિમાં ગણિત બીજી રીતે કામ કરતું હોય છે. એટલે ગુણસ્થાન તો જાણવાનો વિષય છે, એમ લઈ લીધું છે. આદર કરવા માટે તો સત્પુરુષનો પરમેશ્વરબુદ્ધિએ આદર થવો ઘટે છે. અને ત્યારે એને સત્પુરુષના હૃદયમાં બિરાજમાન એવા પરમેશ્વરનાં પણ દર્શન થાય છે. માટે પરમેશ્વરબુદ્ધિ થાય છે, એ કાંઈ કલ્પના નથી. એ Exact વાત છે. શું ? સત્પુરુષનાં હૃદયમાં બિરાજમાન પરમ તત્ત્વ - પરમેશ્વર તત્ત્વ, જ્યારે સત્પુરુષની ઓળખાણ થાય છે ત્યારે જણાય છે.

૪૬૭ પત્રમાં સત્પુરુષને ઓળખવા માટે, એક વિલક્ષણ વાત કરી છે; પત્ર કુદરતી-કમનસીબે અધૂરો રહી ગયો છે, પણ સંકેત પૂરો આવ્યો છે એની અંદર. ૪૬૭ (માં) વિલક્ષણતાની વાત લીધી છે. 'જ્ઞાનીપુરુષ અને અજ્ઞાનીપુરુષનું વિલક્ષણપણું મુમુક્ષુજીવને તેમની એટલે જ્ઞાની, અજ્ઞાની પુરુષની દશા દ્વારા સમજાય છે. તે દશાનું વિલક્ષણપણું જે પ્રકારે થાય છે, તે જણાવવા યોગ્ય છે.' અહીંથી આ ખરો વિષય છેડયો છે. પત્ર અધૂરો રહ્યો છે પણ વિષય ખરેખરો છેડયો છે. તો 'એક તો મૂળદશા, અને બીજી ઉત્તરદશા, એવા બે ભાગ જીવની દશાના થઈ શકે છે.' હવે

જ્ઞાનીપુરુષની મૂળદશા કઈ ? અને ઉત્તરદશા કઈ ? મૂળદશા તો સહજાત્મસ્વરૂપે જે પરિણતિ થઈ છે તે છે. ઉત્તરદશા બહારમાં ઉદયીકભાવો - સંસારના ચાલતા પરિણામો છે, તો ઓળખાણ તો મૂળદશાથી કરવાની છે, વિલક્ષણપણું ત્યાં છે. ઉત્તરદશામાં તો બીજાના પરિણામ છે એવા જ જ્ઞાનીના પરિણામો અને પ્રવૃત્તિ છે. એમાં તો કાંઈ ઓળખાય એવું છે નહીં. એ હસે છે અને રડે છે, વેપાર કરે છે અને ગૃહસ્થાશ્રમ હોય છે તો ગૃહસ્થને યોગ્ય પ્રવૃત્તિ હોય છે. અથવા ચારેય ગતિને યોગ્ય જ સંયોગો-વિયોગો હોય છે. મૂળદશા જે છે એ સહજ જ્ઞાનદશા છે, એ પરમાત્મતત્ત્વને અવલંબીને તદાકાર થયેલી દશા છે, સ્વરૂપાકાર થયેલી એ દશા છે. એટલે જેવું સ્વરૂપ છે એવી જ એ દશા છે. સદૃશ દશા છે અને એ દશાનું વિષયભૂત એ પરમેશ્વરતત્ત્વ છે ત્યાં સુધી મુમુક્ષુજીવની યોગ્યતાને વશ પહોંચ થાય છે, ત્યારે એ પરમેશ્વરૂપે સમજાય છે, ઓળખાય છે, માન્ય થાય છે, સ્વીકારાય છે અને સત્કાર થાય છે. જાવ ! એનો નિવેડો થઈ ગયો એમ કહે છે.

એ પ્રત્યક્ષ સમ્યગ્દર્શનનું કારણ છે. કારણ ગણી પ્રત્યક્ષ. આ પ્રત્યક્ષ (કારણ) છે. બીજનું બીજ છે. કેરીમાં ગોટલો અને ગોટલાની ગોટલી, એમાંથી અંકૂર ફૂટશે. બીજનું બીજ છે. જેને સત્પુરુષ ઓળખાયા એને બીજું સમકિત, એવું જે આત્મસ્વરૂપની ઓળખાણ અને ભાવભાસન (થાય છે). વ્યાખ્યાનસાર-૧, ૨૨૦ મો આંક, પાનું-૭૬૦; 'આજ સુધી અસ્તિત્વ ભાસ્યું નથી. અસ્તિત્વ ભાસ થવાથી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. અસ્તિત્વ એ સમ્યક્ત્વનું અંગ છે.' કારણ ન કહ્યું. કારણ શબ્દ નબળો લાગ્યો છે. નિમિત્ત શબ્દ નબળો લાગ્યો છે. એટલે અંગભૂત છે એમ કહ્યું છે. આ બીજું સમકિત છે. જે સ્પષ્ટ અનુભવાંશે પ્રતીતિરૂપ થાય છે. એ વિષય અહીંયાં વ્યાખ્યાનસાર-૧માં, ૨૨૦ આંકના વચનામૃતમાં છે. એ સમ્યક્ત્વનું અંગ છે. 'અસ્તિત્વ જો એક વખત ભાસે તો તે દૃષ્ટિની માફક નજરાય છે. અને નજરાયાથી આત્મા ત્યાંથી ખસી શકતો નથી.' અસ્તિત્વ

ભાસ થવાથી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે એ ઉપરની પહેલી લીટીમાં લખેલું છે કે અસ્તિત્વ ભાસ થવાથી તો સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. એટલે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયા પહેલા અસ્તિત્વ ભાસે છે. એ બીજું સમકિત છે અને એ અનુભવાંશે એટલે વેદનઅંશે અસ્તિત્વ ગ્રહણ થાય છે અને ભાસે છે, સ્પષ્ટ ભાસે છે એમ સ્પષ્ટ શબ્દ ત્યાં લીધો છે. વિશ્વાસ આવે છે કે 'હું આવો છું' પહેલું સમકિત બીજા સમકિતનું કારણ છે, બીજું સમકિત ત્રીજા સમકિતનું કારણ છે. વીતરાગોએ તે કહેલી વાત છે એમ નીચે (૭૫૧ પત્રમાં) લીધું છે. માટે તે સ્વીકારવું, સ્વીકારવા યોગ્ય છે, સત્કારવા યોગ્ય છે અને ભિ ત કરવા યોગ્ય છે. એમ ૭૫૧માં નીચે વાત લીધી છે.

તે રીતે કોઈ 'આત્મજોગ' બને એટલે સત્પુરુષનો કોઈ એવો યોગ બને તો આ મનુષ્યપણાનું મૂલ્ય કોઈ રીતે ન થઈ શકે એવું છે. There is no terminology. એનું મૂલ્ય કરવાની જગતમાં કોઈ Term નથી કે આ Term ની અંદર એને આંકમાં લઈએ, કે આટલું મૂલ્ય થાય કે ન થાય. કોઈ રીતે ન થાય. એવી એક બહુ દુર્લભ થી દુર્લભ એવી મનુષ્ય પર્યાય છે, કે જેમાં આત્મજોગ સુલભ છે. બાકીની ત્રણ ગતિમાં 'આત્મજોગ' બહુ દુર્લભ છે. તિર્ય્યોને કોણ સત્પુરુષ મળે ? અહીંયાં પૈસાવાળાને લફરા એટલા છે કે એને આત્માનો વિચાર કરવાનો જ્યાં અવકાશ નથી, તો દેવલોકમાં તો એથી વધારે છે. કેમકે, ત્યાં તો એથી વધારે શ્રીમંતાઈ છે. અહીંયાં જો શ્રીમંત માણસો ને પૂછો – ટાટા, બિરલાને કોઈને, અબજોપતિને કોઈને પૂછો (તો) આત્માનો વિચાર કરવાનો અવકાશ જ નથી. એટલી પળોજણ છે. દેવલોકમાં એથી વધારે પળોજણ ભી થાય છે. નારકીમાં તો બહુ જ ખરાબ પરિસ્થિતિ છે. એક મનુષ્યગતિ એવી છે જ્યાં મધ્યમ કોટિના પરિણામ છે. મનુષ્યગતિમાં તીવ્ર રાગમાં પણ જીવ તણાતો નથી કે તીવ્ર દ્વેષમાં પણ તણાતો નથી. જે (રાગ-દ્વેષ) દેવલોકમાં અને નારકીમાં હોય છે. તિર્ય્યમાં જ્ઞાન અને વિચાર શિ ત

મૂંઢાઈ જાય છે અને વિચાર શક્તિ થોડી ઘણી હોય તો પણ વાચા સહિત નથી. મૂંઝવણ થાય તો પૂછે કોને ? અહીંયાં તો વિચારશક્તિ, વિવેકશક્તિ, વાચા સહિત છે, અને જ્ઞાનીપુરુષનો યોગ પણ સુલભ છે. એટલે 'જો કોઈ 'આત્મજોગ' બને તો આ મનુષ્યપણાનું મૂલ્ય કોઈ રીતે ન થઈ શકે તેવું છે.' અને નહિતર આ મનુષ્યપણાની કૂટી કોડી જેટલી એની કિંમત નથી. એ રીતે આયુષ્ય પૂરું થઈ જાય છે અને જીવ દુર્ગતિમાં ચાલ્યો જાય છે. પ્રાયઃ દુર્ગતિમાં ચાલ્યો જાય છે.

'પ્રાયે મનુષ્યદેહ વિના આત્મજોગ બનતો નથી એમ જાણી, અત્યંત નિશ્ચય કરી, આ જ દેહમાં આત્મજોગ ઉત્પન્ન કરવો ઘટે.' એવી પાત્રતા ઉત્પન્ન કરવી ઘટે કે જેથી સત્પુરુષનો યોગ થાય. આ એક કુદરતનો નિયમ છે. અથવા કુદરત બંધાયેલી છે કે જો જીવને ઉત્કૃષ્ટ પાત્રતા આવે તો એને સત્પુરુષનો યોગ કરાવી આપવો. એમ કુદરત એની સાથે બંધાયેલી છે. એને (સત્પુરુષ) સહેજે-સહેજે ગમે ત્યાંથી પણ મળે, મળે ને મળે. અને એવો યોગ ઉત્પન્ન કરવો ઘટે છે. એટલું જો લક્ષમાં આવે તો પોતાની પાત્રતા ઉપર વિશેષ લક્ષ જાય, જીવ પાત્રતા વધારે અને એ પ્રથમ સમકિતને પામે તો બીજાને પામે તો ત્રીજાને અવશ્ય પામે, પામે ને પામે જ. સીધો રસ્તો છે - ક્યાંય આડે-અવળે જવાની જરૂર નથી. આ કહેલા-ચીંધેલા માર્ગે જીવ ચાલ્યો જાય (તો) એનો છૂટકારો થઈ જાય. એવી વાત છે. વિશેષ પછી લેશું.

પ્રવચન-૪
પત્રાંક-૫૬૯
તા. ૫-૧૨-૧૯૯૪

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર વચનામૃત’ પત્રાંક-૫૬૯ ચાલે છે. ગઈકાલનાં સ્વાધ્યાયમાં મુમુક્ષુજીવને ઉત્સાહીત કરે, અંતરથી પ્રેરણા જાગે એવી એક સુંદર વાત વચનામૃતમાં આવી, કે જીવ જો પોતાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરે, જેને અહીંયાં ‘આત્મજોગ’ કહ્યો છે, આત્મકલ્યાણ થાય એવો યોગ ઉત્પન્ન થાય તો મોક્ષ વિશેષ દૂર નથી. એટલે કે, આત્મામાંથી મોક્ષના ભણકારા આવશે. ‘હવે મારો આત્મા સંસારમાં પરિભ્રમણ નહીં કરે, અવશ્ય-અવશ્ય મારી મુક્તિ થઈ જશે’ એવો અંદરથી – નેપથ્યમાંથી અવાજ આવે છે. એવો આત્મજોગ આ મનુષ્ય પર્યાયમાં અવશ્ય-અવશ્ય ઉત્પન્ન કરવો ઘટે છે. અર્થાત્ સંસારનાં સર્વ કાર્યો, સર્વ પ્રસંગો, સર્વ વસ્તુઓનું મૂલ્ય ગૌણ કરીને એક આત્મકલ્યાણને જ મુખ્ય કરવામાં આવે અથવા એવો અભિપ્રાય બંધાય કે અનંત કાળે દુર્લભ એવો મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત થયો છે તો આત્મકલ્યાણ કરી જ લેવું છે. એટલા માટે જ આ મારો મનુષ્યભવ છે. સંસારના કાર્યો અને સંસારનાં ભોગ ઉપભોગ માટે આ ભવ નથી. આ ભવ છૂટવા માટે આવ્યો છે. એવો જો અભિપ્રાય થાય તો અવશ્ય આત્મજોગ ઉત્પન્ન થાય અને નિર્વાણપદનું અહીંયાં સાધન શરૂ થઈ જાય. એ આત્મજોગ તુરત પ્રગટે – એવો આત્મજોગ તુરત પ્રગટે એના માટે

આગળ વિશેષ કહે છે.

‘વિચારની નિર્મળતાએ કરી જો આ જીવ અન્યપરિચયથી પાછો વળે તો સહજમાં હમણાં જ તેને આત્મજોગ પ્રગટે.’ વિચારની નિર્મળતાએ કરીને એટલે શુદ્ધ અંતઃકરણથી આત્મકલ્યાણ કરવા માટેનું શુદ્ધ અંતઃકરણ હોવું ઘટે છે. અથવા પ્રમાણિકપણે આત્મકલ્યાણ કરી છૂટવું જ છે. એવી જે ભાવના છે એ વિચારમાં અર્થાત્ જ્ઞાનમાં નિર્મળતાને ઉત્પન્ન કરે છે. મુમુક્ષુને યોગ્ય એવી, મુમુક્ષને હોવા યોગ્ય એવી નિર્મળતા ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. વિશુદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે અને એ પૂર્વક, એવી સ્થિતિએ, એવી યોગ્યતાએ આવીને જે કાંઈ ઉદયમાન પ્રસંગો અને સંયોગો છે તેમાં રસ લેવામાં પાછો વળે.

અન્ય પરિચય એટલે શું ? જેમ-જેમ પુદ્ગલ સંયોગોનો, ભૌતિક પદાર્થોનો, રસ લેવામાં આવે છે તેમ-તેમ આ જીવમાં પરિણામની અંદર મલિનતા વધતી જાય છે એટલે, અન્ય એટલે બીજા પદાર્થો, તેનો પરિચય એટલે રસ લેવો, તેનાથી પાછું વળવું એટલે નિરસ થવું. શુદ્ધ અંતઃકરણથી એ પ્રકારે એટલે આત્મકલ્યાણની શુદ્ધ ભાવનાથી, જો જીવ અન્ય પદાર્થોમાંથી રસ લેતો બંધ થાય. અન્ય પદાર્થની અપેક્ષાઓ-સુખબુદ્ધિને લીધે અને આધારબુદ્ધિને લીધે જે વર્તી રહી છે એનું ભિન્નત્વ, પરપદાર્થનું ભિન્નત્વ, પરપદાર્થનું અન્યત્વ, પરપદાર્થનું અશરણત્વ બરાબર સમજીને એ પદાર્થો સુખનાં કારણ પણ નથી અને એ પદાર્થો આ જીવને આધારભૂત પણ નથી, આ બન્ને વાત યથાર્થ પ્રકારે સમજાય અને એમાં રસ લેતો જીવ બંધ થાય, એમાં નિરસતા આવે, સહજ ઉદાસીનતા ઉત્પન્ન થાય તો હમણાં જ એટલે અત્યારે જ અને સહેજે-સહેજે, સહેજે-સહેજે એટલે કર્તૃત્વ પરિણામથી નહીં, આવા પરિણામ હું કરું, એમ કરું-કરુંનાં પરિણામપૂર્વક નહીં, પણ સહેજે-સહેજે એ દશા ઉત્પન્ન થાય, હમણાં જ આત્મજોગ પ્રગટે, અન એ આત્મજોગ પ્રગટે તો અંતર્ભેદ જાગૃતિ થાય, અંતર ભેદાય એટલે કે વિપરીત મિથ્યાશ્રદ્ધા અનાદિથી જીવની ચાલી આવે છે. ગાઢ-પ્રગાઢ અજ્ઞાનથી જીવ પરિભ્રમણ કરી રહ્યો છે. એમાં એકદમ પાતળાંપણું આવી

જાય. એના અનુભાગ એટલા મંદ થઈ જાય, એના વિપરીતતાનાં રસો એટલા મંદ થઈ જાય કે જીવ મોક્ષમાર્ગની સમીપ આવે, મોક્ષમાર્ગની સન્મુખ થાય અને મારો મોક્ષ થશે એવી એને પ્રતીતિ પણ આવી જાય.

‘અસત્સંગપ્રસંગનો ઘેરાવો વિશેષ છે.’ અસત્પ્રસંગનો ઘેરાવો ઘણો છે. એક પછી એક ઉદયો ચાલ્યા જ આવે છે, એ બધાય અસત્પ્રસંગ છે. અસત્ એટલા માટે કહે છે કે, આત્માની સત્તામાં જે નથી તે બધાં અસત્ છે. આત્મા પોતે સત્સ્વરૂપ છે, એટલે સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ કહેવામાં આવે છે. પોતે સત્ છે. ત્રિકાળ સત્ છે અને પોતાની અપેક્ષાએ બધા બાહ્ય પ્રસંગો અસત્ છે. એનો ઘેરાવો વિશેષ છે. એવી એક ક્ષણ પણ નથી, વિગ્રહગતિને છોડીને, કે આઠેય કર્મનો ઉદય સંસારી જીવને ન હોય. એક વિગ્રહગતિ એટલે કે અહીંયાં કોઈ જીવ આયુષ્ય પૂરું કરી અને બીજે આયુષ્ય શરૂ કરે એ પહેલા વચ્ચે એક સમય, બે સમય કે વધુમાં વધુ ત્રણ સમય આયુષ્ય કર્મનો ઉદય નથી હોતો. (પરંતુ) ત્યાં પણ સાત કર્મનો ઉદય હોય છે. બાકી તમામ સંસારી જીવોને નિરંતર આઠેય કર્મનો ઉદય હોય છે. અને એ આઠેય કર્મના ઉદયથી આ જીવ ઘેરાયેલો છે. ભલે આઠેય કર્મના ઉદયથી ઘેરાયેલો હોય તો પણ એ ઘેરાવામાંથી છૂટવાનો ઉપાય પણ છે, મૂંઝાવાની જરૂર નથી.

આ તો પરિસ્થિતિ શું છે કે ‘અસત્પ્રસંગનો ઘેરાવો વિશેષ છે, અને આ જીવ તેથી અનાદિકાળનો હીનસત્ત્વ થયો હોવાથી, તેથી અવકાશ પ્રાપ્ત કરવા અથવા તેની નિવૃત્તિ કરવાં જેમ બને તેમ સત્સંગનો આશ્રય કરે તો કોઈ રીતે પુરુષાર્થયોગ્ય થઈ વિચારદશાને પામે.’ બહુ સુંદર માર્ગદર્શન છે. આઠેય કર્મનો ઘેરાવો વિશેષ છે. એ ઘેરાવાને અનુસરીને, એને અવલંબીને આ જીવ હિનસત્ત્વ થયો છે. હીનસત્ત્વ થયેલો છે એટલે પરિણામમાં નબળો પડેલો છે. અંદરમાં વસ્તુ અનંત શક્તિ તથી સમૃદ્ધ છે. મૂળવસ્તુ-સહજાત્મસ્વરૂપ છે, એ તો અનંત શક્તિ સંપન્ન, ત્રિકાળ ધ્રુવ, એવું ને એવું રહેતું પરમતત્ત્વ છે. એમાં તો કોઈ કાળે, નિગોદમાં અનંતકાળ રહે તો પણ શુદ્ધ ચૈતન્યધાતુમાં કોઈ ફેરફાર થતો નથી પણ અવસ્થામાં

નબળાઈ આવી ગયેલી છે. પોતાનું આત્મકલ્યાણ કરવું હોય તો પણ મને બળ નથી એવું એને લાગે છે. જીવને એવો અનુભવ થાય છે, ‘અરે ! મારે મારું આત્મકલ્યાણ કરવું છે તો પણ મારી પાસે બળ નથી, વારંવાર હું સંયોગો પાસે હારી જાવ છું’ આવો જીવ અનુભવ કરે છે એનું કારણ કે પોતે અનાદિકાળનો હીનસત્ત્વ થયો છે. એ આજકાલની દશા નથી, અનાદિકાળથી પરિણમનની અંદર એટલી નબળાઈ આવેલી છે. એ નબળાઈમાંથી ભા થવાનું છે. પરિસ્થિતિ અવશ્ય નબળી છે, છતાં પણ એમાંથી રસ્તો નીકળે એવો ઉપાય ‘કૃપાળુદેવ’ અહીંયાં બરાબર દર્શાવે છે.

આ જીવ અનાદિકાળનો હીનસત્ત્વ થયો હોવાથી તેથી અવકાશ પ્રાપ્ત કરવો એટલે નબળાઈ ઓછી થાય, અવકાશ થવો એટલે એમાં નબળાઈમાં જગ્યા થાય, કાંઈક સબળાઈ આવે. એવું થવા અર્થે અથવા એ હીનસત્ત્વપણાનો નાશ કરવા માટે એનો અભાવ કરવા માટે જેમ બને તેમ સત્સંગનો આશ્રય કરે; તો કોઈ રીતે પુરુષાર્થ યોગ્ય થઈ વિચારદશાને પામે. પોતાની વર્તમાન સ્થિતિ બરાબર સમજે, સમજે એટલે અનુભવથી સમજે. અને એનો ઉપાય – એક પરમ સાધન છે, એ સત્સંગનો આશ્રય કરવો તે છે. અહીંયાં પણ ફરીને આશ્રય શબ્દ લીધો છે. ઉપર પણ એ જ કહ્યું હતું કે સત્સંગનાં આશ્રયથી અસત્સંગનું બળ ઘટે છે અથવા અસત્સંગે ઉત્પન્ન થયેલી નબળાઈ ઘટાડવી હોય, મટાડવી હોય તો સત્સંગનો આશ્રય કરવો, આશ્રય ભાવનાથી સત્સંગમાં જાવું, બીજા પ્રકારની ભાવનાથી નહીં. આશ્રય ભાવનાથી સત્સંગમાં જાવું કે આ એક મારું આત્મકલ્યાણનું ઉત્કૃષ્ટ સાધન છે. ‘કૃપાળુદેવ’ અન્ય સ્થળે લખે છે કે સત્સંગ જેવું આત્મકલ્યાણકારી સાધન અમે બીજું જાણ્યું નથી, જોયું નથી એટલે કે અનુભવ્યું નથી. આમ પોતાના અનુભવનો આમાં પોકાર છે. ‘જેમ બને તેમ...’ એટલે બને એટલો શક્ય સત્સંગનો આશ્રય કરે તો કોઈ રીતે પુરુષાર્થયોગ્ય થાય છે. નબળાઈ ઘટીને સબળાઈ આવે છે અને આત્મકલ્યાણની દશાને પામે છે અથવા આત્મકલ્યાણને પામે છે.

વિચાર એટલે આત્મકલ્યાણનો વિચાર. ઉપર લખ્યું છે. 'વિચાર વિના આત્મજ્ઞાન થાય નહીં.' એ આત્મકલ્યાણ અંગેનો વિચાર છે અને વિચારને અહીંયાં નિર્ધાર એમ પણ કહી શકાય કે આ ભવમાં જ આત્મકલ્યાણ સાધી લેવું છે, એવું અવશ્ય-અવશ્ય કરવું જ છે, આયુષ્ય છૂટે તે પહેલા ગમે તે પરિસ્થિતિમાં, કોઈ પણ કિંમતે, મારું આત્મકલ્યાણ સધાતું હોય તો કોઈ પણ કિંમત ચૂકવવા હું તૈયાર છું, આટલી અભિપ્રાયની તૈયારી જ્યાં સુધી ન થાય ત્યાં સુધી એ દિશામાં બિલકુલ વિકાસ થતો નથી, પ્રગતિ થતી નથી. તે માટે (અર્થાત્) એ આત્મવિચાર ઉત્પન્ન થવા અર્થે. એક-એક વાતને કેટલી કમથી લ્યે છે. આમ કરવું તો એ કેમ થાય ? એનો ઉત્તર આપે છે કે, આમ કરવું તો એ કેમ થાય ? એનો ઉત્તર આપે છે કે આમ કરવું. જો વચ્ચે-વચ્ચે પ્રશ્ન ઉઠાવવામાં આવે કે આત્મવિચાર કેમ થાય ? આત્મવિચાર કરવા અર્થે શું થવું જોઈએ ? શું કરવું જોઈએ ?

'જે પ્રકારે અનિત્યપણું, અસારપણું આ સંસારનું અત્યંતપણે ભાસે તે પ્રકારે કરી આત્મવિચાર ઉત્પન્ન થાય.' ક્યા પ્રકારે આત્મકલ્યાણનો વિચાર ઉત્પન્ન થાય ? કે આ સંસારનાં સર્વ પ્રસંગો અનિત્ય છે. અત્યારે તો બહુ અલ્પ આયુષ્ય છે, વર્તમાનકાળમાં તો આયુષ્ય ઘટતાં જ જાય છે અને ઘટતાં જશે. ચોથા આરાનાં પ્રારંભમાં બહુ મોટા આયુષ્ય હતાં, પૂર્વના આયુષ્ય (હતા). પભદ્રેવ ભગવાનનું ચોરાશી લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય હતું. આદિનાથ ભગવાન - પ્રથમ તીર્થંકરનું મનુષ્ય આયુ ચોરાશી લાખ પૂર્વનું હતું. એ ચોથા આરાનાં છેડે, ઉતરતો કાળ છે, ભગવાન મહાવીર સ્વામીનું આયુષ્ય માત્ર બોંતેર વર્ષનું હતું અત્યારે તો હજી પણ માણસોનું બોંતેરથી વધારે આયુષ્ય જોવા મળે છે. આ ઉતરતો કાળ છે. આયુષ્ય ઘટતાં જશે, હજી આયુષ્ય ઘટતાં જશે. વચ્ચે કોઈ કાળમાં લાગે કે એવરેજ સુધરે છે પણ એ મામુલી છે. બહુ મોટા આયુષ્ય હોય તો પણ કાળનાં સિંધુ પાસે, કાળનાં સમુદ્ર પાસે એક બિંદુ જેટલા છે. કહેવત છે કે 'ચાર દિવસની ચાંદની' પણ ખરેખર તો ચાર દિવસની પણ ચાંદની નથી. કાળની

અપેક્ષાએ તો આ આયુષ્યનાં ચાર દિવસ પણ નથી અને તે પણ અનિશ્ચિત છે. નિશ્ચિત નથી આટલું આયુષ્ય ભોગવીને જ જીવને મૃત્યુ આવશે એવું કોઈ નિશ્ચિત નથી. પાણીનો પરપોટો ગમે ત્યારે ફૂટી શકે છે.

એવું સંસારનું અનિત્યપણું જો સમજવામાં આવે તો એમાં નિરસપણું આવ્યા વિના રહે નહીં. મુસાફર છે (એ) ગમે તેવી સારી હોટલ હોય પણ એમાં કેટલા દિવસ રહે છે ? એક દિવસ, બે દિવસ, પાંચ દિવસ, કામ પ્રસંગે રોકાવું પડે એટલું રોકાય, એમાં એને મમત્વ થતું નથી, પોતાપણું નથી થતું. એ ખ્યાલ છે કે આમાં બહુ જ ઓછો સમય રહેવાનું છે. એમ વર્તમાન ભવ બહુ ઓછા સમયનો છે, અલ્પ સમયનો છે, આયુષ્ય તો ઘણું અનિત્ય છે. એમાં આત્મકલ્યાણ સિવાય બીજા કાર્યોમાં રસ લેવા જેવું નથી, એવું સહેજે-સહેજે ભાસવું જોઈએ. અસારપણું (અર્થાત્) જે કાંઈ સંયોગો છે એમાં સાર નથી. સાર નથી એટલે સુખનું કોઈ કારણ નથી. જ્યાં-જ્યાં આ જીવને સુખ ભાસે છે ત્યાં-ત્યાં ભ્રાંતિગતપણે ભાસે છે, વાસ્તવિકતાએ એમાં કાંઈ (સુખ) નથી અને એ તપાસે તો તરત જ સમજાય એવું છે. એટલી જાગૃતિ હોવી જરૂરી છે કે જ્યારે એ સુખાભાસ વર્તે છે ત્યારે જ જાગૃતિ આવીને તપાસણી થાય. પાછળથી વિચાર આવે તો એ વિચાર એટલો કાર્યસાધક નથી.

આ એક સમસ્યા છે કે શું કરીએ ? વાત તો બરાબર લાગે છે, સમજાય છે અને સાચી લાગે છે પણ સાચી લાગવા છતાં એનું કોઈ ફળ પ્રાપ્ત થતું નથી, આ એક સમસ્યા છે. કેમ એમ છે ? કે સમજાય છે, સાચું લાગે છે પણ તદ્દનુસાર પરિણમન થતું નથી ? (સમાધાન એમ છે કે) દર્શનમોહનો અનુભાગ તીવ્ર વર્તે છે, ભાવમાં દર્શનમોહ છે એ તીવ્ર છે. એ સમજણને, સમજેલાં જ્ઞાનને નિષ્ફળ કરે છે. દર્શનમોહનો આટલો મોટો પ્રભાવ જ્ઞાન ઉપર આવે છે, સમજણ ઉપર આવે છે. એટલે આત્મકલ્યાણની તીવ્ર ભાવનાએ કરીને એ દર્શનમોહને ગાળવો રહ્યો. દર્શનમોહ ગળે તો જ સમજણમાં, વિચારમાં વિચારબળ આવે. નહીંતર વિચાર થાય પણ વિચારબળ ન આવે. વિચાર આવે છતાં વિચારબળ

ન આવે. આ પરિસ્થિતિ રહે છે અને એ અત્યંત દુઃખદાયક છે.

‘અસારપણું આ સંસારનું અત્યંતપણે ભાસે,...’ ઉપર-ઉપરથી ભાસે (એમ) નહીં પણ અત્યંતપણે ભાસે, તો ‘તે પ્રકારે કરી આત્મવિચાર (ઉત્પન્ન થાય)’ એટલે આત્મકલ્યાણનો યથાર્થ વિચાર ઉત્પન્ન થાય. બે પડખાં એકબીજાનાં સંબંધમાં છે. Relative છે કે આ બાજુ સંસારનું અત્યંત અસારપણું ભાસે તો આ બાજુ આત્મકલ્યાણનો વિચાર આવે. આ Negative સાઈડ છે, આ એની Positive સાઈડ છે અને એ એકસાથે Simultaneously કામ કરે છે, વારાફરતી કામ કરે છે એમ નથી. આમ થાય તો તરત જ આમ થાય.

‘હવે આ ઉપાધિકાર્યથી છૂટવાની વિશેષ વિશેષ આર્તિ થયા કરે છે.’ આર્તિ શબ્દ વાપર્યો છે. આર્તધ્યાનમાં આર્ત શબ્દ છે ને એની ક્રિયાને આર્તિ કહી છે. આપણે આ ‘આરતી’ કહીએ છીએ, એ નહીં એમાં તો ‘ર’ આખો છે. આર્તિ છે એમાં ‘ર’ અડધો છે. ‘કૃપાળુદેવ’ હવે પોતાની વાત કરે છે. અંગત વાત કરે છે. ઘણાં પત્રોમાં એમણે પોતાની અંગત દશાને નિખાલસપણે અત્યંત સરળતાથી ખુલ્લમ્-ખુલ્લી લખી છે. કહેવામાં પણ અચકાટ થાય તો લખવામાં તો વિશેષ અચકાટ થાય. છતાં પણ સરળતા વિશેષ હોય તો કહેવાનું અને લખવાનું બની શકવા યોગ્ય છે. હવે પોતાની અંગત વાત કરે છે કે, હવે આ ઉપાધિકાર્યથી, ૨૮માં વર્ષનો આ પત્ર છે. ૨૮મી વય ભરયુવાન વય કહેવામાં આવે. કેવી ? એકદમ (ભરયુવાન). ઉપાધિકાર્ય એટલે જે વ્યવસાય છે. વ્યાપારમાં પડેલા છે, એમાંથી છૂટવાની, નિવૃત્તિ થવાની વિશેષ-વિશેષ તીવ્રપણે છૂટવાની વૃત્તિ થાય છે, એને આર્ત પરિણામ અથવા આર્ત પરિણામની ક્રિયાને આર્તિ કહે છે. એ ચાલુ ક્રિયાને બતાવનારી પરિસ્થિતિ શાબ્દિક પદ્ધતિ છે. પરિણામની ક્રિયા ચાલુ હોય એને ‘પરિણતિ’ કહે છે. જ્ઞાનની ક્રિયા ચાલુ હોય એને ‘જ્ઞપ્તિ’ કહે છે. આર્તપણાની પરિણામની ક્રિયા ચાલુ હોય એને આર્તિ કહે છે. ભાષાની અંદર પાછળ ઇકરાંત ‘તી’ લગાડવાની પદ્ધતિ છે. તમે તો ભાષાજ્ઞાનનાં વિશારદ છો એટલે એ વિષય સહેલાઈથી

સમજાય.

હવે આ ઉપાધિકાર્યથી જલ્દી-જલ્દી અમે છૂટીએ એવું વિશેષ-વિશેષ પરિણામની અંદર જોરથી આવ્યા કરે છે. અત્યારે ઘણા તો હજી ૨૫-૨૭ વર્ષે તો Commercial life માં પ્રવેશ કરે છે અને અત્યંત મહત્વકાંક્ષાથી (પ્રવેશ કરે) કે હજી ૨૫-૩૦-૪૦ વર્ષ સરખાઈનો ધંધો કરી લઈએ પછી આખી જીંદગી વાંધો આવે નહીં. અથવા એક-બે પેઢીનું સાજું થઈ જાય. મારું પછી થાવું હોય તે ભલે થાય. પોતાની દરકાર છોડીને જીવ એમ સમજે છે કે આટલા વર્ષો આર્થિક કાર્ય કરી લેવાની તકનાં વર્ષો છે. પછી તો શરીર કામ કરે કે ન કરે, આયુષ્ય હોય કે ન હોય, એમ સમજીને વર્તમાન સંયોગોની અનુકૂળતાઓ પાછળ જીવ કિંમતી સમયને બરબાદ કરે છે. જે હળુકર્મી જીવો છે એ જીવોને બીજો વિચાર આવે છે કે 'જે કાંઈ મારો સમય છે (એ આત્મકલ્યાણ માટે છે).' 'કુપાણુદેવ' તો લખે છે મનુષ્યઆયુની એક-એક ક્ષણ, ચક્રવર્તીની સંપત્તિ કરતાં પણ વિશેષ મૂલ્યાન છે. કેમકે, એમાં સિદ્ધપદને, પોતાના નિજ સિદ્ધપદને ઘડવાનું ટાંકણું લઈને એ મૂર્તિ ઘડી શકે છે. પોતાની પરમાત્મપદની મૂર્તિ ઘડવી હોય તો એક-એક પળ કામમાં આવે એવી છે. એટલે આટલી ઉંમરે પણ વ્યવસાય છોડવાની તીવ્ર વૃત્તિ થયા કરે છે. તીવ્ર વૃત્તિ રહ્યા કરે છે. 'કરું છું' એમ કર્તૃત્વ ભાવે નથી સહજ જ થયા કરે છે. થયા કરે છે એમાં સહજતા આવે છે, જુઓ ! જે આત્માને આત્મકલ્યાણનું ધ્યેય છે, જે આત્માને આત્મકલ્યાણ કરી લેવાનું ધ્યેય છે એને પ્રારબ્ધ યોગે કરીને આત્મકલ્યાણ સિવાય બીજું કરવું પડે, એ વસમું લાગે છે. કહે છે કે ભલે વસમું લાગે, અત્યારે વસમું લાગશે પણ પ્રયત્ન છોડવા જેવો નથી. એ વસમું સમું થઈ જશે. વસમું છે એ સમું થઈ જશે.

એ 'કુપાણુદેવે' જ એવું વચન વાપર્યું છે હોં ! એક જગ્યાએ બહુ સરસ વાત કરી છે. ૧૫૭ મો આંક છે. એમાં એક ડાયરીનાં કેટલાક પાનાઓ અહીંયાં સંકલિત થયા છે. પાનું છે ૨૩૫. એમાં ૧૩ નંબરનો આંક છે. ૧૫૭/૧૩.

‘ધર્મ સંબંધીત વધારે વાતચીત આ કાળમાં ગૃહવાસપરત્વે ન આવે તો સારું.’ એમ પોતે લખે છે. ‘ભલે તને વસમું લાગે પણ એ જ ક્રમમાં પ્રવર્ત.’ જુઓ ! ક્રમ ઉપર અહીંયાં વજન છે. આપણે બે દિવસથી ચર્ચા ચાલે છે કે ક્રમને અનુસરવું. ‘એ જ ક્રમમાં પ્રવર્ત ખચીત કરીને એ જ ક્રમમાં પ્રવર્ત’, અવશ્ય ‘દુઃખને સહન કરી, ક્રમની સાચવણીના પરિષહને સહન કરી, અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગને સહન કરી તું અચળ રહે.’ પ્રતિકૂળને તો ઉપસર્ગ કહેવાય, પણ અનુકૂળને અહીંયાં ઉપસર્ગ કહ્યો છે. કેટલું ડાણ છે ! વાતની અંદર ડાણ કેટલું છે !! અનુકૂળતામાં જીવ ફસાય છે. જ્યારે-જ્યારે અનુકૂળતા વધે છે ત્યારે જીવને સંસાર રસ વિશેષ તીવ્ર થાય છે અને એ જ એને આત્મકલ્યાણ માટેનો મોટો પરિષહ છે. એ અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગને સહન કરીને તું અચળ રહે.

‘હવે આ ઉપાધિકાર્યથી છૂટવાની વિશેષ વિશેષ આર્તિ થયા કરે છે.’ ૨૮માં વર્ષે (જ્ઞાનદશા) ઘણી પ્રબળ છે. અરે ! ૨૪માં વર્ષે એવી દશા હતી એની ૨૮માં વર્ષે કેવી દશા હોય ? ૨૪માં વર્ષે એમ લખે છે, ૨૫૫ આંકમાં, કે શરીર છે એ માંડ-માંડ જોડે બાજુમાં - પાડોશમાં, આત્માની બાજુમાં એ પાડોશમાં શરીર છે એ માંડ-માંડ સંભારીએ ત્યારે યાદ આવે છે. ભૂલી જઈએ છીએ કે અમે શરીરધારી છીએ. અમે તો આત્મા છીએ. અશરીરી પદાર્થ છે, અમારો આત્મા શરીર વિનાનો, દેહ વિનાનો પદાર્થ છે. એ આત્મામાં આત્મરમણતા એટલી છે, આત્મામાં આત્માની તન્મયતા એટલી છે કે શરીર છે કે કેમ એ ભૂલી જઈએ છીએ અને એ શરીરને સંભારવામાં, માંડ-માંડ સંભારી શકાય છે કે આ શરીર બાજુમાં છે. એવી ૨૪માં વર્ષે જેમની દશા છે, એ ૨૮માં વર્ષે કેટલી (ગાઢ) દશા હશે !! તોપણ, એક ન્યાયે એવી પ્રગાઢ આત્મદશા હોવા છતાં પ્રવૃત્તિમાં ‘છૂટવા વિના જે કાંઈ કાળ જાય છે તે, આ જીવનું શિથિલપણું જ છે.’ એમ લખે છે, ઠીક ! હું આવું લખીશ તો કોઈ મારો પુરુષાર્થ માટે કેવી શકાં કરશે, હૈં ! મારી Impression કેવી ભી થશે હૈં ! (કોઈની) દરકાર કરી નથી. જેને જેમ લાગવું હોય તેમ લાગે. અમે

તો પૂર્ણ શુદ્ધિ, પૂર્ણ સાધ્ય માટે નીકળ્યા છીએ, અધૂરાશ અમને પોસાતી નથી. અમારું સ્વરૂપ, મૂળ સ્વરૂપ, સહજ સ્વરૂપ, પરિપૂર્ણ છે, પૂર્ણ શુદ્ધ છે. એવા સ્વરૂપને વિશે એની દશા અધૂરી શુદ્ધ હોય, એ અમને જરા પણ પાલવે કે પોસાણ થાય એ ચાલે નહીં. એમ કહે છે કે ન ચાલે - અમારે એમ કહેવું છે. કેટલું જોર છે ?

જેમ કોઈ માણસનો હક્ક હોય, એ કાંઈ હક ડુબાડે તો શું કહે ? હું મારી જાતે ગમે એટલી છૂટ મૂકી દઉં પણ તમે મારો હક્ક ડુબાડવા માગતા હો તો પાઈ ભાર પણ હું નમતું જોખીશ નહીં. એમ આ આત્મા પરિપૂર્ણ શુદ્ધ છે. એની અવસ્થામાં પૂર્ણ શુદ્ધિ થવી એ એનો હક્ક છે, એનો અધિકાર છે, એ અધિકારમાં કાંઈ ઓછાપણું થાય એ બિલકુલ સહન કરવા, બદાંશત કરવા તૈયાર નથી એમ કહેવું છે. આ વ્યવસાયમાં અમારા મનુષ્યઆયુનો સમય ચાલ્યો જાય છે, કેમ જાય (છે) ? શિથિલપણું હોય તો જ જાય. એટલું શિથિલપણું પણ અમને પોસાતું નથી. 'એમ લાગે છે; અથવા એવો નિશ્ચય રહે છે.' આ મુમુક્ષુને શિથિલપણું આવે એ ભૂમિકા ન લેવી. એ પ્રકાર અહીંયાં ન લેવો. એમની ઉત્કૃષ્ટ દશામાં એમને થોડું પણ વ્યવસાયથી છૂટવામાં મોડું થાય છે એ પોસાતું નથી. એટલું પોતાનું શિથિલપણું પોતે જણાવે છે. એ દશાને માપવી, એ દશાને સમજવી એના માટે ઘણી યોગ્યતા જોઈએ. નહીંતર પોતાના માપે માપે, પોતાની શિથિલતા સાથે સરખાવે, તો ગજબનો અપરાધ થાય. બહુ મોટો અપરાધ થઈ જાય. ('કુપાણુદેવે') ઘણી જગ્યાએ પોતાની દશા લખી છે. ઉત્કૃષ્ટતા પણ લખી છે એમાં જે કાંઈ અધૂરાશ છે એને પણ નિઃસંકોચપણે લખી છે.

'જનકાદિ ઉપાધિમાં રહ્યા છતાં આત્મસ્વભાવમાં વસતા હતા એવા આલંબન પ્રત્યે ક્યારેય બુદ્ધિ થતી નથી.' જુઓ, જનકાદિ મહાજ્ઞાની થયા. જનક વિદેહી કહેવાયા. રામચંદ્રજીના સસુર થાય, સિતાજીનાં પિતાશ્રી થાય. તેઓ જ્ઞાની હતા, મહાજ્ઞાની હતા. રાજપાટ વગેરે અનેક પ્રકારની જંજાળ હોવા છતાં એ એવી ઉદાસીનદશામાં રહી શકતા હતા કે એ પ્રસિદ્ધપણે એમ કહેવાયા કે જનકવિદેહી. કેવા ? દેહ છતાં દેહ વિનાના વિદેહી

કહેવાયા. એવી આત્મદશા એમની ગૃહસ્થાશ્રમમાં હતી. તો અમે પણ ગૃહસ્થી છીએ જનક વિદેહીની જેમ રહીએ – એવું આલંબન અમે ક્યારેય લેવા માગતા નથી. એ અમારા અભિપ્રાયની વિરુદ્ધ છે. બુદ્ધિ થતી નથી, બુદ્ધિનો અર્થ અહીંયાં અભિપ્રાય થાય છે એવી બુદ્ધિ અમને થતી નથી, કે અમે એવું આલંબન લઈએ. બીજા જ્ઞાની ગૃહવાસમાં રહ્યા છતાં પણ આત્મસાધન કરતા હતાં તો અમે પણ ગૃહવાસમાં રહીને જ આત્મસાધન સાધીએ એવું આલંબન અમે લેવા માગતા નથી.

પ્રથમાનુયોગનો વિષય છે, કથાનુયોગનો વિષય છે. જનકવિદેહી એક ઐતિહાસીક વ્યક્તિ તથા, રામચંદ્રજીના ઇતિહાસમાં એમનું નામ આવે એ જનકવિદેહીનું વિદેહીપણું બતાવવા માટે એ વાત કરી છે. એમના ગુણને પ્રસિદ્ધ કરવા માટે એ વાત કરી છે. પણ એ વાતને પોતાની ગૃહસ્થાશ્રમની રુચિ પોસવા માટે કોઈ આલંબન લ્યે, આધાર લ્યે તો એને પ્રથમાનુયોગ, કથાનુયોગ, વાંચતા આવડ્યો નથી. શાસ્ત્ર વાંચવામાં વિપર્યાસ ઉત્પન્ન થઈ જાય ! અમે કોનું આલંબન લઈશું ? કે ‘શ્રી જિન જેવા જન્મત્યાગી પણ છોડીને ચાલી નીકળ્યા’ એનું આલંબન અમે લઈશું.

તીર્થંકર પરમદેવ એ જ ભવમાં નિર્વાણપદને પામનારા છે. ત્રણ જ્ઞાન લઈને માતાનાં પેટમાં આવ્યા છે. ગર્ભમાં આવે ત્યારે ત્રણ જ્ઞાન સહિત હોય, સમ્યક્ મતિજ્ઞાન, સમ્યક્ શ્રુતજ્ઞાન, સમ્યક્ અવધિજ્ઞાન. ત્રણ જ્ઞાન તો લઈને આવે છે. એટલે એમની દશા તો જન્મથી જ ત્યાગી જેવી હોય છે, ઠીક ! નહીંતર એ પણ ચક્રવર્તી છે. ત્રણ તીર્થંકરો આ ચોવીસીમાં ચક્રવર્તી થયા. શાંતિનાથ, કુંથુનાથ અને અરનાથ. બાકી બધાય રાજા-મહારાજાઓ જ હોય છે. કોઈ સામાન્ય એવું નબળું પુણ્ય ન હોય. બહુ પુણ્ય લઈને આવે છે, એટલે એ કોઈ પુણ્યવાન માતા-પિતાને ત્યાં જ આવે છે. એને બધા સંયોગો અનુકૂળ જ હોય છે. છતાં પણ જન્મત્યાગી જેવા હતાં. જન્મથી જ ત્યાગી જેવા હતા. જન્મથી જ વૈરાગી જેવા હતાં કેમકે, જ્ઞાની છે. મહાજ્ઞાની છે – એ પણ જન્મ ત્યાગી જેવા હોવા છતાં પણ બધા સંયોગો છોડીને ચાલી નીકળ્યા. વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે

પોતે મુનિદશામાં પ્રવેશ કરે છે. એમના બધાનો તો ઇતિહાસ જ એવો છે લૌકાંતિક દેવોને અવધિજ્ઞાનમાં ખ્યાલ આવે છે કે અત્યારે મનુષ્યલોકમાં ફલાણાં-ફલાણાં તીર્થંકરનો મુનિદશાનો કાળ પાકી ગયો છે. એટલે કોઈ એવા પ્રકારનાં નિમિત્ત-નૈમિત્તિક પ્રસંગો ઉત્પન્ન કરે છે કે જેનાથી તીર્થંકરનાં જીવને અત્યંત વૈરાગ્ય આવે અને એ રાજપાટ છોડીને જંગલમાં ચાલી નીકળે. પોતે જ પરમગુરુ હોવાથી, પોતે જ જગતગુરુ હોવાથી (સ્વંય દીક્ષા લ્યે છે). તેમના માથે તે ભવમાં કોઈ ગુરુ નથી હોતાં. પૂર્વભવમાં જ્યારે દેશનાલબ્ધી અને આત્મસ્વભાવની ઓળખાણ કરવાની હોય ત્યારે કોઈ ગુરુ મળે છે પણ વર્તમાન તીર્થંકર ભવમાં પોતે જ પરમગુરુ અને જગદ્ગુરુ હોવાથી એમના માથે દીક્ષા આપનારા કોઈ ગુરુ હોતા નથી. પોતે સ્વયં દીક્ષા લ્યે છે. એટલે એમને સ્વયંબુદ્ધ પણ કહેવામાં આવે છે. તીર્થંકરને સ્વયંબુદ્ધ કહે છે. એ પણ સંયોગો, રાજપાટ આદિ ‘છોડીને ચાલી નીકળ્યા એવા ભયનાં હેતુરૂપ...’ આત્મકલ્યાણનો એમાં ભય લાગે છે, કે આ સંયોગો છે એમાં જો પરિણામ રોકાય તો આત્માનાં કલ્યાણમાં બાધા પહોંચે એવો ભય, ‘એવા ભયના હેતુરૂપ...’ સંસારભયનાં હેતુરૂપ નહીં મોક્ષભયનાં હેતુરૂપ ‘ઉપાધિયોગની નિવૃત્તિ આ પામર જીવ કરતાં કરતાં કાળ વ્યતીત કરશે તો અશ્રેય થશે, એવા ભય જીવના ઉપયોગ પ્રત્યે પ્રવર્તે છે. કેમકે એમ જ કર્તવ્ય છે.’ અથવા એમ જ થવું યોગ્ય છે. જુઓ ! સંસારમાંથી છૂટવાની વૃત્તિ કેટલી તેજ છે !! ‘કુપાણુદેવ’ના વચનો જોતાં એ વાત સ્પષ્ટ ભાસે છે કે પોતે આ ભવમાં જ પૂર્ણ દશા કરવા માગતા હતા. અમારે આ ભવમાં જ પૂરેપૂરી, પરિપૂર્ણ શુદ્ધિ, મોક્ષદશા, નિર્વાણપદ આ જ ભવમાં જોઈએ. બીજો ભવ હવે અમારે ન જોઈએ. એવી એમની ભાવના હતી.

એમણે આગમ નહોતા વાંચ્યા એવું નથી. આગમની અંદર સર્વજ્ઞ, કેવળજ્ઞાનીનું વિધાન છે. એ તો જ્ઞાન છે એ અનુસારનું વિધાન છે કે પંચમકાળમાં આ ક્ષેત્રે જન્મેલાનો અહીંથી કદી મોક્ષ થાય નહીં. નિર્વાણપદ ન થાય. આગમની વાતનો પોતાને ખ્યાલ હતો. પણ અંદર પુરુષાર્થ એટલો

પ્રબળ હતો, એટલો પ્રબળ પુરુષાર્થ હતો, એ પુરુષાર્થનાં જોરમાં અને પૂર્ણશુદ્ધ થવાની વિશુદ્ધ ભાવનામાં આગમનાં સિદ્ધાંત અને વસ્તુસ્થિતિનું ઉલ્લંઘન કરીને ભાવનાના પરિણામો કામ કરતાં હતાં, ઠીક ! આગમની પાળ તોડીને પરિણામ જાતાં હતા, ઠીક ! દરકાર નહોતી થતી. લખ્યું હશે આગમમાં, લખ્યું હોય તો ભલે લખ્યું હોય, એની મર્યાદા છે કે આ ક્ષેત્રથી ન જવાય અરે ! અમે મહાવિદેહમાં વયા (ચાલ્યા) જશું ! આ સદેહે મહાવિદેહમાં વયા (ચાલ્યા) જશું, ઠીક ! ત્યાંથી ચાલ્યા જશું. અમારી ભાવના છે. અમારી ભાવના અત્યારે મોક્ષ (ન) હોય તે સ્વીકારવા માગતી નથી, જાવ ! ઠીક ! પછી છેલ્લે-છેલ્લે લખ્યું વસ્તુસ્થિતિ અન્યથા થતી નથી. વચ્ચે સહરાનું રણ આવ્યું અને પગે નિકાચીત્ થાક ગ્રહણ કર્યો. વસ્તુસ્થિતિ અન્યથા થતી નથી. પણ એ તો પહેલેથી જ્ઞાન હતું. પણ પુરુષાર્થ પડ્યો ત્યારે એ વસ્તુસ્થિતિની મર્યાદાને તોડીને પરિણામ કામ કરતા હતા. એટલો જોરદાર પુરુષાર્થ હતો. ન શું કરવા પામીએ ? વાત તો એટલી છે એની અંદર.

એમને એની અંદર પોતાના પુરુષાર્થ ને કારણે શક્યતા શું દેખાય છે કે અંતર્મુખ નિર્વિકલ્પદશામાં અમે સ્થિર રહી શકીએ છીએ. આ જ અંશતઃ મોક્ષરૂપદશા છે. પૂર્ણ મોક્ષદશાનું આ જ અનન્ય કારણ છે અને સ્વયં અંશતઃ મોક્ષરૂપદશા છે. હવે જો અમે એ દશામાં રહી શકતા હોઈએ તો અંતર્મૂહુર્ત જો આ દશામાં રહેવામાં આવે તો કેવળજ્ઞાન અને મોક્ષદશા ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. અને એ શું કરવા ન થાય ? અમારી શક્તિ છે. શક્તિ તને તપાસતાં એ કરી શકીએ એમ છીએ પછી આ કાળમાં આ ક્ષેત્રે મોક્ષ નથી એમ શું કરવા લખ્યું છે ? આ ક્ષેત્રને માટે લખ્યું હશે, તો અમે બીજા ક્ષેત્રથી વયા (ચાલ્યા) જશું. ઠીક ! એ મર્યાદા બાંધી હોય (તો) આ ક્ષેત્ર છોડીને બીજા ક્ષેત્રથી વયા (ચાલ્યા) જશું. પણ અમે જાશું, જાશું ને જાશું. ઠીક ! એટલું પુરુષાર્થનું જોર પોતાને વર્તે છે ત્યારે ફક્ત એક ભવ બાકી રહી ગયો, જે વિદ્યાર્થી ફર્સ્ટ ક્લાસ ફર્સ્ટ આવવાનો પ્રયત્ન કરે એ બહુ-બહુ તો સેકંડ આવે કે થર્ડ આવે એનો પછી અઢારમો નંબર

ન આવે. કેમકે એનો પ્રયત્ન ફર્સ્ટ ક્લાસ ફર્સ્ટનો છે. બહુ-બહુ તો થોડો ફેર પડે તો રેસનાં ઘોડા દોડે તો એ કાનહરીનો ફરક પડે. કાન જોવા પડે કે કોણ આગળ છે, કોણ પાછળ છે બાકી હારોહાર એવી રીતે જ જાય. એમ એ જ ભવે મોક્ષે જવા ઇચ્છનારને, પછી વધારે ભવ હોય એવું બની શકતું નથી. પ્રારંભથી એવો જોરદાર પુરુષાર્થ એમને વર્તે છે.

એ એમ લખે છે કે 'ભયનાં હેતુરૂપ ઉપાધિયોગની નિવૃત્તિ આ પામર જીવ કરતાં-કરતાં કાળ વ્યતીત કરશે...' જુઓ ! પોતાની પામરતા (દર્શાવે છે) અપૂર્ણતા છે ને ! બારમાં ગુણસ્થાન સુધી છન્નસ્થદશા અનંતમાં ભાગે છે. એટલે પૂર્ણતાનું જ્ઞાન વર્તે છે. 'તો અશ્રેય થશે...' એ મારા આત્માનાં કલ્યાણથી વિરુદ્ધ વાત છે. 'એવો ભય જીવનાં ઉપયોગ પ્રત્યે પ્રવર્તે છે.' અમારી ઉપયોગમાં એટલી સાવધાની છે. એટલી કાળજી છે, એટલી દરકાર છે. 'કેમકે એમ જ કર્તવ્ય છે.' એ જ થવું યોગ્ય છે. એમ જ થવું જોઈએ. સાધકદશામાં પૂર્ણતા થવાની કેટલી તાલાવેલી હોય છે ! કેટલી લગની હોય છે ! એનો આ સ્પષ્ટ ચિતાર છે. તો મુમુક્ષુજીવને કેટલી હોવી જોઈએ એની ત્રિરાશી પોતે મૂકવા જેવી છે. અત્યંત શિથિલપણું છે, એવું શિથિલપણું પોતાને સહન થાય તો અકલ્યાણ થાય અને સહન ન થાય તો કલ્યાણ થાય. અહીંથી એમ લેવું છે. એ રીતે પોતાના પરિણામથી સંક્ષેપમાં વાત કર્યા પછી થોડી વિશેષ વાત આ પત્રમાં જ કરશે. સમય થયો છે.

પ્રવચન-૫
પત્રાંક-૫૬૯
તા. ૬-૧૨-૧૯૯૪

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર વચનામૃત’, પત્રાંક-૫૬૯. ‘કુપાળુદેવ’ પરિણામ ઉપર થોડી ચર્ચા કરીને આગળ લખે છે.

‘જે રાગદ્વેષાદિ પરિણામ અજ્ઞાન વિના સંભવતાં નથી, તે રાગદ્વેષાદિ પરિણામ છતાં, જીવનમુ તપણું સર્વથા માનીને જીવનમુ ત દશાની જીવ આશાતના કરે છે, એમ વર્તે છે.’ આ નિશ્ચયાભાસી જીવના પરિણમનનો પ્રકાર છે કે અજ્ઞાનપૂર્વકનાં રાગદ્વેષ વર્તે છે. અજ્ઞાન હોય તો જ આ પ્રકારનાં રાગદ્વેષ હોય. અજ્ઞાન વિના એવા ચીકણા રાગદ્વેષનાં પરિણામ હોય નહીં. રાગદ્વેષ કે જે અન્ય પરિણામ છે, વિભાવ જાતિનાં પરિણામ છે. એ પરિણામમાં તન્મયદશા, ચિકાશવાળી દશા, અજ્ઞાન વિના સંભવિત નથી. તેવા પ્રકારનાં રાગદ્વેષાદિ પરિણામ હોવા છતાં જીવનમુ તપણું સર્વથા માનીને - અવસ્થામાં પણ જીવનમુ તપણું માનીને, અવસ્થામાં વિભાવપર્યાયમાં પૂરેપૂરો બંધાય જાય છે. છતાં પણ મુ તપણું માનીને, એવું માનનાર જીવ જે મહાત્માઓની જીવનમુ તદશા થઈ તેવા જીવની - મહાપુરુષોની આશાતના કરે છે.

સ્વરૂપ-મૂળ સહજાત્મસ્વરૂપ, એ જીવનમુ ત સ્વરૂપ છે. સ્વરૂપને તો મુ તસ્વરૂપ પણ કહેવામાત્ર છે. કેમકે, મુ તપણું તો બંધની અપેક્ષા

રાખે છે. બંધાયો હોય તે મુ ત થાય. પણ જે સ્વરૂપમાં ત્રિકાળ બંધપણું નથી, બંધતત્ત્વ નથી, બંધતત્ત્વનાં અભાવ સ્વભાવે જે તત્ત્વ છે એને મુ તપણું કહેવું એ ઉપચાર માત્ર છે - સમજાવવા માટે છે. વાસ્તવિકતાએ તો મુ તપણું પણ એને લાગુ પડતું નથી. એ નામમાત્ર છે. એ સ્વરૂપને અવલંબનારા મહાપુરુષો બંધથી દૂર વર્તીને મુ ત અવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે એ અવસ્થા સદૃશ, મુ ત અવસ્થા સદૃશ, આત્મતત્ત્વનું પરમતત્ત્વનું સ્વભાવપણું જોઈને સ્વભાવને, સ્વરૂપને, શુદ્ધાત્મતત્ત્વને પણ મુ તપણું છે એમ કહેવામાં આવે છે. એ અવસ્થાનો, પર્યાયનો સહજ સ્વભાવી દ્રવ્ય ઉપર ઉપચાર છે. વાસ્તવિકતા તો એ બંધ-મોક્ષથી રહિત તત્ત્વ છે. બંધ-મોક્ષથી રહિત હું એવું જેનું પરિણમન સ્વદ્રવ્યાશ્રિત, સ્વદ્રવ્યાકારે, સ્વરૂપાકારે વર્તે ત્યારે એને જીવનમુ તદશા ઉત્પન્ન થાય છે. એવી દશા ઉત્પન્ન થયા પહેલાં સર્વથા એટલે પર્યાય અપેક્ષાએ પણ જીવનમુ તપણું માને તે જીવ નિશ્ચયાભાસમાં વર્તે છે. એ જીવનમુ ત દશાને પામેલા એવા પરમાત્માની આશાતના કરે છે.

જીવનમુ તદશાને પામેલા તો પરમાત્મા છે, મુ ત આત્માઓ છે એની એમાં આશાતના થાય છે અને એમ વર્તે છે. એ પણ એક ભ્રાંતિ છે, કે પોતાને મુ તપણું, અંશતઃ પણ મુ તપણું, ઉત્પન્ન થયા વિના માત્ર કલ્પનાથી, આભાસ માત્રથી, ભ્રમથી એમ માનવું તે એક નવો અપરાધ છે, વિશિષ્ટ પ્રકારનો અપરાધ છે. અંતરમાં પોતાના સ્વયં સ્વરૂપનો અપરાધ છે, અને બહારમાં મુ ત આત્મા(ઓનો), પરમાત્માઓનો પણ એમાં આશાતના થવાનો અપરાધ છે એમ વર્તે છે.

અવસ્થામાં તો 'સર્વથા રાગદ્વેષ પરિણામનું પરિક્ષીણપણું જ કર્તવ્ય છે.' - અવસ્થામાં અનાદિથી જે રાગ-દ્વેષ-મોહનાં પરિણામ ચાલુ રહ્યાં છે તેનો ક્ષય કરવો એ જ કર્તવ્ય છે. એનો સર્વથા નાશ કરવો એ જ કર્તવ્ય છે. અને સમ્યક્ પ્રકારે એનો નાશ થાય એવો જ ઉપાય આદરવો રહ્યો. હવે, આટલું કહીને, હવે પછીનાં કેટલાક વચનામૃતો કોઈ મહત્ત્વપૂર્ણ સિદ્ધાંતોનું પ્રતિપાદન કરે છે. અહીંથી કેટલાક વચનો ઘણાં મહત્ત્વપૂર્ણ

સિદ્ધાંતોનું પ્રતિપાદન કરે છે. પહેલી વાત એ કરી છે કે :

‘અત્યંત જ્ઞાન હોય ત્યાં અત્યંત ત્યાગ સંભવે છે.’ એટલે કે જેને પૂર્ણ જ્ઞાન હોય, ત્રિકાળી જ્ઞાન હોય, ત્રણ કાળનું પૂર્ણ જ્ઞાન જેને હોય તેને અત્યંત ત્યાગ હોય. તેને અંતર-બાહ્ય સર્વથા ત્યાગ હોય, આ એક દાર્શનિક સિદ્ધાંત છે. દાર્શનિક સિદ્ધાંત એટલે અન્ય દર્શનની સામે આ એક સિદ્ધાંત છે. અન્ય દર્શનમાં ઈશ્વરને, ભગવાનને એવા કલ્પવામાં આવ્યા છે કે ભલે બહારમાં કાંઈ ત્યાગ ન હોય તો પણ એ ભગવાન છે અને એમને ત્રણેય કાળનું ત્રિકાળી જ્ઞાન વર્તે છે. તે ત્રિકાળ જ્ઞાની હોય છે. ‘કુપાણુદેવ’ એક સિદ્ધાંત સ્થાપિત કરે છે કે જે આત્માને પરિપૂર્ણ જ્ઞાન હોય, ત્રણેય કાળનું જ્ઞાન હોય એવા ત્રિકાળવેત્તા જેને કહેવામાં આવે છે, એવા કોઈપણ આત્મા હોય તો તે અંતર-બાહ્ય ત્યાગી હોય. બહારમાં એને કોઈ પરિગ્રહ ન હોય અંતરમાં એને કોઈ વિભાવનો સંબંધ ન હોય, એક વિકલ્પ માત્રનો સંબંધ ન હોય, કોઈ રાગનાં અંશનો પણ સંબંધ ન હોય, તો જ પૂર્ણ જ્ઞાન થાય. અંતર-બાહ્ય રાગ અને રાગનાં નિમિત્તોની વચ્ચે રહેલા કોઈ આત્માને પૂર્ણ જ્ઞાન હોય, ત્રણેય કાળનું જ્ઞાન હોય એવું કદી સંભવતું નથી. આ એક મહત્વપૂર્ણ સિદ્ધાંત છે. દાર્શનિક સિદ્ધાંત છે.

‘કુપાણુદેવે’ અહીંયાં અન્ય દર્શનને લક્ષમાં રાખીને આ વાત કરી છે, કેમકે, જગતમાં એવું માનનારા છે કે અમારા ભગવાન ભલે ગમે તે અવસ્થામાં હોય, એ અમારા ભગવાન છે અને એમને ત્રણ કાળનું જ્ઞાન છે અને એવા એમના પ્રસંગોનું પ્રતિપાદન એમના શાસ્ત્રોમાં કરવામાં આવે છે (એટલે) કહે છે કે એ વાત કોઈ રીતે સંભવતિ નથી. જ્યાં અત્યંત એટલે પૂર્ણ જ્ઞાન હોય ત્યાં અત્યંત એટલે પૂર્ણ ત્યાગ સંભવે છે. પૂર્ણ ત્યાગ ન હોય ત્યાં પૂર્ણ જ્ઞાન પણ ન હોય. એટલે વીતરાગ છે અને રાગનો કોઈ પ્રસંગ ન હોય. જેમકે શરીરે અલંકાર હોય છે. આજે જૈન પ્રતિમાઓમાં પણ પ્રતિમા ઉપર અલંકારનો જે પ્રકાર ઉદ્ભવ થયો છે એ પ્રસંગ વીતરાગ દશામાં સંભવિત નથી. વીતરાગ એટલે વીતરાગ.

અત્યંત ત્યાગ હોય ત્યાં જ અત્યંત જ્ઞાન સંભવે. બીજા કોઈ પ્રકારે સંભવે નહીં. પછી ત્યાંથી માંડીને જેટલા કોઈ અન્ય દર્શનો છે એ બધાને એક જ સિદ્ધાંત લાગુ પડે છે.

અત્યંત ત્યાગ પ્રગટ્યા વિના (અત્યંત જ્ઞાન ન હોય), જો કે મુનિદશામાં, જ તિલતુષ માત્ર પણ પરિગ્રહ હોતો નથી. જ્યારે છઠ્ઠું-સાતમું ગુણસ્થાન આવે છે, 'નગ્નભાવ, મુંડભાવ, સહઅસ્નાનતા, અદંતધોવન આદિ પરમપ્રસિદ્ધ જો' 'કુપાણુદેવે' પોતાના માટે જે ભાવના ભાવી છે એવી એ મુનિદશા; એ મુનિદશામાં જ જ્યાં તિલતુષ માત્ર પરિગ્રહ નથી ત્યાં એ મુનિદશાથી આગળ વધીને મુનિન્દ્રદશા જેને કહેવામાં આવે છે. (એવી જિનેન્દ્રદશામાં પરિગ્રહ-અલંકારાદિ હોય એ કેમ બને ?) જિનેન્દ્રની એક બીજી વ્યાખ્યા મુનિન્દ્રપણું છે. મુનિઓના ઇન્દ્ર એટલે મુનિઓમાં સર્વશ્રેષ્ઠ. કેમકે, મુનિદશામાં આગળ વધીને એ દશાને પામ્યા છે. એટલે સર્વશ્રેષ્ઠ દશાને પામ્યા. એવા જિનેન્દ્રને મુનિદ્ર પણ કહેવામાં આવે છે. ઇન્દ્ર એટલે શ્રેષ્ઠ.

'અત્યંત ત્યાગ પ્રગટ્યા વિના અત્યંત જ્ઞાન ન હોય એમ શ્રી તીર્થકરે સ્વીકાર્યું છે.' બહુ Clear-cut અભિપ્રાય છે અહીંયાં ગોળ-ગોળ વાત નથી કરી. જ્યાં અત્યંત ત્યાગ પ્રગટે ત્યાં જ અત્યંત જ્ઞાન પ્રગટે. કારણ શું છે ? આ બહુ Scientific વાત છે, કે જ્યાં અત્યંત ત્યાગ નથી ત્યાં કાંઈ પણ ગ્રહણ કરવાની જે પરિસ્થિતિ છે, એ જ્ઞાનને પ્રતિબદ્ધપણું છે. ઉપયોગનું ત્યાં પ્રતિબદ્ધપણું છે. સર્વથા નિરાવરણ ઉપયોગ થાય ક્યારે ? કે ઉપયોગ ક્યાંય પણ અન્ય દ્રવ્ય-ભાવમાં પ્રતિબદ્ધપણું ન પામે ત્યારે. એટલે જ ભગવાનની દશા(ની) બે પ્રકાર(ની) પ્રતિમાની આપણે ત્યાં સ્થાપના છે. ખડ્ગાસન અને પદ્માસન, એ બન્ને ધ્યાનનાં આસન છે અને તેરમાં ગુણસ્થાને શુકલધ્યાનનો ત્યાં પર્યાય છે, શુકલધ્યાનનો પણ છેલ્લો પાયો છે. ચાર પાયા જે શુકલધ્યાનનાં છે એમાં પણ છેલ્લો પાયો છે અને નિરૂઅવશેષ અંતર્મુખદશા છે. નિરૂઅવશેષ અંતર્મુખતામાં કાંઈપણ બાકી ન રહે. એટલે એક અંશ પણ બહિર્મુખતા જે ઉપયોગને નથી - ઉપયોગ કોઈપણ અંશે

બહિર્મુખ થાય તો એ ઉપયોગ અન્ય પદાર્થ સાથે પ્રતિબદ્ધતા પામે છે, અને ત્યાંથી જ્ઞાનનું આવરણ, જ્ઞાનાવરણીય ત્યાંથી શરૂ થાય છે.

એક સિદ્ધાંત સમજવા માટે વાત લઈએ છીએ કે, જ્ઞાની શાસ્ત્ર વાંચે, જ્ઞાની હો ! અજ્ઞાનીની વાત નથી લેવી; જ્ઞાની શાસ્ત્ર વાંચે ત્યારે એમનું જ્ઞાન જેટલી અંતર્મુખતા છે એટલું નિરાવરણપણું પામે અને જેટલો ઉપયોગ શાસ્ત્રમાં જાય એટલું જ્ઞાનાવરણીયનું આવરણ થાય. એકસાથે બે બાત છે. કેમકે, સાધકદશામાં મિશ્રધર્મ છે. અંશતઃ અંતર્મુખતા છે. (અને) અંશતઃ બહિર્મુખતા છે. પછી એ બહિર્મુખ ઉપયોગનો વિષય દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર કોઈ પણ હોય, કોઈ પણ પદાર્થ હોય. અરિહંત ભગવાન બીજા અરિહંત ભગવાનનું ધ્યાન કરતા નથી કે બીજા સિદ્ધ ભગવાનનું પણ ધ્યાન કરતા નથી. નીચે વાળાનું (ધ્યાન) કરવાનો પ્રશ્ન નથી. નિરૂઅવશેષ અંતર્મુખદશામાં બિરાજમાન છે, એવા વીતરાગ પ્રભુને કેવળજ્ઞાન પ્રગટે છે. જ્યાં સુધી અત્યંત ત્યાગ પ્રગટ ન થાય ત્યાં સુધી અત્યંત જ્ઞાન પણ, પૂર્ણજ્ઞાન પણ પ્રગટ ન થાય એમ શ્રી તીર્થકરે સ્વીકાર્યું છે. આ તીર્થકર ભગવાનનો આદેશ છે. અમે પણ સ્વીકાર્યું છે પણ તીર્થકર ભગવાનનાં નામથી વાત કરીએ છીએ. મૂળ માલ તીર્થકર ભગવાનનો છે. જ્ઞાનીપુરુષો તો આડતીયા થઈને જગતને એ માલ વેચે છે. આડત લેતા નથી. આગળ કહે છે.

‘આત્મપરિણામથી જેટલો અન્ય પદાર્થનો તાદાત્મ્યઅધ્યાસ નિવર્તવો તેને શ્રી જિન ત્યાગ કહે છે.’ હવે અહીંયાં ત્યાગ ક્યાંથી શરૂ થાય છે ? ત્યાગનો પ્રારંભ ક્યાંથી થાય છે ? કોઈ એમ કહે કે અમે ઘર છોડ્યું, દુકાન છોડી, સમાજ છોડ્યો, ત્યાંથી ત્યાગની શરૂઆત થાય છે ? કે નહીં. આત્મપરિણામથી જેટલો અન્ય પદાર્થનો તાદાત્મ્યઅધ્યાસ નિવર્તવો (તે ત્યાગ છે). અન્ય પદાર્થ સાથે આત્માપણાનો-પોતાપણાનો ભાવ તે તે અધ્યાસ છે. અન્ય પદાર્થમાં પોતાપણાનો ભાવ તે અધ્યાસિત પરિણામ છે. તે અન્ય દ્રવ્ય, ભાવ સાથે એકત્વરૂપ પરિણામ છે - તનમ્યતારૂપ પરિણામ છે - તાદાત્મ્યરૂપ પરિણામ છે. એ અધ્યાસ નિવર્તવો, એ અધ્યાસ છૂટી જવો - તેને શ્રી જિન ત્યાગ કહે છે. અહીંથી ત્યાગ શરૂ થાય છે.

આ પણ ત્યાગનો ક્રમ છે. ત્યાગનો ક્રમ પરદ્રવ્યના ત્યાગથી શરૂ થતો નથી, ઠીક ! આ 'કુપાણુદેવે' કેવી જબરજસ્ત વાત કરી છે ! ત્યાગનો ક્રમ અધ્યાસનાં ત્યાગથી શરૂ થાય છે. પરદ્રવ્ય સાથેનો અધ્યાસ એમ ને એમ રહે અને સર્વસંગ પરિત્યાગ કરીને જીવ દીક્ષા લઈને, જિનદીક્ષા લઈને નિરઅતિચાર પાળે, જિનો ત વ્યવહાર પાળે, તો પણ શાસ્ત્રમાં એને દ્રવ્યલિંગી મુનિને અસંયમી અને અવ્રતી અને અત્યાગી કહેવામાં આવે છે.

'કુંદકુંદઆચાર્યદેવ'નું 'અષ્ટપાહુડ' નામનું જે શાસ્ત્ર છે એ દાર્શનિક સિદ્ધાંતોને રજૂ કરતું અધ્યાત્મશાસ્ત્ર છે. (છે) અધ્યાત્મશાસ્ત્ર પણ એનો શાસ્ત્ર રચનાનો મુખ્ય દૃષ્ટિકોણ દાર્શનિક છે. તો ત્યાં 'દર્શનપાહુડ'માં એવી ગાથાઓ લીધી છે કે 'અસંજણં ન વંદેહિ' અસંયમીને વંદન ન કરવા. તો એમાં કોઈ એમ સમજે છે કે ગૃહસ્થને વંદન ન કરવા. ભલે જ્ઞાની હોય. ત્યાં એમ નથી કહેવું. એ પહેલાની પાંચમી ગાથામાં તો સમ્યક્દૃષ્ટિને, જ્ઞાનીને વંદન, નમસ્કાર અને અર્ધ સુધી એટલે એમની પૂજા કરવા સુધીની વાત તો લઈ લીધી છે. એટલે પોતાના વચનનો વિરોધ કરવાનો તો સવાલ ભો થતો નથી. પણ, જે બાહ્યત્યાગમાં વર્તે છે એવા જીવની સામે અંગુલિનિર્દેશ કર્યો છે કે (ત્યાગ કરવા) છતાં પરિણામમાં રાગ અને પરપદાર્થ સાથેના એકત્વનો અધ્યાસ વર્તે છે તે ત્યાગી હોવા છતાં પણ અસંયમી છે અને તે વંદન કરવા યોગ્ય નથી કેમકે એ અજ્ઞાનદશામાં પહેલા ગુણસ્થાને વર્તે છે. અધ્યાસનો ત્યાગ ચોથા ગુણસ્થાને પહેલો-વહેલો થાય છે અને ત્યાંથી ધર્મની પ્રાપ્તિ હોવાથી અને ધર્મ પૂજ્ય હોવાથી ધર્મીની પૂજનીયતા શરૂ થાય છે. જ્યાં સુધી ધર્મ પ્રગટ ન થાય ત્યાં સુધી પૂજ્યપણું પણ શરૂ થતું નથી.

અહીંયાં પણ દાર્શનિક રીતે એ વાત છે કે જ્યાં સુધી આત્મપરિણામ અન્ય પદાર્થનાં અધ્યાસથી નિવર્તે નહીં ત્યાં સુધી તે ત્યાગી નથી, અને જ્યારે નિવર્તે ત્યારે જ ભગવાને, શ્રી જિનેશ્વરદેવે એને ત્યાગ ગણ્યો છે. ત્યાં સુધી એને ત્યાગમાં ગણતા નથી. ભલે બહારમાં ત્યાગ દેખાતો હોય

તો પણ. અને અહીંયાં બહારમાં ત્યાગ ન દેખાતો હોય, ગૃહસ્થ અવસ્થા હોય તો પણ એને ત્યાગી ગણ્યા છે. ત્યાગ નથી દેખાતો છતાં ત્યાગી ગણ્યા છે અને ત્યાગ દેખાય છતાં ત્યાગી નથી ગણ્યા. એનો આ પાયાનો સિદ્ધાંત છે. અધ્યાસિત જીવ છે કે અધ્યાસથી નિર્વત્યો છે ? અનાદિનો અધ્યાસ છૂટી ગયો છે ? એટલું જ જોવાનું રહે છે.

તે તાદાત્મ્યઅધ્યાસ-નિવૃત્તિ અર્થે, નિવૃત્તિરૂપ ત્યાગ થવા અર્થે, 'તે તાદાત્મ્યઅધ્યાસ નિવૃત્તિરૂપ ત્યાગ થવા અર્થે આ બાહ્ય પ્રસંગનો ત્યાગ પણ ઉપકારી છે, કાર્યકારી છે.' પણ આ હેતુથી હોય તો. એ પ્રયોગ કરવા માટે અધ્યાસના ત્યાગનો પ્રયોગ કરવા માટે બાહ્યપદાર્થનાં ત્યાગનો પ્રયોગ કરે તો એને ઉપકારી અથવા નિમિત્ત ગણવામાં આવે છે. પણ અધ્યાસનાં ત્યાગનું લક્ષ પણ ન હોય, સમજ પણ ન હોય અને અંતરમાં એ પ્રકારનાં અંતરંગ પરિણામો ન હોય, અને બાહ્ય ત્યાગ કરે તો એ બાહ્યત્યાગ પણ ઉપકારી નથી. 'યમ, નિયમ, સંયમ આપ કિયો, પુનિ ત્યાગ બિરાગ અથાગ લહ્યો.' ગમે તે કર્યું એ બધું સાધન નકામું ગયું. એ પદની રચના એ અપેક્ષાએ કરેલી છે.

'બાહ્ય પ્રસંગના ત્યાગને અર્થે અંતર્યાગ કહ્યો નથી, એમ છે,...' કે બાહ્ય પ્રસંગના ત્યાગ માટે અંતરનો ત્યાગ નથી, ત્યાંથી શરૂ નથી કરવાનું. અંતરના ત્યાગથી શરૂ કરવાનું છે. અધ્યાસનાં ત્યાગથી શરૂ કરવાનું છે. એના માટે તમે બાહ્ય ત્યાગ કરો, ઠીક વાત છે. પણ, બાહ્યપ્રસંગનાં ત્યાગનાં અર્થે અંતર્યાગ કહ્યો નથી. એમ છે.

'તોપણ આ જીવે અંતર્યાગને અર્થે બાહ્ય પ્રસંગની નિવૃત્તિને કંઈ પણ ઉપકારી માનવી યોગ્ય છે.' કંઈ પણ ઉપકારી એટલે પ્રયોગ કરવા માટે ઉપકારી છે કે અંતર્યાગનાં અર્થે જો બાહ્યપ્રસંગનો ત્યાગ કરવામાં આવે તો તે ઉપકારી છે. તે પ્રયોગ વ્યાજબી છે. એ પ્રયોગ કરવામાં કોઈ વાંધો નથી. એટલે બાહ્યત્યાગ કરવો જ નહીં એમ નથી અને કરવો તો ક્યા હેતુથી કરવો (તે અર્થે) 'કૃપાણુદેવ'નું અહીંયાં સ્પષ્ટ માર્ગદર્શન છે. વધારે સ્પષ્ટ થાય એટલા માટે આ વાતને બીજી રીતે વિચારી શકાય

અને એ રીતે વિચારી શકાય કે અનાદિથી આ જીવને પરદ્રવ્યમાં સુખાભાસ, સુખબુદ્ધિ, આ પ્રકારનાં પરિણામો અનાદિથી ચાલુને ચાલુ વર્તી રહ્યા છે. તેથી, પરપદાર્થ પ્રત્યે રસવાળા પરિણામ થયા કરે છે. એ પરિણામ એમ ને એમ રહી જાય અને બહારમાં પદાર્થોનો ત્યાગ કરવામાં આવે તો અંદરમાં રોગ એમ ને એમ રહ્યો અને બહારમાં પાટા-પિંડી કરી લીધી. એ રોગ ગયો નથી અને એ રોગ અંદરમાં કંઈને કંઈ નુકસાન કર્યા વિના નહીં રહે.

આ પ્રકારે જે ઉપદેશ છે કે, અધ્યાસનો ત્યાગ એને શ્રી જિન ત્યાગ કહે છે ત્યાંથી શરૂઆત કરવાની પદ્ધતિમાં વિશિષ્ટતા શું છે ? એ પદ્ધતિ કેમ એકદમ સુંદર છે ? કે બાહ્ય ત્યાગ સહજમાત્રમાં ક્યારે થાય ? કે તે પદાર્થો પ્રત્યે સુખબુદ્ધિનો અભાવ થઈ જાય ત્યારે. પદાર્થનાં સ્વરૂપજ્ઞાનને લીધે જે જડપરમાણુની કોઈ પણ પ્રકારે પરિણમેલી જે પર્યાય છે એ ભલે કોઈ પણ આકારે પરિણમેલી હોય, કોઈ પણ સ્વરૂપે પરિણમેલી હોય તોપણ એમાં સુખની ગંધ માત્ર નથી. જડ એટલે તદ્દન જડ જ છે. સુખના અભાવ સ્વરૂપે છે. એવું જેનું પદાર્થજ્ઞાન, પદાર્થનાં સ્વરૂપનું જ્ઞાન સ્પષ્ટ વર્તે છે. તેને પરપદાર્થ જ્ઞાનમાં આવતાં સુખની કલ્પના કે આભાસ ઉત્પન્ન થતો નથી. તેથી તે પ્રકારનો રસ ઉત્પન્ન થતો નથી. તેને તે પદાર્થનો ત્યાગ કરવો એ સહજમાત્રમાં થઈ શકવા યોગ્ય છે. તેમાં જરાય બળ નહીં પડે, પરપદાર્થનો ત્યાગ કરવા જતા સાધકને જરાય બળ કરવું નહીં પડે, કે હું આને છોડું છું અથવા પરાણે છોડવાનો પ્રશ્ન ઉત્પન્ન નહીં થાય. કેમકે, તે તે પદાર્થોની હયાતીમાં અંતત્યાગ જેને વર્તે છે એ બાહ્ય ત્યાગ રમતમાત્રમાં, લીલામાત્રમાં કરી શકે છે. પણ અંદરમાં એ પદાર્થ પ્રત્યેનો સુખરસ જળવાઈ રહ્યો હોય, મટ્યો જ ન હોય, (તો) એ પદાર્થનો ત્યાગ કરે તોપણ બાહ્યત્યાગનાં કાળે પણ એને તે પરિણામો થયા વિના રહી શકશે નહીં. એ પરિણામોને પોતે જ રોકી શકશે નહીં. કેમકે, અંદરમાં રસ પડેલો છે. ભોગમાં યોગ સાંભરે ક્યારે ? કે ભોગમાં સુખબુદ્ધિ ન હોય ત્યારે. નહીંતર બાહ્યત્યાગરૂપ યોગમાં પણ ભોગ સાંભર્યા વિના રહે

નહીં. કેમકે, સુખબુદ્ધિ પડી છે. આ એક સહજ સમજી શકાય એવો વિષય છે અને તેથી યથાર્થ પદ્ધતિ, યથાર્થ કાર્યપદ્ધતિ જે છે એવી જે જૈનદર્શનની કાર્ય કરવાની પ્રણાલિકા છે એ પ્રણાલિકાનો મૂળ સિદ્ધાંત ‘કૃપાળુદેવે’ અહીંયાં સ્થાપિત કર્યો છે.

આ સિદ્ધાંતને અહીંયાં Establish કર્યો છે કે આત્મપરિણામથી અન્ય પદાર્થનાં અધ્યાસનો ત્યાગ કર્યો છે ત્યાંથી ત્યાગની શરૂઆત ભગવાને કરી છે. એ પદાર્થોની વચ્ચે રહીને તને સુખબુદ્ધિનાં અભાવને લીધે એ પદાર્થો પ્રત્યેનું જો આકર્ષણ છૂટ્યું છે તો ત્યાગ કરવો એ બહુ સહજમાત્રમાં થઈ શકશે, રમતમાત્રમાં થઈ શકશે. પણ, એ રસ ટાળવા માટે તું એ પદાર્થનો ત્યાગ કરીશ તો એ કાર્યપદ્ધતિ બરાબર નથી. કાર્યની પદ્ધતિ બરાબર નથી.

સિદ્ધાંતમાં પણ એમ છે કે શ્રદ્ધાજ્ઞાનપૂર્વક ચારિત્ર હોય, ચારિત્રપૂર્વક શ્રદ્ધાજ્ઞાન ન હોય. આ એક જીવનાં મુખ્ય ગણો છે. શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને ચારિત્ર. ‘દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રાણી મોક્ષમાર્ગઃ’ એ જીવનાં ત્રણ મુખ્ય ગુણો છે જે બંધમાર્ગમાં અને મોક્ષમાર્ગમાં, વિપરીત અને અવિપરીતરૂપે પરિણમન કરે છે. એનું વિજ્ઞાન શું છે ? એનું Science શું છે ? કે જ્ઞાનપૂર્વક શ્રદ્ધાન હોય અને શ્રદ્ધા-જ્ઞાનપૂર્વક આચરણ હોય. પણ આચરણપૂર્વક શ્રદ્ધા-જ્ઞાન થાય એ વાત કદી બની શકતી નથી. કેમકે, એ વસ્તુનાં—સ્વરૂપનાં વિજ્ઞાનથી વિરુદ્ધ છે. Science થી Opposite છે, શું ? જેમ ઘોડાગાડીમાં ઘોડો આગળ અને ગાડીનો ડબ્બો પાછળ હોય, પણ ગાડીનો ડબ્બો આગળ હોય અને ઘોડો પાછળ જોડવામાં આવે તો દશા શું થાય ? કે Accident થાય. એ ગાડી આગળ ચાલી શકે નહીં. એ રીતે કામ કરવાની એક સુવ્યવસ્થા છે એ સુવ્યવસ્થાનાં સિદ્ધાંતો જિનાગમને વિશે વસ્તુનાં વિજ્ઞાનને અનુસરીને અને અનુભવીને પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યા છે. એટલે એ પ્રકારે ત્યાગનાં વિષયનું નિરૂપણ કરીને વળી પાછો પોતાના પરિણામનો વિષય ‘કૃપાળુદેવે’ લીધો છે.

‘નિત્ય છૂટવાનો વિચાર કરીએ છીએ.’ વ્યવસાયથી છૂટવા માટે

નિત્ય અમને વિચાર આવ્યા કરે છે. કેમકે, અમને આ કાર્યોમાં રુચિ રહી નથી, અમને રસ રહ્યો નથી. કોઈ ભવિષ્યનાં સુખ કે ભોગ-ઉપભોગને માટે આ પ્રવૃત્તિ અમારી છે નહીં. પૂર્વકર્મને ભોગવી લેવા સિવાય અમને કાંઈ આમાં લેવા-દેવા નથી. એટલે એમાંથી છૂટવાનો વિચાર એટલા માટે આવે છે કે જેટલી બાહ્યનિવૃત્તિ અમને વિશેષ હશે એટલું અમારું અંતર્મુખ પરિણામન પણ વિશેષ થઈ શકવા યોગ્ય છે. 'નિત્ય છૂટવાનો વિચાર કરીએ છીએ અને જેમ તે કાર્ય તરત પતે તેમ જાપ જપીએ છીએ.' અને એવું અમારું પ્રારબ્ધ જલ્દી ખલાસ થાય એનો અમારો અજપા-જાપ ચાલે છે.

વ્યવસાયનો ઉદય, વ્યાપારનો ઉદય ક્યારે (સમાપ્ત થાય) ? અને અમે અમારા એકલા કાર્ય પાછળ જ અમારો સમય વ્યતીત કરીએ.

'જો કે એમ લાગે છે કે તે વિચાર અને જાપ હજી તથારૂપ નથી, શિથિલ છે;...' મોડું થાય છે. એનો અર્થ શું ? કે ભલે એ જાપ ચાલતા હોય તો પણ જેવો જોઈએ, (જેવો) ચાલવો જોઈએ એવો ચાલતો નથી. અવશ્ય-અવશ્ય એમાં શિથિલતા છે. અહીંયાં એક વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ કરવા યોગ્ય છે કે એમણે ભલે નિર્માનતાથી અને સરળતાથી પોતાના પરિણામને જેમ છે તેમ લખ્યા છે પણ આપણે તેમનાં વચનામૃતનો સ્વાધ્યાય કરનારા મુમુક્ષુ છીએ, તો અત્યારે એમનાં ગુણગ્રામ કરવા બેઠા છીએ. આપણે શા માટે બેઠા છીએ ? કે એમના ગુણગ્રામ કરવા બેઠા છીએ. તેથી તેમના અવગુણની વાત આપણે લક્ષમાં લેવાનો સવાલ ઉત્પન્ન થતો નથી. એ ભલે ગમે તેમ કહે કે અમારી શિથિલતા છે, અમારું આટલું ચાલતું નથી, આમ છે, તેમ છે, એ વાત એમના માટે છે આપણા માટે નથી, એમ લેવું. આ અહીંયાં જરા સ્પષ્ટીકરણ કરવા યોગ્ય છે નહીં તો ભૂલ થાય. મુમુક્ષુજીવ પણ ભૂલ કરી બેસે. એમના વચનામૃતોનો સ્વાધ્યાય કરવો એનો અર્થ જ એ છે કે એ વચનામૃતોનાં સ્વાધ્યાય દ્વારા તેમનાં ગુણગ્રામ કરવા અને તેમની ભિ ત કરવી. પરંતુ અભિ ત થાય તેવા કોઈ અંશે પરિણામ ન કરવા, અને કરવા યોગ્ય પણ નથી. કેમકે, એમાં તો દર્શનમોહનો તીવ્ર અનુબંધ પડે છે. એટલા માટે એ સ્પષ્ટીકરણ આવશ્યક છે કે પોતાની

મુમુક્ષુદશાથી, ઉપર એવા જે મહાપુરુષ છે, એ મહાપુરુષ, એ આરાધ્યદેવની જગ્યાએ છે. એક ન્યાયે એ ભગવાનની જગ્યાએ છે. તો એમનાં પ્રત્યે કોઈ પણ અંશે અભિ તનાં પરિણામ થાય તો તીવ્ર દર્શનમોહનો બંધ પડે છે. જે સૌથી વધારે ખરાબમાં ખરાબ બંધ છે.

‘કૃપાણુદેવે’ તો ત્યાં સુધી સ્થાપ્યું છે કે ભિ તમાં ન્યૂનતા હોય તોપણ મુમુક્ષુજીવની યોગ્યતા રોકાય છે. પરમ વિનયની ઓછપ (છે) ત્યાં મુમુક્ષુજીવની યોગ્યતા રોકાઈ જાય છે. એટલે જ્ઞાનીમાં પરમેશ્વરબુદ્ધિ એ મુમુક્ષુજીવનો પરમધર્મ છે એવો સિદ્ધાંત ત્યાં ૨૫૪ પત્રમાં સ્થાપિત કરેલો છે.

અન્ય પત્રોમાં પણ એ વાત લીધી છે. વંચનાબુદ્ધિનો પત્ર પરદ છે. ‘વંચનાબુદ્ધિએ પ્રવર્તે તો કોઈ દિવસ કલ્યાણ થાય નહીં.’ ઘણું કરીને પરદમાં છેલ્લો પેરેગ્રાફ છે, પાનું ૪૨૨ ‘તે સાધનની આરાધના જીવને નિજસ્વરૂપ કરવાના હેતુપણે જ છે.’ ક્યા સાધન ? ઉપર સત્સંગ, સદ્ગુરુ અને સત્શાસ્ત્ર આદિ સાધન કહ્યાં (છે). ‘તે સાધનની આરાધના જીવને નિજસ્વરૂપ કરવાના હેતુપણે જ છે. તથાપિ જીવ જો ત્યાં પણ વંચનાબુદ્ધિએ પ્રવર્તે તો કોઈ દિવસ કલ્યાણ થાય નહીં. વંચનાબુદ્ધિ એટલે, (સ્પષ્ટીકરણ આપે છે) સત્સંગ, સદ્ગુરુ આદિને વિષે ખરા આત્મભાવે માહાત્મ્યબુદ્ધિ ઘટે તે માહાત્મ્યબુદ્ધિ નહીં.’ એટલે જેટલું માહાત્મ્ય આવવું જોઈએ એટલું માહાત્મ્ય ન આવે – ઓછું આવે તોપણ એ વંચનાબુદ્ધિ છે. પોતે છેતરાય જાય છે. કેવી રીતે છેતરાય જાય છે ? કે જીવને એવા પરિણામ રહે છે, સમાધાન ખોટું કરે છે કે, આપણે તો ભિ ત કરીએ છીએ. આપણે અભિ ત ક્યાં કરીએ છીએ ? આપણે તો ભિ ત કરીએ છીએ, અભિ ત કરનારાને દોષ ઘણો લાગે પણ આપણે તો ભિ ત કરનારા છીએ, તો કહે એમ નહીં તું કેટલી ભિ ત કરે છે આ સવાલ છે. કે જેટલી ખરા આત્મભાવે માહાત્મ્યબુદ્ધિ અને ભિ ત આવવી ઘટે તે માહાત્મ્યબુદ્ધિ નહીં. ‘અને પોતાના આત્માને અજ્ઞાનપણું જ વર્ત્યા કર્યું છે માટે તેની અલ્પજ્ઞતા, લઘુતા વિચારી અમાહાત્મ્યબુદ્ધિ નહીં’ એટલે

પોતાની પામરતા નહીં. પોતાની પામરતા વિચારી નથી અને એમનું ભગવાનપણું વિચાર્યું નથી. 'તે સત્સંગ, સદ્ગુરુ આદિને વિષે આરાધવાં નહીં એ પણ વંચનાબુદ્ધિ છે.' એટલે ભિ તની ઓછપ એ છેતરાવાની જગ્યા છે - એમ કહે છે. અભિ ત કરવાનો તો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત જ થતો નથી. એ તો વાત જ નથી. પણ એની ઓછપ છે એમાં પણ પોતે છેતરાય છે કે 'હું ભિ ત કરું છું' 'હું તો કાંઈ અભિ ત કરતો નથી' તો ત્યાં એ પોતે ભૂલમાં છે.

જેટલું માહાત્મ્ય આવવું જોઈએ એટલું માહાત્મ્ય ન આવે ત્યાં સુધી પોતે પોતાને નિંદે, પોતે પોતાને સમજે કે આ મારી ક્ષતિ છે. આ મારી ભૂલ છે, આ મારો અપરાધ છે, અવિનય છે, વિનયની ઓછપ એ પણ અવિનય છે. 'ત્યાં પણ જો જીવ લઘુતા ધારણ ન કરે તો પ્રત્યક્ષપણે તે જીવ ભવપરિભ્રમણથી ભય નથી પામતો એમ જ વિચારવા યોગ્ય છે.' બહુ ચોખ્ખું લખીને આપ્યું છે. હજી એ ઓછી ભિ તની પરિસ્થિતિ કેમ ચાલુ રહી ? નહીંતર એમ સમાધાન આવે કે બીજાને વધારે ભિ ત હશે અમને ઓછી હશે પણ અભિ ત તો નથી ને ? કે એમ ન ચાલે. ભિ ત એટલે ભિ ત અને એ પૂરેપૂરી જ આવવી જોઈએ. ખરા આત્મભાવે જ આવવી જોઈએ. એમાં બીજો અપવાદ ચાલે નહીં. બહુ ચોખ્ખી વાત કરી છે. 'વધારે લક્ષ તો પ્રથમ જીવને જો આ થાય તો સર્વ શાસ્ત્રાર્થ અને આત્માર્થ સહેજે સિદ્ધ થવા સંભવે છે.' નહીંતર શાસ્ત્રમાં પણ ગોથા જ ખાવાના છે અને આત્માર્થીપણું કલ્પનામાત્ર જ રહેશે. આ પહેલી વાત છે.

આ પ્રકારે આ પત્ર દ્વારા જીવને વંચનાબુદ્ધિમાં ફસાતો અટકાવ્યો છે. આ વચનોને અમૃત એટલા માટે કહેવાય છે કે અમૃત છે એ મરતાંને બચાવે એનું નામ અમૃત. અમૃત કોને કહેવાય ? ચોખ્ખો શબ્દાર્થ લઈએ તો મૃત એટલે મરે, આ ખરેખર મરતાને બચાવે છે, જો ભૂલ કરે તો મરી જાય. ભયંકર ભાવમરણમાં આવે. એટલે અહીંયાં ભલે પોતાની દશા માટે ગમે તે શબ્દ વાપર્યા હોય, ભૂલથી પણ મુમુક્ષુજીવે અભિ તનાં

પરિણામમાં કે ભિન્ન તની ઓછપનાં પરિણામમાં આવવા યોગ્ય નથી. આમ સ્પષ્ટ વાત છે.

‘માટે અત્યંત વિચાર અને તે જાપને ઉગ્રપણે આરાધવાનો અલ્પકાળમાં યોગ કરવો ઘટે છે, એમ વર્ત્યા કરે છે.’ મહાન જ્ઞાનદશામાં પણ આ પ્રકારનાં પરિણામ ઉપર-ઉપરની દશા સંપ્રાપ્ત કરવા અર્થે જો એમને નિષ્પ્રમાદપણે વર્ત્યા કરતા હોય તો એ પરિસ્થિતિથી, મુમુક્ષુજીવે, એની ત્રિરાશી પોતાના માટે મૂકવા જેવી અવશ્ય છે.

‘પ્રસંગથી કેટલાક અરસપરસ સંબંધ જેવાં વચનો આ પત્રમાં લખ્યાં છે.’ અરસપરસ સંબંધ જેવાં એટલે એકબીજાનાં પૂરક (જેવા) વચનો છે. એકબીજાના પૂરક વચનો એટલા માટે છે કે સત્સંગથી વિચારબળ વધે છે, અસત્સંગથી વિચારબળ ઘટે છે. એ આદિ એકબીજાનાં પૂરક વચનો આ પત્રમાં લખેલા છે. ‘તે વિચારમાં સ્ફુરી આવતાં...’ લખતાં-લખતાં સ્ફુરી આવેલ, યોજના નહોતી કરી, મોટાભાગે જે લેખકો હોય છે એ પહેલા-પૂર્વ યોજિત, વ્યવસ્થિત યોજના કરીને પછી લેખ લખે છે અને વ તાઓ પણ લેકચર દેવા કાંઈક તૈયાર થઈને જાય છે. ‘કૃપાળુદેવ’ને એવું નહોતું. સહેજે-સહેજે જે સ્ફુરી આવે, જે સ્ફુરણાં થાય એ એમની કલમમાં અભિવ્યક્તિ ત હાલુ સુંદર રીતે આવી જતી. કાંઈ કૃત્રિમતા ન કરવી પડે. કાંઈ પૂર્વ યોજના ન કરવી પડે.

એનો પુરાવો છે ૪૪૯મો પત્ર. ૪૪૯મો પત્ર ખરેખર એક પત્ર નથી આઠ પોસ્ટકાર્ડનો એક પત્ર છે. (એમાં લખ્યું છે કે આજે) આઠમું પત્તું લખીએ છીએ, પહેલા ગુજરાતીમાં પોસ્ટકાર્ડને પત્તું કહેતાં, અંગ્રેજીમાં પોસ્ટકાર્ડ કહીએ છીએ. આઠમું પત્તું લખીએ છીએ એનો અર્થ શું ? જો એટલો પત્ર પૂર્વયોજના પૂર્વક લખવાનો હોત તો એક ક્વર લખત પણ એમણે ક્વરમાં બીડવા માટે કાગળ હાથમાં ન લીધો. કૃષ્ણદાસભાઈને એક પોસ્ટકાર્ડ લખવાનો વિચાર આવ્યો, અને વિકલ્પનો ઉદય ચાલુ રહ્યો, કેવો વિકલ્પનો ઉદય ? કે જેનાથી પોતે ભિન્નપણે વર્તે છે એવા વિકલ્પનો ઉદય સહેજે ચાલે છે. એ વિકલ્પ ચાલે છે તો સહેજે ચાલે છે, બંધ થાય

તો સહેજે બંધ થાય છે. આત્મા આત્મામાં વર્તે છે. વિકલ્પ વિકલ્પમાં વર્તે છે, આત્મા વિકલ્પમાં વર્તતો નથી. આઠમું પત્તું લખતાં તેવો નિર્દેષ કર્યો છે કે આજે સહેજે એવો ઉદય વર્તે છે એટલે આ ચાલે છે. ઉદય ન વર્તે તો અડધું લખેલું બંધ થઈ જાય. અડધું વાક્ય લખેલું પડ્યું રહે, અડધું લખેલું પોસ્ટકાર્ડ પડ્યું રહે, કેમ ? અમારા પરિણામ ચાલતાં નથી. વિકલ્પ ચાલતો નથી, વાત ખલાસ ! ન ચાલે તો પરાણે ચલાવવો નથી અને ચાલે તો પરાણે અટકાવવો નથી. જુઓ ! સહજતા શું છે ! અલૌકિક સહજતા છે !! એના દર્શન થાય છે. આ બધા પત્રોમાં એમની સહજતા કેટલી નૈસર્ગિક હતી, કુદરતી હતી એ બધું સ્પષ્ટ દેખાય એવો વિષય છે. એક પોસ્ટકાર્ડ લખ્યું, વિકલ્પ ચાલ્યો બીજું લખી નાખ્યું, (એમ લખતા-લખતા) આઠ પોસ્ટકાર્ડ લખી નાખ્યા. એક પોસ્ટકાર્ડ પૂરું ન કરે એ ક્યારેક આઠ-આઠ પોસ્ટકાર્ડ લખી નાખે, કેમકે આજે એવો ઉદય સહજપણે વર્તે છે. કમે કરીને લખાઈ તો લખાઈ ગયું. અલૌકિક વાતો આવી ગઈ છે. મુમુક્ષુ માટે કેટલીક વાતો એવી આવી છે ભિન્ન-ભિન્ન વિષયોની કે અનેક જગ્યાએથી એને માર્ગદર્શન મળે છે.

‘કૃપાણુદેવ’નાં પત્રોમાં સૌથી વિશિષ્ટ વાત એ છે કે એમના સંપર્કમાં આવેલા જે મુમુક્ષુ આત્માઓ હતાં એમાં કેટલાક આત્માઓ બહુ સુપાત્ર જીવો હતા અને એવા સુપાત્ર આત્માઓને એમણે જેમ કોઈ કાંડુ પકડીને ડૂબતાને કાંઠે લઈ લે એવી વિચક્ષણતાપૂર્વક સુંદર માર્ગદર્શનો આપ્યા છે. મુમુક્ષુની ભૂમિકાને યોગ્ય એવા માર્ગદર્શનનું સંગ્રહસ્થાન એટલે ‘કૃપાણુદેવ’નાં વચનામૃતો છે. એ દૃષ્ટિએ આ એક અજોડ ગ્રંથ છે. મુમુક્ષુજીવને વર્તમાન સાહિત્યમાં એવો ગ્રંથ આની બરાબરીનો ઉપલબ્ધ નથી એમ કહી શકાય. બીજા જે જ્ઞાની મહાત્માઓના ગ્રંથો છે, આચાર્યોનાં ગ્રંથો છે એના ભિન્ન-ભિન્ન વિષય તે તે પોતાના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવને જોઈને એ મહાપુરુષોએ લખેલા છે. પણ આ તો સો વર્ષ પહેલા એટલે વર્તમાનકાળમાં અને મુમુક્ષુ ભૂમિકાને યોગ્ય (વાતો આવી છે). મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં આવેલા જીવોને આગળ વધવા માટે પોતાની દશામાં વિશુદ્ધિ પ્રગટ થવા માટે અને

આત્માપ્રત્યયી જવા માટેનું જે માર્ગદર્શન છે, એટલા સેંકડો પડખાથી સેંકડો વાતો આવી છે અને બહુ સુંદર માર્ગદર્શન આવ્યું છે. જે જીવ પોતાના પરિણામોનું અવલોકન કરતો હોય એને પોતાને યોગ્ય એવી ઘણી વાતો મળે, ઘણું માર્ગદર્શન મળે અને આત્મકલ્યાણ માટે અત્યંત ઉપકારી થાય એવો ઘણો વિષય અનેક જગ્યાએ આ ગ્રંથમાંથી મળે છે.

અહીંયાં પણ કહે છે કે, અરસપરસ સંબંધ જેવા વચનો 'વિચારમાં સ્ફુરી આવતા સ્વવિચારબળ વધવાને અર્થે' લખાયા છે. આ લખતાં 'માત્ર હું ઉપદેશ નથી આપતો' મારું વિચારબળ પણ વધે છે – જ્ઞાનબળ વધે છે. 'અને તમને વાંચવા વિચારવાને અર્થે લખ્યાં છે.'

'કૃપાળુદેવ'ની વિચારદશા અને આત્મભાવોને આવિર્ભાવ થવાની સહજ યોગ્યતાનાં દર્શન આપણને પત્રાંક-૬૦૮ માં થઈ શકે એમ છે. ૬૦૮ પત્રનાં સાતમાં પેરેગ્રાફમાં ચોથી લીટીમાં એ વાત છે. 'આ અમે કહ્યું તે જ વાતની વિચારણાથી' સત્સંગનું માહાત્મ્ય દર્શાવતાં-દર્શાવતાં એમ કહે કે જો જીવે સત્સંગને પરમ સ્નેહથી પરમ હિતકારી જાણી ઉપાસ્યો હોય તો એનું આત્મકલ્યાણ થયા વિના રહે નહીં. પણ એવું કર્યું નથી માટે આત્મકલ્યાણ થયું નથી. 'આ અમે કહ્યું તે જ વાતની વિચારણાથી અમારા આત્મામાં આત્મગુણ આવિર્ભાવ પામી સહજસમાધિપર્યંત પ્રાપ્ત થયા એવા સત્સંગને હું અત્યંત અત્યંત ભક્તિ તમે નમસ્કાર કરું છું.' પોતે સત્સંગની ભક્તિ ત કરી છે. કેવો સત્સંગ એમના જ્ઞાનમાં આવ્યો હશે કે જે સત્સંગે કરીને પોતે તર્યા છે. એ સત્સંગનું માહાત્મ્ય ગાતાં-ગાતાં પોતાના આત્મગુણ આવિર્ભાવ થવા લાગ્યા. એટલે કે આત્માને જે આત્મપરિણતિ ચાલતી હતી એ આવિર્ભૂત થઈને વિશેષ તારતમ્યતામાં આવી જઈને સહજસમાધિ એટલે ફરીને નિર્વિકલ્પ શુદ્ધોપયોગમાં આવી ગયા.

એવી જ્ઞાનદશાનો અંતરંગ સિદ્ધાંત એવો છે કે સવિકલ્પદશામાં જે અંતરંગ પરિણતિએ આત્મદશા વર્તે છે તેનું બળવાનપણું છે. અંતરંગ પરિણતિ એ મૂળદશા છે બાકી ઉત્તરદશા છે જે બાહ્યદશા છે. એ બહારમાં કોઈ પણ નિમિત્ત આશ્રિત વર્તે છે. જ્ઞાનદશામાં એનું બળવાનપણું નથી.

મૂળદશા (છે એ) બળવાનદશા છે, ઉત્તરદશા નબળીદશા છે અને તેથી તે દશા ઘસાતી-ઘસાતી સર્વથા નાશ પામે છે અને જ્ઞાનદશા પરિપૂર્ણતાને પામે છે. આ સાધકદશાનો ક્રમ છે. એ પરિણતિ જ્યારે બળવાન થાય ત્યારે એ નિર્વિકલ્પ પરિણતિની બળવત્તરતાને કારણે ઉપયોગની સવિકલ્પતા તૂટીને નિર્વિકલ્પતા થાય. વારંવાર નિર્વિકલ્પ શુદ્ધોપયોગ થવાનું કારણ શું ? એનું આ વિજ્ઞાન છે. Science છે. કે અંતરંગ પરિણતિમાં તારતમ્યતા વિશેષ થાય ત્યારે ઉપયોગ પણ નિર્વિકલ્પ થઈ જાય, એ તારતમ્યતા મંદપણાને ભજે ત્યારે સવિકલ્પદશા ચાલુ રહે.

આ વિષય 'કુંદકુંદઆચાર્યદેવે' 'પ્રવચનસાર'માં ત્રીજા પ્રકરણમાં ત્રીજા અધિકારમાં લીધો છે. ચરણાનુયોગસૂચકયૂલિકા કરીને અધિકાર છે - એમાં એ વિષય લીધેલો છે કે મોક્ષમાર્ગી ધર્માત્માઓને પણ પુરુષાર્થની તીવ્ર તારતમ્યતા થાય ત્યારે નિર્વિકલ્પદશા થાય અને એમાં ભૂમિકાને યોગ્ય સહેજ મંદતા આવે, ત્યારે સવિકલ્પદશા આવે. પછી ગુણસ્થાન ચોથું હોય, પાંચમું હોય કે છઠ્ઠું-સાતમું હોય. છઠ્ઠું સવિકલ્પનું છે. સાતમું નિર્વિકલ્પનું છે. પરિણતિ ઉપર આધાર છે.

હવે 'કૃપાણુદેવ'ની આત્મપરિણતિ તો ચાલુ છે. પણ પૂર્વે આરાધેલો સત્સંગ કે જે સત્સંગને લઈને અનાદિનાં પરિભ્રમણનાં માર્ગથી છૂટીને મુક્તિના માર્ગમાં પ્રવેશ થયો એનો નિર્દેશ ૧૯૪માં કર્યો છે. એમને એ સત્સંગનો મહિમા કરતાં-કરતાં આત્મગુણ આવિર્ભાવ થયા. પરિણતિમાં ઉગ્રતા આવીને સહજસમાધિ પર્યંત એ પરિણમન થઈ ગયું. (અર્થાત્) નિર્વિકલ્પદશામાં આવી ગયા. જેમ કોઈ ભાવ આવતા-આવતા ભાવુકતા વિશેષ થાય તો ભાવાશ્રુ આવે છે કે નહીં ? ભાવની સાથે-સાથે અશ્રુ પણ આવે છે એને ભાવાશ્રુ કહીએ - ભાવનાનાં અશ્રુ કહીએ. એવી રીતે અહીંયાં આત્મગુણ આવિર્ભૂત થઈને શુદ્ધોપયોગમાં પરિણમન થયું. સહજસમાધિ દશામાં આવ્યા તો એ સત્સંગની પણ ભક્તિ ત કરી. 'અત્યંત-અત્યંત ભક્તિ તએ (એને હું) નમસ્કાર કરું છું.' નમસ્કાર કરું છું.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પોતે પત્ર લખે છે એમાં પોતાના

આત્મગુણનો વિકાસ સાથે-સાથે એ સાધતા જાય છે અને એના આ બધા પૂરાવા છે. એ લખતાં પણ જાય છે. જુઓ ! અત્યારે આમ થયું. સ્વવિચારબળ વધે છે, અહીંયાં સમાધિદશા વધે છે અને સાથે-સાથે ઉદયમાં જે લખવા યોગ્ય પરિસ્થિતિ હતી તે લખાય જાય છે. આમ કરીને આ પત્રનો વિષય એમણે સમાપ્ત કર્યો છે. બાકીના જે પ્રશ્નો છે એ પ્રશ્નો એમણે ખોલ્યા નથી.

‘જીવ, પ્રદેશ, પર્યાય તથા સંખ્યાત, અસંખ્યાત અનંત આદિને વિષે તથા રસના વ્યાપકપણા વિષે ક્રમ કરીને સમજવું યોગ્ય થશે.’ ક્રમે કરી એટલે હવે પછી જ્યારે યોગ્ય લાગશે ત્યારે સમજાવશું; અત્યારે એ વિષયને અમે અડતા નથી.

આ સૌભાગ્યભાઈ ઉપરનો પત્ર છે. ‘તમારો અત્રે આવવાનો વિચાર છે, તથા શ્રી ડુંગર આવવાનો સંભવ છે એમ લખ્યું તે જાણ્યું છે. સત્સંગ જોગની ઈચ્છા રહ્યા કરે છે.’ અમને પણ સત્સંગનાં જોગની ઈચ્છા રહ્યા કરે છે. આ રીતે આ પત્ર અહીંયાં સમાપ્ત થાય છે. આપણો સ્વાધ્યાય પણ આજે સમાપ્ત થાય છે.

શુદ્ધ અંતઃકરણથી આત્મકલ્યાણ અર્થે જે જીવ સત્સમાગમ કરે, તે અવશ્ય સફળ થાય જ છે – આ સર્વ જ્ઞાનીઓનો અનુભવ છે. – પૂ. ભાઈશ્રી (અનુભવ સંજીવની – ૧૨૭૪)

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

પત્રાંક - ૪૯૧

મુંબઈ, ફાગણ, ૧૯૫૦

ૐ

તીર્થંકર વારંવાર નીચે કહ્યો છે, તે ઉપદેશ કરતા હતા :-

‘હે જીવો ! તમે બૂઝો, સમ્યક્ પ્રકારે બૂઝો. મનુષ્યપણું મળવું ઘણું દુર્લભ છે, અને ચારે ગતિને વિષે ભય છે, એમ જાણો. અજ્ઞાનથી સદ્વિવેક પામવો દુર્લભ છે, એમ સમજો. આખો લોક એકાંત દુઃખે કરી બળે છે, એમ જાણો અને ‘સર્વ જીવ’ પોતપોતાનાં કર્મે કરી વિપર્યાસપણું અનુભવે છે, તેનો વિચાર કરો.’ (સૂયગડાંગ - અધ્યયન ૭મું, ૧૧)

સર્વ દુઃખથી મુક્ત થવાનો અભિપ્રાય જેનો થયો હોય, તે પુરુષે આત્માને ગવેષવો, અને આત્મા ગવેષવો હોય તેણે યમનિયમાદિક સર્વ સાધનનો આગ્રહ અપ્રધાન કરી, સત્સંગને ગવેષવો; તેમ જ ઉપાસવો. સત્સંગની ઉપાસના કરવી હોય તેણે સંસારને ઉપાસવાનો આત્મભાવ સર્વથા ત્યાગવો. પોતાના સર્વ અભિપ્રાયનો ત્યાગ કરી પોતાની સર્વ શક્તિ તરફ તે સત્સંગની આજ્ઞાને ઉપાસવી. તીર્થંકર એમ કહે છે કે જે કોઈ તે આજ્ઞા

ઉપાસે છે, તે અવશ્ય સત્સંગને ઉપાસે છે. એમ જે સત્સંગને ઉપાસે છે તે અવશ્ય આત્માને ઉપાસે છે, અને આત્માને ઉપાસનાર સર્વ દુઃખથી મુક્ત થાય છે.

(દ્વાદશાંગીનું સળંગ સૂત્ર)

પ્રથમમાં જે અભિપ્રાય દર્શાવ્યો છે તે ગાથા સૂચ્યગડાંગમાં નીચે પ્રમાણે છે :

‘સંબુજ્ઝહા જંતવો માણુસત્તં, દટ્ટું મયં બાલિસેણં અલંભો,
એગંતદુક્ખે જરિણે વ લોણે, સવ્કમ્મણા વિપ્પરિયાસુવેહિ ।’

સર્વ પ્રકારની ઉપાધિ, આધિ, વ્યાધિથી મુક્તિ પાણે વર્તતા હોઈએ તોપણ સત્સંગને વિષે રહેલી ભ્રમિત તે અમને મટવી દુર્લભ જણાય છે. સત્સંગનું સર્વોત્તમ અપૂર્વપણું અહોરાત્ર એમ અમને વસ્યા કરે છે, તથાપિ ઉદયજોગ પ્રારબ્ધથી તેવો અંતરાય વર્તે છે. ઘણું કરી કોઈ વાતનો ખેદ ‘અમારા’ આત્માને વિષે ઉત્પન્ન થતો નથી, તથાપિ સત્સંગના અંતરાયનો ખેદ અહોરાત્ર ઘણું કરી વર્ત્યા કરે છે. ‘સર્વ ભૂમિઓ, સર્વ માણસો, સર્વ કામો, સર્વ વાતચીતાદિ પ્રસંગો અજાણ્યાં જેવાં, સાવ પરનાં, ઉદાસીન જેવાં, અરમણીય, અમોહકર અને રસરહિત સ્વાભાવિકપણે ભાસે છે.’ માત્ર જ્ઞાનીપુરુષો, મુમુક્ષુપુરુષો, કે માર્ગાનુસારીપુરુષોનો સત્સંગ તે જાણીતો, પોતાનો, પ્રીતિકર, સુંદર, આકર્ષનાર અને રસસ્વરૂપ ભાસે છે. એમ હોવાથી અમારું મન ઘણું કરી અપ્રતિબદ્ધપણું ભજતું ભજતું તમ જેવા માર્ગચ્છાવાન પુરુષોને વિષે પ્રતિબદ્ધપણું પામે છે.

પ્રવચન-૬
પત્રાંક-૪૯૧
તા. ૧૨-૮-૧૯૯૬

‘શ્રીમદ્ રાજયંદ્ર’ વચનામૃત આંક-૪૯૧, ૪૯૧ આંકમાં સૂચગાંગ શાસ્ત્રનો ૭મા અધ્યયનનો ૧૧મો શ્લોક-અગિયારમું સૂત્ર ટાંક્યું છે. જે વચ્ચે છે ને ! એ સૂત્રનો અર્થ કર્યો છે. શ્રી ‘તીર્થંકર વારંવાર નીચે કહ્યો છે, તે ઉપદેશ કરતા હતા...’ ‘કૃપાળુદેવ’ જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ધરાવતા હતા અને તીર્થંકરોના સમવસરણમાં પણ જેમ આપણા જીવને અનેકવાર જવાનો પ્રસંગ બન્યો છે તેમ એમના જીવને પણ બનેલો. જોકે પરિભ્રમણ કરતા સર્વ જીવોને - સર્વ દ્રવ્ય, સર્વ ક્ષેત્ર, સર્વ કાળ અને સર્વ ભાવ અને ભવ એવા પાંચ પરાવર્તનનો યોગ બને છે. એમાં બધા પ્રકારના ભવો આવી જાય છે. એક સમ્યક્દૃષ્ટિએ પ્રાપ્ત થાય એવા ભવો ન આવે. સૌધર્મ ઇન્દ્ર થાય કે સર્વાર્થસિદ્ધિમાં જાય એ ભવો ન મળે. એ સિવાયના મિથ્યાદૃષ્ટિને લાયક તમામ પ્રકારના ભવ-તમામ પ્રકારના ભોગ્યસ્થાનના ક્ષેત્રો - તમામ પ્રકારના પુણ્ય-પાપના પ્રકારો એ બધું ભજી જાય છે. પોતાને અનેક ભવોનું જાતિસ્મરણ જ્ઞાન હોવાને કારણે તીર્થંકર શું કહેતા હતા ? એ વાત એમણે સ્મરણમાં રાખી છે. એક સૂત્ર અહીં ટાંક્યું છે. પહેલાં સૂત્ર લઈએ આપણે.

‘સંબુજ્ઞહા જંતવો માણુસત્તં, દટ્ટું મયં બાલિસેણં અલંભો,

एगंतदुक्खे जरिए व लोए, सक्कम्मणा विप्परियासुवेइ।'

‘હે જીવો ! તમે બૂઝો.’ તીર્થંકરદેવ કરુણાના સાગર છે. સર્વ જીવો પ્રત્યે સમદૃષ્ટિ છે. અજ્ઞાનને કારણે જીવ પોતે દુઃખી થાય એવા પ્રકારના પરિણામ કરે છે. એથી કરુણાથી એમના વચનો નીકળે છે. અત્યારે તો વીતરાગ છે, એટલે ઇચ્છા નથી પણ તીર્થંકર પ્રકૃતિ બાંધી ત્યારે અત્યંત કરુણાને લઈને બાંધી હતી. એટલે એ વખતે જે કર્મ બંધાણું એ ઉદય વીતરાગ દશામાં આવે છે અને એ પ્રકારે વચનપ્રવૃત્તિ થાય છે.

‘હે જીવો ! તમે બૂઝો, સમ્યક્ પ્રકારે બૂઝો.’ બૂઝો એટલે શું ? કે સમાધાન પામો, સમ્યક્ પ્રકારે સમાધાન પામો. સમ્યક્ પ્રકારે તમે આત્મકલ્યાણના રસ્તે પ્રવેશ કરો અને સમ્યક્ પ્રકારે તમે આત્મકલ્યાણના રસ્તે આગળ વધો. ‘મનુષ્યપણું મળવું ઘણું દુર્લભ છે.’ નિગોદમાંથી નીકળવું દુર્લભ છે. બે ઇન્દ્રિય થવું દુર્લભ છે. તો સંજી પંચેન્દ્રિય મનુષ્યપણું મળવું તો અતિ અતિ દુર્લભ છે. ‘અને ચારે ગતિને વિષે ભય છે, એમ જાણો.’ ચારે ગતિમાં ઘણું દુઃખ છે એમ તમે જોણો. ક્યાંય સુખ છે – એમ તમે નહીં જાણતાં – એમ કહે છે. કદાચ તમને પાંચ-પચ્ચીસ વર્ષ પુણ્યનો યોગ હોય તો પણ તમે છકી જતા નહીં.

ચારેય ગતિની અંદર ઘણું દુઃખ છે, અત્યંત દુઃખ છે, દુઃખના પહાડ તૂટી પડવાના છે, એ ધ્યાનમાં રાખવું. ચારેય ગતિને વિષે ભય છે, તેમ જાણો. ‘અજ્ઞાનથી સદ્વિવેક પામવો દુર્લભ છે, એમ સમજો.’ અને આત્મકલ્યાણની સૂઝ આવવી – અંતર સૂઝ આવવી એ ઘણું-ઘણું દુર્લભ છે. જીવ અનાદિ અજ્ઞાનથી એટલો બધો ઘેરાયેલો છે અને એ અજ્ઞાનપણું એટલું બધું નિબિડ થઈ ગયું છે, મિથ્યાત્વ પણ એવું નિબિડ થઈ ગયું છે કે એમાંથી નીકળવું, એક અલૌકિક-અલૌકિક પ્રકારનો પ્રયંડ પુરુષાર્થ માગે છે અને તેથી એમાંથી નીકળવું એ ઘણું દુર્લભ છે.

‘અજ્ઞાનથી સદ્વિવેક પામવો...’ સદ્વિવેક એટલે શું ? આત્મકલ્યાણની સૂઝ આવવી – એ ઘણું દુર્લભ છે, એમ સમજો. ‘આખો લોક એકાંત દુઃખે કરી બળે છે, એમ જાણો.’ જ્ઞાનીની દૃષ્ટિમાં, ભગવાનની દૃષ્ટિમાં

જગતનાં બધા જ જીવો ત્રિવિધ તાપાગ્નિમાં સળગતા જોવામાં આવે છે. કેવા જોવામાં આવે છે ? ચારેય કોર લાઘ લાગેલી જુએ છે. અરેરે ! બધાં જીવો આધિ-વ્યાધિ-ઉપાધિ ત્રણેય પ્રકારની અગ્નિમાં શેકાય છે અને બળે છે. 'આખો લોક એકાંત દુઃખે કરી બળે છે, એમ જાણો. અને 'સર્વ જીવ' પોતપોતાનાં કર્મ કરી વિપર્યાસપણું અનુભવે છે, તેનો વિચાર કરો.' અને જીવોને જે વિપર્યાસ થાય છે. ધું સૂઝે છે, લટું સૂઝે છે એ એણે પોતે જ પાછો પૂર્વ એવા ધા લાકડા નાખ્યા છે, અને અત્યારે પાછો વધારે ધા લાકડા નાખતો જાય છે. એમ તમે તેનો વિચાર કરો અને હે જીવો ! તમે પાછા વળો. ધે રસ્તેથી પાછા વળો. એવી કરુણાથી ભગવાન વીતરાગ સર્વજ્ઞ જૈન પરમેશ્વરની વાણી છૂટે છે. અને એવી બધી વાતો અંદર આવે છે. લાયક પ્રાણીઓ છે, એ સવળા થાય છે અને જે લાયક નથી એ, એ વખતે પણ ધા પડે છે. આપણાં જીવે પણ અત્યાર સુધી એ જ ધંધો કર્યો છે.

અનંતવાર સમવસરણમાં ગયા, અનંતવાર મનુષ્યપણું મળ્યું, અનંતવાર જૈનધર્મ મળ્યો, અને ધા ચાલ્યા. સાવ ધે ધા - શીર્ષાસન કરીને ચાલ્યા. એવી રીતે ચાલ્યા નહીં તો ત્યાં ડૂબવાની જગ્યા ન હતી. ત્યાં પાણી એટલું ઓછું હતું કે કાંડાબૂડ પાણીમાં કોઈ ડૂબે નહીં. પણ ધે માથે હાલે તો એમાં પણ ડૂબે એના જેવું થયું.

હવે એક દ્વાદશાંગીનું સળંગ સૂત્ર છે. એક પેરેગ્રાફ એ લખ્યો છે અને પછી પોતાના વિચારો લખ્યાં છે. 'સર્વ દુઃખથી મુ ત થવાનો અભિપ્રાય જેનો થયો હોય, તે પુરુષે આત્માને ગવેષવો.' જેને જરાય દુઃખ ન જોતું હોય, - જેને કાયમ માટે - હંમેશને માટે જરાય દુઃખ જોઈતું ન હોય, જેને હંમેશને માટે સર્વ પ્રકારે સુખી થવું હોય (તેણે આત્માને ગવેષવો.) જોકે બધા જીવોનો અભિપ્રાય તો એવો જ છે. કોઈને દુઃખ જોઈતું પણ નથી. થોડું પણ જોતું નથી અને થોડા સમય માટે પણ દુઃખ નથી જોઈતું. પણ થાય શું ? કે રસ્તો ધો પકડે છે. તો કહે છે કે - ખરેખર 'સર્વ દુઃખથી મુ ત થવાનો અભિપ્રાય જેનો થયો હોય, તે પુરુષ આત્માને

ગવેષવો.’ અને આત્માને શોધવો. સૌથી પહેલાં એણે શું કરવું ? પોતાનું જે મૂળ સ્વરૂપ છે એ કેવું છે ? એની અપૂર્વ અંતર જિજ્ઞાસામાં આવવું – મારું સ્વરૂપ કેવું છે ? પોતાનું સ્વરૂપ નિશ્ચિત થયા વિના કર્તવ્ય-અકર્તવ્યનું ભાન ખરેખર હોઈ શકે નહીં. જીવ પોતાનું સ્વરૂપ જાણતો નથી અને કર્તવ્ય-અકર્તવ્યની ભાંજગડમાં તરી જાય છે. એટલે રસ્તો ધો પકડાઈ જાય છે – આમ બને છે.

પહેલામાં પહેલું આ કરવું – એક આત્મજ્ઞાન કરે તો જ સર્વ દુઃખથી અને સર્વ લેશથી મુક્ત થવાનો ઉપાય તેના હાથમાં હોય તો જ એ ઇલાજ એને રહે. પોતાને ભૂલ્યો – એ બધે જ ભૂલ્યો એમ કહેવું છે. પોતાને ભૂલ્યો એ બધે ભૂલ્યો. પછી આખી દુનિયાનું એ ડહાપણ કરે એ નકામું છે અને મોટા ભાગે જીવે એવું જ કર્યું છે કે પોતાના હિત-અહિતનો વિચાર કરતો નથી અને દુનિયા આખીનું ડહાપણ કરે છે કે આનું આમ કરવું જોઈએ ને આનું આમ કરવું જોઈએ, અને આનું આમ થવું જોઈએ. પોતાનો તો કાંઈ વિચાર જ નથી હોતો. ચોવીસ કલાકમાં કાંઈ વિચાર ચાલતો ય નથી કે મારું કાલે શું થાશે ? આંખ ઓચિંતી મિંચાશે તો ક્યાં જઈને પડીશ ? એનો કોઈ વિચાર કરતું નથી.

‘સર્વ દુઃખથી મુક્ત થવાનો અભિપ્રાય જેનો થયો હોય, તે પુરુષે આત્માને ગવેષવો, અને આત્માને ગવેષવો હોય તેણે...’ શું ? આત્માનું જેને જ્ઞાન કરવું હોય, આત્માની શોધ કરવી હોય, અંતર શોધ કરવી હોય, તેણે ‘યમનિયમાદિક સર્વ સાધનનો આગ્રહ અપ્રધાન કરી...’ અપ્રધાન કરવો એટલે ગૌણ કરવો. પહેલા પૂજા-ભાવ ત કરી લઉં, પહેલા ઉપવાસ કરી લઉં, પહેલાં વ્રત કરી લઉં, ત્યાગ કરી લઉં આમ સંયમ પાળી લઉં – આ બધું હમણાં એક કોર મૂક. આશય શું છે ? એમ કહે છે કે એ બધા (સાધન) છે એ ચારિત્રમોહ મંદ કરવાના સાધનો છે અને ભગવાનની જે નીતિ છે, જિનેન્દ્ર પરમાત્માની જે નીતિ છે, એ મિથ્યાત્વને – દર્શનમોહને પહેલાં મારવાની છે. ‘પૂજ્ય ગુરુદેવે’ ૪૫ વર્ષ સુધી આ એક જ વાત કરી છે. સમ્યક્દર્શન કેમ થાય ? અને મિથ્યાદર્શન કેમ મટે

‘યમનિયમાદિક સર્વ સાધનનો આગ્રહ અપ્રધાન કરી, સત્સંગને ગવેષવો’ સત્સંગને આરાધવો. સૌથી પહેલાં સત્સંગને આરાધવો.

પ્રશ્ન :- યહ ગવેષણાસે ક્યા કહના ચાહતે હું ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ગવેષણામાં શોધવું, જ્ઞાન કરવું, આરાધન કરવું, આ બધું અંદર આવી જાય છે.

પ્રશ્ન :- સત્સંગ તો સત્સંગ હૈ, ઉસમેં ગવેષણા ક્યા હૈ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સત્સંગ તો સત્સંગ હૈ, યથાર્થ સત્સંગ કા આરાધન કરના, સત્સંગ કા આરાધન કરના - વહ બાત હૈ.

પ્રશ્ન :- ગવેષણા કરને મેં ભી કોઈ, જૈસે કોઈ (ખોજ) કરકે કોઈ ચીજ નિકાલના ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હાં, તોઉસમેં ક્યા હૈ ? કિ દેખિયે - બાત તો વહ હૈ કે, જ્ઞાનીઓએ તો Research final કરી અને આપણને કોયડો ઉકેલીને આપી દીધો. જગતના વિજ્ઞાની તો જે Research કરે છે - એની પાસે Result નથી એ તો નેસેસીટીને લક્ષમાં લઈને Research કરે છે. શું ? આપણું તો એ સદ્ભાગ્ય છે કે જ્ઞાનીઓએ Research કરી અને આપણને સમસ્યા અને એનો જવાબ - સોલ્યુશન બન્ને એક સાથે આપ્યા. છતાં Research આપણે કરવું પડશે. એ જે જે રસ્તે - એમણે જે રસ્તે Research કર્યું - એ જ રીતે આપણે Research કરવું પડશે. નહીંતર ગોખણપટ્ટી થઈ જશે. સ્વાધ્યાયનો વિષય પણ એક રૂટિન થઈ જશે અને ગોખણપટ્ટી થઈ જશે - જેમ કોઈ સામાયિક લઈને બેસે એમ એક કલાક સ્વાધ્યાયમાં બેસી આવ્યો. પાછો ઘેર ગયો તો એનું એ કરવા મંડ્યો. શું ? કે આ ઘર મારું, આ પરિવાર મારો અને આ આરંભ-પરિગ્રહ મારો. એ બાજુ તો જ્યાં સાફસૂફી કરવાની છે ત્યાં કરે નહીં અને અહીંયાં સ્વાધ્યાય કરે તો નકામો જાય. એ તો કાલના સ્વાધ્યાયમાં આપણે ઘણું આવ્યું. શું ?

શું કહે છે ? કે એણે સત્સંગને ગવેષવો એટલે શું થયું ? કે બીજા જે ધર્મસાધનો કહેવાય છે, એમાં સત્સંગની પ્રધાનતા છે. અજ્ઞાન અને

મિથ્યાત્વ ટાળવા માટેનું સાધન સત્સંગ છે. એટલે 'ગુરુદેવ' સ્વાધ્યાયની જે પ્રણાલિકા છે, જે તીર્થંકરોની પરંપરામાં છે તે જાગૃત કરી.

આમ તો અત્યારે જે જુના દિગંબર મંદિરો જોઈએ છીએ રાજસ્થાનની અંદર અને બીજે જ્યાં-જ્યાં મોટા સારા મંદિરો છે ત્યાં દેવ-દર્શનની સાથે સાથે સ્વાધ્યાય કરવાની એક અલગ વ્યવસ્થા છે અને સારો કાળ હતો ત્યારે સ્વાધ્યાયની સભાઓ પહેલા તો ભરાતી હતી. અત્યારે પાછું એ બધું લુપ્ત પ્રાયઃ થઈ ગયું. 'ગુરુદેવ' એક યુગપુરુષ જાગ્યા ત્યારે એમણે એ સ્વાધ્યાયની પરંપરા પાછી શરૂ કરી અને આપણા ગામે ગામમાં સ્વાધ્યાય થવા લાગ્યો હતો. હવે 'હતો' એમ કહેવું પડે છે. કેમકે અત્યારે પાછું એ બધું ભૂસાવા મંડ્યું છે. શું ? એ પાછું પૂજા-ભક્તિ તના રવાડે અને બીજે-ત્રીજે રવાડે આપણે ચડવા લાગ્યા છીએ. સ્વાધ્યાય ગૌણ થવા મંડ્યો છે. અત્યારે આપણા મોટા ભાગના મંડળોમાં સ્વાધ્યાય નથી થઈ શકતો. શું ? જૂના મંડળો છે, જૂના મુમુક્ષુઓને કોઈને રસ નથી રહ્યો. કેમકે બધાને એમ ખ્યાલ છે કે આ બધી આપણને ખબર છે અને આપણે જાણીએ છીએ કે એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યનું કરી શકતું નથી એમ 'ગુરુદેવ' આપણને સમજાવ્યું છે અને આપણને બધું મોઢે છે. શું ? કોઈને રસ નથી પડતો એવી હાલત છે. બધે પરિસ્થિતિ બહુ જ કંગાળ (થઈ ગઈ છે). સ્વાધ્યાયમાં દરિદ્રતા આવી ગઈ. શું આવી ગયું ? (દરિદ્રતા), એ આપણું ધર્મ દારિદ્રય છે. 'ગુરુદેવ'નું નામ લઈએ અને 'ગુરુદેવ'ની આજ્ઞા વિરુદ્ધ ચાલીએ. એવું બધું બનતું થઈ ગયું છે. કોઈ સ્વાધ્યાયમાં આવતું નથી. ટેપ ક્યાંક મૂકે છે તો ટેપમાં બે જણા - ત્રણ જણા છે. આ હાલત ટેપની છે. કોઈને તત્ત્વજ્ઞાનમાં જાણે રસ ન મળે. હમણાં જો એક વિધાન કરાવો તો ટોળું જામી જાય. પાટલા મૂકીને સીટનું રીઝર્વેશન કરવા લાગી પડે. તો તેમાં સો-પચાસ બસો-પાંચસો માણસ ઉતરી પડે. સત્સંગ અને સ્વાધ્યાયની અંદર 'ગુરુદેવ' જે પ્રણાલિકા શરૂ કરી હતી એ પાછી આપણે (ત્યાં) લોપાવા માંડી છે.

શ્રોતા :- સ્વાધ્યાયનો પહેલો નંબર હતો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અરે ! કોઈ પૂજામાંથી મોડા આવે તો 'ગુરુદેવ'ની આંખ લાલ થાય. 'ગુરુદેવ'ના પ્રવચનમાં મોડો પ્રવેશ કરતા હોય ને ખબર હોય કે આ પૂજામાં રોકાઈ ગયા હતા તો 'ગુરુદેવ' લાલ આંખ કરે. કહે કે બે વખત સ્વાહા ઓછું કરવું પણ અહીંયાં ટાઈમસર આવી જવું અને એ જ વાત 'કૃપાળુદેવ' કરે છે. 'ગુરુદેવ' જે વાત વજન દઈને કરતા હતા એ વાત 'કૃપાળુદેવ' કરે છે કે, સત્સંગને ગવેષવો તેમજ ઉપાસવો, ગવેષવો અને ઉપાસવો - આરાધન કરવું. સત્સંગમાં જે કાંઈ વાતો પોતાને યોગ્ય અને પોતાને લાયક અને લાગુ પડે એવી હોય અને પ્રયોગમાં મૂકવી. ઘરે જઈને, દુકાને જઈને, નોકરીએ જઈને, ઓફીસમાં જઈને, જ્યાં જતા હોય, ત્યાં ઉદય હોય ત્યાં એ વાત ને લાગુ કરવી એનું નામ ઉપાસવો છે - સત્સંગ ઉપાસ્યો કહેવાય. નહીંતર સાંભળીને ત્યાં ને ત્યાં જ મૂકી દે. અને પાછો એ સત્સંગને નિષ્ફળ કરવા લાગ્યો. પાછી એ પરિસ્થિતિ થાય એટલે એને ગવેષવો અને ઉપાસવો.

'સત્સંગની ઉપાસના કરવી હોય તેણે સંસારને ઉપાસવાનો આત્મભાવ સર્વથા ત્યાગવો.' બોલો ! આમાં એમણે શું કીધું ? એક દ્વાદશાંગીના સળંગ સૂત્રમાં એટલી બધી વાત મૂકી દીધી છે, એટલી બધી વાત મૂકી દીધી છે કે, જો તારે સત્સંગની ઉપાસના કરી, આત્માને ગવેષવો હોય અને આત્મજ્ઞાન કરવું હોય અને એના ફળમાં સર્વથા સુખી થવું હોય તો - એક અમારી શરત છે - સત્સંગથી ક્યાં લીંક લેવી ? સત્સંગને ગવેષી, ઉપાસીને, આત્માને ગવેષીને આત્મજ્ઞાન કરીને સંપૂર્ણ સુખી થવું હોય તો, આ અમારી શરત છે કે સંસારને ઉપાસવાનો આત્મભાવ સર્વથા ત્યાગી દેવો - આ સંસાર મારે કોઈ પણ ભોગે ન જોઈએ. જેને સંસાર વહાલો અને મીઠો લાગતો હોય - અનુકૂળતાઓ મળી હોય તે પ્રિય લાગતી હોય એને નીકળવાનો કોઈ આરોવારો નથી.

આ સંસાર કેવળ દુઃખમય છે. એકાંતે દુઃખે કરીને બધાં બળે છે. એવી જે ભગવાનની દૃષ્ટિ, એ દૃષ્ટિએ જોતાં શીખવું પડશે. એ દૃષ્ટિએ જોતાં જે દિ' આવડશે, તે દિ' સંસારનું ધ્યેય બદલી જાશે. સર્વથા ત્યાગવો

એનો અર્થ શું ? એમ અહીંયાં નથી કહેવું કે સર્વથા ત્યાગવું એટલે તમે બાયડી-છોકરો-દુકાન-ધંધો ને નોકરી મૂકીને એક કોર જંગલમાં અને આશ્રમમાં બેસી જાવ. એમ નથી કહેવું કાંઈ ! તમારું ધ્યેય બદલી નાખો એમ કહે છે. શું ?

‘આત્મભાવ સર્વથા ત્યાગવો.’ વસ્તુ ત્યાગવાની ત્યાં વાત નથી કરી. શું ? આ સંસારમાં પોતાપણું છે કે આ સંયોગો મારા, આ કુટુંબ મારું, આ પૈસા મારા, આ મકાન મારું, આ આબરૂ મારી, આ સમાજ મારો – આ મૂકી દે તું. આ બધો સંસાર છે. શું ? એમાંથી આત્મભાવ એટલે કે પોતાપણું તું છોડી દે. સર્વથા છોડી દે એટલે થોડુંક એમાં રાખવું ને થોડું છોડવું, એવી બાંધછોડ એમાં નથી થાતી. ત્યાગમાં એમ થાય, આચરણમાં એમ થાય કે તમે થોડો ત્યાગ કરો ને થોડો ત્યાગ ન કરો. પાંચમે ગુણસ્થાને મોક્ષમાર્ગની અંદર પણ ક્રમે ત્યાગ આવે છે. અહીંયાં એ વાત નથી. અહીંયાં સર્વથા શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે. એટલે તારું ધ્યેય આખું બદલી નાખ. ધ્યેયની અંદર બાંધછોડ હોય શકે નહીં.

‘ગુરુદેવે’ જે સૂત્ર આપ્યું – ‘એક પૂર્ણતાના લક્ષે શરૂઆત’ અને ‘કૃપાણુદેવે’ એને ‘દૃઢ મુમુક્ષુતા’ કહી ‘માત્ર મોક્ષ અભિલાષ’ માત્ર મોક્ષ અભિલાષ – એ ધ્યેયનો વિષય છે. ત્યાં એ વિના તને મુમુક્ષુતાની શરૂઆત નહીં થાય પછી મોક્ષમાર્ગ તો હજી આઘો છે. મુમુક્ષુતા આવ્યા પછી, મુમુક્ષુતા વર્ધમાન થયા પછી, મુમુક્ષુતા નિર્મળ થયા પછી – ચરમસીમાએ પહોંચ્યા પછી મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવેશ મળે છે. એટલી તો પૂર્વ તૈયારી છે. કારણ કે આ પાયાનો વિષય છે. એટલો પાયો નાખ્યા પછી મોક્ષમાર્ગ શરૂ થાય છે. પણ આ પાયાની જે શરૂઆત છે, મોક્ષનું શિલાન્યાસ જે કહેવામાં આવે એની અંદર પહેલું ધ્યેય બદલવું પડે છે. જ્યાં સુધી ધ્યેય બદલાય નહીં ત્યાં સુધી આ જીવને અનાદિથી સંસારનું ધ્યેય તું જ છે. અને ધ્યેય બે જ છે – ત્રીજું ધ્યેય નથી. એક સંસારનું અને એક મોક્ષનું. કાં જીવ સર્વથા સંસાર ઉપાસે છે કાં સર્વથા મોક્ષ ઉપાસે, એમાં અડધો સંસાર ઉપાસે અને અડધો મોક્ષ ઉપાસે એવું ચાલતું નથી. ધ્યેયમાં

એવું ન ચાલે. એ તો બે ઘોડાની સવારીમાં પડે હેઠો. સંસારના ઘોડે પણ ચડવું છે અને મોક્ષમાર્ગના ઘોડે (પણ) ચડવું છે એ બેમાંથી એકેયનો નહીં રહે. શું ?

શું કહે છે ? કે 'સત્સંગની ઉપાસના કરવી હોય તેણે...' શું ? આ સત્સંગમાં તો પ્રવેશ મળશે, એમ કહે છે. ઠીક ! તમે રોજ સત્સંગમાં આવો છો માટે તમે 'એડમીટેડ ફેલો' છો - એમ નથી. ન આવતા હોય તેની ચર્ચા નથી કરવી શું ? પણ રોજ આવતા હોય - નિયમિત આવતા હોય શું ? સમયસર ઉપસ્થિત રહેતા હોય - આદરથી સાંભળતા હોય તોપણ અમારી આ શરત છે કે, તારે ધ્યેય બદલવું પડશે. ધ્યેય બદલવું છે ? તો તારો પ્રવેશ અમે સ્વીકાર્યો. તારે ધ્યેય ન બદલવું હોય તો અમે તને મુમુક્ષુતામાં પ્રવેશ થયેલા સ્વીકાર કરતા નથી. આ જ્ઞાનીઓની સીગ્નેચર છે. પ્રવેશ કરાવવાની ઓથોરીટી જ્ઞાનીઓની છે. એ ત્યારે સહી કરે. તારું ધ્યેય બદલ તો આવજે. તો સત્સંગ ઉપાસવા (તું આવે છે એમ) અમે માનશું. નહીંતર તું સત્સંગમાં આવે છે એ વાત અમારી નજરમાં નથી હોં ? કે તું સત્સંગમાં આવે છે ને રોજ આવે છે, માટે ઠીક છે. એવું કાંઈ નથી, શું ?

સત્સંગની ઉપાસના કરવી હોય તેણે સંસારને ઉપાસવાનો આત્મભાવ સર્વથા ત્યાગવો, કે મારે આ સંસાર ન જોઈએ - કોઈ પણ કિંમતે ન જોઈએ. ૧૨૮ (પત્રાંક)માં લીધું ને ! ૧૨૮માં શબ્દો જુઓ ! ફરીને યાદ કરી લ્યો. કે 'કૃપાળુદેવે' મુમુક્ષુતાનો કેવો પાયો નાખ્યો છે ? પાનું ૨૨૨. બીજો પેરેગ્રાફ - 'ગમે તેમ હો, ગમે તેટલા દુઃખ વેઠો, ગમે તેટલા પરિષ્કલ સહન કરો, ગમે તેટલા ઉપસર્ગ સહન કરો, ગમે તેટલી વ્યાધિઓ સહન કરો, ગમે તેટલી ઉપાધિઓ આવી પડો, ગમે તેટલી આધિઓ આવી પડો, ગમે તો જીવનકાળ એક સમય માત્ર હો, અને દુર્નિમિત્ત હો, પણ એમ કરવું જ.' એમ કરવું એટલે મોક્ષને માર્ગે જ જવું ને સંસાર કોઈ ભોગે મારે ન જોઈએ - એવું જે ધ્યેય છે 'ત્યાં સુધી હે જીવ ! છૂટકો નથી.' આ શિલાન્યાસ કર્યું છે. મોક્ષ મહેલનું શિલાન્યાસ આ રીતે કર્યું છે. એમને

એમ મોક્ષનો મહેલ કાચા પાચે ચણાતો નથી કે ભો રહેતો નથી. સાદિ અનંતકાળ જે મોક્ષ ટકવાનો છે એનું શિલાન્યાસ કેટલું મજબૂત હોવું જોઈએ કે આટલું મજબૂત હોવું જોઈએ. આટલી તૈયારીવાળો મુમુક્ષુ હોય છે. જેવા તેવાનું મુમુક્ષુતામાં કામ નથી. શું ! જેવા તેવાનું કામ નથી. માથે કફન બાંધીને નીકળે તેનું કામ છે. શું ? મરજીવો થઈને કે ગમે તેમ થાય કે 'કથમ અપિ મૃત્વા કૌતૂહલી સંત્' 'અમૃતચંદ્રઆચાર્ય' 'સમયસાર'માં કહ્યું છે - મરીને મારે લેવું છે. મરી જાઉં તો પણ મારે લેવું છે. લીધે જ છૂટકો છે - એનું કામ છે.

શું કહે છે ? કે 'તેણે સંસારને ઉપાસવાનો આત્મભાવ સર્વથા ત્યાગવો. પોતાના સર્વ અભિપ્રાયનો ત્યાગ કરી પોતાની સર્વ શક્તિ તમે તે સત્સંગની આજ્ઞાને ઉપાસવી.' બીજું કાંઈ ન કરવું. એ બધું દોઢડહાપણ છે. સત્સંગમાં જે આજ્ઞા જ્ઞાનીપુરુષની થઈ - 'ગુરુદેવ'ની થઈ - તેની સામે મારા બધા અભિપ્રાયો મૂકી દેવાના. મારે પૂરી શક્તિ તથી આજ્ઞાનું આરાધન કરવું છે. પૂરી શક્તિ તમારે ત્યાં ખર્ચવી છે. આ સિવાય શક્તિ તમારે બીજે વહેંચવી નથી, ખર્ચવી નથી, અને મારો કોઈ અભિપ્રાય નહીં, હું કાંઈ જાણતો નથી અને હું કાંઈ સમજતો નથી - આ જગ્યાએ આવી જવું પડે અને 'સત્સંગની આજ્ઞાને ઉપાસવી.'

'તીર્થંકર એમ કહે છે કે જે કોઈ તે આજ્ઞા ઉપાસે છે, તે અવશ્ય સત્સંગને ઉપાસે છે.' આજ્ઞાને માનતો હોય તે સત્સંગને ઉપાસે છે. સત્સંગમાં બેસે ને આજ્ઞા ન માને તે સત્સંગને ઉપાસતો નથી. એ એટલા માટે કે એવું બને છે કે સત્સંગમાં બેસે ને આજ્ઞા માને નહીં. 'તીર્થંકર એમ કહે છે કે જે કોઈ તે આજ્ઞા ઉપાસે છે, તે અવશ્ય સત્સંગને ઉપાસે છે.' અને આજ્ઞાને ઉપાસતો નથી તે સત્સંગને પણ ઉપાસતો નથી. અને 'એમ જે સત્સંગને ઉપાસે છે તે અવશ્ય આત્માને ઉપાસે છે.' આ નિમિત્ત ઉપરથી ઉપાદાન ઉપર આવી ગયા. 'એમ જે સત્સંગને ઉપાસે છે. તે અવશ્ય આત્માને ઉપાસે છે.'

'ગુરુદેવે' ('પરમાગમસાર'-૮૩૧)માં કહ્યું કે જે સાચા નિમિત્તને

ઉપાસે છે, તે નિમિત્તની ઉપાસના કરતો નથી પણ આત્માની ઉપાસના કરે છે. નિમિત્તના બહાને જે એવી રીતે ધા ચાલે છે, તે ખરેખર નિમિત્તને – વ્યવહારને પણ સમજ્યા નથી અને નિશ્ચયને પણ સમજ્યા નથી. એટલે શું કહ્યું ? કે એમ જે સત્સંગને ઉપાસે છે, તે અવશ્ય પોતાના આત્માને ઉપાસે છે. એ ભૂમિકાની એ આત્મઉપાસના છે. શું ? એ ભૂમિકાની એ આત્માની ઉપાસના છે. યથાર્થપણે સત્સંગની ઉપાસના કરવી એ મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં આત્મઉપાસના છે. કેમકે ત્યાંથી આત્મ-ઉપાસના સુધી પહોંચાણે એ સિવાય બીજો કોઈ રસ્તો નથી. Only the channel – એક જ ચેનલ છે. બીજી કોઈ ચેનલ નથી. ‘અને આત્માને ઉપાસનાર સર્વ દુઃખથી મુ ત થાય છે.’ એનો છોડો ત્યાં છે – મોક્ષ. સર્વ કાળ માટે અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન અને અનંતસુખથી અનંતકાળ પર્યંત સિદ્ધ-સમાધિ દશામાં રહેવાનું. એ એનો છોડો છે. એનું આખરી ફળ છે.

‘કૃપાળુદેવે’ ૧૭માં વર્ષ પહેલાં જે ૧૨૮ વચનો લખ્યાં છે. એમાં ૧૦૮ થી ૧૧૭ વચન – આ જે દસ વચનો છે. તેનું ‘ગુરુદેવશ્રી’ રોજ સવારે પરિચર્યન કરતા હતા. ૪૭ શિ તનું જેમ પરિચર્યન કરતા હતા તેમ એ દસ વચનોનું પરિચર્યન કરતા હતા અને પરમાગમોની કેટલીક ગાથાઓ જે પોતાને પ્રિય હતી તે ગાથાઓનું પણ પરિચર્યન – વહેલાં પરોઢિયે સાડાત્રણ-ચાર વાગે ઠીને કરતાં હતાં.

અને ‘૭૮ની સાલમાં એટલે લગભગ ૮૮ વર્ષ (ઉંમરે) એમને એક વિચાર આવ્યો કે, જીંદગીમાં જે કાંઈ મેં સ્વાધ્યાય કર્યો છે. હજારો શાસ્ત્રનો સ્વાધ્યાય કર્યા પછી નિચોડરૂપ જે કાંઈ વાત હતી, સારભૂત જે માખણ હતું એવા એમણે ૧૪૩ પ્રવચનો કર્યાં. કેટલા ? ૧૪૩ પ્રવચનો. વિષય સીલેક્ટ કરીને અને પોતે પસંદ કરીને – પોતાની ભાવનાનો જે વિષય હતો, પોતાની પસંદગીનો જે વિષય હતો અને આત્મકલ્યાણનો જે ખાસ વિષય હતો, એવા ૧૪૩ પ્રવચનો એમણે કર્યાં. એમાંથી આપણે લગભગ ૬૨ પ્રવચનો ૩૧-૩૧ પ્રવચનો બે ભાગમાં બહાર પાડ્યા. ‘પ્રવચન નવનીત’ પહેલા-બીજા ભાગમાં બહાર પાડ્યા. ત્રીજો ભાગ આપણે હજુ

તૈયાર થાય છે. એમાં પહેલા ભાગમાં 'કૃપાળુદેવ'ના વચનો ઉપરના જે પ્રવચનો છે તે ૧૭માં વર્ષ પહેલાં એમણે જે વચનો લખેલા છે. એના માટે એમ બોલેલા કે આ બાર અંગનો સાર છે. શું છે ? બાર અંગનો સાર છે. હજી આ ટેપમાં છે ને ગ્રંથમાં છે. આ ડોક્યુમેન્ટરી પ્રુફ છે. ૧૭માં વર્ષ પહેલાં આ મહાપુરુષ પાસે બાર અંગનો સાર આવ્યો ક્યાંથી ? આ એક વિચાર માંગી લ્યે એવો વિષય છે. 'ગુરુદેવ' બોલ્યા છે. એટલે આપણા માટે વાત તો ટંકોત્કીર્ણ થઈ ગઈ. ત્યાં કાંઈ શંકાનું સ્થાન હોય શકે નહીં, કે કોઈ દલીલબાજીનો વિષય હોય શકે નહીં. ત્યારે એ પુરુષ પાસે ૧૭માં વર્ષ પહેલાં એટલે ૧૫માં, ૧૬માં વર્ષે બાર અંગનો સાર એમના હૃદયમાં - આત્મામાં આવ્યો ક્યાંથી ? કે એ પોતે પૂર્વના આરાધક પુરુષ હતા, આરાધના લઈને આવ્યા હતા. એટલે એ વખતે એમને સમ્યક્દર્શન નહોતું થયું - એ 'ગુરુદેવ'ને ખબર છે. છતાં 'ગુરુદેવ' એમ બોલ્યા. કેમકે પોતાને અંદરથી ભાવ ભાસ્યો. એમણે શબ્દાર્થ નથી કર્યો. 'ગુરુદેવ' શબ્દાર્થ નથી કર્યો. 'ગુરુદેવ' 'કૃપાળુદેવ'ના આત્માનો ભાવ વાંચ્યો અને એ ભાવ વાંચીને એમણે કહ્યું કે - આમ છે. બાર અંગનો સાર એમના આ વચનોના ગર્ભમાં પડ્યો છે. એમનાં વચનોના ગર્ભમાં આ વસ્તુ પડી છે, એમ અમને દેખાય છે.

શ્રોતા :- 'આત્મસિદ્ધિ' શાસ્ત્ર ઉપરના જે પ્રવચનો કર્યા તે તો માસ્ટર પીસ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- 'ગુરુદેવ' એમને ઉપકારી ગણ્યાં છે. એમણે એમ પણ કહ્યું કે આ મારા ઉપકારી છે એટલું જ નહીં પણ તમારા બધાયના ઉપકારી છે. પ્રવચનમાં બોલ્યાં હતા કે અત્યારે તમારા બધાના હાથમાં 'સમયસાર' છે તેનું શ્રેય - તેમનો ઉપકાર છે. એ કલ્યાણના પ્રયોજક એ છે. ત્યાં સુધી ઉપકાર ગાયો છે. શું ? તો અહીંયાં બાર અંગનું દ્વાદશાંગીના સળંગ સૂત્ર તરીકે એમણે આટલા વચનો બાર અંગના સારરૂપે અહીંયાં નાખ્યા છે. એ મુમુક્ષુ આત્મા માટે એકદમ પ્રયોજનભૂત છે.

હવે આગળ જતા પોતાના પરિણામોની કેટલીક વાત કરે છે કે 'સર્વ

પ્રકારની ઉપાધિ, આધિ, વ્યાધિથી મુ તપણે વર્તતા હોઈએ તોપણ સત્સંગને વિષે રહેલી ભિ ત તે અમને મટવી દુર્લભ જણાય છે.’ પોતાની વાત કરે છે. અમને એટલે પોતાની વાત કરે છે કે આમ તો અમે ભલે મુંબઈથી આ લખાણ કરીએ છીએ, ધંધા-વેપારમાં બેઠા છીએ અને આ વાત લખીએ છીએ, પણ સર્વ પ્રકારની ઉપાધિ અને આધિ-વ્યાધિથી સાવ મુ તપણે વર્તીએ છીએ. અમારે કાંઈ લેવા કે દેવા, હિંગ કે ફટકડી, કાંઈ નથી. બેઠા છીએ એ પૂર્વનું કરજ ચૂકવવા બેઠા છીએ. કાંઈ લેવા બેઠા નથી, પણ દેવા બેઠા છીએ, બાકી અમે મુ તપણે વર્તીએ છીએ. શું ? એમ એ રીતે એ પ્રકારના ઉદયના પ્રસંગોથી, ઉદયથી અમે ભિન્ન પડી ગયા હોવા છતાં પણ સત્સંગને વિષે રહેલી અમારી ભિ ત તે અમને મટવી દુર્લભ જણાય છે. સત્સંગ અમને પ્રિય છે એમ ન લખ્યું. સત્સંગની અમે ભિ ત કરીએ છીએ. કેટલું ઉપકારીભાવે બહુમાન છે એમને !! સત્સંગ પ્રત્યે બહુમાન કેટલું છે !! પોતે જ્ઞાનીપુરુષ છે. મુમુક્ષુ નથી કાંઈ. ૨૭માં વર્ષે પત્ર લખે છે. ક્ષાયિક જેવું નિર્મળ સમકિત – શુદ્ધ સમકિત પ્રગટ થઈ ગયું છે અને અંદરમાં સાવ ભિન્ન પડી ગયા છે. ૨૭ વર્ષની જુવાન ઉંમર છે. કેવી ? ૨૭ વર્ષની જુવાન ઉંમર છે – પણ અમને કાંઈ લેવા કે દેવા !! પણ અમને તો સત્સંગ માટે ભિ ત છે.

કેવી ભિ ત છે ? ખબર છે ? જુઓ ! તમારે આમાં રેફરન્સ જોવો હોય તો પ૩૯માં છે. પાનું ૪૩૬. ‘બીજા પદાર્થમાં જીવ જો નિજબુદ્ધિ કરે...’ બીજો પદાર્થ એટલે જે સંયોગો છે એમાં જે પ્રારબ્ધથી પ્રાપ્ત સંયોગો છે એમાં પોતાપણની બુદ્ધિ કરે. ‘તો પરિભ્રમણદશા પામે છે. અને નિજને વિષે નિજબુદ્ધિ થાય તો પરિભ્રમણદશા ટળે છે.’

હવે જેને પરિભ્રમણથી છૂટવું છે એની વાત કરે છે, કે ‘જેના ચિત્તમાં એવો માર્ગ વિચારવો અવશ્યનો છે, તેણે તે જ્ઞાન જેના આત્મામાં પ્રકાશ પામ્યું છે...’ એવા જે જ્ઞાનીપુરુષ ‘તેની દાસાનુદાસપણે અનન્ય ભિ ત કરવી, એ પરમ શ્રેય છે.’ દાસાનુદાસપણે અનન્ય ભિ ત કરવામાં તર્ક-વિતર્ક ક્યાંય ન હોય. શું ? એમાં ક્યાંય તર્ક-વિતર્ક ન હોય. તમે મહાપુરુષ

ખરા પણ અમારે ઘરે નહીં આવતા, તમે બીજે ક્યાંક બિરાજો. એવું એમાં ન હોય. શું ? તમે મહાપુરુષ ખરા - અમારા બાપ-દાદાના વખતથી તમે મહાપુરુષ (છો) - પણ તમે અહીંયાં ન બિરાજતા. ક્યાંક બીજે જ બિરાજો. એવું એમાં ન હોય. અનન્ય ભિ ત એટલે અનન્યભિ ત - એની અંદર હોય છે. શું ? એ અનાદર છે અને અપમાન છે. એ અજાણપણે જીવ કરી બેસે છે. એ વિરાધના છે એવું ન થવું જોઈએ. શું ?

તેના ચિત્તમાં, તેણે તે જ્ઞાન જેના આત્મામાં પ્રકાશ પામ્યું છે, તેની દાસાનુદાસપણે એટલે એના દાસની પણ ભિ ત કરવી એની જે ભિ ત કરતો હોય તેની ભિ ત કરવી. એની ભિ ત કરવી એમ નહીં પણ એની ભિ ત કરતો હોય એની ભિ ત કરવી. એનો તો અનાદર ન કરવો પણ એની ભિ ત કરતો હોય તેનો પણ અનાદર નહીં કરતો એમ કહે છે. અને એ જ તારું કલ્યાણ છે. એમાં જ તારું પરમ કલ્યાણ છે.

‘અને તે દાસાનુદાસ ભિ તમાનની ભિ ત પ્રાપ્ત થયે...’ હવે જ્ઞાની કેવા હોય છે ? આ હવે જ્ઞાનીની વાત કરે છે. હવે મુમુક્ષુની વાત નથી કરતા કે એ જે દાસાનુદાસ હોય એની ભિ ત - એવો જે ભિ તમાન હોય, એની ભિ ત પાછા જ્ઞાની કરે. શું ? એની ભિ ત પ્રાપ્ત થયે ‘જેમાં કાંઈ વિષમતા આવતી નથી...’ એટલે માન-અપમાનનો વિકલ્પ નથી. આપણે (ત્યાં) તો (લોકોને) જ્ઞાની-જ્ઞાની વચ્ચે માન-અપમાનના વિકલ્પ થાય છે. અહીં તો જ્ઞાનીને મુમુક્ષુ પ્રત્યે માન-અપમાનનો વિકલ્પ નથી. જેને કોઈ વિષમતા નથી. ‘તે જ્ઞાનીને ધન્ય છે.’ જ્ઞાનીપુરુષ તો આવા હોય છે.

‘કૃપાળુદેવે’ ‘સૌભાગ્યભાઈ’ને નમસ્કાર કર્યા, ‘કૃપાળુદેવે’ ‘સૌભાગ્યભાઈ’ના ચરણસ્પર્શ કર્યા, અને ‘ગુરુદેવે’ ‘સોગાનીજી’ને નમસ્કાર કર્યા. કેમ ? કે ‘આ મારો શિષ્ય છે અને હું એનો ગુરુ છું, કેમકે એ મારાથી આત્મજ્ઞાન પામ્યા છે.’ એ વાત પણ એ મુખ્ય કરતા નથી. તો પછી પોતાના ઉપકારીની એ કેટલી ભિ ત કરતાં હશે ? ‘કૃપાળુદેવે’ એમને (‘સૌભાગ્યભાઈ’ને) ઉપકારી માન્યા છે. જેને પોતાથી આત્મજ્ઞાન થયું છે

એવા જે 'સોગાનીજી' એને નમસ્કાર કર્યા, તો ઉપકારી પ્રત્યે એમનો કેટલો બધો ભાવિ તમાવ હશે ?!! અને 'કૃપાળુદેવ'નો ભાવિ તમાવ કેવો ? કે દાસાનુદાસ, જે ભાવિ તમાવ છે, એની ભાવિ ત કરી અને એ ભાવિ ત કરતાં પણ વિષમતા ન આવે ત્યારે એ જ્ઞાનીને ધન્ય છે. એ જ્ઞાનીને નમસ્કાર છે. 'તેટલી સર્વાશદશા જ્યાં સુધી પ્રગટી ન હોય ત્યાં સુધી આત્માને કોઈ ગુરુપણે આરાધે,...' એટલે મોટો કરે - સલાહ લેવા આવે તો 'ત્યાં પ્રથમ તે ગુરુપણું છોડી તે શિષ્ય વિષે પોતાનું દાસાનુદાસપણું (પ્રગટ) કરવું ઘટે છે.' આવી રીતે મહાનતા આવે છે. આટલી નમ્રતા હોય પછી મહાનતા આવે. ત્યાં સુધી ગુરુપણાની મહાનતા આવતી નથી. આવી બધી પાયાની વાત એમણે નાખી છે. કે કોણ ગુરુ થાય છે ? કે આવી જેની મહાનતા હોય, આવી નમ્રતા હોય, એ ગુરુપદને લાયક છે.

ગુરુ પોતાને ગુરુપણે માનતા નથી. શિષ્ય ભલે ગમે એમ માને, ગુરુ (એવું) નથી માનતા. આવી વાત છે. 'જગત આખાની શિષ્ય થવાની દૃષ્ટિ વેદી હોય તે ગુરુ થવાને યોગ્ય છે.' ઘણું નાખ્યું છે. જુદી જુદી જગ્યાએ ઘણી વાતો એમણે લખી છે.

શ્રોતા :- એક જ્ઞાનીની વિરાધનામાં બધા જ્ઞાનીની વિરાધના થાય ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, અનંત જ્ઞાનીઓની વિરાધના થઈ જાય. ભૂલથી પણ એક જ્ઞાનીની વિરાધના થાય તો અનંત જ્ઞાનીની વિરાધના થઈ જાય. કોઈ એમ કહે કે - ના, ના અમે તો આ જ્ઞાનીની ભાવિ ત કરીએ છીએ તો કહે કે - એ સ્વચ્છંદવાળી ભાવિ ત છે. સ્વચ્છંદ નિરોધ ભાવિ ત, તે યથાર્થ ભાવિ ત છે. ભાવિ તનું વિશેષણ શું છે ? કે સ્વચ્છંદ નિરોધ ભાવિ ત, સ્વચ્છંદવાળી ભાવિ ત તે ખરેખર ભાવિ ત છે નહીં.

શ્રોતા :- જ્ઞાનીઓએ તો બધી રીતે ચેતવ્યા છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, હો - ચારેબાજુથી ખુલ્લું કરી નાખ્યું છે. શું કહે છે ? કે સત્સંગ પ્રત્યે રહેલી ભાવિ ત તે અમને મટવી મુશ્કેલ છે. એ સત્સંગ પ્રત્યેની ભાવિ ત અમને મટતી નથી. બીજે ક્યાંય અમને લગવાડ નથી. અમારા વેપાર ધંધામાં, કુટુંબમાં અમને ક્યાંય લગવાડ નથી. સત્સંગ

પ્રત્યે અમારી જે ભિ ત છે - તે 'સત્સંગનું સર્વોત્તમ અપૂર્વપણું...' તે સત્સંગનું સર્વોત્તમ એવું અપૂર્વપણું, એકલું અપૂર્વપણું ન લીધું. 'અહોરાત્ર' રાત્રિ દિવસ 'એમ અમને વસ્યા કરે છે.' અમારા પરિણામમાં આ સ્થિતિ છે. સત્સંગ, સત્સંગ, સત્સંગ સિવાય અમારા પરિણામમાં બીજી વાત છે નહીં. અંદરમાં અમારો આત્મા બહારમાં અમારો સત્સંગ બસ ! આ બે જ અમારું જીવન છે. ત્રીજું અમારા જીવનમાં કાંઈ છે નહીં.

'તથાપિ ઉદયજોગ પ્રારબ્ધથી તેવો અંતરાય વર્તે છે.' જે નિવૃત્તિ ક્ષેત્રમાં જઈને સત્સંગ ચાહતા હતા તેમાં અંતરાય વર્તે છે. બાર મહિનામાં માંડ એકાદ-બે વખત - વધુમાં વધુ બે વખત નિવૃત્તિ લઈ, ધંધો-વેપાર છોડી, કુટુંબ છોડી અને એકલા નીકળી પડતા હતા. પછી સત્સંગ પ્રિય હોય તે લોકો આવી ભેગા થઈ જતા હતા. પોતે નિવૃત્તિ ક્ષેત્રમાં નીકળી જતા હતા. 'સત્સંગનું સર્વોત્તમ અપૂર્વપણું અહોરાત્ર એમ અમને વસ્યા કરે છે, તથાપિ ઉદયજોગ પ્રારબ્ધથી તેવો અંતરાય વર્તે છે.' નિરંતર સત્સંગ ઇચ્છતા હોવા છતાં પણ અમને અંતરાય વર્તે છે. જુઓ ! આ પૂર્વકર્મ કેવું કામ કરે છે ! મહાપુરુષ છે, જ્ઞાન થયું છે, એકાવતારી પુરુષ છે. સત્સંગ મળતો નથી, પ્રારબ્ધ વેદવું પડે - તો મુમુક્ષુની તો શું દશા થાય ! એ વિચારવા જેવો વિષય છે.

'ગુરુદેવ' જેવા ગુરુદેવ, 'બહેનશ્રી' જેવા મહાત્માઓ, પૂર્વે સીમંધર ભગવાનના સમવસરણમાં પ્રત્યક્ષ ઉપદેશ જીલતા હતા, ત્યાં સત્સંગ કરતા હતા. સત્સંગ આરાધતા હતાં. શું ? શ્વેતાંબરનું ત્યાં કાંઈ નામ-નિશાન નથી. મહાવિદેહક્ષેત્રમાં એક જ ધર્મ છે. દિગંબર મુનિઓ - દિગંબર ધર્મ સિવાય બીજો કોઈ વાડો (કે) પંથ કંઈ ચાલતું નથી. બહારમાં હોં ! અંદરમાં વિપરીત અભિપ્રાય ગમે તેનો થઈ જાય એ જુદી વાત છે. ત્રણોકાળે એક સરખો સનાતન ધર્મ ચાલે છે. સનાતનનો અર્થ થાય છે - ત્રણોકાળ. ત્રણોકાળે એક સરખો (ધર્મ) ચાલે. તોપણ વિકલ્પ આવી ગયો. સત્સંગમાં બધાને એક સરખી અનુમોદના થઈ ગઈ - હવે એ તો આપણને સામાન્ય વાત લાગે એમાં શું કે - આત્મા અને પરપદાર્થ,

પરમાણુ ને જીવ તો ભિન્ન-ભિન્ન છે. હવે શરીર ઉપર કપડું હોય તો શું ? ને ન હોય તો શું ?! મુનિને ક્યાં લાગે વળગે છે ? શું ? એમાં કાંઈ મુનિદેશને વાંધો નહીં, એ તો શરીર છે, કપડા સહિતપણું (હોય તો શું વાંધો ?) હા. એક આટલું કેવું ? કે આપણને સાવ સામાન્ય વાત લાગે, (પરિણામે) બધા અહીંયાં આવી ગયા. શ્વેતાંબર સ્થાનકવાસીમાં આવી ગયા. શ્વેતાંબરમાં (પણ) સ્થાનકવાસીમાં બધા આવ્યા ‘ગુરુદેવ’ એમ કહેતા કે દિગંબરમાંથી વિપર્યાસ વધ્યો ત્યારે સ્થાનકવાસી થયા અને એમાંથી વિપર્યાસ વધ્યો ત્યારે આ તેરાપંથી ચાલે છે. અત્યારે સ્થાનકવાસી અને સ્થાનકવાસીમાં આ નવો પંથ ચાલે છે.

શ્રોતા :- ‘ગુરુદેવ’ મૂળ સ્થાનકવાસી ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા ! મૂળ સ્થાનકવાસી. એમાં તો એમણે દીક્ષા લીધેલી. સાધુ થયેલા પછી પરિવર્તન કરેલું શું ? કોઈ પણ જીવ ગમે ત્યારે પરિવર્તન કરે છે. એમાં એવું નથી કે આ નવો છે ને આ જુનો છે, એવું નથી. ‘સોગાનીજી’ એક દિવસમાં આવી સમ્યક્દર્શન લઈ ગયા ને બાકીના બધા ત્યાં ૩૦-૩૦ વર્ષથી સાંભળતા હતા એ એમ ને એમ રહી ગયા. ‘ગૌતમ ગણધરે’ એવું કર્યું. અન્યમતિમાંથી આવ્યા હતા, ઓલા (‘સોગાનીજી’) તો વળી મૂળ દિગંબર હતા. ‘ગૌતમસ્વામી’ તો બ્રાહ્મણ હતા, અન્યમતિમાંથી આવ્યા હતા. એમાં સીધાં ભગવાને એમને પહેલી ચેર (ખુરસી) આપી – કે તું મારો પ્રધાનમંત્રી. હું તીર્થંકર ને તું ગણધર. બાકી બધાએ લાઈન લગાવી છે એ બધાને પાછળ રાખી દીધા.

શ્રોતા :- એમ કેમ કર્યું સાહેબ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આ તો ગુણપ્રધાન ધર્મ છે. આ કોઈ બાપદાદાનો પણ ધર્મ નથી. જૂના-નવાનો પણ નથી, વાડાનો ય ધર્મ નથી. આ તો ગુણપ્રધાન ધર્મ છે. ગુણ પ્રગટ કરે તેનો ધર્મ છે. મારે એની તલવાર છે. ‘ઘટ ઘટ અંતર જિન બસે, ઘટ ઘટ અંતર જૈન.’ ભગવાનની દૃષ્ટિ છે. બધાય આત્માઓ જૈન છે. કોઈ સ્થાનકવાસી, કોઈ દેરાવાસી, ફલાણો, ઢીકણો, લુકડો એ દૃષ્ટિએ કંઈ જોવાય નહીં. ‘ઘટ ઘટ અંતર જિન બસે,

ઘટ ઘટ અંતર જૈન, મત મદિરાકે પાનસે મતવાલા સમજે નહીં.' એ મત મદિરા જેને ચડી છે તે મતની વાતોના મંડન-ખંડનમાં પડે બાકી 'ગુરુદેવ' તો કહે, અમારી તો ભગવાનની જે દૃષ્ટિ છે એ અમારી દૃષ્ટિ છે.

મને જ એ અનુભવ થયો હતો. પહેલે જ દિવસે આ અનુભવ થયો. શાંતિભાઈની સાથે સોનગઢ ગયો હતો, અશ્વિનના બાપુજી, ચૈતન્ય સ્ટોરવાળા શાંતિભાઈની સાથે પહેલો વહેલો સોનગઢ ગયો હતો. વ્યાખ્યાન પૂરું થયું ને બધા ભા થઈ ચાલ્યા ગયા. અમે પંદર-વીસ જણા બેઠા હતા એમાં હું પણ બેઠો હતો. 'ગુરુદેવ'નું ધ્યાન ગયું, કહ્યું કે 'આ ભાઈ કોણ છે ?' તો શાંતિભાઈએ ઓળખાણ આપી કે 'ભાવનગરથી મારી સાથે આવ્યા છે. વૈષ્ણવ છે, પણ જૈનદર્શનમાં એમની રુચિ સારી છે - એટલે મારી સાથે આવ્યા છે.' 'ગુરુદેવ' શું બોલ્યા ? 'અહીંયાં કોઈ વૈષ્ણવ પણ નથી અને અહીંયાં કોઈ જૈન પણ નથી.' ઠીક ! (ફ ત) વૈષ્ણવ પણ નથી એમ ન કીધું; 'અહીંયાં કોઈ વૈષ્ણવ પણ નથી અને અહીંયાં કોઈ જૈન પણ નથી. અહીં તો અમારે બધા આત્માઓ જ આત્માઓ છે.' બસ ('ગુરુદેવ'ના) પહેલા વચનથી હું તો પ્રભાવિત થઈ ગયો. એક જ વચનથી પ્રભાવિત થઈ ગયો. અહીં તો અમારી નજરમાં આત્માઓ જ આત્માઓ છે. અમારે અહીં જૈન-વૈષ્ણવના કાંઈ ભેદ નથી. એવી સમદૃષ્ટિ હોય છે. એવી આત્મદૃષ્ટિ હોય છે અને એ જ સાચી દૃષ્ટિ છે, અને એ જ દ્રવ્યદૃષ્ટિ એ સમ્યક્દૃષ્ટિ છે.

શું કહે છે ? કે અમને પણ પ્રારબ્ધ(યોગ)થી અંતરાય વર્તે છે. ક્યાંક ક્યાંક સત્સંગની વિરાધના કરી હશે, કોઈ સત્પુરુષની વિરાધના થઈ ગઈ હશે. અમને પણ સત્સંગનો અંતરાય વર્તે છે. એમાં કોઈનું ન ચાલે. તીર્થંકરદેવનું પણ ન ચાલે અને મહાપુરુષનું પણ ન ચાલે. 'ઘણું કરી કોઈ વાતનો ખેદ 'અમારા' આત્માને વિષે ઉત્પન્ન થતો નથી.' કાંઈ લાભ-નુકસાન થાય તો અમને કાંઈ ખેદ થતો નથી કે કાંઈ હરખ-શોક થતો નથી. કાંઈ થતું નથી. 'તથાપિ સત્સંગના અંતરાયનો ખેદ અહોરાત્ર ઘણું

કરી વર્ત્યા કરે છે.’ સત્સંગનો અંતરાય રહ્યાં કરે છે તેનો ખેદ પણ અમને રહ્યા કરે છે. સમાધાન નથી કરતા કે, શું કરીએ ? પૂર્વકર્મ છે, આપણું એવું ભાગ્ય છે, ભોગવવું પડે, આપણે સમાધાન અને શાંતિ રાખો, એમ નથી. ખેદ થયા વિના રહે નહીં. આવો સત્સંગ દુર્લભ છે. સત્સંગ એવો દુર્લભ છે કે જ્ઞાની-મહાપુરુષને પણ એનો અંતરાય આવે અને એના ખેદમાં એમના રાત અને દિવસ જાય. સત્સંગનું મૂલ્ય થવું જોઈએ. આવી વાત છે જરા.

શ્રોતા :- ‘તથાપિ ઉદયજોગ પ્રારબ્ધથી તેવો અંતરાય વર્તે છે’ એટલે શું ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એવો અંતરાય વર્તે છે એટલે સર્ળંગ સત્સંગ નથી રહેતો, નિરંતર સત્સંગ રહેતો નથી, અંતરાય વર્તે છે. શું ? મુંબઈમાં ક્યાં સત્સંગ કરવો ? પણ પોતે સાંજે થોડી નિવૃત્તિ લેતા – સાંભળેલી વાત છે. સાંજના કામકાજની નિવૃત્ત થતા અને પછી એમને બે-ત્રણ ઓફીસ હતી એમાં એક ઓફીસે કંઈક કામકાજની ધમાલ નહીં રહેતી હોય ત્યાં ચાલ્યા જતા હતા અને પછી વાળુ-પાણી કરી લ્યે અને પછી ત્યાં બેસે. તો કોઈ કોઈ મુમુક્ષુ જે મુંબઈમાં પરિચયમાં હતા એ લોકો આવે તો પછી રાતના ૧૦-૧૧ ઘણીવાર ૧૨ વાગ્યા સુધી સત્સંગ ચાલતો હોય પણ એ રેગ્યુલર નહીં ચાલતો હોય એમ લાગે છે. કેમકે આવનારને પણ બધી અનુકૂળતા હોય ન હોય. મુંબઈમાં તો ચોમાસુ હોય ત્યારે વરસાદ પણ ઘણો હોય. સાધનો મળે ન મળે એટલે એ પણ સર્ળંગ નહીં ચાલતો હોય, પણ મુંબઈમાં ક્યારેક-ક્યારેક એ સત્સંગ ચાલતો હતો – એમ સાંભળેલી વાત છે.

એનો ખેદ વર્ત્યા કરે છે. ‘સર્વ ભૂમિઓ...’ આ બધા ક્ષેત્રો, સર્વ ભૂમિ એટલે આ બધા ક્ષેત્રો, ‘સર્વ માણસો...’ એટલે આ બધા માણસો એ લૌકિક માણસો, ‘સર્વ કામો...’ જે કાંઈ ઉદયમાં આવે છે તે બધા કામો, ‘સર્વ વાતચીતાદિ પ્રસંગો...’ જે કાંઈ આવી પડે છે તે ‘અજ્ઞાણ્યાં જેવાં, સાવ પરનાં, ઉદાસીન જેવાં, અરમણીય, અમોહકર અને રસરહિત

સ્વાભાવિકપણે ભાસે છે.’ ઉદયમાં અમારી આ પરિસ્થિતિ છે. ઉદયને હિસાબે જેની કોઈની સાથે અમારે વાતચીતનો પ્રસંગ પડે, કે કોઈ માણસ મળે, કે આ બધું દેખાય છે, જણાય છે, અમને ક્યાંય મોહ થતો નથી. સારું લાગતું નથી, ક્યાંય સુંદરતા ભાસતી નથી, કાંઈ અમને રસ નથી. સ્વાભાવિકપણે નિરસ થઈ ગયા છીએ. ઉદાસ, ઉદાસ, ઉદાસ, ઉદાસ, કોઈની સાથે ક્યાંય ભળવું ગમતું નથી. કેમકે મુમુક્ષુ હોય છે તે જુદા પડી જાય છે. તેને ક્યાંય ભળવું ગમે નહીં. જરાક એકલહુરો લાગે પણ એવી સ્થિતિ થઈ જાય છે કે ક્યાંય એને ભળવું ગમે નહીં. એ સત્સંગ સિવાય ક્યાંય ભળે નહીં. હવે અમને શું સારું લાગે છે ?

‘માત્ર જ્ઞાનીપુરુષો, મુમુક્ષુપુરુષો...’ મુમુક્ષુપુરુષો એટલે મુમુક્ષુ આત્માઓ. ‘માત્ર જ્ઞાનીપુરુષો, મુમુક્ષુપુરુષો કે માર્ગાનુસારીપુરુષો...’ બન્નેને જુદાં પાડ્યા છે. મુમુક્ષુ અને માર્ગાનુસારી. માર્ગાનુસારી (ને) શું હોય છે ? (કે) અન્યમતમાં પણ કોઈ કોઈ જીવો એવા હોય છે કે જેને સત્ય રુચે છે. એમના મતમાં પણ જે તીર્થંકરદેવનું સત્ય છે તે એમને રુચે છે અને જિનદેવના મતમાં પણ જે સત્ય છે, એ એને રુચે છે.

હમણાં ડૉ. ગાંગુલી છે (તેમને) મારે મળવાનું થાય છે. એ આમ અન્મતિ છે પણ આપણાં સિદ્ધાંતો એવા રુચે ! એવા રુચે ! બહુજ રુચે. ‘કુંદકુંદઆચાર્ય’ને તો બહુ યાદ કરે, બહુ જ યાદ કરે છે. આ દિવસોમાં બહુ યાદ કરે છે. ‘કુંદકુંદઆચાર્ય’ સ્વર્ગમાં ગયા છે. હવે મને એમ થાય છે કે હું સ્વર્ગમાં જાઉં. આમ તો એમના ચરણમાં બેસવાનું મન થાય છે. પણ હવે એમ થાય છે કે મહાવિદેહમાં જઈને સીધો ચાલ્યો જાઉં તો સારું.’ શું ? મહાવિદેહમાં જઈને સીધો સિદ્ધાલયમાં જાઉં તો મને ઠીક – એમ મને શોર્ટકટ વધારે ગમે છે. પણ એક બાજુ મને ‘કુંદકુંદઆચાર્ય’નું પણ આકર્ષણ રહે છે.’ આવી કાલી કાલી વાતો કરે. હોં ! ‘કુંદકુંદઆચાર્ય’નું બહુ નામ લ્યે છે. કહેતા હતાં – ‘પોન્નુર જાવું છે. એકવાર પોન્નુર જાવું છે. યાત્રા કરવી છે.’

એ માર્ગાનુસારી જીવો એવા હોય છે. અન્યમતમાં હોય તોપણ એને

જૈનદર્શનના સિદ્ધાંતો રુચે, જૈનદર્શનના મહાત્માઓ પ્રત્યે એને ભક્તિ તથા અને એને સત્ય રુચે. જ્યાં હોય ત્યાં એને સત્ય રુચે. અન્યમતમાં પણ જ્યાં તીર્થંકરદેવનું સત્ય ગયું છે — કેમકે સમજ્યો છે ત્યાંથી ને ! તીર્થંકરદેવની વાત સાંભળતા-સાંભળતા કોઈ વાત પકડી લીધી. પછી એનું લોજીક અને આ ને તે, એકને મુખ્ય કર્યું, બાકીનું ઉડાડ્યું એટલે ગડબડ થઈ ગઈ — પણ એની જે મૂળ વાત છે એને એ માર્ગાનુસારી પકડે છે અને જ્ઞાનીઓ પણ એની મૂળ વાતને પકડે છે. એટલે અન્યમતના શાસ્ત્રો વાંચે તો તેને મિથ્યાત્વ થાય નહીં. ‘ચાર વેદ પુરાણ આદિ શાસ્ત્ર સૌ મિથ્યાત્વના, પણ જ્ઞાનીને તે જ્ઞાન ભાસ્યાં એ જ ઠેકાણો ઠરો. જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને સર્વ ભવ્યો ! સાંભળો.’ એ જરા ડી વાત છે.

એવા ‘માર્ગાનુસારીપુરુષનો સત્સંગ તે જાણીતો, પોતાનો...’ છે એમ અમને લાગે છે. એમાં અમને પોતાપણું લાગે છે. જુઓ ! તે અમને ‘પ્રીતિકર’ છે, તે અમને રુચે છે, એ અમને ‘સુંદર’ લાગે છે. લ્યો ! ત્યાં શું સુંદરતા હશે ! એ અમને સુંદર લાગે છે. એ અમને ‘આકર્ષનાર’ છે. એનું અમને આકર્ષણ છે. અમારા પરિણામ ત્યાં ખેંચાય છે. આકર્ષણ થાય ત્યારે શું થાય ? કે પરિણામ ત્યાં ખેંચાય. ‘અને રસસ્વરૂપ ભાસે છે.’ અમને એમાં રસ છે. ‘એમ હોવાથી અમારું મન ઘણું કરી અપ્રતિબદ્ધપણું ભજતું ભજતું...’ સર્વ જગ્યાએથી અપ્રતિબદ્ધપણું ભજતું ભજતું ‘તમ જેવા માર્ગેચ્છાવાન પુરુષોને વિષે પ્રતિબદ્ધપણું પામે છે.’ ક્યાંય અમને પ્રતિબંધ થતો નથી. ક્યાંય અમારો ઉપયોગ ઠરતો નથી. બધે ઉદાસ છીએ. પણ એક અમને સત્સંગ, સત્સંગીઓ, જ્ઞાનીઓ (છે) ત્યાં અમારું મન ચોંટે છે. પ્રતિબદ્ધ પામે છે એટલે અમારું મન છે, એ ત્યાં ચોંટે છે. બીજે ક્યાંય અમારું મન ચોંટતું નથી. નિરસ થઈ જાય છે. રસ લાવવો હોય તોપણ અમે રસ લાવી શકીએ નહીં. એવી અમારી સ્થિતિ થઈ ગઈ છે. એક આ જ વસ્તુ અમને પ્રિય છે. આત્મકલ્યાણ અને આત્મકલ્યાણના માર્ગે જનારા જીવો આ સિવાય અમને બીજું કાંઈ ગમતું નથી. છતાં સમદૃષ્ટિ છે હોં ! બધા જીવો પ્રત્યે સમદૃષ્ટિ છે.

કોઈ પણ જીવ આત્મકલ્યાણને પામે, અરે ! આત્મકલ્યાણના કારણને પણ પામે, તો પણ એક સમય મોઢું કર્યા વિના - એ કાર્ય કરવાનો પ્રકાર - ષભદેવ જેવા મહાપુરુષને એવી અવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ હતી. (પત્રાંક) ૪૩૦માં લીધું છે ને !

પત્રાંક-૪૩૦, પાનું ૩૬૩. 'કોઈ પણ જીવ પરમાર્થ પ્રત્યે માત્ર અંશપણે પણ પ્રાપ્ત થવાના કારણને પ્રાપ્ત થાય એમ નિષ્કારણ કરુણાશીલ એવા ષભાદિ તીર્થકરોએ પણ કર્યું છે, કારણ કે સત્પુરુષોના સંપ્રદાયની સનાતન એવી કરુણાવસ્થા હોય છે કે, સમયમાત્રના અનવકાશે આખો લોક આત્માવસ્થા પ્રત્યે હો, આત્મસ્વરૂપ પ્રત્યે હો;...!' આખો લોક આવી જાવ. 'આત્મસમાધિ પ્રત્યે હો, અન્ય અવસ્થા પ્રત્યે ન હો,' ભવિ-અભવિ કોઈને બાકી ન રાખ્યાં. ભાવનાની વિશાળતા, આ ભાવનાની વિશાળતા. આમાંથી તીર્થકર ગોત્ર બંધાય છે. બધા જીવો પ્રત્યે એટલી જ કરુણા, સાગમટે નોતરું - આખા લોકને સાગમટે નોતરું (આપે છે). અહીં સુધી રાખીએ.

આત્માર્થીને અને જ્ઞાનીને સત્સંગમાં આત્મભાવને પોષણ મળે છે - અને તે ભૂમિકામાં તે મોક્ષનું પરમ ઔષધરૂપ અમૃત છે. યોગ્ય ઔષધ છે. તેના જેવું બીજું ઔષધ નથી. અનુભવી પુરુષોના અનુભવનો આ પોકાર છે, નિચોડ છે.

- પૂ. ભાઈશ્રી (અનુભવ સંજીવની - ૧૨૮૩)

શ્રીમદ્ રાજયંદ્ર

પત્રાંક - ૬૦૯

મુંબઈ, જેઠ, ૧૯૫૧

૧. સહજસ્વરૂપે જીવની સ્થિતિ થવી તેને શ્રી વીતરાગ 'મોક્ષ' કહે છે.

૨. સહજસ્વરૂપથી જીવ રહિત નથી, પણ તે સહજસ્વરૂપનું માત્ર ભાન જીવને નથી, જે થવું તે જ સહજસ્વરૂપે સ્થિત છે.

૩. સંગના યોગે આ જીવ સહજસ્થિતિને ભૂલ્યો છે; સંગની નિવૃત્તિએ સહજસ્વરૂપનું અપરોક્ષ ભાન પ્રગટે છે.

૪. એ જ માટે સર્વ તીર્થકરાદિ જ્ઞાનીઓએ અસંગપણું જ સર્વોત્કૃષ્ટ કહ્યું છે, કે જેના અંગે સર્વ આત્મસાધન રહ્યાં છે.

૫. સર્વ જિનાગમમાં કહેલાં વચનો એક માત્ર અસંગપણામાં જ સમાય છે; કેમકે તે થવાને અર્થે જ તે સર્વ વચનો કહ્યાં છે. એક પરમાણુથી માંડી ચૌદ રાજલોકની અને મેઘોન્મેષથી માંડી શૈલેશીઅવસ્થા પર્યંતની સર્વ ક્રિયા વર્ણવી છે, તે એ જ અસંગતા સમજાવવાને અર્થે વર્ણવી છે.

૬. સર્વ ભાવથી અસંગપણું થવું તે સર્વથી દુષ્કરમાં દુષ્કર સાધન છે; અને તે નિરાશ્રયપણે સિદ્ધ થવું અત્યંત દુષ્કર છે. એમ વિચારી શ્રી તીર્થકરે સત્સંગને તેનો આધાર કહ્યો છે, કે જે સત્સંગના યોગે સહજસ્વરૂપભૂત એવું અસંગપણું જીવને ઉત્પન્ન

થાય છે.

૭. તે સત્સંગ પણ જીવને ઘણી વાર પ્રાપ્ત થયા છતાં ફળવાન થયો નથી એમ શ્રી વીતરાગે કહ્યું છે, કેમકે તે સત્સંગને ઓળખી, આ જીવે તેને પરમ હિતકારી જાણ્યો નથી; પરમ સ્નેહ ઉપાસ્યો નથી; અને પ્રાપ્ત પણ અપ્રાપ્ત ફળવાન થવા યોગ્ય સંજ્ઞાએ વિસર્જન કર્યો છે, એમ કહ્યું છે. આ અમે કહ્યું તે જ વાતની વિચારણાથી અમારા આત્મામાં આત્મગુણ આવિર્ભાવ પામી સહજસમાધિપર્યંત પ્રાપ્ત થયા એવા સત્સંગને હું અત્યંત અત્યંત ભક્તિ તરફ નમસ્કાર કરું છું.

૮. અવશ્ય આ જીવે પ્રથમ સર્વ સાધનને ગૌણ જાણી, નિર્વાણનો મુખ્ય હેતુ એવો સત્સંગ જ સર્વાર્પણપણે ઉપાસવો યોગ્ય છે; કે જેથી સર્વ સાધન સુલભ થાય છે, એવો અમારો આત્મસાક્ષાત્કાર છે.

૯. તે સત્સંગ પ્રાપ્ત થયે જો આ જીવને કલ્યાણ પ્રાપ્ત ન થાય તો અવશ્ય આ જીવનો જ વાંક છે; કેમકે તે સત્સંગના અપૂર્વ, અલભ્ય, અત્યંત દુર્લભ એવા યોગમાં પણ તેણે તે સત્સંગના યોગને બાધ કરનાર એવાં માઠાં કારણોનો ત્યાગ ન કર્યો !

૧૦. મિથ્યાગ્રહ, સ્વચ્છંદપણું, પ્રમાદ અને ઇન્દ્રિયવિષથી ઉપેક્ષા ન કરી હોય તો જ સત્સંગ ફળવાન થાય નહીં, અથવા સત્સંગમાં એકનિષ્ઠા, અપૂર્વભક્તિ ત આણી ન હોય તો ફળવાન થાય નહીં. જો એક એવી અપૂર્વભક્તિ તથી સત્સંગની ઉપાસના કરી હોય તો અલ્પ કાળમાં મિથ્યાગ્રહાદિ નાશ પામે, અને

અનુક્રમે સર્વ દોષથી જીવ મુ ત થાય.

૧૧. સત્સંગથી ઓળખાણ થવી જીવને દુર્લભ છે. કોઈ મહત્ પુણ્યયોગે તે ઓળખાણ થયે નિશ્ચય કરી આ જ સત્સંગ, સત્પુરુષ છે એવા સાક્ષીભાવ ઉત્પન્ન થયો હોય તે જીવે તો અવશ્ય કરી પ્રવૃત્તિને સંકોચવી; પોતાના દોષ ક્ષણે ક્ષણે, કાર્ય કાર્ય અને પ્રસંગે પ્રસંગે તીક્ષ્ણ ઉપયોગે કરી જોવા, જોઈને તે પરિક્ષીણ કરવા; અને તે સત્સંગને અર્થ દેહત્યાગ કરવાનો યોગ થતો હોય તો તે સ્વીકારવો, પણ તેથી કોઈ પદાર્થને વિષે વિશેષ ભા તસ્નેહ થવા દેવો યોગ્ય નથી. તેમ પ્રમાદે રસગારવાદિ દોષે તે સત્સંગ પ્રાપ્ત થયે પુરુષાર્થ ધર્મ મંદ રહે છે, અને સત્સંગ ફળવાન થતો નથી એમ જાણી પુરુષાર્થ વીર્ય ગોપવું ઘટે નહીં.

૧૨. સત્સંગનું એટલે સત્પુરુષનું ઓળખાણ થયે પણ તે યોગ નિરંતર રહેતો ન હોય તો સત્સંગથી પ્રાપ્ત થયો છે એવો જે ઉપદેશ તે પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષ તુલ્ય જાણી વિચારવો તથા આરાધવો કે જે આરાધનાથી જીવને અપૂર્વ એવું સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય છે.

૧૩. જીવે મુખ્યમાં મુખ્ય અને અવશ્યમાં અવશ્ય એવો નિશ્ચય રાખવો, કે જે કંઈ મારે કરવું છે, તે આત્માને કલ્યાણરૂપ થાય તે જ કરવું છે, અને તે જ અર્થે આ ત્રણ યોગની ઉદયબળે પ્રવૃત્તિ થતી હોય તો થવા દેતાં, પણ છેવટે તે ત્રિયોગથી રહિત એવી સ્થિતિ કરવાને અર્થે તે પ્રવૃત્તિને સંકોચતાં સંકોચતાં ક્ષય થાય એ જ ઉપાય કર્તવ્ય છે. તે ઉપાય મિથ્યાગ્રહનો ત્યાગ, સ્વચ્છંદપણાનો ત્યાગ, પ્રમાદ અને

ઈન્દ્રિયવિષયનો ત્યાગ એ મુખ્ય છે. તે સત્સંગના યોગમાં અવશ્ય આરાધન કર્યા જ રહેવાં અને સત્સંગના પરોક્ષપણામાં તો અવશ્ય અવશ્ય આરાધન કર્યા જ કરવાં; કેમકે સત્સંગપ્રસંગમાં તો જીવનું કંઈક ન્યૂનપણું હોય તો તે નિવારણ થવાનું સત્સંગ સાધન છે, પણ સત્સંગના પરોક્ષપણામાં તો એક પોતાનું આત્મબળ જ સાધન છે. જો તે આત્મબળ સત્સંગથી પ્રાપ્ત થયેલા એવા બોધને અનુસરે નહીં, તેને આચરે નહીં, આચરવામાં થતા પ્રમાદને છોડે નહીં, તો કોઈ દિવસે પણ જીવનું કલ્યાણ થાય નહીં.

સંક્ષેપમાં લખાયેલાં જ્ઞાનીના માર્ગના આશ્રયને ઉપદેશનારાં આ વાક્યો મુમુક્ષુજીવે પોતાના આત્માને વિષે નિરંતર પરિણામી કરવા યોગ્ય છે; જે પોતાના આત્મગુણને વિશેષ વિચારવા શબ્દરૂપે અમે લખ્યાં છે.

પ્રવચન-૭
પત્રાંક-૬૦૯
તા. ૨૩-૮-૧૯૯૫

આ પત્રમાં, સંક્ષેપમાં જ્ઞાનીના માર્ગના આશ્રયને ઉપદેશનારા વાક્યો છે. પત્રના અંતમાં, એ વાતનો તેમણે ઉલ્લેખ કરેલો છે કે કોઈ મુમુક્ષુજીવને જ્ઞાનીના માર્ગનો આશ્રય કરવો હોય એટલે કે જ્ઞાનીના માર્ગને અનુસરવું હોય, તો આ વાક્યોથી અનુસરી શકાય છે. ખાસ કરીને ‘કૃપાળુદેવ’નો આ વિષયમાં અનેક પત્રોમાં અતિ સ્પષ્ટ અભિપ્રાય છે કે ‘મુમુક્ષુજીવને આત્મકલ્યાણ માટે સત્સંગ જેવું કોઈ સાધન નથી. સત્સંગ જેવું સાધન અમે જાણ્યું નથી, સાંભળ્યું નથી, જોયું નથી.’ એવું ઠામ-ઠામ એમના પત્રોમાં જોવા મળે છે. આ પત્ર તો ખાસ સત્સંગના વિષયમાં (લખાયેલો) છે. અનેક પડખાંથી એ વિષયનું મહત્વ એટલે સત્સંગનું મહત્વ દર્શાવવા અને સત્સંગ મળવા છતાં નિષ્ફળ જાય તો ક્યા કારણોથી જાય ? સફળ થાય તો ક્યા કારણોથી થાય છે ? એ વગેરે બધું સ્પષ્ટીકરણ આ પત્રમાં આવેલું છે. એમને જે-જે વાત એ વિષયમાં કરવી છે તેવા ૧૩ મુદ્દાના નંબર આપેલા છે અને વાતને સ્પષ્ટ કરી છે.

વિષયનો પ્રારંભ મોક્ષથી કરે છે. એ એક વિષય પ્રતિપાદની વિશિષ્ટતા છે. સત્સંગ એ મુમુક્ષુજીવનું પહેલું કદમ છે – પહેલું પગલું છે. શરૂઆતનું જ કાર્ય છે અને એ શરૂઆતના કાર્યનું મહત્વ કેટલું છે ? તે દર્શાવવા વાત મોક્ષથી શરૂ કરે છે કે જે સત્સંગના ફળ સ્વરૂપે અંતિમ ચરણ છે.

એ પ્રકારથી પ્રતિપાદન કરવાનો આશ્રય એ છે કે મોક્ષ એ ભલે સર્વોચ્ચ દશા છે, સર્વોત્કૃષ્ટ દશા છે એથી આગળ જીવની કોઈ દશા નથી. છેલ્લામાં છેલ્લી પરિપૂર્ણ શુદ્ધદશા એ મોક્ષ છે અને એ મોક્ષપદના પાયામાં શું ચીજ રહેલી છે ? કે જેના કારણે મોક્ષની ઉપલબ્ધિ થાય છે, એટલું મહત્વ દર્શાવવા માટે છેલ્લે સત્સંગના કારણે ક્યાં પહોંચી શકાય છે ? કે જેથી સત્સંગનું મહત્વ સમજી શકાય.

પહેલા મોક્ષની બે પ્રકારે પરિભાષા કરી છે - વ્યાખ્યા કરી છે. 'સહજસ્વરૂપે જીવની સ્થિતિ થવી તેને શ્રી વીતરાગ 'મોક્ષ' કહે છે.' જીવનું જે મૂળ સ્વરૂપ છે. એ મૂળ સ્વરૂપને સહજ સ્વરૂપ કહે છે. સંસારમાં ચારેય ગતિમાં જીવની જે સ્થિતિ છે એવું મૂળ સ્વરૂપ નથી. જેમકે અત્યારે કોઈ મનુષ્ય છે એમાં કોઈ પુરુષ છે, કોઈ સ્ત્રી છે એવું જીવનું મૂળ સ્વરૂપ નથી. જીવની એ સ્થિતિ કર્મજનિત છે. સકર્મ અવસ્થા છે અને કર્મના ફળ સ્વરૂપે જીવ ચારગતિમાં વિધવિધ અવસ્થા ધારણ કરે છે. પણ જીવનું એ મૂળ સ્વરૂપ નથી. જેવું મૂળ સ્વરૂપ છે એવી જ દશા, એવી જ સ્થિતિ થાય તેને મોક્ષ કહેવામાં આવ્યો છે. એટલે કે એ પહેલાં જીવની મોક્ષરૂપદશા નથી. તો કેવી દશા છે ? કે મોક્ષથી વિપરીત એવી બંધરૂપદશા છે. કર્મથી બંધાયેલી એવી દશા છે. કર્મથી આવરણ પામેલી એવી દશા છે. અને તે દશાથી મુ ત થવું એ મોક્ષની શબ્દાર્થ પ્રમાણે વ્યાખ્યા છે. કેમકે મોક્ષ એટલે મુ ત થવું તે, પણ કોનાથી મુ ત થવું ? કે જેનાથી બંધાયેલો છે. કર્મથી બંધાયેલો છે તેથી તેનાથી મુ ત થવું, તેને મોક્ષ કહે છે. પરંતુ અહીંયાં એ પ્રકારે વ્યાખ્યા નહીં કરતાં જીવના મૂળ સ્વરૂપરૂપ એ દશા થાય છે. જ્યારે સર્વ કર્મનો ક્ષય થાય છે. અને સર્વ કર્મના ક્ષયરૂપ મોક્ષદશા ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે એ શુદ્ધદશા કેવી છે ? કે જીવનું મૂળસ્વરૂપ છે એવી છે. અથવા આત્મા જે સહજાત્મસ્વરૂપે છે એ જ દશા, એવી જ દશા ઉત્પન્ન થવી અને સર્વ પ્રકારની, વિકૃત-વિકારી અવસ્થાનો અભાવ થવો એનું નામ મોક્ષ છે.

તે સહજસ્વરૂપે જીવને જે સ્થિતિ છે એમાં પણ બે પ્રકારો છે. એક

પ્રકાર શ્રદ્ધા અપેક્ષાનો છે અને એક પ્રકાર આચરણ અપેક્ષાનો છે. પહેલાં, સૌથી પહેલાં શ્રદ્ધાની પ્રધાનતાથી મોક્ષની વ્યાખ્યા કરશે. કે ‘સહજસ્વરૂપથી જીવ રહિત નથી...’ સહજસ્વરૂપ પ્રમાણે મોક્ષદશા ઉત્પન્ન થાય છે એવું જે મૂળ સ્વરૂપ છે એ સ્વરૂપ કાયમી સ્વરૂપ હોવાથી, ત્રિકાળી સ્વરૂપ હોવાથી, એ સ્વરૂપથી તો જીવ ક્યારેય પણ રહિત નથી. એ સ્વરૂપ પ્રગટ કરવું એ બીજી વાત છે. પણ એ સ્વરૂપ છે તેને પ્રગટ કરવાની વાત છે. નથી અને ક્યાંયથી લાવવું છે એવું કાંઈ નથી.

તો એ વિષયમાં કેવી રીતે શરૂઆત થાય છે ? કે ‘સહજસ્વરૂપથી જીવ રહિત નથી, પણ તે સહજસ્વરૂપનું માત્ર ભાન જીવને નથી...’ સહજસ્વરૂપે હોવાં છતાં પણ આ જીવ પોતાના મૂળ સ્વરૂપને ભૂલી ગયો છે અથવા તેને બિલકુલ તેનું ભાન રહેતું નથી. સહજસ્વરૂપનું ભાન રહેતું નથી—હોતું નથી. ભાન રહિત છે એવું નથી પણ એ ભાન ખોટું છે. ખોટું છે એટલે ? કે જે કર્મજનિત અવસ્થા છે તેવો હું છું એવું જીવને સદાય ભાન રહ્યા કરે છે. અત્યારે ‘હું મનુષ્ય છું’ એવો ભાવ બધા જ મનુષ્યને રહે છે. જ્યારે એ તિર્યચ અવસ્થાને પ્રાપ્ત હોય છે ત્યારે ‘હું તિર્યચ છું’ એવું ભાન એને રહે છે. દેવગતિમાં જાય ત્યારે ‘હું દેવ છું’ એવું ભાન એને વર્ત્યા કરે છે. એટલે કોઈ જીવ ભાન વિનાનો નથી. પણ એ ભાન ખરેખર પોતાના મૂળસ્વરૂપની અપેક્ષાથી વિચારવામાં આવે તો એ બેભાનપણું છે. ખરેખર ભાનપણું નથી પણ બેભાનપણું છે. પણ ‘સહજસ્વરૂપનું માત્ર ભાન જીવને નથી, જે થવું તે જ સહજસ્વરૂપે સ્થિતિ છે.’ જે ભાન થવું, એવું જે ભાન થવું તે જ સહજસ્વરૂપે સ્થિતિ છે.

આ કેવી રીતે કહ્યું ? કે જેમ કોઈ માણસ જન્મથી દરિદ્ર છે. એકદમ દરિદ્ર છે, ખૂબ જ દરિદ્ર છે. એવાં દરિદ્રી માણસને પોતાના જ ઘરમાંથી દટાયેલી સંપત્તિ હાથ લાગે ત્યારે એ માણસને એ સંપત્તિનો ઉપયોગ થયાં પહેલાં ભાન થાય છે કે મારી પાસે અઢળક સંપત્તિ છે એ વખતે એ શ્રીમંત થઈ ગયો કે ન થઈ ગયો ? એણે કપડાં પણ બદલ્યા નથી, મકાન પણ બદલ્યું નથી, એ મકાનનું રાચ-રચીલું, ફર્નિચર બનાવ્યું નથી, કે કોઈ

ઘરેણાં-દાગીના પણ બનાવ્યા નથી છતાં સંપત્તિ જોઈ લીધી (તો) દેખવા માત્રથી એ શ્રીમંત થયો કે ન થયો ? (તો) કે થઈ ગયો. મકાન બનતાં ભલે એક-બે વર્ષ લાગશે બીજા કાર્યો કરતાં પણ તે-તે પ્રકારનો સમય લાગશે એની ચિંતા છે એને ? કે કેમ સમય લાગે છે ?

એમ સમ્યક્દર્શનમાં પોતાના મૂળસ્વરૂપનું ભાન થાય છે કે જે સ્વરૂપ બંધ રહિત - અબદ્ધસ્પૃષ્ટ છે. કર્મથી નહીં બંધાયેલું અને કર્મથી નહીં સ્પર્શાયેલું એવું જે મૂળ સ્વરૂપ છે એનું ભાન થતાં એક ન્યાયે તેનો મોક્ષ થઈ ગયો. જે ન્યાયે દરિદ્ર માણસ શ્રીમંતાઈનો અનુભવ કરે છે. એ જ ન્યાયે સમ્યક્દર્શનના કાળમાં જીવ પોતાના શુદ્ધ-સિદ્ધ સ્વરૂપનો અનુભવ કરે છે, શુદ્ધ સ્વરૂપનો કહો કે સિદ્ધસ્વરૂપનો (કહો, તેનો) અનુભવ કરે છે. અથવા પોતાનાં પરમાત્મસ્વરૂપનો અનુભવ કરે છે, 'હું પરમેશ્વર છું' એમ અનુભવ કરે છે. બહારમાં કર્મજનિત અવસ્થા એવી ને એવી છે. એવું કોઈ જરૂરી નથી કે આવું પોતાના નિજ પરમેશ્વરપદનું ભાન થાય ત્યારે બધા કર્મો પોતાની અવસ્થા છોડી દે અને બહારમાં પણ મોક્ષ થઈ જાય એવું કાંઈ જરૂરી નથી અથવા એવું બનતું નથી. અજ્ઞાનભાવે બાંધેલા કર્મનો ઉદય ત્યારે પણ ચાલુ જ રહે છે. જેમ અજ્ઞાનભાવે બાંધેલા કર્મનો ઉદય બધા જ સંસારી જીવને ચાલુ રહે છે, એમ નિજ સ્વરૂપના ભાનમાં આવેલાં જીવને પણ કર્મનો ઉદય તો તે જ પ્રકારનો ચાલુ રહે છે. એનો કોઈ જ ફેરફાર ઉદયમાં થતો નથી.

‘જિનપદ નિજપદ એકતા, ભેદભાવ નહીં કાંઈ’ એમાં કોઈ ફેર નથી. એવું ભાન થાય છે અને પ્રગટ લક્ષણથી ભાન થાય છે અને એને એક ન્યાયે મોક્ષ થયો એમ કહેવામાં આવે છે. એટલા માટે એમ કહેવામાં આવે છે કે ત્યારથી જીવના જે પુણ્ય અને પાપના પરિણામો છે એ પરિણામોને અબંધ પરિણામો કહેવામાં આવ્યાં છે. તત્ત્વદૃષ્ટિએ એ પરિણામોને અબંધ પરિણામો કહ્યાં છે. કેમ ? કે બંધ નામનું જે તત્ત્વ છે એ ત્યાં ઉપસ્થિત નથી. નવતત્ત્વમાં એક બંધતત્ત્વ છે. આ વિષય(નું) તાત્ત્વિક ગ્રંથોમાં અને પરમાગમોમાં - સમયસાર જેવા ગ્રંથોમાં બહુ સુંદર

રીતે પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે કે રાગનો જે રસ છે તે બંધતત્ત્વ છે. રાગના ચીકણાં પરિણામ જે છે તે બંધતત્ત્વ છે અને સમ્યક્દૃષ્ટિને કદી એવાં ચીકણાં પરિણામ થતાં નથી. આ કારણે સમ્યક્દૃષ્ટિ અબંધ છે એ બંધાતા નથી. પરંતુ પૂર્વકર્મને એ ભોગવતા થકાં એ પૂર્વકર્મની નિર્જરા કરે છે. એટલે જ્ઞાનીને પણ અજ્ઞાન દશામાં બાંધેલા કર્મનો જે ઉદય છે એ નિર્જરવા માટે આવે છે. નવો બંધ થવા નથી આવતાં. એટલા માટે એ સહજ સ્વરૂપનું ભાન છે એને મોક્ષ કહેવામાં આવે છે.

હવે, જીવ અનાદિથી પોતાના મૂળસ્વરૂપને ભૂલ્યો છે. એ શા કારણથી ભૂલ્યો છે ? એનું સ્પષ્ટીકરણ આપે છે. એકેક વાતનું પ્રતિપાદન છે. એ પ્રતિપાદનનું કારણ પણ પોતે ને પોતે રજુ કરતાં જાય છે; કેમકે ત્યાં, એવો પ્રશ્ન થવો સંભવિત છે કે જીવને સહજસ્વરૂપનું ભાન નથી તો કેમ ભાન થાય ? એવો પ્રશ્ન થવા યોગ્ય છે. એકેક પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય એનું સામાધાન નીચે નીચે પોતે કરતાં જાય છે કે 'સંગના યોગે આ જીવ સહજસ્થિતિને ભૂલ્યો છે;...' 'સંગના યોગે' જે કાંઈ આજુબાજુ અન્ય પદાર્થોનો સંગ છે એ રૂપ પોતાને માન્યો છે. જેમકે અત્યારે જીવને – દરેક સંસારી જીવની બાજુમાં એવું શરીર છે નજીકમાં નજીક (બાજુમાં) શું છે ? શરીરરૂપ સંયોગ છે અને એ સિવાય બીજા પણ પ્રારબ્ધ અનુસારના સંયોગો છે. જીવ પોતાને તે પ્રકારના શરીરવાળો અને સંયોગવાળો માને છે, જાણે છે, સ્વીકારે છે, એ જ એને સંગનો યોગ છે.

સંગનો યોગ એટલે શું ? કે નજીકમાં રહેલી અવસ્થાને પોતાપણે— પોતાસ્વરૂપે સ્વીકારવી એ સંગનો યોગ છે અને યોગ એટલે જોડાણ – એ અવસ્થામાં પોતાનું જોડાણ અને એ સ્વરૂપે પોતાનો સ્વીકાર, (તેને યોગ કહે છે). અન્યથા સ્વીકાર હોવાને લીધે, અથવા અન્ય સ્વરૂપે પોતાનો સ્વીકાર હોવાને લીધે, મૂળસ્વરૂપને જીવ ભૂલ્યો છે.

'સંગની નિવૃત્તિએ સહજસ્વરૂપનું અપરોક્ષ ભાન પ્રગટે છે.' સંગની નિવૃત્તિ એટલે શું ? કે 'હું સંગવાળો છું' એવા પ્રકારની સ્વીકૃતિનો નાશ એને સંગની નિવૃત્તિ કહે છે. એવું કદી બનતું નથી કે જીવને પરપદાર્થોના

સંયોગોનો અભાવ થાય. કારણ કે આ વિશ્વમાં જડ અને ચેતનનો સંયોગ અનાદિ અનંત છે. વિશ્વ જડ-ચેતન બે પદાર્થોના સંયોગરૂપે બનેલું છે. એમાં એક પરમાણુનો પણ નાશ ન થાય અને એક જીવનો પણ નાશ ન થાય. પ્રત્યેક જીવ અને પ્રત્યેક પરમાણુ અવસ્થા બદલે છે. કોઈનો મૂળમાંથી નાશ થતો નથી. તેથી વિશ્વમાં જે જડ-ચેતનનો સંયોગ છે એવા સંગની-સંયોગની નિવૃત્તિ ક્યારેય નથી થતી. નિવૃત્તિ એટલે નાશ થવો. પણ 'હું સંગવાળો છું' 'શરીરવાળો છું' 'આવા પ્રારબ્ધવાળો છું' 'આવા સંયોગવાળો છું' એનો નાશ (અર્થાત્) એવી માન્યતાનો - એવા સ્વીકારપણાનો નાશ થઈ શકે છે અને એને સંગની નિવૃત્તિ કહેવામાં આવે છે. ત્યારે એને સહજસ્વરૂપનું અપરોક્ષ એટલે પ્રત્યક્ષ ભાન પ્રગટે છે. અનુમાનથી-કલ્પનાથી નહીં પણ પ્રત્યક્ષ અનુભવગોચર થાય એવું ભાન પ્રગટે છે.

આમાંથી કઈ વાત ફલિત થાય છે એ વિચારવા જેવું છે કે જ્યાં સુધી જીવ પોતાને મૂળસ્વરૂપે નહીં સમજીને, મૂળસ્વરૂપને સમજ્યા વિના જે કર્મજનિત અવસ્થા છે, 'એવો અને એટલો હું છું' એવું જ્યાં સુધી ભાનમાં રાખે છે. ત્યાં સુધી એને કદી સહજસ્વરૂપનું ભાન થતું નથી. એટલે મૂળસ્વરૂપનું ભાન થવા અર્થે પોતે જે વર્તમાન અવસ્થાનો સ્વીકાર કર્યો છે એમાં એને શંકા પડે, અવિશ્વાસ ભો થાય, અને અંદરમાં એ સંબંધી એનો હાપોહ જાગૃત થાય, ત્યારે પછી એને સહજસ્વરૂપનું ભાન પ્રગટી શકે. ત્યાં સુધી સહજસ્વરૂપનું ભાન પ્રગટી ન શકે. આ વિષય બહુ જ વાસ્તવિકતાથી વિચારવા જેવો છે.

અહીંયાં વાસ્તવિકતા એટલે શું ? એમણે ૮૩ નંબરના એક પત્રમાં આ સંબંધીનો ઉલ્લેખ કર્યો છે કે જીવ પોતાને વર્તમાન અવસ્થાવાળો માનીને-કલ્પીને-સ્વીકારીને, એ અવસ્થા સંબંધી ચિંતાથી એટલો બધો ઘેરાયેલો છે કે પોતાના મૂળસ્વરૂપ વિષે વિચારવાનો એને કદી અવકાશ પ્રાપ્ત ન થાય. એટલો બધો ઘેરાયેલો છે. અનેક પ્રકારની ઉપાધિ અને ચિંતાથી ગ્રસ્ત છે. એટલે પોતાનું મૂળસ્વરૂપ શું છે ? અને કેવું છે ? એ સંબંધી અંદરથી

હાપોહ થતો નથી. ક્યારેક ઉપર ઉપરથી થાય છે પણ અંદરથી નથી થતો. ઉપર ઉપરથી થાય છે પણ તેની ચિંતા, સંયોગોની જે ચિંતા એ એટલી બધી જીવને વળગેલી છે કે ઉપર ઉપરથી આવા કોઈ વિચાર આવે તો એ વિચારમાં જરાપણ વિચારબળ હોતું નથી અને એ વિચારબળનાં અભાવને કારણે એવા થોડા ઘણાં કરેલાં વિચારો જરા પણ આગળ ચાલ્યાં વિના જ નાશ પામે છે, અથવા સાફ થઈ જાય છે. અત્યાર સુધી એમ બનતું આવું છે. અંદરથી જ્યાં સુધી હાપોહ ન આવે ‘હું કોણ છું’ ‘કેવો છું ?’ ‘મારું ખરું સ્વરૂપ શું છે’ અને ‘આ બધી વળગણાં સાચી છે કે ખોટી છે ?’ ‘રાખવા જેવી છે કે છોડવા જેવી છે ?’ એ ‘બહુ પુણ્ય કેરા પુંજમાં’ (અમૂલ્ય તત્ત્વવિચાર—કાવ્ય) માં વાત લીધી છે. આત્મજ્ઞાનના સિદ્ધાંતતત્ત્વો અનુભવવામાં આ પ્રકારનો હાપોહ એ પાયાનો વિષય છે. પણ એ હાપોહ અંદરથી આવવો જોઈએ — ઉપર ઉપરથી નહીં. આટલી એની શરત છે. જ્યાં સુધી જીવ ઉપર ઉપરથી આવી વિચારણા કરે છે ત્યાં સુધી જડ સંયોગોની ચિંતામાં પડેલો — જડ સંયોગોની ચિંતાથી ઘેરાયેલો છે.

જ્યારે પોતાના મૂળસ્વરૂપના સંબંધમાં હાપોહ આવે છે ત્યારે એને ખરી એની ચિંતા એ પ્રકારે આવે છે કે અનંત જન્મ-મરણ કરી ચૂકેલાં એવા પોતાના આત્માની એને પહેલી-વહેલી દયા આવે છે — કરુણા આવે છે અને ત્યારે જ તે કર્મબંધથી મુક્ત થવાની ખરી જિજ્ઞાસા અથવા ભાવનામાં આવે છે. એ પહેલા એ ખરી જિજ્ઞાસા કે ભાવનામાં આવતો નથી. આવી જે પાત્રતાયુક્ત પરિસ્થિતિ છે એનો ઉલ્લેખ એમણે ૪૦ નંબરના પત્રમાં કરેલો છે. આપણે એમના શબ્દોમાં ૪૦ નંબરના પત્રમાં જોઈએ. પાનું ૧૭૧ છે, એમાં શરૂઆતની ત્રીજી લીટી છે. ‘અનંત જન્મમરણ કરી ચૂકેલા આ આત્માની કરુણા તેવા અધિકારીને ઉત્પન્ન થાય છે...’ અધિકારી એટલે પાત્ર જીવને ઉત્પન્ન થાય છે. ‘અને તે જ કર્મમુક્ત થવાનો જિજ્ઞાસુ કહી શકાય છે.’ એટલે અભિલાષાવાળો કહી શકાય છે. જ્યાં સુધી પોતાના જ અનંત જન્મ-મરણ સંબંધીની કરુણા એટલે દયા ન આવે, જીવને પોતાની

જ દયા ન આવે ત્યાં સુધી ખરેખર એને દુઃખથી મુ ત થવાની ખરેખરી અલિભાષા છે એમ કહી શકાય નહીં. એ દયાથી એનું હૃદય આર્ત થઈ જાય, ભિંજાય જાય, ત્યારે એ પાત્ર જીવની દશામાં એટલી નિર્મળતા આવે છે કે જેને કારણે 'તે જ પુરુષ યથાર્થ પદાર્થને...' એટલે મૂળ સ્વરૂપને 'યથાર્થ સ્વરૂપે સમજી મુ ત થવાના પુરુષાર્થમાં યોજાય છે.'

પદાર્થનું સ્વરૂપ સમજે અને દશામાં મુ ત થવાના પુરુષાર્થની ઉત્પત્તિ ન થાય એવું કદી બને નહીં. જ્યારે એને પોતાની દયા આવે ત્યારે એને પોતાને પોતાની દશામાં કર્મબંધથી મુ ત થવાનો પુરુષાર્થ ઉત્પન્ન થયા વિના રહે નહીં અને ત્યારે જ એને બંધ-મોક્ષ આદિ પદાર્થનું યથાર્થ સ્વરૂપ યથાર્થ પ્રકારે સમજાયું છે. એટલી નિર્મળતા એ પાત્રતામાં પ્રગટ થાય છે.

એવી પાત્રતા તત્કાળ ક્યારે પ્રગટે ? કે જ્યારે જીવને પોતાના જન્મ-મરણની ચિંતવના થાય ત્યારે. આ વિષય ઉપર બે પત્રો એમણે ખાસ લખેલા છે એક પત્ર છે ૮૬ નંબરનો અને બીજો પત્ર છે ૧૯૫ નંબરનો. આ બન્ને પત્રમાં આ વિષયનું બહુ જ વ્યવસ્થિત પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે કે કોઈ પણ જીવ(ને) કર્મથી છૂટવાનો માર્ગ પામવાની ઈચ્છા થઈ હોય તો, એણે બધાં વિકલ્પો છોડી દેવાં (અર્થાત્) ધર્મના સાધન સંબંધીના બધા વિકલ્પો છોડીને આ એક જ જગ્યાએ એની ચિંતા ભી થાય તો જ એને નિર્મળતા અથવા પાત્રતા આવે કે જે પાત્રતાને વશ એ મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવેશ કરી શકે. આ સિવાય બીજો કોઈ માર્ગ છે જ નહીં. એમ એ પત્રોની અંદર એમણે બહુ જ સ્પષ્ટ પ્રતિપાદન કરેલું છે.

સંક્ષેપમાં ચાલતા વિષયના અનુસંધાનમાં લઈએ તો જે પ્રકારનો કર્મજનિત અવસ્થાનો સંગ છે એ સંગની નિવૃત્તિ થવી એટલે એ સંબંધીના ભાનની નિવૃત્તિ થવી. 'હું આ વાળો છું અને તે વાળો છું' એ ભૂલી જવું પડશે. મૂળસ્વરૂપે કેવો છું ? એની અંતર શોધ ચાલ્યા વિના કોઈ રીતે સંગની નિવૃત્તિ એટલે સંગ સંબંધીનું ભાન છૂટે એવું નથી. જ્યારે એ ભાન છૂટે છે ત્યારે સ્વરૂપનું પ્રત્યક્ષ ભાન પ્રગટ થાય છે. અપરોક્ષ નામ સહજસ્વરૂપનું પ્રત્યક્ષ ભાન પ્રગટ થાય છે.

પ્રત્યક્ષનો અહીંયાં સામાન્ય અર્થ લેવા યોગ્ય નથી. સામાન્ય એટલે આપણે વ્યવહાર પ્રત્યક્ષ ને પ્રત્યક્ષ કહીએ છીએ (કે) 'મેં નજરો નજર જોયું' વ્યવહારમાં ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષને પ્રત્યક્ષજ્ઞાન કહેવાય છે. ઇન્દ્રિયજ્ઞાનમાં પ્રત્યક્ષજ્ઞાનને પ્રત્યક્ષ કહેવાય છે. જ્યારે પરમાર્થમાં તે જ જ્ઞાનને પરોક્ષજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. ત્યાં પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષની પરિભાષા અથવા સમજણ બીજા પ્રકારે છે કે જે જ્ઞાન કોઈ પણ ઇન્દ્રિયોના માધ્યમને અવલંબ્યા વિના સીધે સીધું પોતાના વિષયને ગ્રહણ કરે તેને પ્રત્યક્ષજ્ઞાન કહે છે અને જે જ્ઞાનમાં વચ્ચે પુદ્ગલ ઇન્દ્રિયોના નિમિત્તની અપેક્ષા રહે તે જ્ઞાનને પરોક્ષજ્ઞાન કહેવામાં આવ્યું છે.

અહીંયાં આત્માને જ્યારે પોતાનું ભાન પ્રગટે છે ત્યારે કદીપણ એને પાંચ ઇન્દ્રિય અને છઠ્ઠા મનના પરમાણુઓના નિમિત્તની અપેક્ષા વચ્ચે હોતી નથી. જ્ઞાન સીધું જ પોતાના જ્ઞાનસ્વરૂપી આત્માને ગ્રહણ કરે છે અથવા એનો પ્રકાશ કરે છે. પોતે જ પોતાનો પ્રકાશ કરે છે અને તેથી તેને અપરોક્ષ ભાન અથવા પ્રત્યક્ષભાન કહેવામાં આવે છે. એવું જે ભાન છે તે અપૂર્વ છે. જીવને પૂર્વે કદી પણ પોતાનું એવું પ્રત્યક્ષભાન થયું નથી. અને એ ભાન થતાં જ જીવના જન્મ-મરણની અનંતતાનું બીજ બળી જાય છે. એવું ભાન પ્રગટ ન થાય ત્યાં સુધી જીવ અનંત જન્મ-મરણ કરે એવું કોઈ બીજભૂત કારણ વિદ્યમાનતા ધરાવે છે એમ સમજવાં યોગ્ય છે. એટલે આવું જે અપરોક્ષ ભાન પ્રગટ થાય છે તેનું મહત્વ બહુ છે અથવા તેનું મહત્વ અનંતગણું છે. એટલા માટે અનંતગણું છે કે એ અનંત જન્મ-મરણના બીજભૂત કારણને નાશ કરનારું પ્રગટ સાધન છે.

'એ જ માટે...' એટલે એવું સ્વરૂપનું ભાન થવા માટે 'સર્વ તીર્થકરાદિ જ્ઞાનીઓએ અસંગપણું જ સર્વોત્કૃષ્ટ કહ્યું છે, કે જેના અંગે સર્વ આત્મસાધન રહ્યાં છે.' એ જ માટે એટલે એવું સ્વરૂપનું ભાન થવા માટે તીર્થકરાદિ સર્વ જ્ઞાનીઓએ (અસંગપણું કહ્યું છે). તીર્થકર છે એ પરમ જ્ઞાનીપુરુષ છે. અને એ સિવાયના ગણધર આદિ આચાર્યો અને જ્ઞાનીપુરુષો બધા એક જ મતમાં છે. કોઈનો મત જુદો નથી. ક્યારેય પણ કદીપણ એવું

વિચારવા યોગ્ય નથી કે એક જ્ઞાનીથી બીજા જ્ઞાની જુદાં પડે છે. તેવું ક્યારેય પણ વિચારવા યોગ્ય નથી. પદાર્થનું સ્વરૂપ બધાંને સરખું સમજાય છે. અને પદાર્થનો અનુભવ પણ બધાને એક સરખો જ થાય છે, પછી એ વિષયમાં ભિન્ન-ભિન્ન અભિપ્રાય હોય કે ભિન્ન-ભિન્ન સમજણ હોય એ વાતને ક્યાંય પણ અવકાશ રહેતો જ નથી. તેમ છતાં પણ ઉપદેશની શૈલી પ્રત્યેક જ્ઞાનીઓની જુદી પડતી જોવામાં આવે અને માત્ર બાહ્ય દૃષ્ટિથી એ શૈલીને જોવામાં આવે તો એવો ભ્રમ થાય છે કે એક જ્ઞાની આમ કહે છે જ્યારે બીજા જ્ઞાની કાંઈક બીજું જ કહે છે. ખરેખર બે વચ્ચે આશય અને મૂળ સ્વરૂપના કહેવા વિષે કિંચિત્માત્ર પણ ફરક હોતો નથી અને હોવાનો સંભવ પણ નથી. આ એક દૃઢપણે સમજમાં રાખવા જેવી વાત છે. નહીંતર જુદાં-જુદાં જ્ઞાનીઓ વિષે જુદી-જુદી કલ્પનાઓ થયા વિના નહીં રહે અને એક નવો ભ્રમ ઉત્પન્ન થશે.

અહીંયાં બહુ સ્પષ્ટ કહ્યું છે. 'સર્વ તીર્થકરાદિ જ્ઞાનીઓએ અસંગપણું જ સર્વોત્કૃષ્ટ કહ્યું છે.' અસંગપણું એટલે શું ? કે જે અસંગદશામાં ઉપયોગ અંતર્મુખ થઈને, અન્ય સર્વ પદાર્થોને સંગ છોડીને, સ્વસંગ કરીને, અસંગપણું ધારણ કરે છે. નિજના સંગે, અન્યના સંગથી નિવૃત્ત થઈને જે દશા ઉત્પન્ન થાય છે, જેમાં સ્વરૂપનું ભાન પ્રગટે, પ્રત્યક્ષ અનુભવગોચર થઈને ભાન પ્રગટે છે એ દશાને અસંગપણું કહ્યું છે અને એવું અસંગપણું થવા માટે જ સર્વપ્રકારના આત્મકલ્યાણના બાહ્યસાધનો કહેવામાં આવ્યાં છે. બાહ્યસાધનમાં વિધ-વિધતા છે. પણ આત્મકલ્યાણમાં વિધ-વિધતા નથી. જેમ વ્યાપાર કરવામાં અનેક પ્રકારની વ્યાપારની વિધ-વિધતા છે (પરંતુ) પૈસાની કમાણીમાં કોઈ વિધ-વિધતા નથી. ગમે તે વ્યાપાર કરો, બધાનો આશય એક જ છે. એમ બાહ્ય સાધન કોઈ પણ હોય શકે છે અંદરમાં આત્મકલ્યાણની કમાણી એક જ પ્રકારની થતી હોય છે અને એટલા માટે એવું જે અસંગપણું છે એ કેળવવા માટે જ બધા સાધનો કહેવામાં આવ્યાં છે. જો અસંગપણું ન કેળવાય તો એ સાધન ખરેખર સાધન રહેતા નથી. 'સૌ સાધન બંધન થયા, રહ્યો ન કોઈ ઉપાય' એ સાધન નથી રહેતા

પણ એ બંધનનું કારણ થાય છે.

‘સર્વ જિનાગમમાં કહેલાં વચનો...’ આગમ અનેક છે તે ‘સર્વ જિનાગમમાં કહેલાં વચનો એક માત્ર અસંગપણામાં જ સમાય છે;...’ એટલે કે સર્વ આગમના સર્વ વચનોનું કેન્દ્રસ્થાન-કેન્દ્રબિંદુ એક જ છે કે કોઈપણ રીતે જીવને રાગદ્વેષ રહિત કરીને, અન્ય પદાર્થના સંગ રહિત કરીને, અસંગદશામાં લાવવો. બધાં જ આગમોનું આ તાત્પર્ય છે. એને આપણે સંક્ષેપમાં એક શબ્દથી વીતરાગતા પણ કહીએ છીએ. સર્વ આગમનું તાત્પર્ય શું ? કે વીતરાગતા. આગમોના સર્વ વચનો કે સર્વ ગાથાઓનું તાત્પર્ય શું ? કે વીતરાગતા. આ સિવાય બીજી કોઈ વાત એમાંથી નીકળતી નથી. વીતરાગોએ કહેલી વાત વીતરાગતા અર્થે છે. કોઈ અન્ય હેતુએ હોવાનો સંભવ નથી અને અન્ય હેતુએ હોવાની કલ્પના કદી પણ કર્તવ્ય નથી. જે પોતે પ્રગટ પરિણમન કરીને કહેવા માગે છે. તેથી બીજી વાતનો વિકલ્પ અથવા કલ્પના શા માટે થવી જોઈએ ? થવાનો અવકાશ જ નથી.

‘સર્વ જિનાગમમાં કહેલા વચનો એક માત્ર અસંગપણામાં જ સમાય છે; કેમકે તે થવાને અર્થે જ તે સર્વ વચનો કહ્યાં છે.’

એક જ હેતુ છે બીજો કોઈ હેતુ નથી. અન્ય પત્રમાં ‘કૃપાળુદેવ’ની સ્પષ્ટ સૂચના છે કે જ્ઞાનીના વચનોને લૌકિક અર્થમાં લઈ જવા નહીં. જે પારમાર્થિક હેતુથી એ વચનો કહેવાયા છે તે જ પારમાર્થિક હેતુથી એ વચનો વિચારવા યોગ્ય છે અથવા સમજવા યોગ્ય છે. અન્ય પ્રકારે તેની કલ્પના થવી ન ઘટે. એ કહે છે કે સર્વ જિનાગમમાં કહેલા વચનો એક માત્ર અસંગપણામાં જ સમાય છે કેમકે તે થવાને અર્થે, તે થવાના હેતુથી તે સર્વ વચનો કહ્યાં છે.

હવે એ વિષયમાં એકદમ - બહુજ સુંદર સ્પષ્ટીકરણ આપ્યું છે કે ‘એક પરમાણુથી માંડી ચૌદ રાજલોકની અને મેધોન્મેષથી માંડી શૈલેશીઅવસ્થા પર્યંતની સર્વ ક્રિયા વર્ણવી છે, તે એ જ અસંગતા સમજાવવાને અર્થે વર્ણવી છે.’ શું કહેવું છે ? આગમ છે - જિનાગમ છે એના ચાર વિભાગ જોવામાં આવે છે. દ્રવ્યાનુયોગ, કરણાનુયોગ, ચરણાનુયોગ અને

કથાનુયોગ. તો કરણાનુયોગની અંદર ચૌદ બ્રહ્માંડની વાત આવે અથવા ચૌદ રાજલોકની વાત આવે છે તો એ ચૌદ રાજલોક શું છે ? કે જીવને કર્મ ભોગવવાના સ્થાનો છે. 'તે તે ભોગ્ય વિશેષના સ્થાનક દ્રવ્ય સ્વભાવ' જીવ પોતાનું કર્મ ભોગવવા માટે ચૌદ બ્રહ્માંડમાં જન્મ-મરણ કરી રહ્યો છે. એક પરમાણુની વાત દ્રવ્યાનુયોગમાં આવે છે. એટલે દ્રવ્યાનુયોગનો વિષય હોય, કે કરણાનુયોગનો વિષય હોય, જિનાગમનો કોઈપણ વિષય હોય, એ ઉપયોગને સર્વ જગ્યાએથી વ્યાવૃત્ત કરીને એક સ્વરૂપમાં સમાવા માટે, અસંગદશા ઉત્પન્ન કરવા માટે કહેવામાં આવ્યા છે. ચૌદ રાજલોક એ ભલે જગતની રચના છે પણ એ નિજ સ્વરૂપ સમજવા માટે છે. એની પાછળ બીજો હેતુ નથી. કોઈ જ્ઞાનનું પ્રદર્શન કરવાનો હેતુ નથી. પણ જીવનું સ્વરૂપ સમજાવીને ઉપયોગ સ્વરૂપમાં સમાય એ હેતુથી વાત કરેલી છે. અને એ પ્રકારનો (Motive) દૃષ્ટિકોણ એમણે પત્ર ૬૭૯ માં સ્પષ્ટ કરેલો છે. ૬૭૯માં જે પત્ર છે એમાં એક પરમાણુની અને એક સમયની અને એક પ્રદેશની ચર્ચા કરી છે.

(પત્રાંક) ૬૭૯ જુઓ ! પાનું ૪૯૭, એમાં ચાર નંબના પેરેગ્રાફમાં છે. 'કાળનો સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ વિભાગ 'સમય' છે, રૂપી પદાર્થનો સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ વિભાગ 'પરમાણુ' છે, અને અરૂપી પદાર્થનો સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ વિભાગ 'પ્રદેશ' છે.' આમ સૂક્ષ્મ વિષયોની ચર્ચા કરવા પાછળ આશય શું છે ? એ એમણે કાઢ્યો છે એ એક પારમાર્થિક દૃષ્ટિકોણ જ્ઞાનીપુરુષનો કેવો હોય છે ? હોય શકે છે ? અહીંયાં એનો સ્પષ્ટ પુરાવો મળે છે કે વાત એક સમયની કે એક પ્રદેશની કે એક પરમાણુની હોય એમાંથી પારમાર્થિક વિષય કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે ? (તે) એવી રીતે થાય છે કે એવું જ્ઞાન કોને થાય ? કે જે વીતરાગ સર્વજ્ઞ હોય તેને થાય. જે સર્વજ્ઞ હોય એને જ એવું જ્ઞાન થાય. સર્વજ્ઞ કોણ થાય ? કે જે સર્વથા વીતરાગ થાય એ થાય. એ જ સર્વજ્ઞ થઈ શકે. તો એ પરમાણુનો ઉલ્લેખ એમ બતાવે છે કે વીતરાગ થવું હોય એના માટેનો આ વિષય છે. એમ કરીને એમાંથી પરમાર્થ કાઢ્યો છે. વાંચીએ તો બહુ લાંબો વિષય ચાલે તેમ છે. સંક્ષેપ

એનો એ છે કે એક પરમાણુની વાત પણ જો આગમ કરે છે તો એ વીતરાગ થવા માટે કરે છે અને ચૌદ બ્રહ્માંડની વાત કરે છે તો પણ વીતરાગ થવા માટે કરે છે, એમ કહે છે.

(જિનાગમમાં) એક પરમાણુથી માંડી ચૌદ રાજલોકની ચર્યા અથવા વર્ણન અને મેષાન્મેષથી માંડી શૈલેથી અવસ્થા સુધીની સર્વ ક્રિયા વર્ણવી છે. મેષોન્મેષ એટલે આંખ ઉઘાડવી અને આંખ મીંચવી. મેષ અને ઉન્મેષ. મેષ એટલે આંખ મીંચવી અને ઉન્મેષ એટલે આંખ ખુલ્લી થવી. એટલે આંખનો પલકારો જે થાય છે એમાં આંખ મીંચાય છે, ખુલે છે, મીંચાય છે અને ખુલે છે. એવી એક નાનામાં નાની ક્રિયા એનું જે વર્ણન આવે છે અને શૈલેથી અવસ્થા એટલે શુકલધ્યાનની જે છેલ્લી અવસ્થા છે (એ). શૈલેશ એટલે પર્વત. પર્વત જેમ સ્થિર હોય છે ક્યારેય હલતો નથી એમ આ શૈલેશીકરણ જે ધ્યાન છે એ પર્વત જેટલું મજબૂત છે, કે ચૌદબ્રહ્માંડ હલે તો પણ આ ધ્યાનસ્થ દશામાં કાંઈ ફેરફાર ન થાય. એવી સ્થિર દશા અને એક પલકારા જેવી અસ્થિર દશા એ બન્ને ક્રિયાનું વર્ણન જિનાગમને વિષે કરવામાં આવ્યું છે. તે એ જ અસંગતા સમજાવવા અર્થે કરવામાં આવ્યું છે. એમાંથી અસંગપણું કાઢ્યું છે. શૈલેથી અવસ્થામાં તો આત્મધ્યાન સ્પષ્ટ છે. પણ મેષોન્મેષમાંથી વીતરાગતા કેવી રીતે નીકળે ? કે આવી નાની વાતમાં વીતરાગતા નીકળે ! કે આંખનો પલકારો શું બતાવે છે ? કે ચક્ષુ ઇન્દ્રિયના ઉપયોગની ચપળતા અથવા ચંચળતાને બતાવે છે અને એ પલકારા ક્યારે ઘટે છે ? કે જીવ જ્યારે સ્વરૂપ ધ્યાન કરીને અંતર્મુખતાનો પુરુષાર્થ કરે ત્યારે એ પલકારાની ચંચળતા છે એ એકદમ ઘટી જાય છે. કોઈને તો એ પલકારા થતાં બંધ થઈ જાય છે અથવા કોઈને લાંબાકાળે એકાદ પલકારો આવે છે. આવી જે નિષ્ચંચળતા અને ચંચળતાનો વિષય એ પરિણામની અંતર્મુખતા અને બહિર્મુખતાને સૂચવનારો છે અને એમાંથી અસંગતા કેવી રીતે ઉત્પન્ન કરવી અથવા ઉપયોગને અંતર્મુખ કેવી રીતે કરવો એ વિષયની ચર્યા જિનાગમ કરે છે. એ ધ્યાનની પ્રાથમિક અવસ્થા છે. સ્વરૂપધ્યાનની એ પ્રાથમિક અવસ્થાથી લઈને બારમાં ગુણસ્થાને જે

શૈલેશી અવસ્થા પ્રગટ થાય છે, ત્યાં સુધીની ચર્યા એક આત્માને વીતરાગ થવાને અર્થે, અંતર્મુખ થવા અર્થે, અસંગ થવા અર્થે કહી છે. તે સિવાય બીજો કોઈ આશય એની પાછળ રહેલો નથી.

આવું જે અસંગપણું છે તે દુષ્કર છે (તેમ કહે છે). 'સર્વ ભાવથી અસંગપણું થવું તે સર્વથી દુષ્કરમાં દુષ્કર સાધન છે.' આ સાધન છે, મોક્ષમાર્ગ સાધન છે અને મોક્ષ છે તે સાધનનું સાધ્ય છે. અંતર્મુખ થવું, ઉપયોગને અસંગપણે સર્વભાવથી છોડાવી દેવો, એવું જે મોક્ષમાર્ગનું સાધન છે. એ સાધન કઠણ છે અને દુષ્કર છે એટલે સહેલું નથી અને એ સમજી શકાય એવી વાત છે કે જીવનો ઉપયોગ કેટલો ચંચળ થઈને અન્ય પદાર્થમાં લાગેલો છે. એ વાત કોઈપણ માણસ પોતાના વર્તમાન પરિણમનના અનુભવ ઉપરથી સમજી શકે (એમ) છે. મન જરાપણ સ્થિર રહેતું નથી. પાંચઈન્દ્રિયના વિષયો ભલે તમને સામે ન આવે, અને ઉપયોગને એની પ્રવૃત્તિ ન હોય પણ એ મન કોઈનું સ્થિર રહેતું નથી. એ સર્વ સાધારણ બધાં જ માણસને અનુભવમાં આવે એવી વાત છે. એને સ્થિર કરવું અને આત્મસ્વરૂપમાં એ ઉપયોગને લગાવવો, એ કોઈ સાધારણ વાત નથી. અનંતકાળે પણ ન થઈ શકે - અનંતકાળે પણ દુર્લભ એવી એ વાત છે. એ સાધન દુષ્કર છે.

અહીંથી એમને આ પત્રના મૂળ વિષયનું અનુસંધાન કરવું છે, આટલી વાતનું પ્રતિપાદન કર્યા પછી હવે મૂળ વિષય ઉપર આવવા માગે છે કે અહીંયાં જ્યારે આ પ્રકારે સાધના અને આરાધના છે એ આટલી દુષ્કર છે તો પછી એનો કોઈ રસ્તો છે કે નહીં ? (તો કે એ સાધન) 'તે નિરાશ્રયપણે સિદ્ધ થવું...' એટલે પ્રાપ્ત થવું એ તો 'અત્યંત દુષ્કર છે.' નિરાશ્રયપણે એટલે કોઈના પણ અવલંબન વિના પોતાની મેળે એવું સાધન પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી. ભલે ! ઉપયોગ આત્મામાં લઈ જવો છે પરિપૂર્ણ અંતર્મુખ થવું એવો જીવનો પરિણામ સ્વભાવ અથવા શક્તિ આત્મામાં રહેલી છે. એ આત્માનું સ્વરૂપ છે તોપણ એ સ્વરૂપ નિરાશ્રયપણે કોઈને પ્રગટ થયું નથી અને થવાનું પણ નથી. એના માટે કોઈ આશ્રયસ્થાન જોઈએ -

એ એક વસ્તુસ્થિતિ છે.

જીવ અનાદિથી ધો પડેલો છે, ધો પડેલો છે એટલે કે એના પરિણામ ધા ચાલે છે સવળા ચાલતાં જ નથી અને અનંતકાળથી એમ જ ચાલે છે સવળા ચાલતાં જ નથી અને અનંતકાળથી એમ જ ચાલી રહ્યું છે. એ જીવને સવળા પરિણામ કરવાં માટે, ધા પરિણામ છે એને સવળા પરિણામ થવા અર્થે એ આડો થઈને સવળા થાય છે. જેમ ઘડો

ધો હોય, એ સવળો થાય ત્યારે આડા થઈને સવળો થાય, એમનેમ કોઈ સવળો કરી દે ? ન થઈ શકે. કેમકે વસ્તુસ્થિતિ નથી. જે ધો છે તે સવળો થવામાં ૧૮૦ ડિગ્રીનો એંગલ છે. બરાબર છે ? તો એમાં એક-એક ડિગ્રીનો એંગલ ફરીને ૧૮૦ સુધી પહોંચશે કે સીધો ૧૮૦માં આવશે ? ૯૦ ડિગ્રી સુધી આડો થશે પછી સવળો-સીધો થશે. આવી એક વૈજ્ઞાનિક વસ્તુસ્થિતિ છે. એમ જીવના પરિણામમાં પણ અનાદિથી ધા ચાલતાં પરિણામને સવળા થવા માટે વચ્ચે કોઈ આશ્રય આવે છે અને એ આશ્રયને અહીંયાં તીર્થકરદેવે સત્સંગ કહ્યો છે. એ આશ્રયને શું કહ્યો છે ? સત્સંગને આશ્રય બતાવ્યો છે. જુઓ ! 'તે નિરાશ્રયપણે સિદ્ધ થવું અત્યંત દુષ્કર છે. એમ વિચારી શ્રી તીર્થકરે સત્સંગને તેનો આધાર કહ્યો છે.' હું કહું છું એમ નથી કહેતા. આ તો તીર્થકરદેવે કહેલી વાત છે. સર્વજ્ઞ પરમાત્માએ કેવળજ્ઞાનમાં જોઈને અને પોતે અનુભવ કરીને કહેલી વાત છે. સત્સંગના આધારે અસંગદશા થાય, અને વગર સત્સંગના આધારે અસંગદશા થાય નહીં એ વાત શ્રી તીર્થકરદેવે પોતાના અનુભવજ્ઞાનથી કહેલી છે. એટલે એ વિષયનું પોતે પણ પ્રતિપાદન કરે છે. કેમકે પોતે પણ એ જ મતમાં છે અને એ જ અનુભવમાં છે.

'એમ વિચારી શ્રી તીર્થકરે સત્સંગને તેનો આધાર કહ્યો છે.' જુઓ ! શબ્દ કેવો વાપર્યો છે. સત્સંગને એનું (અસંગપણાનું) કારણ છે એમ નથી કહ્યું. સત્સંગને એનો આધાર કહ્યો છે કે એક વાર તારે આશ્રય લેવો પડશે. અન્ય પદાર્થનો તો આશ્રય તને વર્તે છે. જડનો, શરીરનો, પુદ્ગલ પદાર્થનો આશ્રય તો તને વર્તે છે; હવે વચ્ચે એક સત્સંગનો આશ્રય લઈ

પ્રવચન-૮
પત્રાંક-૬૦૯
તા. ૨૪-૮-૧૯૯૫

(‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ પત્રાંક-૬૦૯ ચાલે છે). અસંગદશા એટલે વીતરાગદશારૂપ ધર્મ, તે થવા અર્થે સત્સંગ આધારભૂત છે. ‘કે જે સત્સંગના યોગે સહજ સ્વરૂપભૂત એવું અસંગપણું જીવને ઉત્પન્ન થાય છે.’ તેમ શ્રી તીર્થંકરદેવે સત્સંગને વીતરાગતા ઉત્પન્ન થવા અર્થે આધાર કહેલો છે. ‘તે સત્સંગ...’ એટલે યથાર્થ સત્સંગ. જીવને આત્મકલ્યાણમાં નિમિત્તભૂત થાય એવો યથાર્થ સત્સંગ. ‘તે સત્સંગ પણ જીવને ઘણી વાર પ્રાપ્ત થયા છતાં ફળવાન થયો નથી એમ શ્રી વીતરાગે કહ્યું છે.’ જ્ઞાનીપુરુષનો યથાર્થ સત્સંગ પ્રાપ્ત થવા છતાં સત્સંગ સફળ ન થયો એવું અનેકવાર બન્યું છે અથવા અત્યાર સુધી એવું જ બન્યું છે. કે સત્સંગ મળ્યો છે પરંતુ સત્સંગ ફળવાન થયો નથી. જોકે જગતના સર્વ પ્રસંગો અને સર્વ પદાર્થો કરતાં સત્સંગની દુર્લભતા, યથાર્થ સત્સંગની દુર્લભતા ઘણી છે. તેમ છતાં પણ અનંતકાળમાં અનેકવાર સત્સંગ પ્રાપ્ત થવા છતાં એ સત્સંગ નિષ્ફળ જ ગયો છે એવું બન્યું છે.

કેમ સત્સંગ નિષ્ફળ ગયો ? ‘કેમકે તે સત્સંગને ઓળખી, આ જીવે તેને પરમ હિતકરી જાણ્યો નથી;...’ સત્સંગ પરમ હિતકારી છે એવી ઓળખાણ થઈ નથી જેમ બીજા ધાર્મિક પ્રસંગો એમ જ ગંભીરતા સમજ્યા વિના વ્યતીત થાય છે. એક પ્રકારનો ઉદય છે, એ ઉદયમાંથી જીવ પસાર

થાય છે, એવી જ રીતે મહત્ પુણ્યના યોગે પ્રાપ્ત એવો યથાર્થ સત્સંગ એ પણ સામાન્ય ઉદય હોય એ રીતે પસાર થયો છે. પરમ હિતકારી છે એવું નથી જાણ્યું. એટલે કે એના ઉપર જે વજન આવવું જોઈએ તે નથી આવ્યું. એનું મૂલ્ય જેટલું ભાસવું જોઈએ તેટલું મૂલ્ય ભાસ્યું નથી. એટલે તેનું મૂલ્ય કેટલું હોવું જોઈએ ? એ મૂલ્યાંકન કેટલું થાય ? તો સત્સંગ ફળવાન થાય ! એ વિષય અહીંયાં ‘કૃપાળુદેવ’ને સ્પષ્ટ કરવો છે. ‘આ જીવે તેને પરમ હિતકારી જાણ્યો નથી; પરમ સ્નેહે ઉપાસ્યો નથી;...’ એક તો પરમ હિતકારી છે એવું જાણવું, એવું ઓળખવું બન્યું નથી અને તેથી પરમ પ્રેમે તેની ઉપાસના થઈ નથી. ઉપાસના કરવી એક વાત છે, માત્ર શ્રવણ કરવું તે બીજી વાત છે. અહીંયાં સત્સંગમાં માત્ર શ્રવણ કરવાની ક્રિયા થાય છે. ઉપાસવાની ક્રિયા થતી નથી. તો તે સત્સંગ પ્રત્યે જે મૂલ્યાંકન આવવું જોઈએ – એનું જે મૂલ્ય થવું જોઈએ એ થયું નથી.

શ્રવણ થવું અને ઉપાસવામાં ફરક શું ? આ પ્રશ્ન થવા યોગ્ય છે. ઉપાસવું છે એ સત્સંગમાં પ્રાપ્ત ઉપદેશ, પોતાને યોગ્ય એવો જે ઉપદેશ, પોતાને લાગુ પડતો એવો જે ઉપદેશ – એનું અમલીકરણ કરવું, એને અમલમાં મૂકવું એને ઉપાસના કહેવામાં આવે છે. બહુભાગ એવું બને છે કે શું કહેવા માગે છે ? એ સમજવામાં જ ઘણો સમય વ્યતીત થાય છે. અથવા સમજવાની ગડમથલમાંથી જીવ પસાર થાય છે, ત્યારે કંઈક સંતોષ પકડી લે છે કે અત્યાર સુધી જે ન સમજાયું તે કાંઈક મહેનત કરતાં સમજાયું માટે, જાણે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ ગઈ. પરંતુ સમજ્યા પછી એ સમજણનો સદુપયોગ થાય ત્યારે કાર્ય પૂરું થાય છે. એ સમજાયા પછી તો કાર્ય શરૂ કરવાનો, પ્રારંભ કરવાનો હોય છે. એને બદલે સમજાયું અને સંતુષ્ટપણું થયું એ એક નવી ભૂલ થાય છે. એટલે અહીંયાં સત્સંગને ઉપાસ્યો નથી એમ કહ્યું. સત્સંગમાં વાત નથી સાંભળી એમ નથી કહ્યું. એની ઉપાસના કરી નથી, એનું અમલીકરણ કર્યું નથી અને તે પણ પરમ સ્નેહે. પરમ સ્નેહે એટલે અતિ ઉમંગથી; મારા હિતની વાત છે, મારા પરમ હિતની વાત છે અને તેથી શીઘ્રથી શીઘ્ર, ત્વરાથી એ કાર્ય મારે

અત્યારે જ કરવું જોઈએ એ પ્રકારનો પરમ સ્નેહ, પરમ ઉમંગથી, પરમ ઉત્સાહથી તેની ઉપાસના થઈ નથી. નહીંતર સત્સંગ નિષ્ફળ જાય એવું બને નહીં.

એક જગ્યાએ ‘કૃપાળુદેવ’ લખે છે કે ‘યથાર્થ સત્સંગ મળે અને જીવનું કલ્યાણ ન થાય તો આ વિશ્વમાં તે અગિયારમું આશ્ચર્ય છે.’ દસ આશ્ચર્ય ગણાતા હશે ! કોઈ ઐતિહાસિક સ્થળો અથવા કોઈ ઐતિહાસિક મકાનો કે કોઈ ઐતિહાસિક પ્રસંગો પણ આ એક અગિયારમું વધારાનું આશ્ચર્ય છે. કહેવા એમ માગે છે કે યથાર્થ સત્સંગ મળે તો જીવનું અવશ્ય અવશ્ય કલ્યાણ થાય જ. છતાં ન થાય તો એક આશ્ચર્યકારી વાત સમજવી જોઈએ. ‘પરમ સ્નેહે ઉપાસ્યો નથી; અને પ્રાપ્ત પણ...’ એટલે પ્રાપ્ત હોવા છતાં પણ, સત્સંગ મળવા છતાં પણ ‘અપ્રાપ્ત ફળવાન થવા યોગ્ય સંજ્ઞાએ વિસર્જન કર્યો છે, એમ કહ્યું છે.’ શ્રી વીતરાગે શું કહ્યું ? કે સત્સંગ પ્રાપ્ત થવાં છતાં જેને પ્રાપ્તિ ન થઈ હોય, ‘અપ્રાપ્ત ફળવાન થવા યોગ્ય સંજ્ઞા...’ એટલે કે જે જીવને સત્સંગ ન મળ્યો હોય એની જે હાલત હોય એવી હાલતમાં જીવ રહ્યો અને એ સત્સંગનો ઉદય પ્રસંગ વિસર્જન કર્યો, પૂરો કર્યો. એવા ભાવમાં રહ્યો કે પ્રાપ્ત છતાં ‘અપ્રાપ્ત ફળવાન...’ (અર્થાત્) અપ્રાપ્તિથી જે ફળ આવે, એવા જ ફળમાં એણે પ્રાપ્તિનો પ્રસંગ પૂરો કર્યો. આ એક ઘણાં અફસોસની વાત છે.

જીવને આત્મકલ્યાણના હેતુભૂત પ્રસંગ એવો સત્સંગ પ્રાપ્ત થાય છતાં જીવ પરલક્ષથી એ સત્સંગમાં ઉપસ્થિત રહે ત્યારે જીવને આ નુકસાન થાય છે. બીજા પણ કેટલાંક પરિણામ એવા છે જે વાત પોતે નીચે સ્પષ્ટ કરવા માગે છે - સ્પષ્ટ કહેવા માગે છે.

‘પ્રાપ્ત પણ અપ્રાપ્ત ફળવાન થવા યોગ્ય સંજ્ઞાએ વિસર્જન કર્યો છે.’ ‘આ અમે કહ્યું તે જ વાતની વિચારણાથી...’ આ વિષયની વિચારણાથી, આ વાતની વિચારણાથી ‘અમારા આત્મામાં આત્મગુણ આવિર્ભાવ પામી સહજસમાધિપર્યંત પ્રાપ્ત થયા એવો સત્સંગને હું અત્યંત અત્યંત ભાવિ તમે નમસ્કાર કરું છું.’ જુઓ ! ‘કૃપાળુદેવ’ને સત્સંગનું મૂલ્ય કેટલું હતું ?

એ વાત એમના પોતાના આત્મસાક્ષાત્કારથી કહી છે કે સત્સંગના મૂલ્યની વાત કરતાં અને એવી વિચારણામાં અમારા પરિણામ લાગતાં, અમારા આત્મગુણો છે એ આવિર્ભાવ પામવા લાગ્યા. એ આવિર્ભાવ પામતાં પામતાં સહજસમાધિ-નિર્વિકલ્પદશા જેને કહે છે, એવી જે સહજસમાધિ તેને પ્રાપ્ત થઈ ગયા. આ પત્ર લખતી વખતે 'કૃપાળુદેવ'ને સત્સંગનો મહિમા એટલો આવ્યો છે અને એ સત્સંગનો મહિમા છે એ આત્મસ્વરૂપનો મહિમા છે. આત્માના હિતની વાતની વિચારણા ચાલે છે. અને એ વિચારણામાંથી પોતાનું જે પરિણમન છે તે અંતર પરિણમન વિશેષ ઉગ્ર થાય છે. આવિર્ભૂત થઈને શુદ્ધોપયોગમાં પરિણમન કરે છે, એવા આત્મકલ્યાણના હેતુભૂત સત્સંગને પોતે નમસ્કાર કરે છે. અત્યંત અત્યંત ભક્તિ તથી નમસ્કાર કરે છે.

આવું સત્સંગનું મૂલ્યાંકન થાય અને આત્મકલ્યાણ ન થાય એવું મુમુક્ષુજીવને બનવા યોગ્ય નથી. અને આવું મૂલ્યાંકન ન થાય અને આત્મકલ્યાણ થાય એવું પણ બનવા યોગ્ય નથી, એટલું અહીંથી સ્પષ્ટ નીકળે છે. એક તો જગતની અંદર યથાર્થ સત્સંગ ઉપલબ્ધ નથી, પ્રાપ્ત નથી. જગતમાં ગમે તે પદાર્થની ગમે તે વ્યક્તિ તની અછત હોય તોપણ આખા વિશ્વમાંથી એવી દસ, વીસ, પચ્ચીસ વ્યક્તિ ત મળી આવે. ૬૦૦ કરોડની લગભગ વસ્તી છે. એવા આ જગતમાં ટોપ લેવલના દસ, વીસ માણસો મળી જાય પણ દસ, વીસ જ્ઞાનીઓ મળી જાય એવો આ યુગ કે એવો આ જમાનો નથી. એટલે દસ-વીસ ઠેકાણે યથાર્થ સત્સંગની પ્રાપ્તિ થાય - પરમ સત્સંગની પ્રાપ્તિ થાય એવી પરિસ્થિતિ નથી અને તેથી તેની દુર્લભતા ઘણી છે. અને (એનું) મૂલ્ય તો - આત્મકલ્યાણ થાય એનું (મૂલ્ય) આંકવા માટે જગતમાં કોઈ પદાર્થ જ નથી. એની ઉપમા આપી શકાય એવો જગતમાં કોઈ બીજો પદાર્થ નથી. એવું એ જીવનું આત્મકલ્યાણ થવા માટેનું અનુપમ સાધન છે. તેથી પોતે સત્સંગનો મહિમા કરતાં કરતાં સત્સંગની ભક્તિ ત કરે છે - નમસ્કાર કરે છે.

‘અવશ્ય આ જીવે પ્રથમ સર્વ સાધનને ગૌણ જાણી, નિર્વાણનો મુખ્ય

હેતુ એવો સત્સંગ જ સર્વાર્પણપણે ઉપાસવો યોગ્ય છે.’ ‘કૃપાળુદેવ’ની આ સીધી આજ્ઞા થઈ કે ‘અવશ્ય આ જીવે પ્રથમ સર્વ સાધનને ગૌણ જાણી...’ (અર્થાત્) ધર્મના બીજા કોઈ પણ સાધનને ગૌણ કરવાં અને સત્સંગને મુખ્ય કરવો, એમ કહે છે. જેમકે અત્યારે પર્યુષણના દિવસો છે. આ દિવસોની અંદર બહુભાગ સંપ્રદાયની રુઢિ પ્રમાણે ઉપવાસ કરવાની પદ્ધતિ છે. ઘણાં ઉપવાસ કરે છે. (કોઈ) એક ઉપવાસ કરે, કોઈ બે ઉપવાસ કરે, કોઈ ચાર કરે (પછી) શારીરિક અશક્તિ ઉત્પન્ન થાય અને સત્સંગ છોડવાની પરિસ્થિતિ આવે તો શું કરવું ? ઉપવાસ કરવો કે સત્સંગ કરવો ? અથવા એવો કોઈ બીજો ધાર્મિક પ્રસંગ ઉત્પન્ન થાય જેમકે એક જગ્યાએ સત્સંગ ચાલે છે અને એક જગ્યાએ ભક્તિ ત ચાલે છે. (આપણે) ક્યાં જવું ? જિનેન્દ્રભગવાનની ભક્તિ ત મુખ્ય કરવી ? કે સત્સંગ મુખ્ય કરવો ? આવા બધા પ્રસંગો (અર્થાત્) સત્સંગને Parallel કોઈ ધર્મસાધનના પ્રસંગો ઉત્પન્ન થતા હોય તો શું કરવું જોઈએ ? ‘કૃપાળુદેવ’ એ સંબંધીનું સ્પષ્ટ માર્ગદર્શન આ સ્થળે આપ્યું છે કે કોઈપણ બીજા ધર્મસાધન હોય તે સર્વ સાધનને ગૌણ જાણવા. આત્મકલ્યાણ માટે સત્સંગ જેવું સાધન અમે જાણ્યું નથી, જોયું નથી, સાંભળ્યું નથી (એમ) એક પત્રમાં આવે છે. એટલે એ વિષયમાં એમના અનુભવનો આ પોકાર છે અને સર્વ મુમુક્ષુજનો માટે એ સ્પષ્ટ આજ્ઞા છે એમ વિચારવું રહ્યું.

‘અવશ્ય આ જીવે પ્રથમ સર્વ સાધનને ગૌણ જાણી, નિર્વાણનો મુખ્ય હેતુ...’ સમ્યક્દર્શનનો મુખ્ય હેતુ ન કહ્યું. સીધું જ એનું ફળ નિર્વાણ છે, જેનું મુખ્ય કારણ એ આ સત્સંગ છે. તેવો સત્સંગ (માત્ર) ઉપાસવો યોગ્ય છે (એમ) નહીં (પરંતુ) સર્વાર્પણપણે ઉપાસવો યોગ્ય છે. સર્વાર્પણબુદ્ધિએ ઉપાસવા યોગ્ય છે. એના માટે કોઈપણ ભોગ દેવો હોય, કોઈપણ અર્પણતા કરવી પડતી હોય તો તે કરવા યોગ્ય છે. કેમ ? કે એનાથી થવાવાળો જે નિર્વાણનો લાભ-ભવિષ્યમાં જે નિર્વાણનો લાભ થવાનો છે એની બરાબરીમાં ક્યો એવો પ્રસંગ કે ક્યો એવો પદાર્થ છે ? કે જેને મુખ્ય કરીને સત્સંગને ગૌણ કરી શકાય ?! એવું ગૌણપણું વિચારવાન જીવો

તો કરે નહીં.

મુમુક્ષુજીવ એટલે વિચારવાન જીવ. 'કૃપાળુદેવ'ની મુમુક્ષુજીવ માટેની વ્યાખ્યા જ એ છે કે, મુમુક્ષુજીવ એટલે વિચારવાન જીવ. જે આત્મહિતને યથાર્થ પ્રકારે વિચાર શકે તે મુમુક્ષુ છે. પોતાના આત્મહિતની જેને સૂઝ ન આવે અથવા સૂઝ આવે તેવી પોતાની મતિની નિર્મળતા ન હોય એ માણસ ગમે તેટલો બુદ્ધિશાલી હોય તોપણ આ પ્રકરણમાં, આ ક્ષેત્રમાં એને અવિચારી ગણવામાં આવે છે. વિચારવાન ગણવામાં નથી આવતો પણ અવિચારી ગણવામાં આવે છે. કેમકે સત્સંગ છે તે નિર્વાણનું એટલે મોક્ષનું મુખ્ય કારણ છે અને એની ઉપાસના સર્વાર્પણબુદ્ધિએ થવી ઘટે છે. જ્યાં સુધી એવું મૂલ્યાંકન ન આવે ત્યાં સુધી એ સત્સંગનો લાભ પ્રાપ્ત થતો નથી. અથવા એ સત્સંગથી જે ગુણ થવો જોઈએ એ ગુણ નથી થતો.

જો સર્વાર્પણપણે ઉપાસવામાં આવે તો તેથી સર્વ સાધન સુલભ થાય છે. પછી જે પરમાર્થના બીજા સાધનો છે એ પારમાર્થિક હેતુએ સુલભ થાય છે. નહીંતર 'સૌ સાધન બંધન થયા...' જેવી પરિસ્થિતિ આવે 'કે જેથી સર્વ સાધન સુલભ થાય છે, એવો અમારો આત્મસાક્ષાત્કાર છે.' આત્માની સાક્ષીએ વાત કરે છે. અથવા સાક્ષાત આત્માના અનુભવથી આ વાત કરે છે. એના માટે પુરાવો પોતાનો આત્મસાક્ષાત્કાર બતાવે છે. પોતાને જે અનુભવ થયો છે. એ અનુભવની રજુઆત છે. એક સારી કંપની હોય તો આપણને એના ઉપર વિશ્વાસ આવે છે અને માણસો એ કંપનીના શેરમાં ઇન્વેસ્ટમેન્ટ કરે છે. અથવા તો એ કંપનીની કોઈપણ પ્રોડક્ટ હોય એના પૂરા પૈસા આપીને ખરીદે છે. સમજે છે કે આ ચીજ મોંઘી છે પણ આની કવોલીટી સારી છે માટે વિશ્વાસ રાખીને ત્યાં માણસ પૈસા ખર્ચે છે. 'કૃપાળુદેવ'ના આત્મસાક્ષાત્કાર પ્રત્યે આપણો વિશ્વાસ કેટલો ? જો સત્સંગને સર્વાર્પણે બીજા અન્ય સર્વ સાધનને ગૌણ જાણીને ઉપાસવામાં આવે તો એમના સાક્ષાત્કારમાં આપણને વિશ્વાસ છે અને નહીંતર એમના સાક્ષાત્કાર પ્રત્યે આપણને વિશ્વાસ છે કે કેમ ? એ વાત પણ વિશ્વસનીય

રહેતી નથી અથવા વિશ્વાસ નથી એ વાત સાબિત થાય છે.

વિશ્વાસ કોના ઉપર મૂકવામાં આવે છે ? વિશ્વાસ મૂકવા માટેના નીતિ-નિયમો શું ? કે 'જે પ્રમાણિક હોય તેના ઉપર વિશ્વાસ મૂકાય' અપ્રમાણિક મનુષ્ય ઉપર કોઈ વિશ્વાસ નથી મૂકતું. તો જે મહાપુરુષો, પવિત્ર પુરુષો છે જેમણે પવિત્ર, વીતરાગ ધર્મ પ્રગટ કર્યો છે, પવિત્ર એવા આત્મગુણ અપૂર્વપણે પ્રગટ કર્યા છે. એવા અપૂર્વગુણોના જે ધારક છે, તેમના આત્મસાક્ષાત્કાર પ્રત્યે જો આપણને ખરેખર વિશ્વાસ આવે તો સત્સંગને સર્વાર્પણપણે ઉપાસવાનું અવશ્ય બને જ અને અવશ્ય તેનો - આત્મહિતનો લાભ થવા યોગ્ય છે તે થાય, થાય અને થાય જ. આવી સચોટ અને સુંદર રીતે રજુઆત 'કૃપાળુદેવ' જેવા મહાપુરુષે કરી (છે). અને તે કરી છે તે છતાં પણ જો આપણે એને અનુસરીએ નહીં તો સત્સંગ મળવા છતાં એનો જે લાભ થવો જોઈએ એ કેવી રીતે બની શકે ?

'તે સત્સંગ પ્રાપ્ત થયે જો આ જીવને કલ્યાણ પ્રાપ્ત ન થાય તો અવશ્ય આ જીવનો જ વાંક છે;...' એમાં સત્સંગનો દોષ કાંઈ નથી. 'તે સત્સંગ...' એટલે યથાર્થ સત્સંગ, 'પ્રાપ્ત થયે પણ' પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ 'જો આ જીવને કલ્યાણ પ્રાપ્ત ન થાય' - આત્મહિતની પ્રાપ્તિ ન થાય તો 'અવશ્ય આ જીવનો વાંક છે.' એટલે અવશ્ય આ જીવ દૂષિત છે. પોતે જ દોષિત છે. એમાં કેવી રીતે દોષિત છે ? 'કેમકે તે સત્સંગના અપૂર્વ, અલભ્ય, અત્યંત દુર્લભ એવા યોગમાં પણ તેણે તે સત્સંગના યોગને બાધ કરનાર એવાં માઠાં કારણોનો ત્યાગ ન કર્યો !' જીવે આ ભૂલ કરી છે. એક બાજુ સત્સંગમાં આત્મકલ્યાણની વાતોનું શ્રવણ થાય, વિચારણા થાય અને બીજી બાજુ એ જ આત્મકલ્યાણને બાધક એવા પરિણામો ચાલુ રહે તો તે સત્સંગ નિષ્ફળ જાય એમાં શું આશ્ચર્ય છે ? કે એ અવશ્ય નિષ્ફળ જ જશે. એટલે બીજી સાઈડ પણ સંભાળવી રહે છે, જે પોતાના પરિણામોની બીજી પરિસ્થિતિને જોતો નથી અને માત્ર શ્રવણ આદિથી સંતુષ્ટતા પામે છે. (તેને સત્સંગ ફળવાન થતો નથી) શ્રવણ કહો, વાંચન કહો, ચર્ચા વગેરે કહો એનાથી એ સંતુષ્ટ થાય છે કે આપણે સત્સંગ

તો કરીએ છીએ ને ! પણ સત્સંગ કરો છો તો જીવન ઉપર, પરિણમન ઉપર એની શું અસર છે ? એ જો જોવામાં ન આવે અને બાકીનું પરિણમન અથવા જીવન જે પ્રમાણે ચાલતું હતું તે તેમજ ચાલ્યા કરે તો ખરેખર તેણે સત્સંગની ઉપાસના નથી કરી.

આ વિષયમાં કોઈ ખાસ (વાત) છે તો (તે) એવી છે કે, સત્સંગ દરમ્યાન પોતને લાગુ પડે એવી કઈ કઈ વાતો (આવે છે) ? પોતાને પોતાના પરિણમનમાં સુધાર થાય, ઉપયોગી થાય એવી કઈ વાત આવે છે ? એ વાતનું લક્ષ રહેવું જરૂરી છે. જો આત્મલક્ષી સ્વાધ્યાય હોય તો જ એવું લક્ષ રહે નહીંતર પોતાના પ્રયોજનની વાત ઉપર લક્ષ ન જાય અને અપ્રયોજનભૂત વિષય ચાલતો હોય તેના ઉપર લક્ષ જાય અને પરિણામે તે સત્સંગથી કાંઈ ફાયદો ન થાય. લગભગ આવું બને છે. સત્સંગ અને સ્વાધ્યાયનો આ એક પાયાનો નિયમ છે કે તે સ્વલક્ષી પ્રવૃત્તિથી થવો જોઈએ. બીજા કોઈનો પણ વિચાર કર્યા વિના, અથવા સત્સંગમાં આવનારા કોઈપણ જીવનો વિચાર કર્યા વિના કે, આડુ-અવળું જોયા વિના એકમાત્ર પોતાના લક્ષે જ સત્સંગ થાય તો જ એ સત્સંગ સફળ થાય. નહીંતર સત્સંગ નિષ્ફળ જાય. એમ અત્યાર સુધી જે બન્યું છે એવું જ બનવાનું છે કે સત્સંગના અપૂર્વયોગમાં (અર્થાત્) અહીંયાં સત્સંગના યોગને પણ ‘અપૂર્વ’ યોગ જાણાવ્યો છે. કેમકે અનંતકાળે ભાગ્યે જ યથાર્થ સત્સંગ પ્રાપ્ત થાય એવો યોગ મળે છે. ‘અલભ્ય’ અને ‘અત્યંત દુર્લભ’ જલ્દી પ્રાપ્ત ન થાય તેથી અલભ્ય કહ્યો છે અને એની સુલભતા નહીં હોવાથી એ વિષયમાં અનેક પ્રકારના અંતરાયો હોવાથી, અત્યંત દુર્લભ છે. એવો યોગ છે એમ જાણીને તેની દુર્લભતા, તેની અપૂર્વતા છે એ રીતે તેનું મૂલ્યાંકન ન થાય એ પરિસ્થિતિમાં ‘સત્સંગનાં યોગને બાધ કરનાર એવાં માઠાં કારણોનો ત્યાગ ન કર્યો !’ માઠાં કારણો એ પોતાના જ પરિણામ છે, જે હવે પછીના પેરેગ્રાફમાં સ્પષ્ટ કરશે. તેવા માઠાં કારણોનો ત્યાગ ન કર્યો.

ક્યા એવા માઠાં કારણો છે ? ક્યા એવાં વિપરીત પરિણામો છે ? કે જે સત્સંગનાં યોગને સફળ થવા દેતાં નથી. એ વિષય સ્પષ્ટ કરવા

માટે અહીંયાં એ વાતનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. એ કારણો છે – ‘મિથ્યાગ્રહ, સ્વચ્છંદપણું, પ્રમાદ અને ઇન્દ્રિયવિષયથી ઉપેક્ષા ન કરી હોય તો જ સત્સંગ ફળવાન થાય નહીં.’ ચાર કારણો – ચાર પ્રકારના પરિણામ લીધાં છે. એ સફળ થવામાં બાધક એવો, પહેલા આગળ કરેલો જે નિશ્ચય એ નિશ્ચય ન ખસવો, એ નિશ્ચય એમ ને એમ રહી જવો એને મિથ્યાઆગ્રહ કહે છે. ખોટો આગ્રહ (કહે છે). એ આગ્રહ છે એ પોતાનો Misconcept છે. એ અનેક જીવોને અનેક પ્રકારે હોય છે. બહુભાગ મુમુક્ષુઓ એ પ્રકારે સત્સંગ કરે છે. કેટલીક વાતને માન્ય કરે છે અને કેટલીક વાતને અમાન્ય કરે છે. આ વાત તો બરાબર પણ આ વાત બરાબર નહીં. એ રીતે પોતાનો જે આગ્રહ છે, પોતાના જે વિચારો છે, એ છોડી ન શકે. એવી એક પ્રકૃતિગત અસરળતા છે એ મિથ્યાગ્રહમાં પરિણમે છે. અને તેથી કોઈ વાત માન્ય કરી છે તેનો જે લાભ થવો જોઈએ એ પણ થતો નથી. સત્પુરુષની બધી જ વાત સમજીને માન્ય કરવા યોગ્ય છે. સમજ્યા વગર આઘો-ઓઘે માન્ય કરે તો પણ એટલો લાભ ન થાય જેટલો સમજીને માન્ય કરે, અને લાભ થાય. એમાં એક પણ વાતમાં શંકા કરવી એ જીવનો મિથ્યાગ્રહ છે અથવા એ જીવનો સ્વચ્છંદ છે.

એક સામાન્ય પ્રસંગ લઈએ કે આપણે ત્યાં કોઈપણ માણસને રોગ થાય અને એમાં પણ હૃદયરોગ જેવો ગંભીર રોગ થાય ત્યારે માણસ Heart specialist પાસે જાય છે. કેમ ? કે એ વિષયના એ Expert છે. હૃદયના રોગના સંબંધમાં જે નિષ્ણાત છે એની સલાહ, અને એના કહેવા પ્રમાણે દવા વગેરે ઉપચાર કરવા પોતે તૈયાર થાય છે અને ત્યાં જીવ પોતાનું ડહાપણ નથી વાપરતો અને વાપરે તો એ ચાલે પણ નહીં. પૈસા લઈને સલાહ કે ઉપચાર કરનાર ડૉક્ટર પણ પોતાની સુચના પ્રમાણે જો દર્દી ન ચાલે, તો એ ચલાવવા માગતા નથી. એમ કહે કે Strictly હું કહું એમ જ તમારે ચાલવું પડશે. ત્યાં બીજા કોઈનો અભિપ્રાય કામ આવતો નથી. ત્યાં કુટુંબનો અભિપ્રાય કામ આવતો નથી. ત્યાં પોતાનો અભિપ્રાય પણ કામ આવતો નથી. એ વિષયના જે નિષ્ણાંત હોય તેનો જ અભિપ્રાય

ત્યાં કામમાં આવે છે. આ વાત રહી શરીર રોગની મર્યાદાની.

હવે, આ જીવને અનાદિથી ભવરોગ લાગુ પડેલો છે. ક્યો રોગ છે ? અનેક ભવોમાં પરિભ્રમણ કરે અને અત્યંત, અનેક પ્રકારના અનંત દુઃખોને ભોગવે એવો જે ભવરોગ છે એ ભવરોગને મટાડવા માટે નિષ્ણાંત એવાં આત્મજ્ઞાની સત્પુરુષો અને જ્ઞાનીપુરુષો છે. એના અભિપ્રાયને અનુસરવા માટે જીવને પહેલી જ લોકસંજ્ઞા આડી આવે છે કે લોકો શું કહેશે ? અરે ! તમે ફલાણામાં ભળી ગયાં ? આપણો સંપ્રદાય છોડીને ત્યાં જવા માંડયાં ? ત્યાંથી ચાલુ થાશે. માંડ-માંડ હિંમત કરીને એની અવગણના કરે ત્યાં કુટુંબનો અભિપ્રાય, કુટુંબીઓનો અભિપ્રાય આડો આવે કે, આ રીતે તમે સત્સંગ કરો અને સંસારમાં ઉદાસીન થઈ જાવ તો એ કામમાં ન આવે. સંસારમાં પણ કુટુંબની જે ફરજો છે એ ફરજો બજાવવી એ પણ તમારો ધર્મ છે અને એ પહેલો ધર્મ છે. શું કહેશે ? કુટુંબના કાર્યો કરવા એ તો પહેલાં ધર્મ છે. એ કરતાં કરતાં તમારે જે સત્સંગ વગેરે કરવું હોય એ કરો પણ આ તો તમારે કરવું જ જોઈએ. એમાં ઉદાસીનતા આવે તો કુટુંબીઓને પોસાતું નથી, એટલે કુટુંબનો અભિપ્રાય નડે. એના અભિપ્રાય પ્રમાણે ચાલવું (એમાં) ભવરોગ મટે કેવી રીતે ? કાં તો લોકસંજ્ઞાએ, લોકોનો અભિપ્રાય, લોકોની શરમ આડી આવે અને કાં કુટુંબ-પરિવારના સભ્યો નારાજ થાય, રાજી ન રહે, તો સત્સંગની ઉપાસના કરવામાં ગૌણતા થઈ જાય તોપણ સત્સંગ ફળવાન ન થાય. કુટુંબને રાજી રાખીને સત્સંગ કરવો, એવી અપેક્ષાએ, એવી વૃત્તિએ સત્સંગ કરવામાં આવે એને પણ સત્સંગ કદી ફળવાન થતો નથી. આ મિથ્યાગ્રહમાં કાંઈક વાતો છે. વિસ્તાર કરવા જઈએ તો ઘણો સમય લાગે એવો વિષય છે. પણ મુખ્ય મુખ્ય પ્રતિબંધ છે એ સમાજ સંબંધીના પ્રતિબંધ છે. કુટુંબ સંબંધીના પ્રતિબંધ છે અને એથી આગળ ચાલો તો શરીરની અનુકૂળતા, દેહ પ્રતિબંધ, શરીર પ્રતિબંધ છે. આપણને આ ટાઈમ અનુકૂળ પડતો નથી. આપણને આ સમય અનુકૂળ પડતો નથી. આપણાં સમયે સત્સંગ હોય તો આપણે પહોંચી શકીએ. આપણાં નજીકના ક્ષેત્રમાં હોય, અનુકૂળક્ષેત્ર

હોય, અનુકૂળ સમય હોય, તો સત્સંગ થઈ શકે નહીંતર ફાવે નહીં. એ બધા જે પોતાની અનુકૂળતા જોવાના અનેક પ્રકાર છે. એ જીવો પણ, એ મુમુક્ષુઓ પણ સત્સંગને યોગ્ય નથી. ગમે તે સમયે અને ગમે તે ક્ષેત્રે જો યથાર્થ સત્સંગ મળતો હોય તો તે કોઈપણ ભોગે ઉપાસવો જોઈએ, એને સર્વાર્પણપણે ઉપાસવાની વાત છે.

પૈસા કમાવા માટે અમેરિકા જવા આપણે તૈયાર છીએ અને આફ્રિકા જવા પણ તૈયાર છીએ અને આપણા ગુજરાતીઓ કોઈ દેશમાં નથી પહોંચ્યા એવું નથી. દુનિયાના અઢીસો એ અઢીસો દેશમાં ગુજરાતીઓ ગયાં છે. બધાં એટલી બુદ્ધિ લગાવે છે. દેહાર્થ ગમે ત્યાં ગમે તે પ્રવૃત્તિ કરવા આપણે તૈયાર થયા છીએ. આત્માર્થ આપણી એ તૈયારી નથી તો આપણું 'અર્થ' નામ હિતરૂપ પ્રયોજન એ ક્યાંથી સિદ્ધ થાય ? દેહની જેટલી ચિંતા કરી છે તેથી અનંતગણી ચિંતા કરવાની જરૂર છે. એના બદલે દેહની ચિંતા જેટલી પણ ચિંતા કરવામાં ન આવે તો એનો ફાયદો ક્યાંથી થવાનો હતો ? એ સહેજે સમજી શકાય એવી વાત છે.

એટલે કોઈપણ પ્રકારના આગ્રહને ગૌણ કરીને, સ્વચ્છંદે એટલે પોતાની મનમાની રીતે આત્મકલ્યાણ કરવાની જે ટેવ પડી છે, એને ગૌણ કરીને અને સત્સંગ ઉપાસવામાં શિથિલતા થતી હોય તો તે શિથિલતા દૂર કરીને (સત્સંગને ઉપાસવો).

પ્રમાદનો અર્થ એ છે કે એક તો સમજવા છતાં, સમજણનું બળ ઉત્પન્ન ન થાય ત્યારે જીવ જે સત્સંગમાં પ્રાપ્ત આજ્ઞાને ઉપાસતો નથી, અમલીકરણ કરતો નથી, એ શિથિલતાને પણ પ્રમાદ કહે છે અને સત્સંગને ગૌણ કરીને બીજા-બીજા કાર્યોને મુખ્યતા આપવી, એવા બીજા કાર્યોમાં જોડાયેલાં રહેવું એને પણ પ્રમાદ કહે છે.

જેણે સત્સંગ ઉપાસવો હોય તેણે પાંચેય ઇન્દ્રિયોના વિષયોની જે અપેક્ષા છે એ છોડીને ઉપેક્ષા થવી ઘટે છે. તીવ્ર રસે કરીને કોઈપણ ઇન્દ્રિયના વિષયમાં જીવ પ્રવેશ કરે, કે પરિણમન કરે તો સત્સંગમાં એને જે નિર્વિકારી થવાનો ઉપદેશ છે એ ઉપદેશની અસર ન પહોંચે. જીવને પોતાના

પરિણામમાં કોની ક્યારે કેટલી અસર પહોંચે ? એનું વિજ્ઞાન સમજવું જરૂરી છે. જીવના પરિણામની આ એક બહુ વૈજ્ઞાનિક પરિસ્થિતિ છે.

બહુભાગ મુમુક્ષુની ફરિયાદ છે કે વાત તો બરાબર છે પણ અમને જે બળ આવવું જોઈએ અને જે અસર થવી જોઈએ એ કેમ થતી નથી ? એટલાં માટે એ થતી નથી કે એથી વિપરીત પરિણામોમાં રસ અને એ રસની અસર પરિણામોમાં ચાલુ ને ચાલુ રહેતી હોવાને લીધે સત્સંગથી પ્રાપ્ત ઉપદેશની અસર ઉત્પન્ન થતી નથી અથવા તો એ સમજણ બળવાન થતી નથી. સમજણ થવી એટલી અઘરી નથી. અઘરી તો એને છે કે જેણે વિપરીત સમજણનાં બહુ આડા લાકડાં નાખ્યાં હોય તો એને જરા તકલીફ પડે; નહીંતર સમજવાની બુદ્ધિએ બેસે તો પોતે બુદ્ધિવાન છે. બુદ્ધિશાળી માણસ છે (તેથી) એ સમજવું સુગમ પડે છે. સત્સંગની વાતો સમજવી એટલી અઘરી નથી પડતી. પણ સમજવા છતાં પણ એ સમજણનું બળ નથી આવતું એવી લગભગ - પ્રાયઃ એ પરિસ્થિતિ જોવામાં આવે છે; કે સમજાય છે પણ સમજણનું બળ નથી.

આ વિષયમાં 'કૃપાણુદેવ'ના પદ્મ નંબરના પત્રમાં બહુ સારું માર્ગદર્શન આપવામાં આવ્યું છે કે, આત્મકલ્યાણનો જે વિચાર છે એ એક વાત છે અને એ વિચારનું વિચારબળ છે એ એક બીજી વાત છે. વિચાર તો ઘણાં જીવને આવે છે, અનેક જીવોને આવે છે અને તેથી તે સત્સંગમાં ઉપસ્થિત પણ થાય છે. સત્સંગમાં ઉપસ્થિત થવાનું કારણ પોતાના આત્મકલ્યાણનો વિચાર છે. તેમ છતાં એ વિચાર બળવાન નથી હોતો તો એ દિશાની અંદર કોઈ કાર્ય સફળ થતું નથી. કોઈ અંશે પણ સફળ થતું નથી. એ વિચારબળ કેમ વધે ? એ માટે બહુ સરસ માર્ગદર્શન પદ્મ નંબરના પત્રમાં છે કે, જીવનું જે વિચારબળ પ્રવર્તતું નથી એનું કારણ અસત્સંગ અને અસત્પ્રસંગ છે. જ્યાં સુધી જીવ અસત્સંગ અને અસત્પ્રસંગમાં રસ લ્યે છે (ત્યાં સુધી વિચારબળ ઉત્પન્ન થતું નથી). અહીંયાં ચાલતા વિષયમાં ઇન્દ્રિયવિષયની ઉપેક્ષા ન કરી હોય એટલે કે અપેક્ષા કરી હોય તે અસત્પ્રસંગ છે અને જે મનુષ્યનો સંગ ન કરવો જોઈએ

એના સંગમાં રહેવું એ અસત્સંગ છે અથવા સત્સંગને છોડીને બીજો સંગ થવો તે અસત્સંગ છે. આ બે કારણથી જીવનું આત્મકલ્યાણના વિચારનું બળ પ્રવર્તતું નથી અને પરિણામની અંદર વિરુદ્ધ (એવું) જે સંસારબળ છે એ પ્રવર્તતું હોવાને લીધે સત્સંગમાં પ્રાપ્ત ઉપદેશ અત્યાર સુધી નિષ્ફળ જ ગયો છે. સત્સંગ મળ્યો છે, ઉપદેશ મળ્યો છે પણ એ સફળ ન થવામાં તે કારણ સાથે ને સાથે મોજૂદ રહ્યું છે.

આ ચાર પ્રકારના પરિણામો પોતાના ચાલતાં પરિણમનમાં તપાસવા જોઈએ, અને તપાસીને એને દૂર કરવા જોઈએ. જો એ તપાસવામાં ન આવે તો એ સંબંધીનો જે સ્વાધ્યાય કર્યો છે એનું કોઈ સફળ થવાનું કારણ નથી. અથવા સફળપણું ન થાય એ સમજી શકાય એવી વાત છે. એટલે આપણે જો સ્વલક્ષે સ્વાધ્યાય કરતાં હોઈએ તો આપણાં ચાલતાં પરિણામોને અપક્ષપાતપણે તપાસવા જોઈએ. અપક્ષપાતપણે આ ચારેય પ્રકારના દોષને તપાસવા જરૂરી છે અને તો જ સત્સંગ ફળવાન થાય. જો આ પ્રકારના પરિણામો ચાલુ રહે તો સત્સંગ ફળવાન થાય નહીં. અથવા નિયમથી સત્સંગ નિષ્ફળ જાય. આ ચાર પ્રકારના પરિણામોમાં અનેકવિધતા છે. તેથી કોઈને તે સમજાય છે તથા કોઈને તે નથી પણ સમજાતાં. આવી એક પરિસ્થિતિ હોવાથી એ પરિણામોને નાશ કરવાની કેટલીક વિટંબળાઓ પણ અનુભવમાં આવે ત્યારે જીવે શું કરવું ? એ સંબંધીનું એક સુંદર માર્ગદર્શન હવે પછીના વચનામૃતમાં પોતે આપ્યું છે.

‘અથવા’ કરીને લખે છે કે, ‘અથવા સત્સંગમાં એકનિષ્ઠા, અપૂર્વભા ત આણી ન હોય તો ફળવાન થાય નહીં’ ‘એકનિષ્ઠા’ એટલે શું ? કે આત્મકલ્યાણના એકમાત્ર લક્ષે સત્સંગમાં પ્રવર્તવું જોઈએ. એક જ નિષ્ઠા. આ સિવાય બીજા કોઈપણ પ્રકારના પરિણામ સત્સંગ દરમ્યાન થવા ન ઘટે, સત્સંગ એ એક એવો પ્રસંગ છે કે જે સર્વાર્પણપણે ઉપાસવા યોગ્ય છે અને પૂરેપૂરું એમાં ધ્યાન દેવા યોગ્ય છે. એક નિષ્ઠાએ - એકલક્ષે તેમાં પ્રવર્તવા જેવું છે. અને ‘અપૂર્વભા ત’ - એનું અપૂર્વ બહુમાન આવવું જોઈએ. ઉપદેશ ત્યારે જ પરિણમે કે એ ઉપદેશ પ્રત્યે, ઉપદેશદાતા પ્રત્યે

અપૂર્વ બહુમાન ઉત્પન્ન હોય તો જ (ઉપદેશ પરિણામે) નહીંતર કોઈપણ રીતે એ ઉપદેશ પરિણામે નહીં.

૨૦૦ નંબરના આંકમાં એટલે કે ૨૦૦ નંબરના પત્રમાં-વચનાવલીનો પત્ર છે. એમાં છઠ્ઠુ વચનામૃત છે કે સત્સંગની અંદર 'જ્ઞાનીની આજ્ઞાનું આરાધન તે કરી શકે કે જે એકનિષ્ઠાએ...' ત્યાં પણ આ શબ્દ વાપર્યો છે. એકનિષ્ઠા 'એકનિષ્ઠાએ તન, મન, ધનની આસક્તિ તનો...' અહીંયાં પાંચેય ઇન્દ્રિયના વિષયો આવી જાય છે. 'ત્યાગ કરી તેની ભક્તિ તમાં જોડાય...' તો એ આજ્ઞાનું આરાધન કહો અથવા સત્સંગની સફળતા કહો, તો જ થઈ શકે, જો કે ભક્તિ તની વાત આવે તો સ્પષ્ટીકરણ દેવું આવશ્યક ગણીને સાતમાં વચનામૃતમાં એ વાત સ્પષ્ટ કરી કે 'જોકે જ્ઞાની ભક્તિ ત ઇચ્છતા નથી' જ્ઞાનીને એ જરૂર નથી, આવશ્યકતા નથી, અપેક્ષા નથી. જ્ઞાની હંમેશા નિસ્પૃહ હોય છે અને બીજાની પ્રવૃત્તિની અપેક્ષા ન રાખે તેવા નિર્લેપ હોય છે. કેમકે તેથી તેમને પોતાને કાંઈ ફાયદો નથી. કોઈ જીવ પોતાની ભક્તિ ત કરે તેથી જ્ઞાનીને શું ફાયદો થઈ જાય ? કે એના આત્મામાં કોઈ ફેરફાર થવાનો પ્રશ્ન નથી એથી કાંઈ ફરક પડતો નથી. એટલે 'જો કે જ્ઞાની ભક્તિ ત ઇચ્છતા નથી, પરંતુ મોક્ષાભિલાષીને તે કર્યા વિના ઉપદેશ પરિણામતો નથી' ઉપદેશ પરિણામવા માટે આ એક સુગમમાં સુગમ અને ઉત્તમમાં ઉત્તમ ઉપાય છે. ઉપદેશ સાંભળવો એક વાત છે અને ઉપદેશ પરિણામવો તે તદ્દન બીજી વાત છે. ખરેખર (તો) સાંભળ્યું માટે જ્ઞાન થયું એમ નથી (પરંતુ) પરિણામ્યું માટે જ્ઞાન થયું એમ છે. અને એ ઉપદેશ ત્યારે જ પરિણામે કે જો એ મોક્ષાભિલાષી થઈને, એટલે પૂર્ણપદનો અભિલાષી થઈને (કે) જે આ (પત્ર)માં રહેલી મોક્ષની વાત કરી. એ મોક્ષનો અભિલાષી થઈને ભક્તિ તથી સત્સંગને ઉપાસે, બહુમાનથી સત્સંગને ઉપાસે. 'અને મનન તથા નિદિધ્યાસનનો હેતુ થતો નથી, માટે મુમુક્ષુએ જ્ઞાનીની ભક્તિ ત અવશ્ય કર્તવ્ય છે એમ સત્પુરુષોએ કહ્યું છે.' આ આજ્ઞા છે. બહુમાન વગરનો ઉપદેશ પરિણામે નહીં. જીવને અત્યંત અત્યંત એકનિષ્ઠાથી અપૂર્વભક્તિ ત ન આવે ત્યાં સુધી સત્સંગ ઇળવાન થાય

નહીં અથવા સત્સંગમાં પ્રાપ્ત ઉપદેશ પરિણામી શકે નહીં.

જો કે આ માસ્ટર કી છે. મુમુક્ષુની ભૂમિકાના બધા જ પ્રાકરના બાધક કારણો, બાધક દોષોનો અભાવ કરવાનો આ એક (શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે), એક જ ચાવી છે કે જેને લઈને બધાં દોષોની નિવૃત્તિ થવી સંભવિત છે. એટલે એમ કહ્યું કે ‘જો એક એવી અપૂર્વભિ તથી સત્સંગની ઉપાસના કરી હોય તો...’ બસ ! આ એક જ સાધન હાથમાં આવ્યું. અપૂર્વભિ ત, અપૂર્વ બહુમાન. હવે પછી એ વિષયમાં સ્પષ્ટીકરણ આવશે, પણ એ પ્રકારના પરિણામો થયા વિના (સત્સંગ ફળવાન થાય નહીં). ‘જો એક એવી અપૂર્વભિ તથી સત્સંગની ઉપાસના કરી હોય તો અલ્પ કાળમાં મિથ્યાગ્રહાદિ નાશ પામે,...’ એટલે ચારેય પ્રકારના દોષો મિથ્યાગ્રહ, સ્વચ્છંદપણું, પ્રમાદ અને ઇન્દ્રિય વિષયોમાં રસ લઈ અપેક્ષાબુદ્ધિ રાખવી. એ નાશ પામે. ચારેય પ્રકારના અથવા સર્વ પ્રકારના બાધક પરિણામો નાશ પામે ‘અને અનુક્રમે...’ ભવિષ્યમાં ક્રમથી ‘સર્વ દોષથી જીવ મુ ત થાય.’ અને નિર્વાણપદને પામે. આ વિષયનું આ એક મહત્વપૂર્ણ કારણ બતાવ્યું છે કે દોષના પ્રકારો અનંત છે પણ જો જીવ જ્ઞાનીપુરુષની અપૂર્વભિ તમાં પરિણમે તો એ એક મોટું સાધન છે કે એ જીવને આત્મકલ્યાણમાં બહુ અલ્પ પ્રયાસે એ કારણભૂત થઈ શકે છે.

એની પાછળ એનું વિજ્ઞાન છે – એનું લોજિક (Logic) છે. કેમ એમ થાય છે ? ભિ ત (અર્થાત) જ્ઞાનીપુરુષની ભિ ત એ ખરેખર રાગ નથી પણ એ પોતાના આત્માની ભિ ત છે. કોની ભિ ત છે ? એ આત્માની ભિ ત છે. જેને જ્ઞાનીપુરુષ પ્રત્યે ભિ ત નથી એને પોતાના આત્મા પ્રત્યે પણ ભિ ત નથી એમ સમજવા યોગ્ય છે. તે નિમિત્ત છે એમ કરીને કાઢી નાખવા જેવો વિષય નથી. નિમિત્ત ગણીને એ અવગણના કરવા જેવો વિષય નથી. કેમ ? કે જેણે દર્શનમોહનો નાશ કર્યો છે એવા જે જ્ઞાનીપુરુષ, એના પ્રત્યેનું જે બહુમાન છે એ જ્ઞાનીપુરુષની ઓળખાણરૂપ જ્ઞાન અને તે જ્ઞાન પોતે જ ભિ ત - બહુમાન(રૂપ છે). જ્ઞાનથી જે બહુમાન આવ્યું તે જ્ઞાનની અવસ્થા - જ્ઞાનની પર્યાય, તે પોતે જ ભિ તની પર્યાય

છે, બહુમાનની પર્યાય છે અને એવા પરિણામથી જીવને પોતાના દર્શનમોહનો અનુભાગ તૂટે છે. એટલે જેનો દર્શનમોહ ઘટે એની મતિ નિર્મળ થાય છે. એનું મતિજ્ઞાન નિર્મળ થવાથી એને આત્મકલ્યાણની દિશામાં અધિક - અધિક સૂઝ આવે છે કે મારે મારી વર્તમાન યોગ્યતામાં શું કર્તવ્ય છે ? અને શુ અકર્તવ્ય છે ?

આમ જ્ઞાનીપુરુષની ભ્મિ ત જીવના દર્શનમોહના પરિણામ ઉપર સીધી અસર લાવે છે અને એ કારણે જીવ મિથ્યાઆગ્રહ આદિ સર્વ દોષથી મુ ત થઈને અનુક્રમે નિર્વાણપદને પામે છે, નિષ્કર્મ દશાને પામે છે. એવી દશા ઉત્પન્ન થવામાં આ એક 'અપૂર્વભ્મિ ત' એક મહત્વનું કારણ છે. એટલા માટે 'કૃપાળુદેવે' પોતાના પત્રોમાં આ વિષય ઉપર અસાધારણ રીતે કલમ ચલાવી છે. વિશિષ્ટ પ્રકારે કેટલાંક લખાણો આવ્યા છે કે ભગવાન છે, હરિ છે એ મુિ ત આપવામાં તો કૃપણ નથી પણ ભ્મિ ત આપવામાં કેમ કૃપણ થાય છે ? કેમ કૃપણ રહે છે ? કૃપણ એટલે લોભી, કેમકે જેને ભ્મિ ત આવી તેને તો સહજમાત્રમાં મુિ ત આપી દે છે. પણ પહેલાં ભ્મિ ત જ આપતા નથી એનું શું કરવું ? એનો અર્થ શું થાય છે ? કે જીવને જ્ઞાનીપુરુષની ઓળખાણ થઈને યથાર્થ પ્રકારે એમનું બહુમાન અને અપૂર્વ ભ્મિ ત આવવી એ વાત સહેલી નથી. એ વાત બહુભાગ બનતી નથી. બહુભાગે એવું બન્યું નથી. જ્ઞાનીપુરુષનો યોગ મળ્યો છે પણ એવું બન્યું નથી. અને એવું ક્વચિત્ જ, કોઈક જ ભાગ્યશાળી જીવને બને છે. એટલા માટે એમ કહે છે કે ભગવાન આ બાબતમાં કૃપણ છે. કેમ કોઈકને જ (ભ્મિ ત) આપે છે ? કેમ ઘણાંને ભ્મિ ત નથી આપતાં ? મુિ ત તો ઘણાંને આપે છે. અથવા જેટલાને ભ્મિ ત આપે છે તેટલાને મુિ ત આપી દે છે પણ ભ્મિ ત જ આપતા નથી એનું શું કરવું ? આવી એક વિશિષ્ટ શૈલીથી આ વિષયને અદ્ભુત રીતે પ્રકાશ્યો છે અને ઠામ-ઠામ એમણે એ વાત કરી છે. એ વિષયમાં થોડી મહત્વપૂર્ણ વાત હવે પછીના વચનામૃતોમાં આવશે. અત્યારે સમય થઈ ગયો છે. અહીંયાં સુધી રાખીએ.

પ્રવચન-૯
પત્રાંક-૬૦૯
તા. ૨૫-૮-૧૯૯૫

આ પત્રમાં સત્સંગનું મહત્વ દર્શાવે છે અને સત્સંગ સફળ થવાના અને અફળ થવાના કારણો, એ વિષય ઉપર પ્રકાશ પાડે છે. ૧૧મા પેરેગ્રાફથી સ્વાધ્યાય કરશું. 'સત્સંગની ઓળખાણ થવી જીવને દુર્લભ છે.' શું કહ્યું ? કે યથાર્થ સત્સંગ કેવો હોય ? એ સંબંધી ઓળખાણ થવી એ જીવને દુર્લભ છે. સામાન્યપણે ક્યાંય પણ શાસ્ત્રચર્યા થતી હોય, ધર્મચર્યા થતી હોય, તત્ત્વચર્યા થતી હોય, તો ત્યાં સત્સંગ ચાલે છે. એમ માનીને એ સત્સંગને અનુસરવાનું જીવ કરે છે. પણ જો સત્સંગમાં જનાર માણસ પોતાની તપાસ ન કરે કે આટલા વખત સુધી સત્સંગમાં રહીને મારા આત્માને શું લાભ થયો ? તો એમનેમ એ પ્રવૃત્તિ ચાલુ રહી જાય છે અને એ સત્સંગ યથાર્થ છે કે અયથાર્થ છે એનો વિચાર સુદ્ધા થતો નથી. જો કે નહીં થવાનું એક કારણ એ છે કે સત્સંગમાં સત્શાસ્ત્ર અને સત્પુરુષના વચનામૃતોના આધારે સ્વાધ્યાય, વાંચન, શ્રવણ, ચર્યા, ચિંતન વગેરે ચાલતું હોય છે. તોપણ અહીંયાં જરા વિશેષ કાળજી લેવા યોગ્ય છે અને એ કાળજી એવા પ્રકારે છે કે આ સત્સંગમાં રહીને મારા આત્માએ કેટલો ગુણ પ્રગટ કર્યો ? કેટલાં અવગુણ મારા મટયાં ? એ વિષય ઉપર કાળજી લેવામાં ન આવે એટલે પોતાની જાતની જ કાળજી લેવામાં ન આવે તો સત્સંગ કર્યાનો એક સંતોષ લેવાય જશે. અને એ સંતોષથી ફાયદો થવાનો

તો સવાલ નથી, નુકસાન તો અવશ્ય થશે જ. સત્સંગમાં માણસ જાય અને લાભ થવાને બદલે નુકસાન થાય તો એ વાત કેટલી અફસોસજનક છે ! એ વિચારવા યોગ્ય છે.

‘સત્સંગની ઓળખાણ થવી જીવને દુર્લભ છે.’ અહીંયાં એ પણ પ્રશ્ન સંભવિત છે, થઈ શકે કે ઓળખાણ થાય એવી અમારી જ યોગ્યતા ન હોય તો અમને કેમ ખબર પડે કે અહીંયાં યથાર્થ સત્સંગ ચાલે છે કે અયથાર્થ સત્સંગ ચાલે છે ? આવો પ્રશ્ન થઈ શકે. પણ પોતાને આત્મકલ્યાણની ભાવના અને આત્મા સંબંધીની રુચિ (હોય અને) એ ભાવના અને રુચિને પોષણ મળે છે કે પોષણ નથી મળતું એટલી તપાસ તો અવશ્ય હોવી જોઈએ. અથવા પોતાને શું લાગે છે ? એ વિષયમાં એટલું તો કાંઈક પોતાને લાગવું જોઈએ, થવું જોઈએ કે મને આત્મરુચિ અને આત્મભાવનાને પોષણ મળે એવું કેટલુંક થયું ? મારા પરિણમનમાં એવું પરિણમન કેટલુંક થયું ? કેવુંક થયું ? એટલું તો અવશ્ય વિચારવું જોઈએ અથવા વિચારમાં આવવું જોઈએ. જો એ પ્રકાર વિચારવામાં ન આવે તો પછી જીવ કોઈ વિશેષ વિચાર કર્યા વિના કોઈને કોઈ અન્ય કારણસર, અન્ય કારણસર એટલે આત્મભાવના - આત્મકલ્યાણના વિચાર વિના સત્સંગમાં ઉપસ્થિત રહે છે. અથવા કોઈને કોઈ સંપ્રદાયને, કોઈને કોઈ મંડળને, કોઈને કોઈ સમૂહને અનુસરણ કરે છે, તો શું કારણથી કરે છે ? જો પોતાને આત્મકલ્યાણની ભાવના પુષ્ટ થતી ન હોય અને તદ્દનુસાર મુમુક્ષુતામાં આગળ ન વધાતું હોય, તો એ સત્સંગમાં શું કર્યું, અથવા શું કામ થયું ? (આ તો) વેપાર કર્યો અને કમાણી ન થઈ એના જેવી વાત થઈ. અથવા કોઈ વેપારી એવો ન હોય શકે કે વેપાર કરે અને પોતાના નફાની તપાસ નહીં રાખે. એવો કોઈ વેપારી હોય શકે ? નફાની તપાસ નહીં રાખે તો નુકસાની તપાસ પણ નહીં રહે અને નફાની જગ્યાએ નુકસાન થતું હશે તોપણ એમ ને એમ જ ચાલશે. એને તો ખરેખર વેપારી ન કહી શકાય અથવા તો એ વેપાર કરવાને લાયક છે એમ ન કહી શકાય.

એવી જ રીતે સત્સંગ હોય કે કોઈપણ ધર્મસાધન હોય, પોતાને તેથી

શું લાભ થયો ? એટલું તપાસવામાં ન આવે તો એક આંધળુ અનુકરણ ચાલે છે. એમ જ કહી શકાય. એમાં એથી વિશેષ વાત શું રહી ? પણ બહુભાગ એવું ચાલતું હોય છે તેથી એમ કહ્યું કે 'સત્સંગની ઓળખાણ થવી જીવને દુર્લભ છે.' અહીંયાં સત્સંગ શબ્દે, સત્પુરુષની ઓળખાણ થવી જીવને બહુ દુર્લભ છે; 'કૃપાળુદેવ'નો એમ પણ કહેવાનો અભિપ્રાય નીચેના વચનોથી લાગે છે. કેમકે ૧૨ માં પેરેગ્રાફમાં સત્સંગનું એટલે સત્પુરુષનું ઓળખાણ એમ વાક્ય શરૂ થાય છે. ૧૨ માં પેરેગ્રાફમાં શું વાક્ય છે ? કે 'સત્સંગનું એટલે સત્પુરુષનું ઓળખાણ થયે પણ તે યોગ નિરંતર ન રહેતા હોય...' એમ કરીને વાત લખી છે. એટલે (જેમ) સત્સંગની ઓળખાણ થવી જીવને દુર્લભ છે, એમ આ સત્પુરુષની ઓળખાણ થવી દુર્લભ છે. અથવા તો સત્પુરુષ વિદ્યમાન ન હોય તો જે મુમુક્ષુઓ, મુમુક્ષુઓ વચ્ચે સત્સંગની પ્રવૃત્તિ ચાલતી હોય છે. એમાં એ પ્રવૃત્તિ યથાર્થ ચાલે છે કે યથાર્થ નથી ચાલતી એની ઓળખાણ પણ ભાગ્યે જ જીવ કરે છે. લગભગ તો એમનેમ અનુસરણ થાય છે, એક Routine બની જાય છે. 'કોઈ મહત્ પુણ્યયોગે તે ઓળખાણ થયે નિશ્ચય કરી આ જ સત્સંગ, સત્પુરુષ છે.' સત્સંગ કરીને કોમા(,) કરીને સત્પુરુષ શબ્દ લઈ લીધો છે. 'આ જ સત્સંગ, સત્પુરુષ છે એવો સાક્ષીભાવ ઉત્પન્ન થયો હોય તે જીવે તો અવશ્ય કરી પ્રવૃત્તિને સંકોચવી; પોતાના દોષ ક્ષણે ક્ષણે, કાર્યે કાર્યે અને પ્રસંગે પ્રસંગે તીક્ષ્ણ ઉપયોગે કરી જોવા, જોઈને તે પરિક્ષીણ કરવા' પછી આગળની વાત બીજી કહેવા માગે છે, પણ આપણે આટલા વચનો ઉપર વિચારીએ.

'કોઈ મહત્ પુણ્યયોગે તે ઓળખાણ થયે' ઓળખાણ થવી એને મહત્ પુણ્યનો યોગ લીધો છે. કેમ ? કે આ જીવને સત્પુરુષનો યોગ ભૂતકાળમાં - અનંતકાળમાં અનેકવાર થયો છે. પણ એકવાર પણ ઓળખાણ થઈ નથી. સત્સંગ અને સત્પુરુષનો યોગ દુર્લભ છે એ વાત જરૂર છે. તોપણ તે (યોગ) અનેકવાર, અનંતવાર થયો છે, પણ એકવાર પણ ઓળખાણ થઈ નથી. એટલે ઓળખાણ થવી એ બહુ મોટી વાત

છે અને કદાપિ કોઈને ઓળખાણ થાય તો તે બહુ, બહુ મોટો પુણ્યયોગ છે એમ સમજવા યોગ્ય છે. એટલે કે તે જીવ બહુ મોટો ભાગ્યશાળી છે, એમ સમજવા યોગ્ય છે.

સામાન્યપણે જગતમાં પુણ્યશાળી અને ભાગ્યશાળીની વ્યાખ્યા બીજી રીતે છે. લૌકિકમાં, જગતમાં એનું માપ સંયોગો ઉપર છે કે જેને અનુકૂળ સંયોગો વધારે હોય, શ્રીમંતાઈ હોય, રાજાપણું હોય કે કોઈ સત્તાધારી રાષ્ટ્રપ્રમુખ હોય, અથવા પ્રાઈમ મિનીસ્ટર હોય, તો એમ કહેવાય કે એ ભાઈ પુણ્યશાળી છે. એ બધા તો પાપાનુબંધી પુણ્ય હોવાથી એને ખરેખર પુણ્યશાળી કહેવા કે કેમ ? એ આ પ્રકરણની અંદર તો શંકાસ્પદ વિષય છે. કેમકે જીવ અનેક પ્રકારના પાપ બાંધતો-બાંધતો એ પુણ્યના ફળને પ્રાપ્ત થાય છે અને ઘણી આકુળતા અને અશાંતિને ભોગવે છે. એટલે એને પુણ્ય શું કહેવું ? અહીંયાં તો સત્પુણ્ય છે એની વાત છે કે જે પુણ્ય યોગે જીવને નિર્વાણપદનું અધિકારીપણું પ્રાપ્ત થાય, અને અનુક્રમે સર્વદોષથી મુક્ત થઈને એ નિર્વાણપદને પામે. એવી પરિસ્થિતિ સર્જાય તો એને અવશ્ય અવશ્ય ભાગ્યશાળી કહી શકાય.

અનંતકાળમાં અનંતવાર આવો યોગ બન્યા છતાં પણ એવી પરિસ્થિતિ ન થઈ કે ઓળખાણ થઈ; (તો) એને ભાગ્યશાળી ન કહ્યાં. એને દુર્ભાગી કહેવા જોઈએ કે દુર્ભાગ્ય છે કે આવો યોગ થયા છતાં પણ ઓળખાણ ન થઈ. જોકે ઓળખાણ નહીં થવામાં જવાબદારી તો પોતાની જ છે. પોતે એવી યોગ્યતામાં ન આવ્યો, યોગ્યતામાં એવો તૈયાર ન થયો કે જેને લઈને પોતાને ઓળખાણ નથી થઈ, પણ કોઈ મહાન પુણ્યના યોગે તે ઓળખાણ થયે, નિશ્ચય કરી, ચોક્કસપણે આ જ સત્સંગ અથવા સત્પુરુષ છે એવો સાક્ષીભાવ એટલે એવી ખાત્રી અંદરમાં આવી હોય તો તે જીવે શું કરવું ? અથવા તે જીવને સહજ કેવા પરિણામ આવે ? ઓળખાણ થયાં પછી એ જીવને કેવા પરિણામ આવે ? એને ઉપદેશની ભાષામાં 'એમ કરવું' એમ કહેવાય છે. કે બહારમાં તો એણે પ્રવૃત્તિને સંકોચવી.

જીવન જીવવા માટેની જે કાંઈ પ્રવૃત્તિ ચાલતી હોય, તે પ્રવૃત્તિને ઓછી

કરી નાખવી, વ્યવસાય હોય, વ્યાપાર હોય કે જે કાંઈ હોય તે (સંકોચવી) એટલા માટે કે જીવનો એમાં બહુભાગ સમય જતો હોય છે. અથવા વિચારનો મોટા ભાગનો સમય લગભગ રાત અને દિવસ એની પાછળ જ જાય છે. ભલે ઓફીસ Hours મર્યાદિત હોય પણ એ સંબંધીના વિચારો Unofficially ચાલતાં જ હોય છે. અથવા એ વિચારોમાંથી જીવ મુ ત થઈ શકતો નથી. આ પરિસ્થિતિ બધાને અનુભવગોચર છે. તો જેને આત્મકલ્યાણ કરવું છે એને પોતાની વર્તમાન પ્રવૃત્તિને ગૌણ કરવી જોઈએ અને આત્મકલ્યાણ અને આત્મકલ્યાણની પ્રવૃત્તિને મુખ્ય કરવી જોઈએ. સત્સંગમાં આપણે એને Change of priority કહીએ છીએ. (આત્મકલ્યાણને) મુખ્યતા આપવી. એક સાથે બે કામ છે અથવા અનેક કામ છે, ત્યારે મુખ્યતા કોને આપવી ? ગણિતની દૃષ્ટિએ, ગણતરીની દૃષ્ટિએ વિચારવામાં આવે, તો બહુ સીધી સાદી વાત સમજાય એવી વાત એ છે કે જેમાં લાભ વધારે હોય એની જ મુખ્યતા હોય શકે આ સાદુ ગણિત છે. જેમાં જીવને વધારે લાભ થાય તે કામની મુખ્યતા કરે અને એમ જ કરે છે – સંસારમાં પણ એમ જ કરે છે. જો એમ ન કરે તો એને મૂર્ખ ગણવામાં આવે કે લાભની વાત મૂકી, વધારે લાભની વાત મૂકી અને ઓછા લાભની વાતને મુખ્ય કરે છે એ કોઈ સમજણવાળી વાત નથી. અહીંયાં જે લાભ થવાનો છે એ તો એક ભવમાં અનંતભવની કમાણી કરવાનો છે. એ લાભને ગૌણ કરીને બહારમાં જે ખરેખર લાભ નથી પણ લાભ માનવામાં આવ્યો છે એવી પ્રવૃત્તિને મુખ્ય કરવી એ જીવનું અવિચારીપણું છે. એ સિવાય બીજું કાંઈ નથી એટલે મહત્ પુણ્યયોગે કાંઈ જીવને યથાર્થ સત્સંગ અથવા સત્પુરુષની ઓળખાણ થાય અને ખાત્રીબંધ ઓળખાય; ઓળખાણ થાય એમ નહીં પણ સાક્ષીભાવ એટલે ખાત્રીબંધ ઓળખાણ થાય એ જીવને પહેલો વિચાર એ આવે કે મારે વધુમાં વધુ સમય હવે સત્સંગમાં ખર્ચ કરવો છે.

પ્રશ્ન :- ખાત્રીબંધ ઓળખાણ એટલે ?

સમાધાન :- ખાત્રીબંધ ઓળખાણ અને ઓળખાણ વચ્ચે તફાવત

શું ? એ વિચારવું હોય તો, એક વિશ્વાસ આવવો અને એક પરિણમનથી ઓળખાણ થવી એમ બે વાત છે. 'કૃપાળુદેવ'ના પત્રને અનુસરીને થોડોક તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર વિચારીએ તો એ પત્ર છે, ૬૭૪. ૬૭૪માં આ વિષય ચાલ્યો છે. ઘણાં જીવો આ ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરે છે. એમાંથી કોઈક જીવને (ઓળખાણ થાય છે). કારણ કે બધાને આત્મહિતની એટલી કાળજી નથી હોતી, 'કોઈક જીવ સત્સમાગમના યોગથી, સહજ શુભકર્મના ઉદયથી, તથારૂપ કંઈક સંસ્કાર પામીને જ્ઞાની કે વીતરાગને યથાશ્ચિત્ત ઓળખી શકે.' ઓળખી શકે એમાં યથાશ્ચિત્ત ઓળખાણ લીધી છે - એ ખાત્રીબંધ નથી. હવે એમાં શું બને છે ? કે અનેક વખત સત્સમાગમનો યોગ રહે છે. એવો કોઈ સહજ પુણ્યનો ઉદય છે કે લાંબા સમય સુધી સત્સમાગમનો યોગ રહે છે. જીવને કાંઈક યોગ્યતા પણ આવે છે. થોડી ઘણી યોગ્યતા પ્રાપ્ત થયાં પછી એ યથાશ્ચિત્ત ઓળખે છે ત્યારે બને છે શું ? કે પોતાને કેટલાંક પ્રશ્નો જે ઉદ્ભવતા હોય છે અથવા સમાધાન નથી થતું હોતું એને કારણે કેટલાંક પ્રશ્નો ઉત્પન્ન થતા હોય છે. એ પ્રશ્નોનું સમાધાન એને જ્ઞાનીપુરુષ પાસેથી મળે છે અને જ્યારે એ સમાધાન એને મળે છે અને જેટલા પ્રમાણમાં સમાધાન મળે છે તેટલા પ્રમાણમાં તેને વિશ્વાસ આવે છે. એને યથાશ્ચિત્ત ઓળખાણ કીધી કે મારા પ્રશ્નો છે, મને જ્યાં સમાધાન નથી થતું ત્યાં મને સમાધાન મેળવવાનું આ ઠેકાણું તો છે, જરૂર ઠેકાણું છે. (આ) લાગે છે જ્ઞાની. બીજા પણ જ્ઞાની કહે છે, અને મને પણ એમ લાગે છે. એમ એને અમુક પ્રમાણમાં વિશ્વાસ આવે છે.

'તથાપિ ખરેખરું ઓળખાણ તો...' આ (ઓળખાણ) પ્રતીતિ સહિતની છે. હવે એમ કીધું. આ ખાત્રીબંધ વાત છે, 'ખરેખરું' એમ ઓલું (ઉપર) ખરેખરું નથી લીધું. કેમ ખરેખરું ન લીધું ? કે ક્યાંક સમાધાન થયું અને ક્યાંક સમાધાન ન થયું અથવા સમાધાન થયું પણ ક્યાંક એને શંકા પણ પડી કે તો પછી આમ કેમ કરે છે ? હવે સાધક અવસ્થા એ એક એવી અવસ્થા છે કે બુદ્ધિવાળાને થાપ ખાવી પડે. કોને (થાપ ખાવી પડે) ? બુદ્ધિવાળાને થાપ ખાવી પડે. હાં ! (સાધક અવસ્થા) એક એવી અવસ્થા

છે, કેમ ? કે સાધક અવસ્થામાં સાધ્ય છે એ પરિપૂર્ણ શુદ્ધિનું છે, સાધ્ય શું છે ? નિર્વાણપદ છે – મોક્ષપદ છે. એમાં પરિપૂર્ણ શુદ્ધિ હોય છે, અને સાધક અવસ્થામાં અધૂરી શુદ્ધિ હોય છે. એટલે સાધકનું આચરણ અધૂરી શુદ્ધિને અનુસરતું હોય છે. અને સાધકની વાત એના ધ્યેયને અનુસરીને હોય છે, એટલે વાતમાં અને આચરણમાં ફરક પડે. ત્યારે બુદ્ધિવાળા માણસો શું વિચારે ? કે વાત કાંઈક કરે છે અને આચરણ કાંઈક કરે છે, આની વાતમાં અને આચરણમાં મેળ નથી માટે આપણને હજી કાંઈક શંકા રહે છે કે જ્ઞાની હોય પણ અને ન પણ હોય. જો એનું આચરણ એની વાત પ્રમાણે થાય ને તો આપણને શંકા ન પડે. પણ સાધક અવસ્થામાં એવું કોઈ દિવસ બને નહીં. જો વાત પ્રમાણે આચરણ થાય તો એ સિદ્ધપદમાં આવી જાય. વીતરાગ પદમાં આવી જાય, પૂર્ણ વીતરાગ થઈ જાય, પછી સાધક અવસ્થા ન રહે. પણ સાધક અવસ્થા જ એનું નામ છે કે જેનું સાધ્ય પરિપૂર્ણ છે અને સાધકપણાની અંદર અધૂરાપણું છે, દશામાં અધૂરાપણું છે, આચરણમાં અધૂરાપણું છે. આ પરિસ્થિતિ બુદ્ધિવાળાને થાપ ખવડાવે છે. શું ?

પ્રશ્ન :- એ વખતે બુદ્ધિનું શું કરવું ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ વખતે બુદ્ધિનું શું કરવું ? પ્રશ્ન આમ છે. ઠીક ! બુદ્ધિને એક કોર મૂકવી. ઠીક ! એવી બુદ્ધિને એક કોર મૂકવી. એ પ્રકારની બુદ્ધિને એક કોર મૂકવી અથવા તો એ વાતને સમજવા માટે યથાયોગ્ય બુદ્ધિ કેવી હોય ? એનો વિચાર કરવો કે આ વાતને સરખી રીતે કેમ વિચારી શકાય ? કે બરાબર છે; જ્યારે સાધ્ય પૂર્ણ છે અને અવસ્થા અધૂરી હોય તો એમ જ હોય ને ! બીજું કેવી રીતે હોય શકે ? સાધક અવસ્થામાં ગુણો પરિપૂર્ણ રીતે વિકાસ પામ્યા નથી, ત્યારે જ તો સાધકપણું છે. એટલે કે અમુક અવગુણ છે અને અમુક ગુણ છે. હવે જીવની દૃષ્ટિ ગુણ ઉપર હોય તો (બુદ્ધિ) સવળી ચાલે અને જીવની દૃષ્ટિ અવગુણ ઉપર હોય તો બુદ્ધિ અવળી ચાલે. આમ બને છે. એટલે ગુણગ્રાહીપણું હોય તો તો વાંધો ન આવે. નહીંતર દોષગ્રાહીપણું તો

અનાદિથી છે જ. ફટાફટ કોઈકના દોષ, પકડવાં એ તો જીવને ટેવ પડેલી છે. એ તો એમ કર્યા જ કરે. એ કોઈ નવી વાત નથી.

બીજી પણ એની અંદર ઘણી વાતો છે, એકાદ વાત ખોલીએ કે મોક્ષનો માર્ગ છે એ અનુભવપ્રધાન છે. એટલે જો માર્ગે ચડવું હોય તો જ્ઞાનીપુરુષની પ્રત્યેક વાતને અનુભવથી મીઠવીને, મેળવીને સંમત કરવી માત્ર વિચારીને સંમત ન કરવી, આ પ્રકારની જો પદ્ધતિ હોય તો જ્ઞાનીપુરુષની વાણીમાં એમનો જે અનુભવ રહ્યો છે એ અનુભવ સમજાય અને એ અનુભવ સમજવા માટે પોતે પણ અનુભવ પદ્ધતિએ સમજવાનો પ્રયત્ન કરે. એવો ખ્યાલ અને એવી સમજણ ન હોય તો વિચાર પદ્ધતિએ (સમજવા જાય) તો એની અંદર રહેલો જે અનુભવ છે. એ વિષયથી અજાણપણું રહે અને એના કારણે એમની વાતનું જે પારમાર્થિક પાસું છે અથવા એ વિષયનું જે રહસ્ય છે એ રહસ્ય જીવને સમજાતું નથી, એના માટે એમ કહી શકાય કે કોઈપણ શાસ્ત્રવચન હોય, કોઈપણ જ્ઞાનીપુરુષના વચન હોય, એનો શબ્દાર્થ, ભાવાર્થ, ન્યાર્થ કે આગમ્યાર્થ એ પ્રકારના અર્થઘટન બુદ્ધિના સ્તર ઉપર થઈ શકે છે. પણ એ વચનોમાં રહેલું જે રહસ્ય છે એ રહસ્યાર્થ અથવા એથી (એ વચનથી) આત્મકલ્યાણ કેવી રીતે થાય ? એવો જે પારમાર્થિક પરમાર્થ છે એ સમજવો જરૂરી છે. અને, એના માટે કેવળ બુદ્ધિનું સ્તર કામમાં નથી આવતું. એના માટે જીવને અનુભવજ્ઞાન લેવું પડે છે. Practical knowledge માં આવવું પડે છે અને તો જ એ વાત સમજાય છે. કેમકે અનુભવની વાત અનુભવ પદ્ધતિથી સમજવા સિવાય એનો બીજો કોઈ ઉપાય નથી.

એટલે ખરેખરું ઓળખાણ તો ક્યારે થાય ? એ કહેવા માગે છે કે ‘ખરેખરું ઓળખાણ તો દૃઢ મુમુક્ષુતા પ્રગટ્યે,’ દૃઢ મુમુક્ષુતા કોને કહેવી ? કે મોહાસિ તથી મુંઝાઈને, સવારે આપણે જે સ્વાધ્યાય ચાલે છે – ‘એક મોક્ષને વિષે જ યત્ન કરવો’ એવું જે મોક્ષનું ધ્યેય બાંધે એ જીવને દૃઢ મુમુક્ષુતા પ્રગટે છે. ‘દૃઢ મુમુક્ષુતા પ્રગટ્યે, તથારૂપ સત્સમાગમથી પ્રાપ્ત થયેલ ઉપદેશને અવધારણ કર્યે,...’ અને પોતાને યોગ્ય જે તથારૂપ ઉપદેશ

છે, સત્સમાગમમાં પોતાને લાગુ પડે એવો, પોતાની ભૂમિકાનો, પોતાને જ્યાં સુધારો કરવો છે એવો એ તત્કાળ વર્તમાન પ્રયોજનભૂત એવો એ ઉપદેશ છે, તે ઉપદેશનું અવધારણ કરવું, એટલે અમલીકરણ કરવું એને અમલ કરવાની પોતાની તૈયારી, પોતાના પુરુષાર્થની તૈયારી હોય અને જીવને ‘અંતરાત્મવૃત્તિ પરિણમ્યે...’ એટલે આત્માના અંતર સ્વરૂપમાં વૃત્તિ જવાને તત્પર થઈ હોય ત્યારે બહિરાત્મવૃત્તિથી જે કાંઈ પરિસ્થિતિ હોય તેનું મૂલ્યાંકન ન આવે. એ કેવી રીતે ? કે ધર્મના ક્ષેત્રમાં પણ બહિરાત્મવૃત્તિથી શાસ્ત્રજ્ઞાનની પણ સંભાવના છે, શાસ્ત્રજ્ઞાનની પણ વિદ્યમાનતા હોય છે અને બહારમાં કેટલાંક પદાર્થોના ત્યાગની પણ સંભાવના હોય છે. બાહ્યદૃષ્ટિવાન જીવો અંતરાત્મવૃત્તિ નહીં હોવાને લીધે તેનું મૂલ્યાંકન કરે છે કે, જુઓ ભાઈ ! કેટલું બધું જ્ઞાન છે અને કેટલો ત્યાગ છે. જ્ઞાન અને ત્યાગ બેય છે માટે નક્કી કોઈક મહાપુરુષ લાગે છે. આવી રીતે જીવ મૂલ્ય કરવામાં થાપ ખાય છે. એ બહિરાત્મવૃત્તિને લઈને થાપ ખાય છે.

અંતરાત્મવૃત્તિ પરિણમવાને લીધે તે વૃત્તિવાળા જીવની દૃષ્ટિ સામા જીવની દૃષ્ટિ એના આત્મા ઉપર છે કે નહીં ? એ જોવામાં જાય છે, સંસ્કૃતમાં એક કહેવત છે એના ઉપર કે ‘બાલાનામ્ પશ્યતિ લિંગા’ જે બાળજીવો છે એ બાહ્ય ચિહ્નને, લીંગ એટલે બાહ્ય ચિહ્નને જુએ છે. જુઓ એણે કેટલો ત્યાગ કર્યો છે ? એણે પહેરવેશ કેવો પહેર્યો છે ? એમાં સાદાઈ છે કે નહીં ? એને ખાવા-પીવામાં વૈરાગ્ય, સાદગી છે કે નહીં ? શાસ્ત્રજ્ઞાન વિશાળ છે કે નહીં ? એ બધા બાહ્ય ચિહ્ન છે. તત્ત્વદૃષ્ટિ જીવો તો અનંત શાંતિનો પિંડ એવો જે આત્મા, એના ઉપર દૃષ્ટિ છે કે નહીં ? એ દૃષ્ટિથી પોતે (જુએ છે).

સંક્ષેપમાં એમ કહી શકાય કે જ્ઞાનીપુરુષના અંતર પરિણમનને ઓળખવાની યોગ્યતા હોય છે ત્યારે ખરેખરું ઓળખાણ થાય છે. એ પરિણમન જોઈને ઓળખાણ થાય છે, અંતર પરિણમન જોઈને ઓળખાણ થાય છે. બાહ્ય ચિહ્નથી એ ઓળખાણ થતી નથી.

પ્રશ્ન :- પરિણામન જુએ છે ?

ઉત્તર :- હા ! પરિણામનથી ઓળખાણ થાય છે. પરિણામનમાં એમનું અંતરાત્મવૃત્તિરૂપ જે પરિણામન છે, એ સમજાય છે - એ દેખાય છે. સમજાય છે એટલે દેખાય છે અને સમજાય છે. આવતીકાલથી આપણે તે લઈશું, ભલે એક ના બદલે બે કલાક લાગે કે એકવાર પણ ખરી ઓળખાણ કરી નથી. ખરેખરી ઓળખાણ નથી કરી. ઉપર ઉપરથી વિશ્વાસ કર્યો છે. જ્ઞાનીને માન્યા છે, સ્વીકાર્યા છે એની ભિન્ન પણ કરી છે, પૂજા પણ કરી છે પણ અંદરથી કાંઈ નહીં (અર્થાત્) ઓળખાણ થઈને, પરિણામનને ઓળખીને નહીં એટલા માટે તો સવારે થોડી વાત ચાલી હતી કે ઓળખાણ પ્રત્યક્ષતામાં થાય અને પરોક્ષતામાં ન થાય. કેમકે ઓળખાણમાં પરિણામનથી ઓળખાણ થાય છે. પરિચયથી પરિણામન સમજાય છે અને પરિણામનથી ઓળખાણ થાય છે. એમાં પ્રત્યક્ષતા હોવી જરૂરી છે. એટલે એમ કહે છે કે જો ખરેખર ઓળખાણ - ખાત્રીબંધ ઓળખાણ થઈ હોય તો - પરિણામન જોઈને ઓળખાણ થઈ હોય તો તે જીવને પહેલો વિચાર એ આવે કે મારે મારા જીવનો વધુમાં વધુ સમય આ પ્રકારના સત્સંગમાં જ સદ્ઉપયોગ કરવો છે - ખર્ચ કરવો છે. હવે એ કિંમતી સમયને મારે બગાડવો નથી. જે સમય અત્યાર સુધી સંસારના કાર્યોમાં એકલાં પાપના પોટલા બાંધવામાં ખર્ચ્યા એ સમયને હવે સત્સંગમાં આત્મકલ્યાણ અર્થે ખર્ચ કરવો છે. એવો પહેલો જ વિચાર આવ્યા વિના રહે નહીં. એ બહારનો ફેરફાર છે. પરિણામ અંદરમાં થયા, ફેરફાર બહારમાં કરવાનો વિચાર આવ્યો. નંબર એક.

(બીજો નંબર) અંદરમાં 'પોતાના દોષ ક્ષણે ક્ષણે, કાર્યે કાર્યે અને પ્રસંગે પ્રસંગે, તીક્ષ્ણ ઉપયોગે કરીને જોવા' શું ? આ અંદરનું કાર્ય છે. કેમકે દોષ અંદર પરિણામમાં થાય છે. એમાં કાંઈ બહારના ફેરફાર સાથે સંબંધ નથી. બહારની ગમે તે પરિસ્થિતિ હોય, કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં દોષ થવાની સંભાવના છે. કોઈ એક જેને અંદરની દૃષ્ટિ પ્રગટ થઈ બહારની પરિસ્થિતિને જોવાનું બંધ કરીને અથવા બાહ્ય પરિસ્થિતિને ગૌણ કરીને,

પોતાના દોષ પ્રત્યેક ક્ષણે શું થાય છે ? પ્રત્યેક કાર્યમાં શું (દોષ) થાય છે ? પ્રત્યેક પ્રસંગમાં શું (દોષ) થાય છે ? એ(ને) તીક્ષ્ણ ઉપયોગે કરી એટલે બારીકાઈથી જોવાનું બને છે. આવી એક કાળજી પોતાના દોષ જોવાની અંદરમાં ઉત્પન્ન થાય છે. પત્ર ૨૫૪માં પણ એ વાત આવી (કે) 'દોષ જોવા;' દોષ વિચારવા એમ નથી લીધું. અહીંયાં પણ દોષ જોવાની જ વાત કરે છે. ચાલતાં પ્રસંગમાં ચાલતા કાર્યમાં, ચાલતી ક્ષણમાં (દોષ) જોવા. એવી જાગૃત્તિ આવે તો જ જોઈ શકાય નહીંતર ન જોઈ શકાય. એ જાગૃત્તિ માગે છે, એક વાત.

બીજી વાત એ છે કે જીવને નુકસાન ક્યાં થાય ? ક્યારે થાય ? કે વર્તમાન પરિણમનમાં થાય છે. નુકસાન કોઈને ભૂત-ભવિષ્યના પરિણમનમાં થતું નથી. વર્તમાન પરિણમનમાં જ નુકસાન કરી રહ્યો છે. હવે જો ત્યાં એની કાળજી ન ઉત્પન્ન થાય, તો એ નુકસાન કેવી રીતે બંધ થાય ? નુકસાન બંધ થવાની બીજી તો કોઈ પ્રક્રિયા કે પ્રોસેસ હોય શકે નહીં. એટલે જેને સત્પુરુષની કે સત્સંગની ઓળખાણ થાય એને પોતાના દોષ જોવાનો એક પ્રયોગ (ચાલુ થાય છે). આ પ્રયોગ છે, વિચાર નથી, પણ આ પ્રયોગ છે અને એ પ્રયોગ ચાલુ થાય છે. જ્ઞાનીપુરુષની ઓળખાણનો બહુ મોટો લાભ આ જગ્યાએ છે કે જો ઓળખાણ થાય તો પોતાના દોષ જોવા ભણી વૃત્તિ કામ કરવા માંડે. અને જ્યારે ચાલતાં દોષને પોતે જોવે ત્યારે એ દોષમાં રહેલી જે શક્તિ ત છે, કષાયશક્તિ ત જેને કહેવામાં આવે છે, એ કષાયશક્તિ ત તૂટી જાય છે. જ્યારે કષાયની શક્તિ ત તૂટે છે – કષાયનો રસ તૂટે છે ત્યારે દર્શનમોહ પણ પાતળો પડ્યા વિના રહે નહીં. એની સીધી અસર દર્શનમોહ ઉપર આવે. વિચાર તો સામાન્ય માણસને પણ આવી શકે છે કે ભાઈ મને આવા પરિણામ થઈ જાય છે કે થયાં હતાં. પણ એ દોષ થઈ ગયા પછી એને વિચારવાથી કોઈ વિશેષ એનો લાભ થતો નથી કેમકે એ વસ્તુનું નુકસાન તો થઈ ચૂક્યું. એ નુકસાન તો ભૂતકાળમાં થયું છે. વર્તમાનમાં એનો સુધાર કેવી રીતે થાય ? જે દોષના પરિણામ વ્યતીત થઈ ગયા, પૂરા થઈ ગયા એમાં ફેરફાર

શું થાય ? એ તો નુકસાન થઈ ગયું તે થઈ ગયું. એ તો Done છે - Undone કેવી રીતે થાય ? થયેલું ન થયું કેમ બને ? હાથમાંથી કિંમતી વસ્તુ નીચે પડીને તૂટી ગઈ, હવે એ તૂટી ગઈ એ તૂટી જ ગઈ. ખલાસ ! નુકસાન થઈ ગયું તે થઈ ગયું. એમાં બીજો શું ફેરફાર થઈ શકે ? એટલે દોષનો વિચાર તો સામાન્ય માણસને પણ આવે છે પણ દોષ મટાડવા સંબંધી એથી કોઈ વિશેષ લાભ થતો નથી.

આત્માને જો ચાલતાં દોષને જોવાની જાગૃતિ આવે તો એ દોષનો રસ, એ દોષની શક્તિ એ જ વખતે તૂટે છે, ભાંગી પડે છે. એ પ્રયત્ન કરીને અથવા પ્રયોગ કરીને, અનુભવ કરીને સ્વીકારવા જેવી વાત છે. માત્ર વિચારથી સ્વીકારવી નહીં. જ્યારે વાત પ્રયોગની છે ત્યારે પ્રયોગ કરીને જ સ્વીકારવી જોઈએ, તો ખાત્રીબંધ રીતે સમજાશે કે કહેનારે આ વાત પ્રયોગ કરીને કરેલી છે. આમ એનું પરિણમન સમજાશે. અનુભવની વાત જો અનુભવથી સમજાય તો સામાના અનુભવનો વિશ્વાસ આવે ને ! એ એના પરિણમનનો વિશ્વાસ આવ્યો છે. પરિણમનથી ઓળખાણ થાય ત્યારે ખરેખરી ઓળખાણ સાક્ષીભાવથી થાય છે અને એ ઓળખાણ નિર્વાણપદનું બીજભૂત કારણ છે.

હમણાં આપણે 'આત્મજાગૃતિ'માં એ વાત શરૂ કરી છે. પહેલો લેખાંક ચાલુ થયો છે. સમકિતનું બીજ શું ? 'કૃપાળુદેવ'ના વચનોના આધારે એ લેખ તૈયાર કર્યો છે કે સમકિતનું બીજ શું ? કે જ્ઞાનીપુરુષની ઓળખાણ થવી તે. એ પ્રત્યક્ષ સમકિતનું કારણ છે. અને એના ઉપર 'કૃપાળુદેવે' 'આત્મસિદ્ધિ'ની સત્તરમી ગાથા લખી છે. 'આત્મસિદ્ધિ'ની ૧૭મી ગાથા શું છે ?

‘સ્વચ્છંદ મતઆગ્રહ તજ્જ, વર્તે સદ્ગુરુ લક્ષ,
સમકિત તેને ભાખિયું, કારણ ગણી પ્રત્યક્ષ’

સમકિતના કારણને સમકિત કીધું છે. સમકિતના બીજને સમકિત કીધું છે. જેમ રાજાના કુંવરને રાજા કહેવાય તેમ. રાજાને ત્યાં પહેલો-વહેલો પાટવી કુંવર જન્મે ત્યારે લોકો શું કહે ? કે અમારો રાજા જન્મયો.

ભવિષ્યનો રાજા છે પણ એને વર્તમાનમાં રાજા કહેશે. લાડ લડાવવા માટે શું કહે છે એને ? કે આ તો અમારો રાજા છે રાજા. એને રાજાના રૂપમાં જુએ છે. એમ જ્ઞાનીપુરુષની ઓળખાણ, એને સમકિતનું બીજ કહ્યું છે. એ પહેલું સમકિત છે. પછી બીજું સમકિત આત્મસ્વરૂપની ઓળખાણનું છે. પછી ત્રીજું સમકિત નિર્વિકલ્પ સમ્યક્દર્શન એ પરમાર્થ સમકિત છે. એ ત્રણ વાત 'કૃપાળુદેવે' ૭૫૧ નંબરના પત્રમાં કરી. એટલે અહીંયાં સત્સંગમાં એ વાતનું મહત્વ દર્શાવ્યું છે. સત્સંગથી થતો પારમાર્થિક લાભ શું ? અથવા લાભના દૃષ્ટિકોણથી સત્સંગનું રહસ્ય શું ? આ બે પ્રશ્નનો ઉત્તર આમાં આવે છે કે, સત્સંગની – યથાર્થ સત્સંગની એટલે સત્પુરુષની ઓળખાણ થાય અને ઓળખાણ થાય તો જીવ નિર્વાણપદનો અધિકારી થાય. એનું નિર્વાણપદ નિશ્ચિત થઈ જાય. અનંતકાળમાં, એક વાર પણ જો ખરી મુમુક્ષુતા પ્રગટ થઈને સત્પુરુષની ઓળખાણ થાય તો એ જીવ નિર્વાણપદને પામે, પામે અને પામે જ. કેમકે એ બીજું સમકિત પામવાનો, એ ત્રીજું સમકિત પામવાનો અને સમકિત પામે એનો મોક્ષ થાય કે ન થાય એ કાંઈ વિચારવા જેવો પ્રશ્ન નથી. અવશ્ય મોક્ષ થાય જ.

મુમુક્ષુને પરમાર્થ નિર્વિકલ્પ સમ્યક્દર્શન થાય ત્યારે એને જ્ઞાનમાં સ્વસંવેદનની ઉત્પત્તિ થાય છે અને એ સ્વસંવેદનની સાથે સાથે, સમ્યક્દર્શનની સાથે સાથે, જ્ઞાન સ્વસંવેદનરૂપ પરિણામે છે અને એ સ્વસંવેદનની સાથે સાથે એટલે સમકાળે – તે જ કાળે જીવનો આનંદગુણ શુદ્ધ થઈને અપૂર્વ આનંદરૂપે પરિણમન કરે છે અને જીવને એ જ્ઞાનાનંદની અનુભૂતિ પ્રદેશે-પ્રદેશે પગથી માથા સુધી આવે છે. એવો એને અનુભવ થાય છે અને એ જીવનો મોક્ષ નિશ્ચિત થઈ જાય છે. જ્યારે સમ્યક્દર્શનથી ભવકટી થઈ જાય છે, એનો મોક્ષ થઈ જ જાય છે.

તો આ સમ્યક્દર્શનની લીંક નીચે ક્યાંથી બેસે છે ? એ ભૂમિકામાં એ લીંક ક્યાંથી શરૂ થાય છે ? એ લીંક સત્પુરુષની ઓળખાણથી શરૂ થાય છે, આમ છે. ત્યાંથી લાઈન જુદી પાડી. બાકી તો જેટલા મુમુક્ષુઓ છે તે બધાં જ સામૂહિક ક્રિયા સરખી જ કરતાં હોય (છે). એટલે સ્વાધ્યાય

પણ બધાં સાથે કરે, તત્ત્વચર્યા પણ બધા સાથે કરે, પૂજા-ભક્તિ ત પણ બધા સાથે કરે અને પર્વના દિવસો હોય તો વ્રત, ઉપવાસ પણ બધા સામૂહિક રીતે કરે. સમૂહમાં આ બધું થાય જ છે. છતાં કોઈને સમકિત થાય છે અને બાકીનાને સમકિત નથી થતું. કોઈ એક જીવને જ થાય છે, એનું કારણ ક્યાંથી જુદું પડે છે ? આનો વિચાર અને આનો અનુભવ એ ‘કૃપાળુદેવ’ના વચનામૃતમાં સ્પષ્ટ છે કે, ક્યાંથી એ જીવ જુદો પડે ? કે એને ખરી ઓળખાણ થાય ત્યાંથી. ખરી ઓળખાણ થાય ત્યારે શું થાય ? કે બાહ્ય પ્રવૃત્તિને સંકોચીને કાર્ય-કાર્યે, ક્ષણ-ક્ષણે અને પ્રસંગ-પ્રસંગે તીક્ષ્ણ ઉપયોગે કરી પોતાના દોષને જોવા લાગશે. બસ ! એના શુદ્ધિકરણની પ્રક્રિયા ચાલુ થઈ. એ આત્માની આત્મશુદ્ધિ થવાની પ્રક્રિયા એટલે પ્રોસેસ આ પ્રકારના તીક્ષ્ણ ઉપયોગને લઈને ચાલુ થઈ અને તેના દોષ પરિક્ષીણ થવા લાગ્યા. પરિક્ષીણ કરવા એટલે કે પરિક્ષીણ થવા લાગ્યા.

‘અને તે સત્સંગને અર્થે...’ એટલે આવો યથાર્થ સત્સંગ ઉપલબ્ધ થવા અર્થે, પ્રાપ્ત થવા અર્થે ‘દેહત્યાગ કરવાનો યોગ થતો હોય તો તે સ્વીકારવો...’ કેટલું મૂલ્ય આપ્યું ? સત્સંગ પ્રાણથી પણ પ્યારો હોવો જોઈએ એમ કહે છે. દેહત્યાગ તો ક્યારે થાય કે પ્રાણત્યાગ થાય ત્યારે દેહત્યાગ થાય. આ વાત તીર્થંકરદેવની – અનંત તીર્થંકરોએ કરેલી વાત છે, હાં ! ‘કૃપાળુદેવ’ જે આ વાત કરે છે ને એ તો અનંત તીર્થંકરોએ કરેલી વાત છે. જો કે એમ કહેવું પડે એ આપણી ટ્રેજેડી છે. પણ એટલી ખાત્રીબંધ એ વાત છે. અને તેથી અન્યમતમાં પણ એ વાતનો પ્રચાર ઘણો થયો છે. એકાદ વર્ષ પહેલાં એક અન્યમતનું એક સામાન્ય પુસ્તક હાથમાં આવેલું, નાની એવી પુસ્તિકા હતી. વાત કોઈ વૃદ્ધાવસ્થામાં સમય કેવી રીતે પસાર કરવો ? લેખકે એના અનેક પાસા ઉપર પોતાના વિચારો રજુ કરેલા. એમાં એક પ્રકરણ સત્સંગનું હતું કે વૃદ્ધાવસ્થામાં પાછલી ઉંમરમાં શરીર કામ કરે નહીં એટલે બાહ્ય પ્રવૃત્તિ ન છોડવી હોય તોપણ છોડવી પડે અથવા કોઈ સમજીને છોડે, ત્યારે એને સમય કેવી રીતે પસાર કરવો ? એ એક પ્રશ્ન ભો થાય છે. એક સમસ્યા ભી થાય છે. અને પછી

છાપા વાંચે, ટી.વી. જોવે, અને સાંજે ગાર્ડનમાં જઈને ટોર-ટપ્પા કરે. જીવ આમનામ મનુષ્ય આયુનો સમય – કિંમતી સમય એ રીતે વેડફી નાખે છે. એ ન વેડફે એ માટે એણે શું-શું કરવું ? એના વિચારો લેખકના જે હતાં એમાં સત્સંગના પ્રકરણમાં એક વાત બહુ સુંદર લખી હતી કે સત્સંગનું મૂલ્ય એટલું આવવું જોઈએ કે જેટલું શ્વાસોચ્છવાસનું મૂલ્ય આવે છે. સત્સંગ તો શ્વાસ થઈ જવો જોઈએ. સત્સંગ તો પ્રાણ થઈ જવો જોઈએ. અહીંયાં તો કહે છે કે (સત્સંગ) પ્રાણથી અધિક થઈ જવો જોઈએ. સત્સંગનું જો આટલું મૂલ્ય આવે તો સત્સંગ અવશ્ય સફળ થાય અને સત્સંગનું જો આ પ્રકારે મૂલ્ય ન આવે તો સત્સંગ કેવી રીતે સફળ થાય ?

‘તે સત્સંગને અર્થે દેહત્યાગ કરવાનો યોગ થતો હોય તો તે સ્વીકારવો...’ એમાં ઘણી વાતો છે. એણે સમાજની તો શરમ ભરવાની રહી નહીં. દેહત્યાગ સુધી ક્યારે માણસ આવે કે એને સમાજની તો દરકાર રહે નહીં (કે) સમાજ શું કહેશે ? બીજું કે એને કુટુંબની પણ પરવા ન રહે કે કુટુંબવાળા રાજી રહેશે કે નારાજ થશે. એની પણ દરકાર ન રહે. અને એને શરીરની પણ દરકાર ન રહે. આ બે દરકાર છૂટી જાય પછી ત્રીજી દરકાર આવે. કેમકે ઓલા બન્નેને શરીર સાથે સંબંધ છે. કુટુંબવાળાને કોની સાથે સંબંધ છે ? કે શરીર સાથે સંબંધ છે, અને એ કુટુંબને સમાજ સાથે સંબંધ છે. પણ જેને આ દેહની દરકાર છૂટી ગઈ – શરીરની દરકાર છૂટી ગઈ કે આ દેહ કાલે પડતો હોય તો ભલે આજે પડે. શું ? આ દેહનું આયુષ્ય કાલે પૂરું થતું હોય કે આજે પૂરું થતું હોય એ કાંઈ નહીં. મારે સત્સંગ ઉપાસવો છે મારે સત્સંગ આરાધવો છે અને મારા પ્રાણ કરતાં પણ એની વિશેષ કિંમત છે. એવી રીતે જ્યારે સત્સંગને ઉપાસવામાં આવે, (તેનો) સ્વીકાર કરવામાં આવે ત્યારે એ સત્સંગનો લાભ-પારમાર્થિક લાભ અવશ્ય થાય, થાય અને થાય જ. કેમકે, પછી એ સત્સંગમાં પૂરી કાળજી રહેવાની છે અને નહીંતર બધી વાતો અદ્વરથી જાશે. એ ‘દેહત્યાગ કરવાનો યોગ થતો હોય તો તે સ્વીકારવો, પણ તેથી કોઈ

પદાર્થને વિષે વિશેષ ભ્તિ તસ્નેહ થવા દેવો યોગ્ય નથી.’ લ્યો આ સીધી ‘કૃપાળુદેવ’ની આજ્ઞા છે કે કોઈ પદાર્થ પ્રત્યે વધારે રાગ કે લાગણી રાખવાની જરૂર નથી. ભ્તિ તસ્નેહનો અર્થ કે રાગ અને લાગણી. કોઈની લાગણીમાં રહીને જીવ સત્સંગને ગૌણ કરે તો કદી આત્મકલ્યાણ થાય નહીં. એનો અર્થ એ પણ થયો કે સત્સંગ ઉપાસનાર એ જેવો તેવો હોય નહીં. એનો પુરુષાર્થ, એનું વીર્ય એવું હોય કે ગમે તે પરિસ્થિતિ માટે તે તૈયાર છે પણ સત્સંગ છોડવા તૈયાર નથી.

‘કોઈ પદાર્થને વિષે’ એમ લીધું. કોઈ પદાર્થને વિષે તેથી – એટલે સત્સંગથી વિશેષ ભ્તિ તસ્નેહ એટલે વધારે ભ્તિ તસ્નેહ થવા દેવો યોગ્ય નથી. એટલે કે ક્યાંય એનું વજન જાવું ન જોઈએ. ‘તેમ પ્રમાદે રસગારવાદિ દોષે તે સત્સંગ પ્રાપ્ત થયે પુરુષાર્થ ધર્મ મંદ રહે છે, અને સત્સંગ ફળવાન થતો નથી એમ જાણી પુરુષાર્થ વીર્ય ગોપવવું ઘટે નહીં’ આ થોડા છેલ્લા જે વચનામૃત છે એ જરા વિશેષ સ્વાધ્યાય કરવા યોગ્ય છે. સમય થઈ ગયો છે. આવતીકાલના સ્વાધ્યાયમાં વિશેષ લેશું.

મુમુક્ષુજીવને સત્સંગ કરવામાં વિવેક હોવો અતિ આવશ્યક છે. તે માટે ઘણી જ દરકાર હોવી ઘટે. સમાનગુણી અથવા વિશેષગુણીનો સંગ કરવા યોગ્ય છે, તે પણ ઉપલબ્ધ ન હોય તો હીનગુણીના સંગમાં પોતાના આત્મભાવો વિશેષપણે આવિર્ભાવ થતા હોય અથવા આત્મરુચિ વધતી હોય તો તેમાં બાધ નથી. કોઈનો પણ સંગ થતાં આ વાતને તપાસી લેવી જોઈએ. જો તેવી દરકાર ન કરવામાં આવે તો નુકસાન (મિથ્યાત્વ પુષ્ટ) થાય – તેવો સંભવ છે. – પૂ.ભાઈશ્રી (અનુભવ સંજીવની – ૧૫૭૯)

પ્રવચન-૧૦
પત્રાંક-૬૦૯
તા. ૨૬-૮-૧૯૯૫

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત પત્રાંક-૬૦૯ ચાલે છે. ૧૧ મો પેરેગ્રાફ ચાલે છે. અહીં મુમુક્ષુજીવને સત્સંગનું મૂલ્ય કેટલું હોવું જોઈએ એના ઉપર પ્રકાશ પાડ્યો છે. આત્માને પરમ હિતનું કારણ હોવાથી સત્સંગનું મૂલ્ય એટલું હોવું જોઈએ કે તે સત્સંગને અર્થ દેહત્યાગ કરવાનો યોગ થતો હોય તોપણ તે સ્વીકારવો. મુમુક્ષુજીવને પોતાના પ્રાણથી પણ વિશેષ મૂલ્ય સત્સંગનું હોય છે. એવું શા માટે ? એટલા માટે કે અનંત જન્મ-મરણથી બચવાનું આ એક સર્વોત્કૃષ્ટ સાધન છે. એટલું મૂલ્ય આવ્યું હોય તો વર્તમાન ભવના પ્રાણથી પણ તેનું અધિક મૂલ્ય આવે, જેમ માણસને ખોરાક વિના ચાલતું નથી, એમ કહેવાય (છે) કે ખોરાક-પાણી વિના તો ન ચાલે; પણ મુમુક્ષુને તો એ પ્રકાર હોવો જોઈએ કે એક વખત આહાર-પાણી વિના ચાલશે પણ સત્સંગ વિના નહીં ચાલે, હવા વિના ચાલશે પણ સત્સંગ વિના નહીં ચાલે. આટલું મૂલ્યાંકન આવે અને પછી એ જીવને સત્સંગથી પારમાર્થિક લાભ ન થાય એવું બનવા યોગ્ય નથી. અભિપ્રાયમાં અહીં સુધી તૈયારી હોવી જોઈએ, અહીં સુધી તૈયારી થવી જોઈએ.

સત્સંગ એટલે શું ? કે આત્મકલ્યાણનું સાધન છે. એ Top priority ઉપર આવે તો પરિણામનો પ્રવાહ કેટલો બદલાય જાય છે એ અનુભવ કરવા જેવો વિષય છે. આખા પરિણામનો પ્રવાહ જ જુદી રીતે ચાલતો

થઈ જશે. નહીંતર Last priority માં આત્મકલ્યાણ છે અને Top priority માં સંસાર છે. એ સ્થિતિ તો અનાદિની છે જ અને તેથી કરીને જીવનું સંસાર પરિભ્રમણ મટ્યું નથી (અર્થાત્) ચાલુ રહ્યું છે અને જીવ સંસારમાં જન્મ-મરણ કરી રહ્યો છે. (ગણિતની) દૃષ્ટિએ તો આ બહુ સાદુ ગણિત છે અને એટલું સાદું ગણિત પણ કેમ ગણનામાં આવતું નથી; એ એક સૌથી મોટું આશ્ચર્ય છે અથવા એ સૌથી મોટી વિચિત્રતા છે. જો આપણને કોઈ એમ કહે કે એક મરણથી - તમને તમારા મરણથી બચાવી દઈએ તો એના માટે ગમે તે કરવા તૈયાર થાય કે ન થાય ? અથવા મરણનો પ્રસંગ આવે ને કોઈ બચાવવા માટે તૈયાર થઈ જાય તો (પોતાને) પણ અભિપ્રાયમાં એમ છે કે નહીં ? (કે) આકાશ-પાતાળ એક થાય તો ભલે પણ મરવું તો નથી. આપણા અભિપ્રાયમાં એક મરણથી બચવા માટે આપણે આકાશ-પાતાળ એક કરવા તૈયાર છીએ તો પછી અનંત જન્મ-મરણ માટે આપણે કોઈપણ સાહસ કરીએ અથવા કોઈપણ કિંમત આપવાની આપણી તૈયારી હોય, તો એ અભિપ્રાયમાં ગણતરી સીધી-સાદી છે કે એમ હોય શકે અને છતાં એમ નથી હોતું એમ નથી થતું, એ સાદા ગણિતથી પણ આપણે ભૂલીએ છીએ. એક ને એક બેની વાતમાં ભૂલીએ છીએ એના જેવી વાત છે.

આમ તો મોટાભાગના આપણે લોકો વેપારી છીએ અને વેપારીને તો ગણતરીનો જ ધંધો છે. ચોવીસે કલાક એ ગણતરી જ કરતો હોય છે. પણ જીવને પરિણામની અંદર એક દર્શનમોહ ભો છે ત્યાં સુધી આવી સીધી-સાદી વાતની ગણતરી પણ એને સમજાતી નથી શું ? કે સમજાય છે છતાં એવી અવગણના થાય છે શું ? આ વિચારવા જેવું છે. એટલે એમણે લખ્યું છે કે 'સત્સંગને અર્થે દેહત્યાગ કરવાનો યોગ થતો હોય તો તે સ્વીકારવો,' એ કોઈ અતિશયોક્તિ ત ભરેલું લખાણ નથી. બહુજ સમજીને, સંતુલીત અવસ્થામાં—ઉપયોગથી લખાયેલો વિષય છે. 'પણ તેથી (એટલે સત્સંગથી) કોઈ (અન્ય) પદાર્થને વિષે વિશેષ ભક્તિ તસ્નેહ થવા દેવો યોગ્ય નથી.' સત્સંગથી અધિક મૂલ્ય આપવા જેવું જગતમાં કોઈ કાર્ય

નથી, કોઈ પદાર્થ નથી, કોઈ પ્રસંગ નથી. એ વાત મુમુક્ષુને સમજમાં હોવી જોઈએ. 'તેમ પ્રમાદે રસગારવાદિ દોષે તે સત્સંગ પ્રાપ્ત થયે પુરુષાર્થ ધર્મ મંદ રહે છે, અને સત્સંગ ફળવાન થતો નથી એમ જાણી પુરુષાર્થ વીર્ય ગોપવવું ઘટે નહીં.' જીવ શિથિલતાને કારણે સત્સંગની ઉપાસનામાં પુરુષાર્થ ન લગાવે (અર્થાત્) સત્સંગ પ્રાપ્ત હોવા છતાં એ સત્સંગમાં પોતાનું પ્રયોજન સાધવા માટે પુરુષાર્થનો પ્રયોગ ન કરે, એનું એક કારણ શિથિલતા એટલે પ્રમાદ છે. અથવા રસગારવાદિ દોષ એટલે ખાવું-પીવું, પહેરવું-ઓઢવું આદિ અનેક પ્રકારના પોતાના ઉદયભાવોમાં રસ વિશેષ હોવાને કારણે પોતાનો પુરુષાર્થ પડતો નથી, ચાલતો નથી એવી પરિસ્થિતિ બને છે અને તેથી પણ સત્સંગ નિષ્ફળ જાય છે — ફળવાન થતો નથી એમ જાણીને, એવું સમજીને પુરુષાર્થ ગોપવવો ઘટે નહીં. પુરુષાર્થ ઓછો થાય, પુરુષાર્થ હીણો થાય એવું ન થવું જોઈએ એટલા માટે એમ કહ્યું છે કે મનુષ્ય પર્યાયમાં યથાર્થ સમજણ કરે તો, જીવની અવસ્થામાં પુરુષાર્થનો ઉઘાડ, જેને શાસ્ત્રમાં વીર્યગુણનો ક્ષયોપશમ કહે છે, એ પૂરતા પ્રમાણમાં છે. પોતાનું પ્રયોજન સિદ્ધ થવા માટે પૂરતા પ્રમાણમાં પુરુષાર્થ પ્રગટ જ છે. અસંજી અથવા ચારેન્દ્રિય, ત્રણેન્દ્રિય, બેઠન્દ્રિય, એકેન્દ્રિય જીવને પરિસ્થિતિ છે — એવું નથી. પોતાનું હિતરૂપ પ્રયોજન સાધવા માટે મનુષ્ય પર્યાયમાં અથવા સંજી પંચેન્દ્રિય કોઈપણ પશુ હોય તોપણ એનો પુરુષાર્થ પ્રગટ હોય છે. વીર્યગુણનો ક્ષયોપશમ એટલો એને પ્રગટ હોય જ છે. એટલે હું પુરુષાર્થ ન કરી શકું, મારો પુરુષાર્થ ઓછો છે, તેથી મારું આત્મકલ્યાણ કેમ થાય ? એવો વિચાર કે એવો અભિપ્રાય મૂળમાંથી કાઢી નાખવા જેવો છે.

'સત્સંગનું એટલે સત્પુરુષનું ઓળખાણ થયે પણ તે યોગ નિરંતર રહેતો ન હોય તો સત્સંગથી પ્રાપ્ત થયો છે એવો જે ઉપદેશ તે પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષ તુલ્ય જાણી વિચારવો તથા આરાધવો કે જે આરાધનાથી જીવને અપૂર્વ એવું સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય છે.' આ એક વચનામૃત જીવને સમકિત — પ્રાપ્તિ અર્થે પૂરતું છે. શું કહે છે ? 'સત્પુરુષનું ઓળખાણ થયે પણ તે યોગ નિરંતર રહેતો ન હોય તો...' સત્પુરુષની ઓળખાણ

થયા પછી સત્પુરુષનો યોગ નિરંતર રહે એવી ભાવના સામાન્યપણે ઓળખાણ થાય અને રહે, રહે ને રહે જ છે. કેમકે, આત્માને એ પરમ હિતનું કારણ છે. એટલે એ નિરંતર સત્સંગમાં રહેવા ચાહે એ બહુ સ્વાભાવિક છે. પણ, પ્રારબ્ધ કર્મ બંને છે. જ્ઞાનીને પણ પ્રારબ્ધ કર્મનું બંધન છે અને મુમુક્ષુને પણ પ્રારબ્ધ કર્મનું બંધન હોય છે. બંધન હોય છે, એટલે સત્સંગમાં રહેવાની ભાવના ન હોય એમ નથી. અને તેથી એ બંધનથી એ પોતે સમાધાન કરી લ્યે એમ પણ નથી. ભલે સમાધાન ન થાય અને સત્સંગમાં રહેવાનો પૂરતો પ્રયત્ન થાય. ભાવના પણ પૂરતી હોય અને પ્રયત્ન પણ પૂરતો થાય તેમ છતાં યોગાનુયોગ એવો હોય કે નિરંતર સત્સંગમાં ન રહી શકે એવું બનવું સંભવિત છે. કેમકે, બહારની પરિસ્થિતિ જીવના અધિકારનો વિષય નથી, જીવના હાથની વાત નથી આવી - એક વસ્તુસ્થિતિ છે. ભલે ભાવના એને, એ વસ્તુસ્થિતિને ન સ્વીકારે, એવું બને ખરું કે ભાવના એને ન સ્વીકારે તોપણ વસ્તુસ્થિતિ તો વસ્તુસ્થિતિ બનીને રહે છે. એવી પરિસ્થિતિમાં મુમુક્ષુજીવે શું કરવું? કે એને સત્સંગમાં જે ઉપદેશ પ્રાપ્ત થયો હોય એટલે એને પોતાના પ્રયોજનનો જે વિષય સમજવા મળ્યો હોય એને ઉપદેશ કહે છે. ઉપદેશનો વિસ્તાર તો ઘણો છે પણ પોતાની વર્તમાન યોગ્યતામાં એ યોગ્યતાથી આગળ વધવા માટેનો જે ઉપદેશ છે, એ ઉપદેશ પોતાના માટે પ્રયોજનભૂત છે અને તે ઉપદેશને પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષ તુલ્ય જાણીને - એટલે એ વખતે સત્પુરુષને હૃદયમાં પ્રત્યક્ષ કરીને એ ઉપદેશને વિચારવો, વિચારવો એટલું જ નહીં; વિચારીને એનું અમલીકરણ પણ કરવું. વિચારવો તથા આરાધવો (તથા) એનું અમલીકરણ પણ કરવું. ઉપદેશના વિષયમાં સત્પુરુષને પ્રત્યક્ષ તુલ્ય કરવા પણ તેમનો સત્સંગ કરવા અર્થે સત્સંગમાં એ પરોક્ષ હોય તો સમાધાન કરી લેવું નહીં એમ વાત છે.

ફરીથી, બે વાત જુદી-જુદી છે કે, સત્પુરુષ પરોક્ષ હોય તો કલ્પનાથી એને પ્રત્યક્ષ કરીને - એમના સમાગમનો વિયોગ રહે, એની વેદના ન થાય એ પ્રકારે સમાધાન કર્તૃવ્ય નથી, કરવા યોગ્ય નથી. મુમુક્ષુજીવને

તો પ્રત્યક્ષયોગ ન હોય તેની વેદના ઉત્પન્ન થયા વિના રહે જ નહીં. એ વિરહવેદના પણ જીવને આત્મકલ્યાણમાં કારણભૂત છે. એ વિરહવેદનાથી જીવનો દર્શનમોહ ગળે છે. જેમ સત્પુરુષનો સમાગમ થવાથી તેનો હર્ષ થાય તોપણ દર્શનમોહ ગળે છે તેમ તેના વિયોગની વેદનાથી પણ દર્શનમોહ ગળે છે. એ બન્ને પ્રકારના પરિણામ સ્વાભાવિકપણે હોવા યોગ્ય છે અથવા થવા યોગ્ય છે. એ વાત એક પ્રકારે રાખીને, છતાં પણ, સત્સંગનો યોગ ન રહેતો હોય તો ઉપદેશને ગ્રહણ કરવા અર્થે તેમને પ્રત્યક્ષ તુલ્ય ગણવા. તેમના ઉપદેશને અવધારવા માટે, આરાધવા માટે, એમને પ્રત્યક્ષ તુલ્ય ગણવા અને એ પ્રકારે જો અમલીકરણ કરવામાં આવે, આરાધના કરવામાં આવે તો તેમની આજ્ઞા શિરોધાર્ય કરવાથી અપૂર્વ એવું સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય છે. અપૂર્વ એવા સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્ચારિત્રની ઉત્પત્તિ અવશ્ય થાય છે.

પ્રશ્ન :- કેવી રીતે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- થાય છે - અર્થાત્ કર્તાબુદ્ધિએ કરવાનો પ્રશ્ન નથી. જો જીવ પ્રત્યક્ષ યોગ-પ્રત્યક્ષ સત્સંગ નિરંતર ઈચ્છે છે તો એની જે ઈચ્છા છે એ ઈચ્છામાં એને બાંધછોડ કરવાનો, સમાધાન કરવાનો પ્રકાર બનતો નથી. તો સહજે પરિણામ વિરહની વેદનાનાં ચાલવાના, વિરહની વેદનાનાં જો પરિણામ ચાલે તો એનું ફળ શું ? એટલું સમજવા માટે એટલી વાત કરી કે એમાં પણ દર્શનમોહ ગળે એટલી વાત છે અને એવું સ્વાભાવિકપણે થવા યોગ્ય છે, કે હોવા યોગ્ય છે, એટલી વાત છે. એમાં કૃત્રિમતા કામ આવતી નથી. સહજપણે જેને ઓળખાણ થઈ છે એને તો એ જ પ્રકાર બનવાનો છે. એ પ્રકાર સહજ થવાનો છે. પણ તેથી એ વિરહમાં ઉપદેશને અંગીકાર કરવો, ઉપદેશનું આરાધન કરવું એ તો બનવું જરૂરી જ છે. અને એમાં જાણે કે એ મને પ્રત્યક્ષ ઉપસ્થિત રહીને, હાજર રહીને ઉપદેશ કરી રહ્યા છે અને એમની આજ્ઞા મારે પાલન કરવાની છે, એ પ્રકાર આવવો જોઈએ. તો અવશ્ય અપૂર્વ એવું સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય એમ કહેવું છે. એનો એ લાભ છે કે, અવશ્ય એ કામ થાય

જ.

‘જીવ મુખ્યમાં મુખ્ય અને અવશ્યમાં અવશ્ય એવો નિશ્ચય રાખવો, કે જે કંઈ મારે કરવું છે, તે આત્માને કલ્યાણરૂપ થાય તે જ કરવું છે,...’ આ સુવિચારણાનું સ્વરૂપ છે. અથવા સુવિચારણા જેને હોય છે એનો અભિપ્રાય આવો હોય છે. ‘આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર’માં આની એક ગાથા કહી છે કે

‘જ્યાં પ્રગટે સુવિચારણા, ત્યાં પ્રગટે નિજ જ્ઞાન;
જે જ્ઞાને ક્ષય મોહ થઈ, પામે પદ નિર્વાણ.’

(‘શ્રી આત્મસિદ્ધિ’ ગાથા-૪૧)

એક ગાથામાં સુવિચારણાથી માંડીને નિર્વાણપદ સુધીની અદ્ભૂત સંકલના છે કે, જો જીવને સુવિચારણા ઉત્પન્ન થાય તો એના ફળમાં આત્મજ્ઞાન થાય, થાય ને થાય જ. નિજજ્ઞાન એટલે આત્મજ્ઞાન અને એ આત્મજ્ઞાન એવું છે કે નિર્વાણપદને પ્રાપ્ત કરાવે, કરાવે ને કરાવે જ. એ સુવિચારણા એટલે શું ? અથવા કેવી હોય છે ? કે મારે જે કંઈ કરવું છે તે આત્માને કલ્યાણરૂપ થાય તે જ કરવું છે. એટલે એટલા વાક્યને કહેવા માટે સુવિચારણા ઉપર કેટલું વજન આપ્યું છે કે, ‘મુખ્યમાં મુખ્ય અને અવશ્યમાં અવશ્ય’ મુમુક્ષુજીવનો આ નિશ્ચય હોવો ઘટે કે મારે જે કંઈ કરવું છે તે આત્માને કલ્યાણરૂપ થાય તે જ કરવું છે. આવા નિર્ધારને કારણે, આ પ્રકારના નિશ્ચયને કારણે પરિણામની અંદર બહુ મોટો ફેરફાર-બહુ Radical change જેને કહી શકાય એ ભો થાય છે. આને આત્મકલ્યાણનું લક્ષ્ય કહ્યું છે, કે પ્રત્યેક કાર્યમાં જે કંઈ કરવું છે એ આત્મકલ્યાણ થાય, આત્મકલ્યાણરૂપ થાય, તે જ કરવું છે, એનો અર્થ શું ? કે સંસારમાં તો અનેક કાર્યો હોય છે અને એ બધા કાર્યોમાં કંઈ આત્મકલ્યાણ થાય એવું તો બનતું નથી. માણસને આજીવિકા માટે પૈસા કમાવવા માટે બજારમાં જવું પડે છે, એમાં આત્મકલ્યાણ ક્યાંથી થાય ? તો આ સુવિચારણા ત્યાં કેવી રીતે કામ કરે છે ? કે લક્ષ્ય એ છે કે જો આ પરિણામથી મારા આત્માનું કલ્યાણ નથી થતું તો અકલ્યાણ તો

થાય છે. અકલ્યાણ થાય છે એટલે નુકસાન તો થાય છે. તો નુકસાનની અંદર એને કેટલી હોંશ આવશે ? કેટલો ઉત્સાહ આવશે ? કેટલો ઉમંગ આવશે ? પણ ચાલે એવું નથી એટલે નિરસપણે પણ એ પ્રવૃત્તિમાં જીવ જોડાય. પણ જેને ચાલે એવું હોય અથવા કમાવાની જરૂરત ન હોય, રળવાની જરૂરત ન હોય એને તો નિવૃત્તિ લેતા વાર નહીં લાગે કે, આ નુકસાનનો ધંધો ન સમજ્યો ત્યાં સુધી તો મેં ચાલુ રાખ્યો પણ હવે જ્યારે મારે જરૂર નથી તો શા માટે આ પ્રવૃત્તિમાં મારે પડવું જોઈએ ? આ પ્રપંચમાં મારે શા માટે ભા રહેવું જોઈએ ? એ સુવિચારણા છે તો સાથેને સાથે આત્મકલ્યાણની ભાવના પ્રત્યેક કાર્યમાં રહેશે.

૨૩માં વર્ષમાં ‘કૃપાળુદેવ’નો એક પત્ર છે, કે મારે જે કાંઈ કરવું છે, તે આત્મકલ્યાણરૂપ થાય એટલે આત્માર્થે જ કરવું છે. એમાં તેમણે કેટલાક વચનો લીધાં છે કે, બોલવું છે તોપણ આત્માર્થે અને મૌન રહેવું છે તોપણ આત્માર્થે, ખાવું છે તોપણ આત્માર્થે અને નથી ખાવું એટલે ઉપવાસ કરવો છે તોપણ આત્માર્થે, કમાવવું છે તોપણ આત્માર્થે અને નિવૃત્તિ લેવી છે તોપણ આત્માર્થે; એનો અર્થ શું થાય છે ? કે નિરંતર એક લક્ષ રહે છે કે હું મારા આત્મકલ્યાણને ચૂકીને તો કાંઈ કરતો નથી ને ! પછી ભલે અકલ્યાણરૂપ પરિણામ થતા હોય તોપણ એનો ખેદ અને એમાં ઉત્સાહનો અભાવ, ઉમંગનો અભાવ, રસનો અભાવ આવ્યા વિના નહીં રહે. (આ પ્રકારની સુવિચારણા) જેને ઉત્પન્ન થાય તેને આત્મજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય, થાય ને થાય જ. કેમકે, એનું લક્ષ જ (એ છે) પ્રત્યેક કાર્યમાં, પ્રત્યેક પરિણામનમાં લક્ષ છૂટતું નથી.

‘અને તે જ અર્થે,’ એટલે આત્માને કલ્યાણરૂપ થાય તે જ અર્થે, ‘આ ત્રણ યોગની ઉદયબળે પ્રવૃત્તિ થતી હોય તો થવા દેતાં,...’ થવા દેવી ક્યારે ? આત્મકલ્યાણના લક્ષે મન, વચન, કાયાની પ્રવૃત્તિ ઉદયબળે એટલે પૂર્વકર્મના પ્રારબ્ધ અનુસાર જે કાંઈ થતી હોય તો તે થવા દેતાં, ‘પણ છેવટે તે ત્રિયોગથી રહિત એવી સ્થિતિ કરવાને અર્થે...’ એટલે અશરીરી સિદ્ધપદ થવાને – પ્રાપ્ત થવાને અર્થે, ‘તે પ્રવૃત્તિને સંકોચતાં

સંકોચતાં ક્ષય થાય એ જ ઉપાય કર્તવ્ય છે.’ એ પ્રવૃત્તિ થવા દેતાં શું લક્ષ રહે છે કે આનો સંક્ષેપ કરવો - નિવૃત્તિમાં આવવું. અને એટલી પ્રવૃત્તિ સંકોચવી કે તદ્દન બંધ થઈ અને પોતાનું આત્મકલ્યાણ થાય એવો ઉપાય કર્તવ્ય છે. એ ઉપાય કરવો જોઈએ.

‘કૃપાળુદેવ’નું આ બહુ સુંદર માર્ગદર્શન છે. કોઈપણ પ્રવૃત્તિમાં ભેલા મુમુક્ષુ માટે આ ઘણું સુંદર માર્ગદર્શન છે કે, પ્રવૃત્તિમાં રહેતા પણ આપણું લક્ષ આપણા કલ્યાણ કે અકલ્યાણ સંબંધીના ભાવો ઉપર રહે છે કે નહીં ? એ અવશ્ય રહેવું જરૂરી છે. જો એટલી જાગૃતિ ન આવે અને અજાગૃત દશામાં ઉદયની પ્રવૃત્તિ થાય તો અત્યાર સુધી જેમ કાળ એમનેમ અજાગૃતદશામાં ગયો છે અને મોક્ષમાર્ગની, આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ નથી થઈ, એની એ પરિસ્થિતિ ભી રહેશે. આત્મજ્ઞાન કે જે સર્વ દુઃખ, સર્વ લેશથી મુ ત થવાનું એક કારણ છે અને જીવને પણ કોઈ લેશ કે દુઃખ જોઈતું નથી; તો એ આત્મજ્ઞાન થવા અર્થે ખાસ કોઈ પ્રકારનું પરિણમન છે તો તે આત્મકલ્યાણ થાય એનું લક્ષ રહેવું તે છે. એ લક્ષે પ્રવૃત્તિ થાય તો એ પ્રવૃત્તિને સંકોચવાનો ઉપાય થશે, થશે ને થશે અને સરવાળે જીવની એમાં જીત થશે - હારવાનો નથી. અનંત જ્ઞાનીઓનો આ કોલકરાર છે કે, જો જીવ નિષ્ઠાપૂર્વક આત્મકલ્યાણનો પ્રયત્ન કરે તો એને આત્મકલ્યાણ થાય, થાય ને થાય જ, એની આ ખાત્રી (ગેરંટી) છે. જગતના કાર્યો પ્રારબ્ધ આધીન છે. જગતના પદાર્થો માટે કોઈ પુરુષાર્થ અને પ્રયત્ન કરે છે તો એ પ્રયત્ન સફળ થાય અને પ્રારબ્ધયોગ ન હોય તો ન પણ થાય, પણ આત્મકલ્યાણના વિષયમાં પ્રારબ્ધના બળે કામ નથી થતું - પુરુષાર્થના બળે કામ થાય છે અને જે જીવ પુરુષાર્થ કરે છે તેને અવશ્ય આત્મકલ્યાણ થાય છે. એ વાતની Guarantee જ્ઞાનીઓ આપી ગયા છે. અથવા અત્યાર સુધીમાં કોઈ એક અપવાદ ખાતર પણ એવો કેસ નથી બન્યો કે જે અંતરના

ડાણમાંથી પોતાનું આત્મકલ્યાણ કરવા તૈયાર થયો હોય, અને પુરુષાર્થમાં લાગે અને એને સફળતા ન મળે, એવો એક કેસ અપવાદ ખાતર પણ નથી.

આવો આ એક Guaranteed માર્ગ છે અને તેથી જીવે પૂરા ઉત્સાહથી એની પાછળ લાગવું ઘટે છે. તેનો ઉપાય શું છે ? 'તે ઉપાય મિથ્યાગ્રહનો ત્યાગ, સ્વચ્છંદપણાનો ત્યાગ, પ્રમાદ અને ઇન્દ્રિયવિષયનો (પરિણામનો) ત્યાગ એ મુખ્ય છે.' એ આગળ કહ્યું છે. સત્સંગના (જે) બાધક કારણો છે, એ બાધક કારણોનો ત્યાગ થવો જોઈએ. બાધક કારણો પોતાના પરિણામમાં છે. એ પરિણામોનો ત્યાગ થવો જોઈએ. એટલે સત્સંગમાં મિથ્યાગ્રહ છૂટવા જોઈએ. મિથ્યાગ્રહ છૂટવાનું એક જ સાધન સત્સંગ છે. અને ત્યાં પણ જો જીવ મિથ્યાગ્રહને ન છોડે તો પછી બીજા કોઈ સ્થાનમાં બીજા કોઈ પ્રકારે મિથ્યાગ્રહ છોડવાનો કોઈ અવકાશ જ રહેતો નથી.

મિથ્યાગ્રહ એટલે શું ? કે જીવે પોતાની મતિકલ્પનાથી જે કાંઈ વિચારી રાખ્યું છે તે સત્સંગમાં સમજ પડે છે કે, જ્ઞાનની દૃષ્ટિએ અથવા વસ્તુના સ્વરૂપની દૃષ્ટિએ, વસ્તુસ્થિતિએ આ પ્રકાર સાચો છે અને એ પ્રકાર સ્વીકારી લેવો જોઈએ. એમાં પૂર્વે જે માન્યતા અથવા સમજણ કરી રાખી હોય તેનો આગ્રહ જરાપણ રાખવો ન જોઈએ. જ્ઞાનીપુરુષના વચનો છે એ જન્મ-મરણનો નાશ કરવા અર્થે છે અને આત્માનું કલ્યાણ થાય – શાશ્વત કલ્યાણ થાય તે અર્થે છે.

(જીવના પરિણામમાં) એક એવો મોટો અવરોધ છે એને અહીંયાં મિથ્યાગ્રહ કહ્યો છે. પૂર્વાગ્રહ તે કે જેને કારણે એ પૂર્વગ્રહ અનુસાર જ વિચારવું બને છે. પોતાના પૂર્વગ્રહ પ્રમાણે જ્ઞાનીના વચનોનું તોલન કરવું, કે જ્ઞાનીપુરુષના વચનોનું અર્થઘટન કરવું એ જીવને બહુ મોટું નુકસાનનું કારણ છે.

શ્રોતા :- કેવી રીતે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જે રીતે ઘડ બેસી હોય (એ પ્રમાણે અર્થઘટન કરવું). હમણાં જ કલકત્તામાં એક મુમુક્ષુ મળ્યાં હતાં. બહુ સજ્જન પુરુષ હતા. એમના પિતાશ્રીના વખતથી એ સામાજિક પ્રવૃત્તિ બહુ સારી કરે. એટલે સમાજસેવાનું કામ એમના પિતાશ્રી પણ કરતાં અને એમણે પણ

ઉપાડી લીધેલું. પૈસે-ટકે સુખી હતાં એટલે મોટી રકમનું એક સારું એવું ટ્રસ્ટ બનાવીને અને એ ટ્રસ્ટમાંથી નિસ્વાર્થપણે લોકોની સેવા થાય સમાજસેવા થાય, પછી એ ટ્રસ્ટ બનાવે એટલે એ ટ્રસ્ટમાં એ રીતે સમાજસેવા માટે કોઈ Donation આપે તોપણ સ્વીકારે, અને પોતે પણ સારી રીતે એની અંદર તન, મન, ધનથી પોતાની સેવા આપે. 'કૃપાળુદેવ'નાં વચનો એમને પ્રિય હતાં. પણ પૂર્વગ્રહ કાંઈક બીજો હતો. તો એમણે એમ કહ્યું કે 'કૃપાળુદેવ' અનેક જગ્યાએ પાપ છોડાવીને પુણ્ય કરવાનો ઉપદેશ આપે છે, એવું મને લાગ્યું છે અને 'કૃપાળુદેવ'ના અનુયાયીમાં પણ લોકો વ્યાપાર-ધંધામાં પાપની પ્રવૃત્તિ કરે છે. બે નંબરનો વેપાર કરે છે અથવા Tax ની ચોરી કરે છે, આ બધું મને બહુ ગમતું નથી. માણસે પ્રમાણિકપણે વેપાર કરવો જોઈએ તો એને એ જાતનું પાપ તો ન થાય અને જ્ઞાનીપુરુષોનો એવો ઉપદેશ છે. એટલે એમણે 'કૃપાળુદેવ'નાં વચનોમાંથી એટલું અર્થઘટન કાઢ્યું એમણે એ પ્રકારની તારવણી કરી કે આમ 'કૃપાળુદેવ' કહેવા માંગે છે. મેં કહ્યું 'કૃપાળુદેવ' કોઈ સામાજિક કાર્યકર્તા નહોતા. કોઈ સમાજસુધારક નહોતા. ખરેખર તો એમના ઉપદેશમાંથી જન્મ-મરણ કેમ મટે એવું જે આત્મકલ્યાણનું રહસ્ય છે એ રહસ્ય સમજાવું જોઈએ. તો આપણે એમનાં વચનામૃતોનો પૂરો સદ્ઉપયોગ કર્યો ગણાશે. પણ માત્ર આપણે પાપ છોડી અને પુણ્યકાર્યમાં જ પ્રવર્તીએ તો જેમ પાપ પણ એક બંધન છે એમ પુણ્ય પણ એક બંધન છે. અને એના ભોગવવાના ચૌદ બ્રહ્માંડમાં સ્થાનો છે. અને જન્મ-મરણ અને પુણ્ય-પાપનું ચક્કર તો બધાને ચાલુ રહે છે. કેમકે, જે બંધ પડશે એ ભોગવવા માટે નવો જન્મ આવશે. તો ભગવાનનો ઉપદેશ-તીર્થંકરદેવનો ઉપદેશ જેમ સંસાર પરિભ્રમણ મટાડવા માટે છે, એ જ ઉપદેશ જ્ઞાનીપુરુષોનો છે. અને એમાંથી આપણને સમજાવું જોઈએ. પણ પોતાની કેટલીક માન્યતાઓ અને પૂર્વગ્રહ એવા હોય તો એને એ ન સમજાય અને પોતાની માન્યતા અનુસાર બધું સમજાય. એવી કોઈ એક વાત આવે તો એના ઉપરનું વજન વધી જાય અને બીજી બધી વાત છૂટી જાય. મિથ્યાગ્રહ એટલે પૂર્વગ્રહ શું કામ કરે છે ? કે પોતાની માન્યતા

અથવા અભિપ્રાય અનુસાર કોઈ એક વાત આવે તો એ વાતનું એટલું બધું વજન રહે કે બીજી બધી વાત ઉપરનું વજન છૂટી જાય. આનું નામ પૂર્વગ્રહ અને આનું નામ મિથ્યાગ્રહ એટલે 'કૃપાળુદેવે' 'આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર'માં એક ગાથા બહુ સરસ લખી છે. કે 'જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય છે, તહાં સમજવું તેહ, ત્યાં-ત્યાં તે તે આચરે, આત્માર્થી જન એહ.' ('શ્રી આત્મસિદ્ધિ ગાથા-૮) જ્ઞાનીપુરુષ જ્યાં જે કહેવા માગે છે ત્યાં તે સમજવું અને ત્યાં તે આચરવું. એમાં આત્માર્થીપણું છે. પણ પોતાના પૂર્વગ્રહ પ્રમાણે વાતને ખેંચી જવી એમાં તો નુકસાન જ થાય, બીજું કાંઈ ન થાય. અને એ પ્રકારનો પૂર્વગ્રહ સત્સંગમાં ઉપસ્થિત રહીને પણ જો જીવ છોડે નહીં તો તે સત્સંગ નિષ્ફળ જવાનો, તે સત્સંગ ફળવાન નહીં થાય. યથાર્થ સત્સંગ હશે તોપણ ફળવાન નહીં થાય. આ એક બહુ મહત્વનો વિષય છે. એટલે બીજી રીતે કહીએ તો કોરીપાટી થઈને બેસવું જોઈએ, પણ કોરીપાટી થવું સહેલું નથી. કોરીપાટી થઈને સમજવું, પણ કોરીપાટી થવું એ એટલું સહેલું એટલા માટે નથી કે જ્યારે પોતાના અભિપ્રાય વિરુદ્ધ, પૂર્વગ્રહ વિરુદ્ધ કોઈ ઉપદેશ આવે છે ત્યારે એ જૂની માન્યતા તોડવા માટે મંથન ચાલે છે, અંદરમાં ઘર્ષણ ચાલે છે, બરાબર અંદરમાં Friction થાય છે અને થોડી મહેનત પડે છે. પછી એ વાત સુધરે છે. એમનેમ વગર મહેનતે પૂર્વગ્રહ જતો પણ નથી અને સત્સંગમાં આવીને એ પ્રકારમાં જીવને આવવું ઘટે છે કે મારા વિચારોથી વિરુદ્ધ એવી કઈ વાત આવે છે ? મારા અભિપ્રાયથી વિરુદ્ધ એવી કઈ વાત આવે છે ? એ વાતને સુધારવી એમાં પૂરી ગંભીરતાથી એ કામ હાથમાં લેવું જોઈએ અને એમાં જરાપણ હળવાશ ન રાખવી જોઈએ, આંખ આડા કાન કરવાનો તો સવાલ જ રહેતો નથી. નહીંતર શું કરે છે કે પોતાની સમજણ વિરુદ્ધ કોઈ વાત આવે તો આંખ આડા કાન કરે, એને જોવા દ્યે એમનેમ જવા દ્યે, વગર વિચાર્યે જ જવા દ્યે, એમ નહીં. પોતાના માટે એ વધારે ગંભીર વાત છે અને તે ત્યાં સુધી કે એકસો વાત સામે આવે છે એમાં નવ્વાણું વાત પોતે સ્વીકારે છે એ પ્રમાણે આવે છે અને એક વાત એવી છે કે જેનો પોતાને સ્વીકાર

નથી એવી આવે છે. તો એક વાતને ગૌણ કરવી કે ન કરવી ? ૧ ટકો ગણીને ગૌણ કરી નાખવી કે ન કરવી ? કે નહીં, બિલકુલ નહીં. એ એક ટકો સો ટકાની વાત થઈ જવી જોઈએ. નહીંતર એ નવ્યાણુંનો સ્વીકાર, અસ્વીકાર થઈને પરિણમન થશે. એટલે કે જ્ઞાનીપુરુષની એક વાતનો અસ્વીકાર થાય એમ તો નહીં પણ એક વાતમાં શંકા પણ પડે તો એ જીવનો સ્વચ્છંદ છે. અસ્વીકાર થાય તો જીવનો મિથ્યાગ્રહ છે અને શંકા પડે તો જીવનો સ્વચ્છંદ છે. એનો અર્થ એમ નથી કે આંધળુકીયા કરીને કોઈ સ્વીકારવાની વાત છે કે અંધશ્રદ્ધાએ માની લેવાની વાત છે. એનો અર્થ એમ નથી. જ્યાં જે વાતનો સ્વીકાર ન થાય અથવા શંકા પડી એવું લાગે ત્યાં સત્સંગમાં એ વાતને છંછેડીને એનો સત્ય નિર્ધાર કરવો, એનો આત્માને કલ્યાણ હોય, કલ્યાણ થાય એ દૃષ્ટિકોણથી એની વિચારણા કરીને સ્વીકાર કરવો અને પોતાના મિથ્યાઅભિપ્રાયો અને સ્વચ્છંદનો ત્યાગ કરવો. એ પ્રકારે સત્સંગને ઉપાસવામાં ન આવે તો સત્સંગ કદી ફળવાન થાય નહીં. સત્સંગમાં આવે એટલે સત્સંગ ફળવાન થાય એવું કાંઈ નથી. યથાર્થ પ્રકારે સત્સંગની ઉપાસના થાય તો સત્સંગ ફળવાન થાય. એમ વસ્તુસ્થિતિ છે.

પ્રશ્ન :- છંછેડવું કેવી રીતે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અત્યારે આ સ્વાધ્યાય ચાલે છે તો એ સ્વાધ્યાયમાં હું કોઈ ઉપદેશક છું અને તમે બધા ઉપદેશ લેનારા છો એ ખ્યાલ છોડી દેવા જેવો છે. એ અભિપ્રાય નહીં રાખવો. આપણે સત્સંગ અર્થે બધા મળીએ છીએ અને સત્સંગ અર્થે જ્યારે મળીએ છીએ ત્યારે કોઈને પણ પોતાનો પ્રશ્ન, પોતાનો વિચાર મૂકીને એ વાત યથાર્થ છે કે યથાર્થ નથી, એ વાત કેમ યથાર્થ છે એની ચર્ચા, પરિચર્ચા પ્રમાણિકપણે, શુદ્ધ નિષ્ઠાથી આપસમાં થવી ઘટે છે. જો એ રીતે આપસમાં વિચારોની આપ-લે થાય નહીં તો સાંભળવાનું એક રુટિન થઈ જશે કે કોઈ એક વ તા છે એને બોલવા ધ્યો અને આપણે સાંભળ્યા કરો, એવી રીતે નહીં. બરાબર ઉહાપોહ થવો જોઈએ. પોતાને જે વાત ન સમજાય, બરાબર ન લાગે એ પ્રમાણિકપણે

રજુ કરવી જોઈએ અને એના ઉપરની ચર્ચા બરાબર ચાલવી જોઈએ. જેને જે વિચાર આવે એ સંબંધીમાં એ ચર્ચા કરી શકે એવું સત્સંગનું મુ ત વાતાવરણ હોવું જોઈએ. સત્સંગનું વાતાવરણ મુ ત હોવું જોઈએ તો એ વાત ગળાઈ-ગળાઈને ચોખ્ખી થાય, ભલે ગમે તેવી ચોખ્ખી વાત હોય પણ જો ગળાઈ નહીં તો પોતાના માટે ચોખ્ખી નથી. પોતાને માટે ગળાઈને ચોખ્ખી થવી જોઈએ અને તો જ એ અંદરમાં તરે. સાંભળવું એક વાત છે અને અંદરમાં તારવું એ બીજી વાત છે. સાંભળીને જો અંદરમાં તરે નહીં તો એ સાંભળેલાનો કોઈ સદ્ઉપયોગ નથી – એનો કોઈ ઉપયોગ નથી, એ તો વ્યર્થ જવાનું. એમ બનશે. એનું નામ ઇંછેડવું છે.

અમારે ‘ગુરુદેવ’ તો કહેતા ઇંછેડીને નક્કી કરો. એ તો (ચર્ચા માટે) રોજ એક કલાક આપતા. બે કલાક રોજ વ્યાખ્યાન આપે અને એક કલાક રાત્રિચર્ચાનો રાખે. આપણે આજે પત્ર પૂરો થશે પછી બે દિવસ છે. રાતના બે કલાક આપણા હાથમાં છે. આવતીકાલથી રાખવું હોય તો સાંજે ચર્ચાનો વિષય રાખવો જે કાંઈપણ પોતાના પ્રશ્નો હોય તો લખીને લાવે અને એના ઉપરની આપણે ચર્ચા રાખીશું. જ્યાં જ્યાં સ્વાધ્યાય થાય છે ત્યાં આપણે તો એક આ વિષય રાખીએ છીએ. ચોક્કસ ટાઈમ ચર્ચાનો (હોય છે). એમાં કોઈ પત્ર નહીં લેવાનો. પણ જેના પ્રશ્ન હોય જેની જે વાત હોય, પછી ભલે આમાંથી આપણે પ્રશ્નો ઉઠાવી શકીએ કે ‘કૃપાળુદેવ’ અહીંયાં આમ કહે છે. આપણને સમજાતું નથી તો અહીંયાં શું કહેવા માગે છે ? અહીંયાં પરમાર્થ શું છે ? એના ઉપર ચર્ચા થવી જોઈએ. દા. ત. આપણે ઘરે બેસીને આ વચનામૃત ગ્રંથનો સ્વાધ્યાય કર્યો હોય અને બધું ન સમજાયું હોય. હવે જે રીતે આપણે અત્યારે સત્સંગ ચાલે છે એમાં તો કોઈ Particular એક બે પત્ર લેવાય. હવે પોતાને નથી સમજાણું એવો જે એની અંદરનો વિભાગ છે એ જો ચર્ચાનો પ્રસંગ ન હોય તો કેવી રીતે સમજાય ? એ તો ન સમજાયેલી વાત એમનેમ મનમાં જ રહી જાય, સત્સંગ એવા મુ ત વાતાવરણમાં થવો જોઈએ. જેથી દરેકને પોતાની કાંઈપણ શંકા-અસમાધાન હોય એ સમાધાનને પ્રાપ્ત થાય. એવો પ્રસંગ હોવો જોઈએ. શું કહે છે ?

મિથ્યાગ્રહનો ત્યાગ કરવો, સ્વચ્છંદપણાનો ત્યાગ કરવો, સ્વચ્છંદપણાના ત્યાગમાં મુમુક્ષુજીવ માટે બે વાત છે. એક તો તીવ્ર રસે કરીને વિષયકષાયની જે પ્રવૃત્તિ છે એ સ્વચ્છંદરૂપ પ્રવૃત્તિ છે. ભવભ્રમણનો ભય જેને હોય એને આગળિયા વિનાની—નિરર્ગળ પ્રવૃત્તિ (વિષય-કષાયની) હોવી ઘટે નહીં. એને Control આવી જ જવો જોઈએ. એને એ ભય હોવો જોઈએ કે મારું પરિભ્રમણ — મારા પરિભ્રમણનું શું ? એક તો એવા પ્રકારના પરિણામને સ્વચ્છંદ કહે છે. એ સિવાય જ્ઞાનીના માર્ગને છોડીને પોતાની મનમાની રીતે ધર્મસાધનની પ્રવૃત્તિ કરવી તેને પણ સ્વચ્છંદયુ ત પ્રવૃત્તિ કહેવામાં આવે છે. માટે જ્ઞાનીએ નિશ્ચિત કરેલા ક્રમને અનુસરવું — એ ક્રમથી પ્રવેશ કરવો અને એ ક્રમથી આગળ વધવું. ‘કૃપાળુદેવે’ એના ઉપર તો ૮૩ નંબરનો પત્ર લખ્યો છે અને જે મહાત્માઓએ એ ક્રમ બોધ્યો છે, એના પ્રત્યે ભક્તિ ત વ્ય ત કરી છે કે, ‘એને નમસ્કાર હો !’ એ રીતે સ્વચ્છંદપણાનો ત્યાગ કરવો. પ્રમાદ એટલે શિથિલતાનો ત્યાગ કરવો. આત્મકાર્યમાં શિથિલતા ન ચાલે. આત્મકાર્યમાં તો ઉગ્રતાથી જ પરિણમન હોવું જોઈએ. એમાં ઢીલુ-ઢચ રહેવું એ પોસાય નહીં. એ કામ આવે નહીં. એટલા માટે કે આપણી પાસે આયુષ્યનો જે સમય છે એ સમય અલ્પ છે અને અનિશ્ચિત છે. થોડો છે અને થોડો છે એ પણ એનો કોઈ નિયમ નથી કે ક્યારે પૂરો થાય ? બગાસુ આવે ને પડી જાય. અનિશ્ચિત સમય છે. એવી સ્થિતિ હોવાને લીધે ઢીલા રહેવાથી કોઈ કામ નહીં થાય, કામ ત્વરાથી કરી લેવા જેવું છે, એવો અભિપ્રાય હોવો જોઈએ અને તેમાં પ્રમાદ ન કરવો જોઈએ. શિથિલતા ન આવવી જોઈએ અને ઇન્દ્રિયવિષયના પરિણામ જે છે એની અંદર પણ નીરસતા આવવી જોઈએ.

‘તે સત્સંગના યોગમાં અવશ્ય આરાધના કર્યા જ રહેવાં...’ સત્સંગ મળે ત્યારે તો એ ચારેય પ્રકાર ઉપર પોતાના પરિણમનથી કાર્ય થાય છે કે નથી થતું (એ તપાસતા રહેવું જોઈએ), ‘એ સત્સંગના યોગમાં અવશ્ય આરાધન કર્યા જ રહેવાં અને સત્સંગના પરોક્ષપણામાં...’ એટલે સત્સંગ પ્રત્યક્ષ ન મળે ત્યારે ‘તો અવશ્ય અવશ્ય આરાધન કર્યા જ કરવાં; કેમકે

સત્સંગપ્રસંગમાં તો જીવનું કંઈક ન્યૂનપણું હોય' એટલે જીવમાં ક્ષતિ હોય 'તો તે નિવારણ થવાનું સત્સંગ સાધન છે...' સત્સંગમાં તો જે ક્ષતિ હોય એની ચર્યા, પરિચર્યાથી નીકળી શકે છે અથવા બીજા સાધર્મી મુમુક્ષુઓ હોય એનું ધ્યાન ખેંચે છે કે, ભાઈ ! તમે આમ કેમ પ્રવર્તો છો ? આ પ્રમાદ તમારા માટે ઠીક નથી. કેમ તમે હમણાં દેખાતા નથી ? પણ પરોક્ષપણામાં તો, એવું કોઈ સત્સંગનું પરોક્ષપણું હોય ત્યારે તો, એ સાધન હોતું નથી ત્યારે '(પણ) સત્સંગના પરોક્ષપણામાં તો એક પોતાનું આત્મબળ જ સાધન છે.' ત્યાં તો જો પોતાના પરિણામમાં બળવાનપણું ન હોય તો સત્સંગના પરોક્ષપણામાં પરિણામની આખી પરિસ્થિતિ બદલાય જાય છે. સત્સંગમાં જે પરિણામ રહેતા હોય તે સત્સંગ નહીં મળતા પરિણામ કેટલા બગડી જાય છે કે, કેટલા ફેરફારવાળા થઈ જાય છે એ લગભગ બધાના અનુભવનો વિષય છે.

'જો તે આત્મબળ સત્સંગથી પ્રાપ્ત થયેલા એવા બોધને અનુસરે નહીં,' સત્સંગમાં જે આત્મબળ કેળવ્યું હોય એ સત્સંગના પરોક્ષપણામાં પ્રાપ્ત બોધને અનુસરે નહીં, 'તેને આચરે નહીં' અથવા 'આચરવામાં થતા પ્રમાદને' (એટલે શિથિલતાને) 'છોડે નહીં, તો કોઈ દિવસ પણ જીવનું કલ્યાણ થાય નહીં.' કેમકે સત્સંગનો યોગ બધાને નિરંતર રહે એવી વસ્તુસ્થિતિ તો છે નહીં. જ્યારે એ વસ્તુસ્થિતિ નથી અને પરોક્ષપણામાં રહેવું બનશે, ત્યારે જે બોધ મળ્યો છે અને જે આત્મબળ કેળવાયું છે, એનો ઉપયોગ થવો જ જોઈએ અને એ ઉપયોગ થવામાં જરાપણ શિથિલતા ન આવવી જોઈએ, નહીંતર જીવનું કલ્યાણ ન થઈ શકે. કેમ ? કે સત્સંગ નથી ત્યારે આ જીવ અસત્સંગથી ઘેરાયેલો છે અને અસત્સંગથી ઘેરાયેલા જીવને બહુ જ અલ્પકાળમાં, (ઘણાં કાળના ઉપાસેલા) સત્સંગનું ધોવાણ થતા વાર લાગે નહીં – એવી પરિસ્થિતિ બને છે – માટે સત્સંગની પ્રત્યક્ષપણાની પરિસ્થિતિ ન હોય ત્યારે, પરોક્ષપણામાં તો વિશેષ જાગૃતિ મુમુક્ષુજીવને રહેવી ઘટે છે.

'સંક્ષેપમાં લખાયેલાં જ્ઞાનીના માર્ગના આશ્રયને ઉપદેશનારાં આ

વાક્યો...' આ વાક્યો છે એ માર્ગ બોધસ્વરૂપ છે. કેવા છે ? માર્ગ સંબંધીનો બોધ છે. કોનો માર્ગ ? કે જ્ઞાનીનો માર્ગ. એ જ્ઞાનીના માર્ગનો આશ્રય / આરાધન કેવી રીતે થાય ? એનો ઉપદેશ આ વચનામૃતમાં, આ પત્રમાં રહેલો છે એમ સમજીને 'મુમુક્ષુજીવે પોતાના આત્માને વિષે નિરંતર પરિણામી કરવા યોગ્ય છે;' પોતાના આત્મામાં માત્ર વિચારવા યોગ્ય છે એમ નથી લીધું એનું પરિણમન થાય, અંદર તરે એ કરવા યોગ્ય છે. વાંચ્યું, વિચાર્યું કે એનું શ્રવણ કર્યું એ એક વાત છે અને એ વાંચેલું, વિચારેલું, શ્રવણ કરેલું આત્મામાં પરિણામ પામે, અંદરમાં તરે એ બીજી વાત છે અને તે ક્યારે તરે ? કેવી રીતે તરે ? તે સત્સંગમાં જ સમજાય કે એ એવી રીતે તરે છે કે સમજેલી વાતનો પ્રયોગ કરવામાં આવે, જે વાત સમજવામાં આવી છે. એને પોતાના પરિણામમાં લાગુ કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે - એ પ્રયોગ છે અને ત્યારે એ પ્રયોગથી અંદરમાં તરવું બને છે. જ્યાં સુધી સાંભળેલી, વિચારેલી, વાતનો પ્રયોગ ન થાય ત્યાં સુધી એ અંદર તરે નહીં, પરિણમન થાય નહીં. અહીંયાં પરિણમન કરવાની વાત છે. માત્ર વાંચી જવાની વાત નથી. નિરંતર પરિણામી કરવા યોગ્ય છે કે 'જે પોતાના (એટલે મારા) આત્મગુણને વિશેષ વિચારવા શબ્દરૂપે અમે લખ્યાં છે,' અમે તો અમારા આત્મગુણ માટે લખ્યાં છે. માત્ર તમારા માટે લખ્યું છે એવી વાત નથી. આ વાતની વિચારણાથી અમને પણ આત્મગુણ આવિર્ભાવ પામે એવી ભાવનાથી અને એવા ભાવમાં આવીને આ વાતો લખાયેલી છે. એટલે આ વાત છે એ સામાન્ય નથી. સામાન્ય ગણવા જેવી નથી પણ આત્મગુણ પ્રગટ કરવામાં એકદમ કામમાં આવે એવી ઉપયોગી વસ્તુ છે. એમ સમજીને સત્સંગમાં એનો સ્વાધ્યાય આદિ કરવા યોગ્ય છે. આ પત્ર અહીંયાં આજે સમાપ્ત થાય છે. સમય પણ સમાપ્ત થાય છે.

श्री वीतराग सत्साहित्य प्रसारक ट्रस्ट उपलब्ध प्रकाशन (हिन्दी)

ग्रंथ का नाम एवं विवरण	मूल्य
०१ जिणसासणं सव्वं (ज्ञानीपुरुष विषयक वचनामृतोंका संकलन)	०८-००
०२ द्रव्यदृष्टिप्रकाश (तीनों भाग - पूज्य श्री निहालचंद्रजी सोगानीजीके पत्र एवं तत्त्वचर्चा)	३०-००
०३ दूसरा कुछ न खोज (प्रत्यक्ष सत्पुरुष विषयक वचनामृतोंका संकलन)	०६-००
०४ दंसणमूलो धम्मो (सम्यक्त्व महिमा विषयक आगमोंके आधार)	०६-००
०५ निर्घ्रात दर्शनकी पगडंडी (ले. पूज्य भाईश्री शशीभाई)	१०-००
०६ परमागमसार (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके १००८ वचनामृत)	
०७ प्रयोजन सिद्धि (ले. पूज्य भाईश्री शशीभाई)	०४-००
०८ मूलमें भूल (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके विविध प्रवचन)	०८-००
०९ विधि विज्ञान (विधि विषयक वचनामृतोंका संकलन)	१०-००
१० सम्यक्ज्ञानदीपिका (ले. श्री धर्मदासजी क्षुल्लक)	१५-००
११ तत्त्वानुशीलन (भाग १-२-३) (ले. पूज्य भाईश्री शशीभाई)	२०-००
१२ अनुभव प्रकाश (ले. दीपचंदजी कासलीवाल)	
१३ ज्ञानामृत (श्रीमद् राजचंद्र ग्रंथमें से चयन किये गये वचनामृत)	
१४ मुमुक्षुता आरोहण क्रम (श्रीमद् राजचंद्र पत्रांक-२५४ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	
१५ सम्यग्दर्शनके सर्वोत्कृष्ट निवासभूत छः पदोंका अमृत पत्र (श्रीमद् राजचंद्र पत्रांक-४९३ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	१८-००
१६ आत्मयोग (श्रीमद् राजचंद्र पत्रांक-५६९, ४९१, ६०९ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	२०-००
१७ परिभ्रमणके प्रत्याख्यान (श्रीमद् राजचंद्र पत्रांक-१९५, १२८, २६४ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	२०-००
१८ अनुभव संजीवनी (पूज्य भाईश्री शशीभाई द्वारा लिखे गये वचनामृतोंका संकलन)	१५०-००
१९ धन्य आराधना (श्रीमद् राजचंद्रजीकी अंतरंग अध्यात्म दशा पर पूज्य भाईश्री शशीभाई द्वारा विवेचन)	
२० सिद्धपदका सर्वश्रेष्ठ उपाय	२५.००
२१ कुटुम्ब प्रतिबंध	२५.००

૨૨	દિશા બોધ (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૧૬૬, ૪૪૯, ૫૭૨ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈકે પ્રવચન)	૨૫-૦૦
૨૩	પ્રવચન નવનીત ભાગ-૧ (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામી કે પ્રવચન)	૭૫-૦૦
૨૪	ગુરુ ગુણ સંભારણા (પૂજ્ય બહિનશ્રી ચંપાબહન દ્વારા ગુરુ ભક્તિ)	૧૫-૦૦
૨૫	આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર પર પ્રવચન (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી દ્વારા)	૫૦-૦૦
૨૬	કહાન રત્ન સરિતા (પરમાગમસાર કે વિભિન્ન વચનામૃતો પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈ કે પ્રવચન)	૩૦-૦૦
૨૭	સુવિધિ દર્શન (સુવિધિ લેખ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈ કે પ્રવચન)	૪૦-૦૦
૨૮.	વચનામૃત રહસ્ય (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કે નાયરોવી મેં હુએ પ્રવચન)	૨૦-૦૦

વીતરાગ સત્સાહિત્ય પ્રસારક ટ્રસ્ટ ઉપલબ્ધ પ્રકાશન (ગુજરાતી)

ગ્રંથનું નામ તેમજ વિવરણ

	મૂલ્ય
૦૧ ગુરુગુણ સંભારણા (પૂજ્ય બહેનશ્રીના શ્રીમુખેથી સ્ફુરિત ગુરુભાઈ ત)	૦૫-૦૦
૦૨ જિજ્ઞાસાસણં સવ્વં (જ્ઞાનીપુરુષ વિષયક વચનામૃતોનું સંકલન)	૦૮-૦૦
૦૩ દ્વાદશ અનુપ્રેક્ષા (શ્રીમદ્ ભગવત્ કુંદકુંદાચાર્યદેવ વિરચિત)	૦૨-૦૦
૦૪ દ્રવ્યદૃષ્ટિપ્રકાશ ભાગ-૩ (પૂજ્ય શ્રી નિહાલચંદ્રજી સોગાનીજીની તત્ત્વચર્યા)	૦૪-૦૦
૦૫ દસલક્ષણ ધર્મ (ઉત્તમ ક્ષમાદિ દસ ધર્મો પર પૂ. ગુરુદેવશ્રીનાં પ્રવચનો)	૦૬-૦૦
૦૬ ધન્ય આરાધના (શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીની અંતરંગ અધ્યાત્મ દશા ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈ દ્વારા વિવેચન)	૧૦-૦૦
૦૭ નિભ્રાંત દર્શનની કેડીએ (લે. પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈ)	૧૦-૦૦
૦૮ પરમાત્મપ્રકાશ (શ્રીમદ્ યોગીન્દ્રદેવ વિરચિત)	૧૫-૦૦
૦૯ પરમાગમસાર (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના ૧૦૦૮ વચનામૃત)	૧૧-૨૫
૧૦ પ્રવચન નવનીત ભાગ-૧ (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના ખાસ પ્રવચનો)	અનુપલબ્ધ
૧૧ પ્રવચન નવનીત ભાગ-૨ (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના ખાસ પ્રવચનો)	૨૫-૦૦
૧૨ પ્રવચન નવનીત ભાગ-૩ (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના ૪૭ નય ઉપર ખાસ પ્રવચનો)	૩૫-૦૦
૧૩ પ્રવચન નવનીત ભાગ-૪ (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના ૪૭ શિતઓ ઉપર ખાસ પ્રવચનો)	૭૫-૦૦
૧૪ પ્રવચન પ્રસાદ ભાગ-૧-૨ (પંચાસ્તિકાયસંગ્રહ પર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના પ્રવચનો)	૬૫-૦૦
૧૫ પ્રયોજન સિદ્ધિ (લે. પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈ)	૦૩-૦૦

૧૬	વિધિ વિજ્ઞાન (વિધિ વિષયક વચનામૃતોનું સંકલન)	૦૭-૦૦
૧૭	ભગવાન આત્મા (દ્રવ્યદૃષ્ટિ વિષયક વચનામૃતોનું સંકલન)	૦૭-૦૦
૧૮	પથ પ્રકાશ (માર્ગદર્શન વિષયક વચનામૃતોનું સંકલન)	૦૬-૦૦
૧૯	સમ્યક્જ્ઞાનદીપિકા (લે. શ્રી ધર્મદાસજી ક્ષુલ્લક)	૧૫-૦૦
૨૦	આધ્યાત્મિક પત્ર (પૂજ્ય શ્રી નિહાલચંદ્રજી સોગાનીજીના પત્રો)	૦૨-૦૦
૨૧	અધ્યાત્મ સંદેશ (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના વિવિધ પ્રવચનો)	પ્રેસમાં
૨૨	જ્ઞાનામૃત (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર ગ્રંથમાંથી ચૂંટેલા વચનામૃતો)	૦૬-૦૦
૨૩	બીજું કાંઈ શોધ મા (પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષ વિષયક વચનામૃતોનું સંકલન)	૦૬-૦૦
૨૪	મુમુક્ષુતા આરોહણ ક્રમ (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૨૫૪ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૧૫-૦૦
૨૫	સમ્યગ્દર્શનના નિવાસના સર્વોત્કૃષ્ટ નિવાસભુત છ પદનો અમૃત પત્ર (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૪૯૩ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૨૬	આત્મયોગ (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૫૬૯, ૪૯૧, ૬૦૯ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૨૭	પરિભ્રમણના પ્રત્યાખ્યાન (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૧૯૫, ૧૨૮ તથા ૨૬૪ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૨૮	અનુભવ સંજીવની (પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈ દ્વારા લિખિત વચનામૃતોનું સંકલન)	૧૫૦-૦૦
૨૯	સિદ્ધ પદનો સર્વશ્રેષ્ઠ ઉપાય (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૧૪૭, ૧૯૪, ૨૦૦ ૫૧૧, ૫૬૦ તથા ૮૧૯ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૫.૦૦
૩૦	કુટુંબ પ્રતિબંધ (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૧૦૩, ૩૩૨, ૫૧૦, ૫૨૮, ૫૩૭ તથા ૩૭૪ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૫.૦૦
૩૧	વચનામૃત રહસ્ય (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના નાઈરોબીમાં 'બહેનશ્રીના વચનામૃત' પર થયેલાં પ્રવચનો)	૨૫.૦૦
૩૨	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૧) 'પ્રવચનસાર' શાસ્ત્રના સળંગ પ્રવચનો	૪૦.૦૦
૩૩	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૨) 'પ્રવચનસાર' શાસ્ત્રના સળંગ પ્રવચનો	૮૫.૦૦
૩૪	દિશા બોધ (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૧૬૬, ૪૪૯, ૫૭૨, પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૫.૦૦
૩૫	કહાન રત્ન સરિતા (ભાગ-૧) ('પરમાગમસાર' માંથી ચૂંટેલા કેટલાક વચનામૃતો ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૫.૦૦
૩૬	સમયસાર દોહન (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના નાઈરોબીમાં 'સમયસાર' પરમાગમ ઉપર થયેલાં પ્રવચનો)	૩૫.૦૦
૩૭	સુવિધિદર્શન (પૂજ્ય ભાઈશ્રી દ્વારા લિખિત 'સુવિધિ' લેખ ઉપર તેમનાં પ્રવચન)	૨૫.૦૦

૩૮	સ્વરૂપભાવના (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૯૧૩, ૭૧૦ અને ૮૩૩ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૫.૦૦
૩૯	સમકિતનું બીજ (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર ગ્રંથમાંથી સત્પુરુષની ઓળખાણ વિષયક પત્રો ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૩૦.૦૦
૪૦	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૩) 'પ્રવચનસાર' શાસ્ત્રના સળંગ પ્રવચનો	૩૦.૦૦
૪૧	કહાન રત્ન સરિતા (ભાગ-૨) ('પરમાગમસાર' માંથી ક્રમબદ્ધ પર્યાય વિષયક ચૂંટેલા કેટલાક વચનામૃતો ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૩૦.૦૦
૪૨	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૪) 'પ્રવચનસાર' શાસ્ત્રના સળંગ પ્રવચનો	૩૦.૦૦
૪૩	અધ્યાત્મ સુધા (ભાગ-૧) 'બહેનશ્રીનાં વચનામૃત' ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સળંગ પ્રવચનો	૩૦.૦૦
૪૪	કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા પ્રવચન (ભાગ-૧) 'કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા' ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનીજીસ્વામીના સળંગ પ્રવચનો	૩૦.૦૦
૪૫	કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા પ્રવચન (ભાગ-૨) 'કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા' ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનીજીસ્વામીના સળંગ પ્રવચનો	૩૦.૦૦
૪૬	બૃહદ્ર દ્રવ્યસંગ્રહ પ્રવચન (ભાગ-૧) 'દ્રવ્યસંગ્રહ' ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનીજીસ્વામીના સળંગ પ્રવચનો.	૨૦.૦૦
૪૭	બૃહદ્ર દ્રવ્યસંગ્રહ પ્રવચન (ભાગ-૨) 'દ્રવ્યસંગ્રહ' ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનીજીસ્વામીના સળંગ પ્રવચનો.	૨૦.૦૦
૪૮	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૫) 'પ્રવચનસાર' શાસ્ત્રના સળંગ પ્રવચનો	૩૦.૦૦
૪૯	અધ્યાત્મ સુધા (ભાગ-૨) 'બહેનશ્રીનાં વચનામૃત' ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સળંગ પ્રવચનો	(પ્રેસમાં)

वीतराग सत् साहित्य प्रसारक ट्रस्टमें से
प्रकाशित हुई पुस्तकोंकी प्रत संख्या

०१	प्रवचनसार (गुजराती)	१५००
०२	प्रवचनसार (हिन्दी)	४२००
०३	पंचास्तिकायसंग्रह (गुजराती)	१०००
०४	पंचास्तिकाय संग्रह (हिन्दी)	२५००
०५	समयसार नाटक (हिन्दी)	३०००
०६	अष्टपाहुड (हिन्दी)	२०००
०७	अनुभव प्रकाश	२१००
०८	परमात्मप्रकाश	४१००
०९	समयसार कलश टीका (हिन्दी)	२०००
१०	आत्मअवलोकन	२०००
११	समाधितंत्र (गुजराती)	२०००
१२	बृहद द्रव्यसंग्रह (हिन्दी)	३०००
१३	ज्ञानामृत (गुजराती)	१०,०००
१४	योगसार	२०००
१५	अध्यात्मसंदेश	२०००
१६	पद्मनंदीपंचविंशती	३०००
१७	समयसार	३१००
१८	समयसार (हिन्दी)	२५००
१९	अध्यात्मिक पत्रो (पूज्य निहालचंद्रजी सोगानी द्वारा लिखित)	३०००
२०	द्रव्यदृष्टि प्रकाश (गुजराती)	१०,०००
२१	द्रव्यदृष्टि प्रकाश (हिन्दी)	६६००
२२	पुरुषार्थसिद्धिउपाय (गुजराती)	६१००
२३	क्रमबद्धपर्याय (गुजराती)	८०००
२४	अध्यात्मपराग (गुजराती)	३०००
२५	धन्य अवतार (गुजराती)	३७००
२६	धन्य अवतार (हिन्दी)	८०००
२७	परमामगसार (गुजराती)	५०००
२८	परमामगसरा (हिन्दी)	४०००
२९	वचनामृत प्रवचन भाग-१-२	५०००

३०	निर्भात दर्शननी केडीए (गुजराती)	५०००
३१	निर्भात दर्शनकी पगडंडी (हिन्दी)	७०००
३२	अनुभव प्रकाश (हिन्दी)	२०००
३३	गुरुगुण संभारणा (गुजराती)	३०००
३४	जिण सासणं सव्वं (गुजराती)	२०००
३५	जिण सासणं सव्वं (हिन्दी)	२०००
३६	द्वादश अनुप्रेक्षा (गुजराती)	२०००
३७	दस लक्षण धर्म (गुजराती)	२०००
३८	धन्य आराधना (गुजराती)	१०००
३९	धन्य आराधना (हिन्दी)	१५००
४०	प्रवचन नवनीत भाग-१-४	५८५०
४१	प्रवचन प्रसाद भाग-१-२	१५००
४२	पथ प्रकाश (गुजराती)	२०००
४३	प्रयोजन सिद्धि (गुजराती)	३५००
४४	प्रयोजन सिद्धि (हिन्दी)	२५००
४५	विधि विज्ञान (गुजराती)	२०००
४६	विधि विज्ञान (हिन्दी)	२०००
४७	भगवान आत्मा (गुजराती)	२०००
४८	सम्यक्ज्ञानदीपिका (गुजराती)	१०००
४९	सम्यक्ज्ञानदीपिका (हिन्दी)	१५००
५०	तत्त्वानुशीलन (गुजराती)	४०००
५१	तत्त्वानुशीलन (हिन्दी)	२०००
५२	बीजुं कांई शोध मा (गुजराती)	४०००
५३	दूसरा कुछ न खोज (हिन्दी)	२०००
५४	मुमुक्षुता आरोहण क्रम (गुजराती)	२५००
५५	मुमुक्षुता आरोहण क्रम (हिन्दी)	३५००
५६	अमृत पत्र (गुजराती)	२०००
५७	अमृत पत्र (हिन्दी)	२०००
५८	परिभ्रमणना प्रत्याख्यान (गुजराती)	१५००
५९	परिभ्रमणके प्रत्याख्यान (हिन्दी)	२०००
६०	आत्मयोग (गुजराती)	२०००
६१	आत्मयोग (हिन्दी)	२५००
६२	अनुभव संजीवनी (गुजराती)	१०००

६३	अनुभव संजीवनी (हिन्दी)	१०००
६४	ज्ञानामृत (हिन्दी)	२५००
६५	वचनामृत रहस्य	१०००
६६	दिशा बोध (हिन्दी-गुजराती)	३०००
६७	कहान रत्न सरिता (हिन्दी-गुजराती)	२५००
६८	प्रवचन सुधा (भाग-१)	१०००
६९	कुटुम्ब प्रतिबंध (हिन्दी-गुजराती)	३५००
७०	सिद्धपद का सर्वश्रेष्ठ उपाय (हिन्दी-गुजराती)	३०००
७१	गुरु गिरा गौरव (हिन्दी-गुजराती)	३०००
७२	आत्मसिद्धि शास्त्र पर प्रवचन	७५०
७३	प्रवचन सुधा (भाग-२)	७५०
७४	समयसार दोहन	७५०
७५	गुरु गुण संभारणा	७५०
७६	सुविधिदर्शन	१०००
७७	समकितनुं बीज	१०००
७८	स्वरूपभावना	१०००
७९	प्रवचन सुधा (भाग-३)	१०००
८०	प्रवचन सुधा (भाग-४)	१०००
८१	कार्तिकेयानुप्रेक्षा प्रवचन भाग-१	१०००
८२	कार्तिकेयानुप्रेक्षा प्रवचन भाग-२	१०००
८३	सुविधि दर्शन (हिन्दी)	१०००
८४	प्रवचन सुधा (भाग-५)	१०००
८५	द्रव्यसंग्रह प्रवचन (भाग-१)	१०००
८६	द्रव्यसंग्रह प्रवचन (भाग-२)	१०००
८७	वचनामृत रहस्य (हिन्दी)	१०००

પાઠકોની નોંધ માટે